

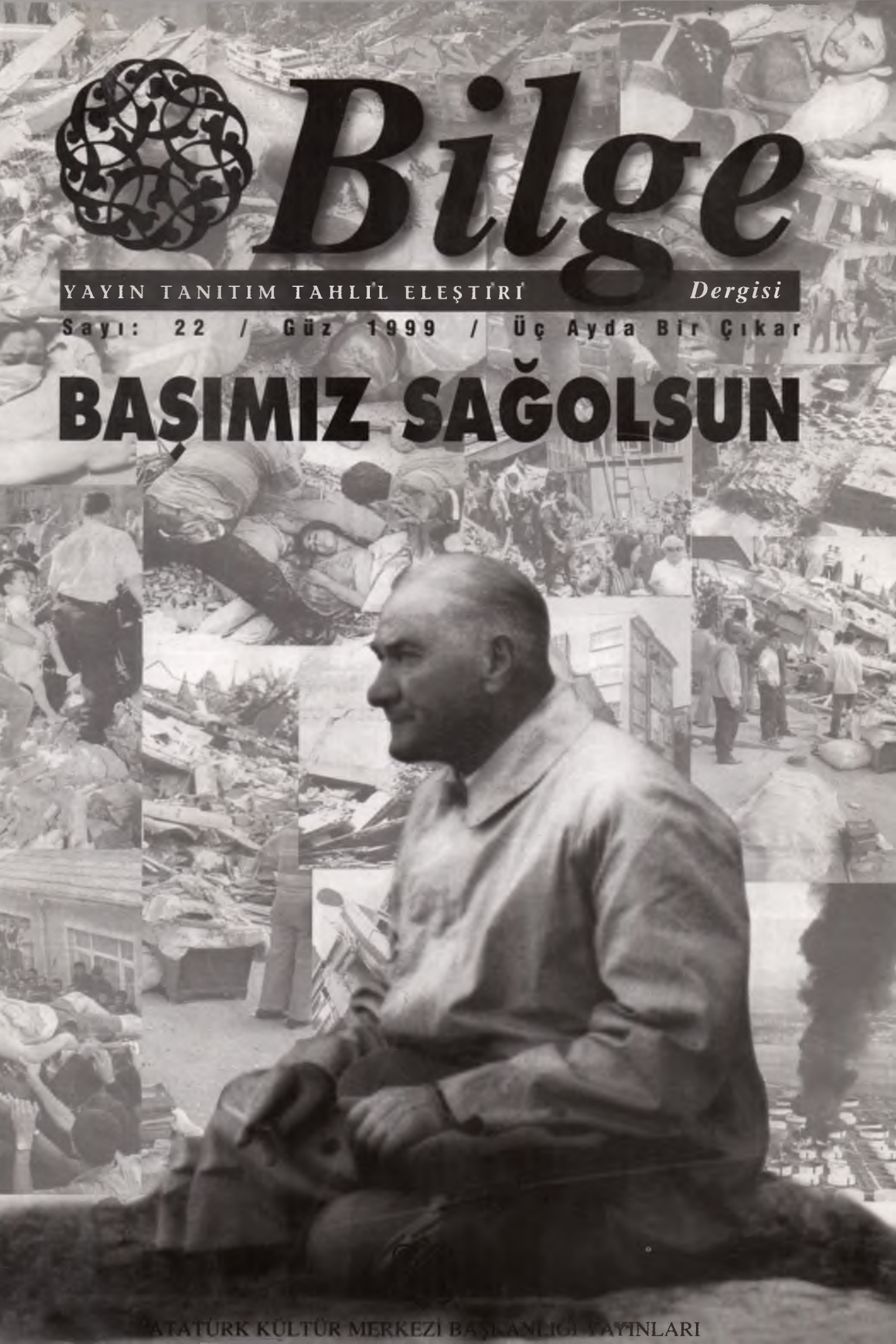
Bilge

YAYIN TANITIM TAHLİL ELEŞTİRİ

Dergisi

Sayı: 22 / Güz 1999 / Üç Ayda Bir Çıkar

BASIMIZ SAĞOLSUN

1. CİLT

ULUSLARARASI
DÖRDÜNCÜ TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ
Bildirileri 4-7 Kasım 1997, Ankara

Yayına Hazırlayan: Azize AKTAŞ YASA

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINLARI

THE POETICS OF
"THE BOOK OF DEDE KORKUT"

Kamil Veli Nerimanoğlu

ATATÜRK CULTURE CENTER
PUBLICATIONS

DİDERGİN ŞAİR

(Almas Yıldırım'ın Yaratıcılık yolu)

Bekir Nebiyev

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

TÜRK EDEBİYATINDA MANZUM
SURNAMELER

(Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)

MEHMET ARSLAN

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

Yönetim Yeri

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, 133
06570 Maltepe/ANKARA

Telefonlar

Santral: (0.312) 232 22 57-231 23 48
Yazı İşleri: (0.312) 232 43 21
Abone İşleri: (0.312) 232 39 13
Belgegeçer (Faks): (0.312) 232 43 21

Fiyatı

1.000.000 TL

Dış Ülkeler için Yıllığı: 50\$
(Gönderme Gideri Hariç)

Posta Çek Numarası: 212938

ISSN 1300 - 283X

Bilge ^{Dergisi}

Yayın Tanıtım Tahlil Eleştirisi

Üç Ayda Bir Çıkar

1999/GÜZ 22

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH
YÜKSEK KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Başkanlığı Adına
Sahibi

Prof. Dr. SADIK TURAL

Yazı İşleri Müdürü
İmran BABA

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Şerif AKTAŞ
İmran BABA
Dr. Müjgân CUNBUR
Feyzi HALICI
Uzm. Elmas KILIÇ
Prof. Dr. Sadık TURAL
Prof. Dr. Berin YURDADOĞ

Yurt Dışı Temsilciliği

A.B.D. : Doç. Dr. Mustafa ÖZCAN
Azerbaycan : Prof. Dr. Kâmil VELİYEV
Danimarka : Zeynel KOZANOĞLU
Kazakistan : Prof. Dr. Şâkir İBRAYEV
Kırgızistan : Prof. Dr. Abdıldacan
AKMATALİYEV
Özbekistan : Prof. Dr. Begali KASIMOV
Tataristan : Prof. Dr. Hatip MİNNİGULİ
Türkmenistan : Prof. Dr. Annagurban AŞIROV

Dizgi-Tasarım-Ofset Baskı
GRAFİKER Ofset

Tel: (0.312) 417 63 93 - (0.312) 417 42 61
Faks: (0.312) 425 64 87

MAKALELER

Sadık TURAL	Atatürk'ün Önderlik Gücü Hakkında	3
Dursun DAĞAŞAN	Gazi Paşa Balıkesir'de	8
Feyzi HALICI	Türkçenin Balkan Dillerine Etkisi ve Balkan Dillerindeki Türkçe Kelimeler	9
A. Selçuk EMRE	NHK Japon Televizyonunun "İpek Yolu" Filminin Çekimine Katkımız	12
Zeynep BAĞLAN-ÖZER	Filoloji	15
Süleyman KAZMAZ	Dünya Dilleri Merkezi	19
Esin KÂHYA	Rodos Gezisi	23
	Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlılardaki Belli Başlı Bilimlik Kurumların Yeniden Yapılanması Problematığı	25

BASINDAN

Coşkun KIRCA	"Kimliği Tanıma-II"	30
Gürbüz AZAK	"Singapur'da Türk Bayrağı"	31
Ahmet ÖZDEMİR	"İngilizlerin Gizli Servisi MI 5'e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm"	32

KİTAPLAR

Şükür CANBAYEV (Akt. Naciye YILDIZ)	"Lügat-ı Etrakiye"	33
Güçmurat SOLTANMURADOV	"Hârezmi"	35
Aysu ŞİMŞEK	"Şark Tababeti"	37
Ahmet KIYMAZ	Bir Başka Duyarlılık: "Tarihten Destana Akan Duyarlılık"	41
Kalmamat KULAMŞAYEV	"Eski Oş Şehrinin Epigrafi Anıtları"	45
Şebnem ERCEBECİ	"Türk Mitolojisinin ABC'si"	47
Yunus Emre TANSÜ	Cumhuriyet Tarihimize Dâir Bir Eser	51
Özlem DİNÇ	Bir Zaferin Adı Olan "Çanakkale" İçin Yazılmış Üç Romana Bir Yazı	54
Hüsamettin YILDIRIM	"Bilgelerin Yolunda"	57
Zühal YÜKSEL	"Kırım Yolunda Bir Ömür"	63
Berdi SARIYEV	"Oğuz Yurdu"	67
Şevkiye KAZAN	"İzzet Ali Paşa Divanı"	72
Kayhan ATİK	İbn Kemâl'in "Tevârih-i Âl-i Osman"ı	73
Pervâne ABDULHALİGOVA	"Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri"	77
Aljira TOPALOVA	Sadece İleriye	79
Neval KONUK	Azerbaycan Mimarî Süslemesi ve El Sanatları	82
Zeynep GÜNAL	"Marina Tsvetayeva'nın Trajik Ölümü"	85
Züleyha MUŞ	"Bir Aşkın Analizi"	87
Nesrin ZENGİN	"Yedi Meş'aleciler"	91
Ahmet Yaşar ZENGİN	"Garipçiler"	93
Yunus AYATA	"Kayserili Divan Şâirleri"	95
Durmuş BUNARCIOĞLU	"Yahyâ Kemâl Anma Toplantıları Bildirileri"	98

DERGİLER

Naciye YILDIZ	"Çağrı"	100
---------------	---------------	-----

ÇOCUK KİTAPLARI

Orhan DÜNDAR	Çizgi Roman ve Modernlik	105
--------------	--------------------------------	-----

HABERLER

Önder GÖÇGÜN	Kırgızistan'da "Şabdan Baatr"ın 160. Yıl Anma Jübile Törenleri" Yapıldı	108
Cevat HEY'ET	Prof. Dr. Hamit Nutgi'nin Ardından	109
Güzin TURAL	Kerkük Katliamı'nın 40. Yılında Şehitler Anıldı	111

Atatürk'ün Önderlik Gücü Hakkında*

Sadık TURAL

Değerli dinleyiciler,
Bazı insanlar, bir grubun, bir mesleğin, bir topluluğun ufkuna yükselir. Başkaları onlara hayran olur.

Bazı insanlar, **yeni âletler yapabilmeye**, bazı insanlar, **bilinenleri yorumlamada**, bazı insanlar ise, **güzelliklerin objektivize olmasında** diğer insanların ufuk çizgisine yükselirler.

Bilimde, sanatta, diğer insanlardan farklı, çok değerli kimseler yaşamıştır, yaşıyor; hattâ bazıları, dünyaca meşhur... Bilim ve sanat dehâları, insanları etkilerler, başkalarının hayranlıklarını kazanırlar; bir neslin, **düşünce** ve **zevk dünyasında** değişmelere yol açarlar. Onlar, hem önemli, hem de değerli insanlardır.

Ben onlardan söz etmeyeceğim. Bizim konuşmamızın kavram çerçevesini oluşturan, İngilizcesi **lider**, Fransızcası **şef**, Türkçesi **önder** olan kelimedir.

Liderler, bir grubun, topluluğun, meslek kuruluşunun veya toplumun yöneticisi, yönlendiricisi olan kişilerdir. Yönetmek ve yönlendirip, birleştirme gücü ve yeteneği ve yetkisi... Liderin temel özelliği bunlar.

Liderlik, öne çıkma, önde olma demek olduğuna göre, insanları etkileyenleri üç grupta toplayabiliriz: **Daha dar bir çevrede**, **tecrübeyi esas alan** liderlik türü, **gelenekli otorite**... Örfü koruyan ve uygulayan mahallî, gelenekli lider... Mahallî liderler, millî ve milletlerarası liderlerin arkasındaki dağ silsileleridir; millî ve milletlerarası liderler ise zirve'dir.

Gelenekli otorite, geleneğe bağlı önderlik, **modern toplumlarda etkisini ve yetkisini kaybetmiştir**. Bu türden liderler, ahlâk ve töre koruyucusu, toplum yönlendiricisi işlevleriyle, kırlık alanlarda, hem Türkiye'de, hem Türk Dünyasında yaşamaya devam etmektedir.

İkinci türden liderler hukukî oluşumlarla yetki kazanırlar. Bir hukukî düzenin, hukukî çerçeve-
nin içinde kalan, bir **hukukî liderlik**... Meselâ, cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, bir kuruluştaki en yüksek idarecilik, valilik, rektörlük... Bu önderler, kendilerine verilen hukukî yetkileri kullanırlar... Bunlara hukukî lider veya üst yönetici yahut başkan denilebilir.

Üçüncüsü ise, **kader değiştiren, hamleci liderlerdir**; bunlara **karizmatik liderler** veya **yaratıcı liderler** denilir.

Mustafa Kemal Atatürk, hamleci, kader değiştirci, yapılandırma kazandıran, karizmatik bir liderdir.

Lider, önder, dediğimiz kimsenin bize göre yedi temel özelliği var:

Birincisi, **öz güven** duyguları, onları başka insanlardan ayırıcı bir özelliktir. Öz güven derken ego değil, Batı dillerindeki **self**'ten söz ediyoruz. Gerçek liderlerin, karizmatik liderlerin nefislerine itimadı, öz güven duyguları çok gelişmiştir. Self kavramı kendi olmak bilincidir, öz güven duygusudur.

İkinci özellik: Lider, bir **amacı** olan ve bu amaca giden yoldaki ara hedeflere ulaştıkça, toplumun nabzını tekrar yoklayıp, görüşlerini düzenli ve bütünleştirilmiş bir tarzda sunabilen, bu sırada

muhaliflerini de iknâ edebilen insandır. Amaç sahipliği ve amacın ara hedeflerine hâkim olma gücü... Liderin ikinci özelliği...

Bilgi birikimine, düşünce hazırlığına sahip olma yönünde, okuyup, dinleme, tecrübeler edinme ve amacını zenginleştiren bu **bilgi birikimine** dayanarak, amacının gerektirdiği değişim ve değiştirmeleri sağlamada, yürüyüşünden, beklentilerinden aslâ taviz vermemek ise, karizmatik liderlikte, üçüncü özelliktir. Bilgi edinme, bu yolda her yolu kullanma... *“Ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün bir topluma uygulatma mecbûriyetinde idim.”*¹

Olumsuzluklara ve elverişliliklere ait bütün şartları ve imkânları bilip, değerlendiren, **hızlı düşünüp, hızlı karar verip, ısrarlı bir uygulamacılığı benimseyen, zekâsı ve sezgileri yüksek** insanlar lider olabilir. Zekâ, sezgi ve hızlı karar verme liderliğin dördüncü özelliğidir.

Beşinci özellik ise, sayısı az da olsa, sağlam, vefâya dayalı dostluklar dışında, bütün insanlarla sevgi ve güvene dayalı ilişkiler kurma, **güven uyandırma gücü ve yeteneğidir**. İnsanları etkileme, iknâ gücü, arkasına düşürme yeteneği karizmatik liderliğin beşinci özelliği...

Altıncı özellik, şahsî hayatı, şahsî beklentisi yerine, yönettiği, liderlik ettiği insanların yaşadıkları hayatı ve geleceğini düşünmeyi, onları güvenli, hür, kişilikli ve huzurlu konuma geçirmeyi benimsemiş olmaktır; bu yüzden **yapayalnızlığı kabul ederek önde olmak...** Hedefleri olan ve onlara fedakârca yürüyen kişi...

Yedincisi ise, irâdeli, cesur, tarihin ve geleceğin beklentilerine cevap olacak bilinçli bir kararlılık, insanları birleştirip, yönlendirecek üstü örtülü plânlara **bilinçli bir sabır sahipliği...** Şuurlu bir cesaret, şuurlu bir sabır...

Mustafa Kemal, XX. yüzyıla damgasını vuran liderlerden biri, dikkatle incelenirse, birincisidir. Biz bu gerçeğe, yukarıdaki yedi özellik bakımından kısaca işaret edeceğiz.

Mustafa Kemal'in, bir yetim olduğu hâlde, ilk mektepte ve askerî lisede, **ilk öne çıkan yanı öz güven duygusudur**. Atatürk'ün hayatını öz güven duygusu yönlendirmiştir.

“Efendiler, maddî ve özellikle manevî çöküş, korku ile... güçsüzlükle başlar.

“Güçsüz ve korkak insanlar herhangi bir felâket karşısında, milletin de uyuşukluğa düşmesine ve çekingen bir duruma gelmesine yol açarlar. Güçsüzlük ve kararsızlıkta o kadar ileri giderler ki, âdeta kendi kendilerine hakaret ederler. Derler ki, biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur; biz, kayıtsız ve şartsız olarak varlığımızı bir yabancıya teslim edelim. Balkan Savaşı'ndan sonra milletin ve özellikle ordunun başında bulunanlar da başka türlü, fakat yine aynı zihniyeti benimsemişlerdi.”

O, 1905 yılında henüz yeni bir kurmay yüzbaşısıdır; Beyrut'ta, arkadaşlarına **amacını** şöyle açıklar: *“Dâvâ, yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan, öncelikle bir Türk Devleti çıkarmaktır.”*

1906'da Şam'dadır. Burada **Vatan ve Hürriyet Cemiyeti** adıyla gizli bir örgüt kurar.⁴ Atatürk hakkında yazılan kaynaklar, insanları iknâ gücünü belirtiyor.

Genç subay dâima okumaktadır; **edindiği bilgileri** kendi amacı doğrultusunda **birikimine katmaktadır**. Bütün hâtırat kitapları onun bilgi edinmedeki yorulmazlığında birleşiyor.

Değerli dinleyenler,

Mustafa Kemal henüz kıdemli yüzbaşı, kolağası iken, tugay komutanının kurmay başkanı yetkiyle, fiilen ise, komutan olarak Hareket Ordusu adını verdiği askerlerle, 31 Mart'çıların karşısına dikilmek üzere, Nisan 1909'da İstanbul'a gelir. Talât Paşa, *Hâtırat*'ında, O'nun liderlik özelliklerine bu konu dolayısıyla işaret ediyor: *“Görüyorsunuz silâhını kapan yola düşüyor. Nizâmî kuvvetler*

*harekete geçmezse, çok kan dökülür. Kumanda zinciri altında derhal harekete geçilmelidir*⁵ tek-
lifi de, çok kan dökülecek o karmaşadaki “Hareket Ordusu” tâbir ve teşhisi de, Mustafa Kemal’indir.

Trablusgarb, Bingazi ve Tobruk’ta ise, tükenmiş askerî gücü, liderlik yeteneğiyle diriltiyor.

Kurmay Albay Mustafa Kemal’in **olumsuzluklar karşısında yılmayan tavrını, yönetme ye-
teneğini, “Size ölmeyi emrediyorum!”** komutuyla, hem Alman generallere, hem de meslektaşları-
na gösterdiği Çanakkale, tam bir askerî lider olduğunun kanıtıdır.

Ruslar, Erzurum’u merkez yaparak, Bitlis ve Muş’u işgal etmişler, Ermenilerin de yardımı ile
katliama başlamışlardır. Paşalığa yükseltme yazısı henüz gelmemişken Mustafa Kemal, Çanakka-
le’deki başarısı üzerine güneydoğuda 11. Kolordu Komutanlığı’na atandı. 8 Ağustos 1916’da, sabah
Muş’u, akşam Bitlis’i Rus işgalinden kurtarmıştır. Bu iki kurtarma savaşı verilirken, Erkân-ı Harbi-
ye Reisliği çarpışmalara karşı çıkmışsa da, duymazdan geldi ve şartlara, ihtiyaçlara göre orduyu ha-
zırlayıp, mahallî liderleri, aşîret beylerini **iknâ edip** yanına alarak, ortak başarıya imza attı.

Artık Tuğgenerallik yazısı kendisine tebliğ edilmiş bulunan ve henüz 35 yaşında olan Mustafa
Kemal, 13 Aralık 1916’da, 2. Ordu Komutan Vekilliği’ne atandı.⁶ Arkasından Yıldırım Orduları
Komutanlığı’na getirildi. Bu ordunun komutanı Alman generali meşhur Liman Fon Sanders idi.
Devir teslim töreninde Alman generali Mustafa Kemal Paşa’ya ve üst subaylara *“Yenildik... Bizim
için her şey bitti”* demiştir.

Saygıdeğer dinleyenler,

Lord Kinros, *Atatürk* adlı kitabında, bu görev devredilmesi sırasındaki o büyük liderin, bu genç
Türk paşasının cevabını, hayranlıkla (gıpta ile) kaydediyor, ki şöyledir:

*“Harb, müttefiklerimiz için bitmiş olabilir. Ama bizi alâkadar eden harb, kendi istiklâlimizin
gerekirdiği savaş, ancak şimdi başlıyor.”*

Bu sözler, **amacını doğru belirlemiş, yürekli, kararlı, bilgili, inançlı bir insanın** ifadesi de-
ğil mi? İnsaf sahibi yabancıları da hayran bırakan yönü, O’nun liderlik özelliklerini bütünüyle ta-
şımıştır.

Mondros Silâh Bırakışması imzalanır. İngilizler, İskenderun-Halep yolunun kendileri için gü-
venli ve açık olmasını istemektedirler. Bölgeden sorumlu birliklerin komutanlarından Mustafa Ke-
mal ile Harbiye Nezâreti arasındaki yazışmalardan birindeki şu cümlelere lütfen dikkat buyurun:

*“İngilizlerin kandırıcı muamele, teklif ve davranışlarını haklı ve nâzik göstermeyi ve buna
karşı hoşgörülü olmayı telkin eden emirlere YARADILIŞIM müsait olmadığı için, Erkân-ı Har-
biye Nezâreti’nin emirlerine hareket tarzımı uyduramadığım için, kumandayı devralacak bir
kimsenin âcilen gönderilmesini arz ederim.”*

Liderlik özelliklerine, yeteneğine ve yetkisine sahip bir insanın, yanlışlara karşı çıkışı... Ama-
cı, bilgisi ve kararlılığının bilinç seviyesi bakımından göstergesi...

1919’da düşünülen kurtuluş çâreleri vardır. *“İngiliz himayesini istemek”, “Amerikan mandası-
nı istemek”, “Bölgesel kurtuluş çârelerine baş vurmak”*... Bunlar için O diyor ki: *“Efendiler, ben
bu kararların hiçbirinde isabet görmedim”, “O halde ciddî ve gerçek karar ne olabilirdi? Efen-
diler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız,
bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak! Benim kararım.”*

Erzurum Kongresi’nden itibaren yaklaşık YİRMİ AY SİVİL LİDER... Sonra tekrar askerî li-
derliği sivil liderliğe ekleyiş... 1922 Ekim’inden itibaren devlet adamı, sivil lider...

Bir askerî lider, genç paşa ve halkın arasına karışmak üzere kararlı bir sivil lider olarak, Sam-
sun’a çıkış, Ankara’ya gelinceye kadar “Kuva-yı Millîye”yi, millî gücü uyandırış...

TBMM'ni oluşturup, 23 Nisan 1920'de millî bir meclisi ve millî hükûmeti kurması, insanlara dâima yarına güven aşılması...

Meclis'in bir gizli celsesinde şunları söylemiştir: *"Bazı arkadaşların yoksulluk içinde bu büyük dâvânın başarılamayacağını zannederek, memleketlerine dönmek arzusunda olduklarını duydum. Arkadaşlar! Ben sizleri bu Millî Dâvâ'ya silâh zoruyla dâvet etmedim. Görüyorsunuz ki sizi burada tutmak için de silâhım yoktur. Dilediğiniz gibi memleketlerinize dönebilirsiniz. Fakat şunu biliniz ki, bütün arkadaşlarım, ben, bu Meclis-i Âli'de tek başına kalsam da, mücadeleye ahdettim. Düşman, adım adım her tarafı işgal ederek, Ankara'ya kadar gelecek olursa, ben bir elime silâhımı, bir elime de Türk bayrağını alıp Elmadağı'na çıkacağım. Burada tek başına, son kurşunuma kadar, düşmanla çarpışacağım. Sonra da, bu mukaddes bayrağı göğsüme sarıp, şehit olacağım. Bu bayrak kanımı sindire sindire emerken, ben de milletin uğruna hayata veda edeceğim. Huzurunuzda buna and içiyorum!"*¹⁰

Bu safhalarda İstanbul basınındaki iğrenç iftira ve karalama gürültülerine de, Damat Ferit ile padişahın denedikleri her türlü bayağılık ve çirkinliklere de aldırmadı. Hak bellediği yolda yürüdü. 1922 yılından itibaren Meclis'teki muhalifleri, hasetçileri karşısına çıkmaya kalktılar; ilahî kaderin ona bahsettiği önde olma, önde kalma konusunda da başarılı oldu.

Sakarya Muharebesi'nden sonra ordunun kıpırdamadığının Meclis'te bir gizli oturumda söylenmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın haykırışı şöyledir: *"Efendiler, buna pek üzülüm ve kahroldum, çok utanç duydum. Ordunun kıpırdamaması ve kıpırdamayacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak cidden çok gariptir."* *"Başkomutanlık iki gündür belirsiz bir durumda ve boşluktadır. Şu dakikada ordu komutansızdır. Eğer ben orduya komuta etmekte devam ediyorsam, kanunsuz olarak komuta ediyorum. Meclis'te beliren oy sonuçlarına göre, hemen komutadan el çekmek istedim. Başkomutanlığımın sona erdiğini hükûmete bildirdim. Fakat, önlenmesi imkânsız bir felâkete meydan vermemek mecbûriyeti ile karşı karşıya geldim. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım!"*¹¹

Muhaliflerine rağmen, İstiklâl Savaşı'nı ve Lozan Zaferi'ni kazanış... Cumhuriyet, teb'a'yı, ahâli'yi, halk'ı, cumhuriyet idaresiyle millî bir topluma dönüştürme, publik'i, republik hâlinde yapılandırma... 1923 yılında annesinin mezarı başında, *"Validemin medfeni önünde ve Allah'ın huzurunda ahd ve peyman ediyorum, bu kadar kan dökerek milletin istihsal ve tesbit ettiği hâkimiyetin muhafaza ve müdafaası için, icap ederse, validemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Hâkimiyet-i millîye uğruna canımı vermek benim için vicdan ve namus borcu olsun"*¹² diyen insan, liderlik özelliklerini nefsinde toplamıştır. Genç Paşa, dâima kararlı, dâima azimli ve dâima yalnız bir lider...

Gazi Mustafa Kemal Paşa, başarısını irâdesine, kararlılığına ve yalnızlığı kabullenmeye bağlayabileceğimiz, zekâsına ve bilgisine güvenen bir karizmatik şahsiyet...

Mustafa Kemal, hilafeti kaldırıp, laikliği ve demokrasiyi kültürümüzün parçası yapan karizmatik lider... Mustafa Kemal Atatürk, öncelikle askerî, sonra da siyasî ve idarî yönleriyle lider...

*"Ben askerî dehâ filan bilmiyorum. Herhangi bir zorluk önünde kaldığım zaman hemen yaptığım iş şudur: Vaziyeti iyice tespit etmek, sonra bir vaziyet karşısında alınacak tedbirlerin ne olduğuna karar verip, bu kararı bir kere verdikten sonra artık acaba yapayım mı? diye tereddüt etmemek ve tereddütsüz kararı tatbik etmektir. Muvaffak olunacağına inanarak tatbik etmektir."*¹³

Atatürk'ün kararlarını tatbik etmedeki azmi Sakarya Savaşı içinde çok açık görülür. Kaburga kemiğinin kırılmasından; sıhhiye heyeti tedavi ve istirahat tavsiye ettikleri hâlde kabul etmemiş, *"Bu*

meydan muharebesini kaybettikten sonra, ölürsem, ehemmiyeti yoktur” demiştir. Sakarya Savaşı bu azimle idare edilmiştir.¹⁴

Kararlı, cesur tavrıyla millî bir toplum olma yönünde değiştirmeler, dönüştürmeler... Millî benlik ve kimliği yaralı toplumu, medenî, hukuka dayalı, benzeşmesi yüksek, kültürü konusunda bilinçli, eğitimli millete dönüştürme...

Onun, *Büyük Nutuk*'u okuduğu 1927 yılında, 1908'de başlayan liderliğinin 19. yılında, liderliğini hem ülkeye, hem dünyaya ilân eden adam... Arkasından, Türkiye'deki %1 olduğu zor söylenebilecek okur yazarlığı %95'e çıkarmak ve toplumu birbiriyle, devletiyle, başka devletlerle yakınlaştırmak üzere alfabeyi değiştiren yürekli kişi... Hukukî sistemini kurup uygulamada açık eksikliği ve hatâları olan bir yapılanmayı kanun devletine dönüştüren, zekâsı ve ileri görüşlülüğünü pratik hayata taşıyan kişi... İzmir İktisat Kongresi'nden itibaren tarım toplumu olmanın zorlayıcı ve ilkel şartlarını değiştirip, teknoloji isteyen bir millet olmanın gereklerini benimseyen Devlet adamı...

Milletine inancını, kendi öz güven duygusuyla birleştirmiş ve toplumu için yaşayıp, onu hür ve bağımsız kılmış bir millî lider... Türk Dünyasının örneği, Atatürk.

O'nun, bütün imkânsızlıklara ve Avrupa'nın öfkeli bakışlarına rağmen, yürüdüğü yoldaki kararlı, ısrarlı tutumu çok önemlidir. Atatürk, hem yedi ana özelliği yurt içinde örneklendirmenin, hem de dünya ölçeğinde bir lider olduğunun kanıtlarını açıkça ortaya koyan insandır. Hem Türkiye ve Türk Dünyası için millî lider, hem de mazlum milletler için milletlerarası ölçekte önder... Karizmatik liderlerin son 90 yıllık zaman içinde “çâre insan” oluşuna ait olumlu şöhretini bugün de devam ettiren tek örneği...¹⁵

Mustafa Kemal Atatürk'ü yeterince tanıyıp, anlamadan, liderliğe, toplum önderliğine soyunmanın yanlışına ise, kolayca örnekler bulabiliriz.

Lider Atatürk'ü rahmetle, minnetle, sevgiyle anıyor; sizleri saygıyla selâmlıyorum.

NOTLAR

* *Bu metin, Kıbrıs'ta, 9 Nisan 1999 tarihinde, Atatürk Kültür Merkezi ve Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin birlikte Gazi Magosa'da düzenlediği “Beş Yönüyle Atatürk” konulu panel ile, 21 Mayıs 1999 tarihinde Selçuk Üniversitesi'nce düzenlenen “İmparatorluk Sonunda Kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Felsefesi ve Dayandığı Temel Değerler” konulu sempozyumda yapılan konuşmadır.*

1. *Nutuk* (Sadeleştiren Z. Korkmaz), “Millî Sır” bahsi, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 11.
2. *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 432.
3. Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s. 114.
4. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 4. baskı, Ankara 1989, Cilt II, (1906-1938), s. 1.
5. Cemal Kutay, *Talât Paşa'nın Gurbet Hâturaları*, 2. baskı, II. Cilt, İstanbul 1983, s. 574.
6. Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hâtra Defteri*, Ankara 1989, s. 45.
7. Lord Kinros, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul 1966, s. 211.
8. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannâmeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 19.
9. *Nutuk*, s. 8, 9.
10. Enver Behnan Şapolyo, *Türk Kültürü*, Nu. 49, s. 29; M. Âkif Tural, “Kahramanlık Kavramı ve Atatürk'ün Kişiliğinde Bu Kavramın Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Özel Sayı, Kasım 1994, Nu. 30, s. 695.*
11. *Nutuk*, s. 447-448.
12. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, s. 80.
13. *Nutuk*, s. 604.
14. Âsim Us, “Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım”, İstanbul 1964, s. 109.
15. *Onun askeri, siyasi-ıdari ve fikri liderliği için bakınız, S. Tural, “Atatürk'ün Kültüre Bakışı veya Fikir Adamı Atatürk”, Türk Dili Dergisi, Kasım 1995, Nu. 527, s. 1189-1194.*

Gazi Paşa Balıkesir’de *

Paşa Hazretleri Balıkesir’de bir câmi-i şerifte minbere çıkıp kıymetli hir hutbe irâd buyurmuşlardır. Balıkesir: 7 Şubat (A. A.) - Gazi Paşa Hazretleri bugün öğle namazını büyük bir cemaatla Paşa Câmi-i şerifinde kılmışlardır. Namazdan ve şehit ruhlarına ithafen kıraat edilen (okunan) Mevlid-i Nebevî’den sonra Paşa Hazretleri minbere çıkarak, şu hutbeyi irad buyurmuşlardır:

“Ey millet, Allah birdir, şânı büyüktür. Allah’ın selâmeti, ânfeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz efendimiz hazretleri, Cenâb-ı Hak tarafından insanlara hakayik-i diniyyeyi (dinî gerçekleri) tebliğ memur ve resûl olmuştur. Kanunu esasısı, cümlemizce malûmdur ki, Kur’ân-ı azimü’ş-şandaki husustur, (insana hayırlı). İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz, son dindir. Ekmele dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikata tamamen tevâfuk ve tetâbuk ediyor. Eğer akla, mantığa ve hakikata tevâfuk etmemiş olsaydı, bununla diğer kavanin-i tabiiye-i ilâhiyye beyninde tezat olması icâbederdi. Çünkü bilcümle kavanin-i kevnîyeyi yapan Cenâb-ı Hak’tır.

“Arkadaşlar, Cenâb-ı Peygamber mesaisinde iki dâra (kapiya) iki haneye malik bulunuyordu. Biri kendi hanesi, diğeri Allah’ın evi idi. Millet işlerini, Allah’ın evinde yapardı. Hazret-i Peygamberin isri mübârekelerine iktifaen bu dakikada milletimize; milletimizin hâl ve istikbâline ait hususâtı görüşmek maksadiyle bu dâr-ı kutside Allah’ın huzurunda bulunuyoruz. Beni buna mazhar eden Balıkesir’in dindâr ve kahraman insanlarıdır. Bundan dolayı çok memnunum. Bu vesile ile büyük bir sevâba nâil olacağımı ümit ediyorum. Efendiler, câmiler bir-birimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Câmiler taat ve ibâdet ile berâber din ve dünya için neler yapılmak lâzım geldiğini düşünmek yani meşveret için yapılmıştır. Millet işlerinde, her ferдин zihni, başlı başına faâliyyette bulunmak elzemdir. İşte biz de burada din ve dünya için, bilhassâ hâkimiyetimiz için neler düşündüğümüzü meydâna koyalım. Ben yalnız kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepinizin düşündüklerinizi anlamak istiyorum. Amâl-i millîye, irâde-i millîye yalnız bir şahsın düşünmesinden değil, bilimüm efrâd-ı milletın arzularının, emellerinin muhassalasından ibârettir. Binâenaleyh benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim.”

Gazi Paşa daha sonra minberden aşağıya inmişler ve muhtelif zevât tarafından irâd edilen yirmiye müteceviz suali tesbit ettikten sonra cevaplarını vermişlerdir. Hutbeler hakkındaki ilk suale cevaben demişlerdir ki:

“Hutbeler hakkında irâd edilen sualden anlıyorum ki, bugünkü hutbelerin tarzı, milletimizin hissiyât-ı fikriyyesi ve lisanile ve ihtiyacât-ı medeniyye ile mütenâsip (ölçülü) görülmemektedir. Efendiler, hutbe demek nâsa hitâbetmek, yani söz söylemek demektir. Hutbenin mânâsı budur. Hutbe denildiği zaman bundan bir takım mefhum ve mânâlar istihrâç edilmemelidir (çıkarılmamalıdır). Hutbeyi irâd eden hatiptir. Yani söz söyleyen demektir. Biliyoruz ki, Hazret-i Peygamber zaman-ı sadetlerinde hutbeyi kendisi irâd ederlerdi. Gerek peygamber efendimiz ve gerek Hulefa-yı Râşîdin’in hutbelerini okuyacak olursanız, görürsünüz ki, gerek peygamberin, gerek Hulefa-yı Râşîdin’in söylediği şeyler o günün meseleleridir, o günün askerî, idârî, malî ve siyâsî, içtîmai hususâtıdır.

“Ümmet-i İslâmiyye tekessür (çoğalma) ve memalîk-i İslâmiyye tevessua (genişlemeye) başlayınca, Cenâb-ı Peygamber’in ve Hulefa-yı Râşîdin’in hutbeyi her yerde bizzât kendilerinin irâd etmelerine imkân kalmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri iblâğa birtakım zevâtı memur etmişlerdir. Bunlar herhâlde en büyük rüesa (reisler) idi. Onlar câmi-i şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı tenvir ve irşat için ne söylemek lâzımsa söylediler. Bu tarzın devam edebilmesi için bir şart lâzımdı. O da milletın reisi olan zâtın halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmaması! Halkı ahvâl-i umûmiyyeden haberdâr etmek son derece hâiz-i ehemmiyettir. Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın dimağı hâl-i faaliyyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletın zararına olan şeyleri reddederek, şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir. Ancak millete ait olan işleri milletten gizli ettiler. Hutbelerin halkın anlıyamıyacağı bir lisanla olması ve onların da bugünkü icâbât ve ihtiyâçlarımıza temas etmemesi, Halife ve Pâdişâh nâmını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindi. Hutbeden maksat ahâlinin tenvir ve irşâdıdır, başka şey değildir. Yüz, ikiyüz, hattâ bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hatiplerin herhâlde nâsın kullandığı lisanla görüşmesi elzemdir. Geçen sene Millet Meclisi’nde irâd ettiğim bir nutukta demiştim ki, ‘Minberler halkın dimağları, vicdanları için bir menba-ı feyiz, bir menba-ı nur olmuştur.’ Böyle olabilmek için minberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve hakayik-i fenniyye ve ilmîyyeye mutabık olması lâzımdır. Hutbe-yi kiramın ahvâl-i siyâsîye, ahvâl-i içtimâiyye ve medeniyyeyi her gün tâkip etmeleri zarurîdir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkînât verilmiş olur. Binâenaleyh, hutbeler tamamen Türkçe ve icâbât-ı zamana muvafık olmalıdır. Ve olacaktır.”

* 7 Şubat 1923, Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 95.

Türkçenin Balkan Dillerine Etkisi ve Balkan Dillerindeki Türkçe Kelimeler

Dr. Dursun DAĞAŞAN
AKM Türk Dünyası Edebiyatı
Projesi Genel Sekreteri

Dil, insanlar arasında anlaşma ve iletişimi sağlayan tabii bir vasıta; kendine has kanunları bulunan ve bu kanunlar çerçevesinde büyüyen, gelişen, değişen canlı bir varlık; kökü tarihin karanlık çağlarına dayanan gizli bir anlaşmalar sistemi; seslerden örülmüş sosyal bir müessese ve kültür taşıyıcıdır.

Diller, milletlere aittir. Her dil, ait olduğu milletin benliğinin, kimliğinin, kişiliğinin ve bunları oluşturan unsurların aynası, göstergesi durumundadır. Milletlerin insanlık tarihi içindeki macerasını dillerindeki gelişmelerden takip etmek mümkündür. Dolayısıyla şehirleşmiş, medenileşmiş, kültür dili olma özelliğini kazanmış hiçbir dil doğduğu gibi kalmaz. Çeşitli kaynaklardan, çeşitli yollarla beslenir, büyür, değişir ve zenginleşir. Bu değişimde dilin kendi imkânları kadar diğer bazı unsurlar da etkili olur. Meselâ, din değiştiren bir milletin diline, yeni kabul edilen dinle ilgili kavram ve terimler yerleşir, çoğu zaman eski dinden kalan kavramlarla yan yana kullanılır. Bilim ve teknolojiye geri kalmış toplumlar, üretici toplumların dilinden, bu alanlarla ilgili kavram ve terimleri, aldıkları teorilerle, hükümlerle, ürünlerle birlikte kendi dillerine naklederler. Coğrafya değişiklikleri, savaşlar, ticarî ve kültürel ilişkiler, dil unsurlarının alış verişi konusunda diğer önemli etkenlerdir. Bu tür alış verişler, sık mekân değiştiren göçebe kavimlerde ve imparatorluklarda çok daha yaygın biçimde görülür. Nitekim İngiliz şairi Lord Byron, "İngiltere, üzerinde güneş batmayan bir imparatorluk kaybetti, fakat İngiliz dili 30.000 kelime kazandı" sözleriyle bu gerçeği vurgulamaktadır.

Konuya Türkçenin Balkan dillerine etkisi açısından bakıldığında, yukarıdaki gerekçelerden birçoğu-

nun bu alan için de geçerli olduğu görülür. Bir başka ifade ile, Türklerin Balkanlar'la ilişkileri tarihin en eski dönemlerinden beri yoğun bir biçimde sürmektedir ve bu ilişkilerin dile yansması kaçınılmazdır.

Türkler, milât öncesi dönemlerden itibaren, siyasî, iktisadî sebepler başta olmak üzere, birçok gerekçelerle Asya'dan göç etmişlerdir. Bu göçlerden bir bölümü Avrupa ve Balkanlar'a yapılmıştır. Bu yöreye gelen Türk boyları arasında Sabirler, Ogurlar, Hunlar, Avarlar, Peçenekler, Oğuzlar (Uzlar) ve Kumanlar ilk sıraları almaktadırlar. M. S. IV. yy.'dan itibaren Hunların, Macarların, Avarların ve Bulgarların doğu, orta ve güney-doğu Avrupa'da devlet kurdukları düşünüldüğünde, nüfuslarının yoğunlukları hakkında bir kanaate varmak mümkün olmaktadır. Ayrıca Türkiye Selçuklularından ve Anadolu beyliklerinden bazı grupların Avrupa'ya geçtikleri bilinmektedir. Ancak Balkanlar'daki asıl ve uzun süreli etkin Türk varlığı Osmanlı dönemine aittir.

Bölgede, XIV. yy. ortalarında başlayan Osmanlı fütuhâtı XVI. yy.'ın ilk yarısında Balkan yarımadasının Türk hâkimiyetine girmesiyle sonuçlanmış, fütuhatla birlikte Anadolu'nun değişik yerlerinden çok sayıda Türk, bölgeye göç ederek yerleşmiştir. Özellikle sınır boylarına yönelen göç ve iskânlarda öncülüğü Türk dervişlerinin yaptığı görülmektedir. Beraberindeki Türkmen topluluğu ile 1262-1263 yıllarında Dobruca'ya yerleşen Sarı Saltuk, gazilerle birlikte Rumeli'ye geçen Seyyid Ali Sultan ve Abdal Musa, kurdukları zaviyelerle, yeni yerleşim bölgelerinin ve bölgede kurulan Türk köylerinin öncüsü olmuşlardır.

Osmanlı hâkimiyeti ve buna bağlı olarak Türk nüfusunun yoğunlaşmasıyla birlikte Balkanlar'da Türk dili ve kültürünün de yaygınlaştığı görülür. Osmanlı Türkçesi siyasî, iktisadî, sosyal şartlardan ve sebeplerden dolayı itibar edilen, kabul gören dil olmuştur.

Güçlü bir devlet yapısı ve bu devlet bünyesinde ortak egemenlik altında yaşamak, toplumdaki hareketliliği ve geçişgenliği sağlayan ana unsur olarak ortaya çıkmış; bu egemenlik alanında serbestçe dolaşım ticarî ve sosyal ilişkiler kuran topluluklar, kültürel hareketliliği, değişmeyi, etkileşmeyi ve benzeşmeyi müstereken gerçekleştirmişler; ortak bir dile, kültüre ve bunlarda sürekliliğe ulaşmışlardır. Esasen imparatorluk içinde hâkim kültür olan Osmanlı Türk kültürünün, imparatorluk bünyesindeki diğer kültür ve dilleri etkilemesi tabiidir. Bu etkinin Balkan sahasında ya-

yınlarla desteklenerek arttığı ve süreklilik kazandığı da bir gerçektir. Nitekim Osmanlı döneminden günümüze kadar sadece dergi alanında Yugoslavya’da, Batı Trakya’da, Bulgaristan’da, Romanya’da yaklaşık 70 Türkçe derginin yayımlandığı ve bu yayınların Türkçenin yaygınlaşmasında, Balkan dillerindeki Türkçe kelimelerin yerleşmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir.

Balkan dillerindeki Türkçe kelimelerin varlığını, sadece yazılı kaynaklarla ve metinlerle sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Süresi 500 yılı aşan müşterek yaşayış hayatın her safhasını etkilemiş, mimariden askerî hayata, oda tefrişinden mutfığa, akrabalık isimlerinden tabiata, hukuk ve idareden edebiyata kadar bütün sahalarda dildeki kavram ve terimler aracılığıyla kültür aktarımı yapılmıştır. Sırp-Hırvat sahasında imar ve şehircilikle ilgili, avlu, baca, bağlama, bahçe, basamak, bedesten, bodrum, bostan, çardak, çeşme, çarşı, dükkân, hamam, hendek, kahvehane, kafes, kapı, karakol, kasaba, kat, konak, kerpiç, köprü, kule, mağaza, mahalle, meydan, meyhane, oda, ocak, pencere, raf, sokak ve benzeri kelimeler; birçok bölgede tefriş ile ilgili olarak kullanılan yastık, yorgan, yatak, çarşaf, kilim, seccade, halı ve benzeri kelimeler, giyim-kuşam adları ve yemek isimleri bu konulara verilebilecek yaygın örneklerden sadece birkaçını oluşturmaktadır. Toplumlar arasında dil aracılığı ile yapılan kültür aktarımı elbette tek taraflı değildir. Ancak hâkim kültürün daha çok etkilediği de bir gerçektir. Muhtelif kaynaklar esas alınarak, Balkan dilleri arasında Türkçe kelimeler bakımından yapılacak bir kıyaslama bu duruma açık bir örnek teşkil edecektir.

Türkçede Yunanca asıllı 900 kelime olmasına karşılık, bugünkü Yunancada Türkçe asıllı kelime sayısı 3000’in üzerindedir. (C. Cookis, *Türkçeden Geçme Yunanca Kelimeler Sözlüğü*, Atina 1960).

Romence, Bulgarca, Makedonca, Sırpça, Hırvatça ve Boşnakçada Türkçe asıllı kelime sayısı, Yunancadan daha çoktur (Miklosich, *Die Turkischen Elemente inden Südost-Europäischen Sprachen*, 2 Cilt, Viyana 1884). Bulgarcada Türkçe asıllı kelime sayısı 5000 civarındadır (*Türk Kültürü*, Nu: 83, s. 76). Sırpçadaki Türkçe kelime sayısı ise 9000’dir (A. Skaljic, *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Sarajevo 1966). Arnavutçada ise her üç kelimedenden birinin Türkçe olduğu bilinmektedir (Y. Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt 11, İstanbul 1978, s. 55). Bu konuda Stejan İlçev, Naj-

den Gerov, Aliya Nametak, Popoviç, Abdullah Şkal-yiç, Mile Körvezirovski ve Kevser Seyfullah’ın yaptıkları araştırmalar yukarıdaki rakamları teyid edici niteliktedir.

Türkçenin Balkan dillerine etkisi sadece kelime alış verişi ile sınırlı değildir. Balkan sahasında Türkçe atasözleri ve deyimler, ya bazı ses değişimleri ile aynen, ya da kendi dillerine aktarılarak kullanılmaktadır. Meselâ, Makedoncada yüzlerce Türk atasözü ve deymi bulunmaktadır. Sadece Ustruga kenti ve civarında yaşayan Makedonlar arasında yapılan bir derlemede 300 civarında Türk atasözü ve deymi bulunduğu belirlenmiştir (Mr. Melahat Hamza, *Sesler Dergisi*, Sayı 314-315, Üsküp 1997). *Çevren* dergisinde yayımlanan bir araştırmada ise, Bulgarcada kullanılan 638 atasözü ve deyim metinlerle birlikte verilmiştir.

Türkçe kelimelerin, ifade ettikleri kavram ve motiflerle birlikte Balkan sahası edebiyatlarında yaygın biçimde yaşadığı, edebî metinlerde kullanıldığı ve edebiyatı etkilediği, çeşitli örneklerde görülmektedir. Meselâ, Türkçedeki “*hikâye*” kelimesi Arnavutçada “*hikâhekeye*” şeklinde bulunmakta, “*mesel-mesele*” şeklinin kullanıldığı da görülmektedir. Türk halk masallarından bir bölümünün Arnavut halk masallarına doğrudan girdiği de bir vâkıdır. Ayrıca Türk Alp-Ereni Sarı Saltuk hakkındaki birçok efsane halk arasında söylenmekte; “*Tahir ve Zühre*” başta olmak üzere bazı Türk halk hikâyeleri, Nasreddin Hoca ve Bekri Mustafa fıkraları da yaygın biçimde yaşamaktadır.

Türkçenin daha canlı bir şekilde yer aldığı bir başka edebî tür türkülerdir. Kosova ve Makedonya bölgelerinde birden çok dilde söylenmiş halk türküleri oldukça yaygındır. Bu türe giren bazı Kosova türkülerinde Arnavutça, Hırvatça ve Türkçe kelimeler, tabirler, mısralar yer almaktadır. Bazı türkülerde alıntı kelime seviyesindeki Türkçe varlığı, bazı türkülerde mısralar, bazı türkülerde de nakaratlar şeklinde görülmektedir.

Türkülerin dışında, halk edebiyatında, özellikle epik şiirlerde önemli ölçüde Türkçe kelime bulunmaktadır. Yugoslav şâir Grgo Martiç, 1858’de hazırladığı bir şiir antolojisinin önsözünde, şiirlerdeki Türkçe kelimelerin çokluğuna dikkat çekerek, bunların geniş halk kitleleri tarafından anlaşılması için kitabın sonuna bir sözlük eklemek ihtiyacı duyduğunu kaydeder.

Balkanlar’da eski dönem edebiyatçılarının yanında modern devir edebiyatçıları da kendi dillerinde

yazdıkları eserlerde Türkçe kelimeleri önemli ölçüde kullanmaktadırlar. Bunların arasında en çok tanınanlardan birisi İvo Andriç'tir. Onun birçok hikâye ve romanında Türkçe kelimelere (ilmî tabiri ile Türkizmle-re) çokça rastlanır. Türkizm sadece Saffet Basagiç, Musa Câzim Çatin, Hasan Kikiç, Ziya Dizdareviz, Hamza Humo, Musa Selimoviç, Kâmil Siyariç gibi Müslüman asıllı yazarlarda değil, Sırp-Hırvat asıllı Petar Koçiç, Şantiç, Andriç, Samokovliya ve Çoroviç'in eserlerinde de görülmektedir. Sırp-Karabağ ve Makedon yazarları için de durum aşağı yukarı aynıdır. Anton Panov, Risto, Kirle, Vasil İliyaski, Gorgi Boyaciev gibi yazarların eserlerindeki Türkçe kelimeler bir sözlük oluşturacak kadar çoktur.

Şiirlerinde marksist ideolojiyi işleyen şâir Koço Raçin de çok sayıda Türkçe kelime kullananlardandır. Raçin, "*Sturga'da Dükkânım Olsa*" isimli şiirinde 23 Türkçe kelime kullanmış, bunların bazılarını da tekrarlamıştır. Bu kelimeler: Zanaat, çarşı, dükkân, pazar, mağaza, altın, çekmece, kundura, oda, bahçe, sevda, izbe, nemli, kule, kaynar, imam, nalın, kepenk, usta-

başı, borç, âlet ve veresiye'dir. Raçin, "*Tutuniberaçite*" (*Tütün Toplayan*) şiirinde ise, şiirin anlam ve mesajını yüklenmiş üç kelimeyi (kantar, tunç, tütün), Makedonca veya Slav dillerinde karşılıkları olduğu hâlde Türkçeden seçerek kullanmıştır. Bu tavır, Makedon bölgesinde Türkçenin yaygın olduğunu gösteren bir örnektir.

Bütün bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak örneklerden hareketle, şu sonuca varabiliriz:

Balkan sahasında kullanılan dillerde çok sayıda Türkçe kelime mevcuttur: Bu kelimeler, XIV. yy.'dan başlayarak siyasî anlamda 1912 yılına, kültürel anlamda ise, günümüze kadar süren birlikte yaşamının neticesidir. Tarihî yönden bu kadar uzun süre birlikte olan ve kültürel müşterekleri bulunan toplumların hayatın her safhasında olduğu gibi dil alanında da alış verişte bulunması gayet tabiidir. Özellikle kültürel alandaki alış verişler, dün olduğu gibi, bugünde ve gelecekteki birlikteliklerin temelini oluşturması bakımından önemlidir.

BAŞ SAĞLIĞI

Memleketimizdeki deprem felâketi üzerine, Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarından,

Kırgızistan Cumhuriyeti Hükûmeti adına Başbakan Amangeldi MORALİ-YEV, Canıl ABDILDABEKKIZI (Kırgızistan Seçkin Aydınlar Devlet İşleri Genel Müdür Yard.), Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALİYEV (Bişkek/Kırgızistan), Dr. Anarhan NADİROVA (Bişkek/Kırgızistan), Doç. Dr. Ariuka GALE-YEVA (Karaçay/Rusya), Dr. Galina SERKİNA (Petersburg/Rusya), Prof. Dr. Menuçehr KEYANİ (İran), Rıza GAFFARİ (Tebriz/İran), Abbas SÖHRABİ (Tebriz/İran), Şehram REHNİMÜN (Tahran/İran), Prof. Dr. Şâkir İBRA-YEV-Prof. Dr. Karlıgaş KADEŞEVA (Almatı-Kazakistan) telefon ile,

Prof. Dr. Kâmil VELİYEV (Bakü/Azerbaycan), Rüya TAGİYEVA (Azerbaycan Devlet Halı Müzesi Müdürü), Sâbire DÜNYAMALİYEVA (Bakü/Azerbaycan), Abduşükür TÜRĐİ (Çin), Tursunay SAKİM (Çin), Prof. Dr. Abdulhekim HACIYEV (Dağıstan), Dr. Feride MÜRATÇAYEVA (Dağıstan), Dr. Hasan ORAZAYEV (Dağıstan) belgegeçer (faks) ile,

Başkanlığımıza baş sağlığı dilemişlerdir.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

NHK Japon Televizyonunun “İpek Yolu” Filminin Çekimine Katkımız

Feyzi HALICI

Atatürk Kültür Merkezi Asıl Üyesi

1982 yılında Japonya'nın dünyaca ünlü NHK televizyonundan altı sanatçıdan kurulu bir ekip İpek Yolu'nun Çin'den İtalya'ya kadar uzanan serüveninde yurdumuzla ilgili bölümün çekimini yapmak üzere Ankara'ya geldi. Dünyaca ünlü iki usta sanatçı Kondo ve Amadi başkanlığındaki ekip ilgili kuruluş ve şahıslarla görüşmelerde bulundu. Bu arada benim de fikrimi aldılar. Kültür ve Turizm Derneği'miz ve Vakfı'mız olarak böylesi muhteşem bir film çekilmesi hususunda kendilerine bütün imkânlarımızla yardımcı olacağımızı söyledik. Yıllardır Konya'da yapmakta olduğumuz kültür-sanat faaliyetlerimizi izleyen, bu faaliyetleri Japonya'da hazırlayıp yayımladığı eserlerle değerlendiren T. Ohmura da heyette görevli olarak bulunuyordu. Yurdumuzda malî konularda doktora yapan, gayet güzel Türkçe konuşan Tadahisa Takahaşi de heyette tercümanlık yapıyordu. Tadahşi, Konya'da yapmakta olduğumuz yemek yarışmalarıyla ilgili yazılar yazmış, fotoğraflar çekmiş, bunlar Japonya'da yayımlanan *Dünya Yemekleri Ansiklopedisi*'nde yer almıştı.

İpek Yolu filminin daha önce çekimi tamamlanan bölümleri Çin'de, Rusya'da, Afganistan'da, İran'da büyük bir ilgiyle izlenmiş; filmi çeken heyet her ülkede çok büyük bir sevgiyle karşılanmıştı. Heyet başkanı Kondo, filmin iki bölümden oluşacağını, her bölümün onar dizi olacağını, her ülkeye birer dizi ayrıldığını, Türkiye'yi iki dizilik bir programla vereceklerini söyledi. Heyet mensuplarının arzuları üzerine, kendilerini o zaman Danışma Meclisi Başkanı Ord. Prof. Dr. Sadi İrmak'la tanıştırdım. O zamanki Televizyon Dairesi Başkanı Kerim Aydın Erdem'le konuşmalarını sağladım. O zaman Kültür ve Turizm Bakanı İlhan Evliyaoğlu idi. Yabancı bir heyet bakanı ziyaret ediyordu. Japon film heyeti belirli saatte İstanbul'a hareket edeceği için bu görüşme maalesef gerçekleşemedi.

Japon NHK TV ekibinin Türkiye'de *İpek Yolu* filmiyle ilgili çalışmaları aralıklarla iki yıl sürdü. Çekim yapacakları yol güzergâhlarını, şehirleri, tarihimizle, kültür ve sanatımızla ilgili çalışma programlarını yazılı metin hâlinde hâtırâ olarak bana verdiler. Bu belgeleri bir tatlı hâtırâ olarak saklıyorum.

NHK TV yapımcıları, *İpek Yolu* filminin yurdumuzla ilgili bölümünün çekim program çalışmaları raporunda amaçlarını şöyle dile getiriyorlardı: *“Türk kavimlerinin geçtiği yol: Dünyanın en büyük kültürlerinden birini oluşturan Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran çeşitli Türk kavimleri, onbirinci yüzyılda Orta Asya'dan ayrılarak Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu programda Türk kavimlerinin geçtiği yol üzerindeki bölgelerde kahraman Türklerin asırlar boyu yaşadıkları kültürlerini, bu kültürleri yansıtan çeşitli eserlerle, Türklerin tabiat ve insan sevgilerini, gelenek ve göreneklerini dünyaya tanıtmak.”*

Raporun ikinci sayfası Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki yolların önemini dile getiriyordu. Aynen şöyle: *“Altı yüzyıl dünyayı idare eden Osmanlı İmparatorluğu'nun arkasında sağlam yolların ve kervansarayların var olduğu bilinmektedir. Bu programda Osmanlı İmparatorluğu'nun bize bıraktığı yolları ve kervansarayları göstererek, Osmanlı İmparatorluğu'nun şanını, şerefini dile getirmek istiyoruz.”*

Bu muhteşem filmin Türkiye çekimi seksen gün devam etti. 11 Mayıs 1982'de başlayan çekim 1 Ağustos 1982 tarihinde son buldu. Tarihimizle, kültürümüzle, folklorumuzla ilgili konularda Japon TV ekibine tam mânâsıyla yardımcı olduk. O kadar ki, atlı cirit oyunlarıyla, rahvan at yarışlarıyla ilgili çekimi, Konya'da bu sporlarla ilgili şölenimiz sırasında yaptılar. Ola ki daha hoş bir sahnenin çekimi yapılınsın, atlı cirit oyunlarını yeniden görüntülesinler diye... “Gelecekte Türkiye Âşık Bayramı'nın mahallinde bir “Âşık Kahvesi”nde çekimi daha tabii olur düşüncesiyle, NHK TV ekibini Erzurum'a gönderdim. 1982 yılının Temmuz ayında, heyetin çekimini arzu ettiği “Semâ Törenleri”ni Mevlâna Müzesi'nin bahçesinde gerçekleştirecektik. Heyet başkanı, Mevlâna'nın, ölümü *“Vuslat Gecesi”* olarak yorumladığını, bir sohbet ânında kendisine söylediğimi bana hatırlatarak, dünyada ölümü böylesi bir vuslat ânı olarak hiçbir düşünürün söylemediğini, böylesi bir kutsal günde, yani Hz. Mevlâna'nın Hakk'a kavuştuğu 17 Aralık Şeb-i Arûs gecesinde semâ törenlerini filme almak istedik-

lerini, böyle bir gecede daha mânevî bir hava içinde çekilirse, törenlerin değer kazanacağını, dolayısıyla beş ay sonra Aralık 17'de Konya'ya bu sahnelerin çekimini yapmak üzere tekrar geleceklerini söyledi. Onların bu saygıları, tarihî gerçeklere gösterdikleri yakın ilgi karşısında ne söyleyebilirdim. Sadece gönülden teşekkür ettim. "Sağ olunuz. Sizi ve ekibinizi, Vuslat Gecesi'nde Konya'mızda misafir etmekten büyük zevk duyacağız" dedim.

NKH heyetinin, Konya ile semâ törenleri ve Hz. Mevlâna ile ilgili olarak programlarında yer alan yazıları şöyle: "Burası eski Türk Selçuklu Devleti'nin başkentidir. Orta Asya'dan gelen Türkler Anadolu'da büyük imparatorluk kurmuşlardır. Burası Türkler için şeref dolu bir şehirdir. Ayrıca bu bölge, İslâmî eserlerin ve İslâmî kültürün yoğun olduğu, çok büyük âlimlerin yetiştiği bir kültür şehridir. Bu bölgede eski bir cami olan Alâeddin Cami'ni, birbirleriyle kıyaslanamayacak derecede değerli diğer camileri ve Arkeoloji Müzesi'ni göstermek istiyoruz. Ayrıca dünyada ünlü ve gerçekten insanlığın ve İslâmiyet'in en büyük fikir ve düşünce adamı Mevlâna'nın müzesini (türbesini), Etnoğrafya Müzesi'ni, bu bölgenin diğer tarihî değer ve manzaralarını göstermek istiyoruz. Büyük insan, Hazret-i Mevlâna'yı Anma Törenleri Aralık ayında yapılmaktadır. Bu törenler çok güzel ve fantastiktir. Bütün dünya ilim adamlarının ilgiyle izlediği ve hayretler uyandıran bu güzel töreni izlemek istiyoruz."

Çekim programında yer alan "Türk milletinin ata sporu-cirit" hakkında heyetin yazılı görüşü şöyle: "Türk milletinin ata sporu, gelenek sporu ve yapılması cesaret, atılganlık ve akıl gerektiren ve dünya sporları içinde gerçekten en asil sporlardan biri olan atlı cirit oyunlarını göstermek istiyoruz."

Japon NHK TV ekibiyle tarihimizi, kültürümüzü, gelenek ve göreneğimizi konu alan bu film çekimi sebebiyle çok samimî olmuştuk. Heyet başkanı bir gün bana, "Fevzi Bey... Anadolu'nun Türk yurdu oluşunu, yani Malazgirt Meydan Muharebesi'ni sizin yardımıyla çekmek istiyoruz. Bize ikibin at bulunuz" demişti. Sonra, Geleneksel Atlı Cirit Oyunları ve Rahvan At Yarışları'nı düşünerek kendilerine cevap vermiştim: "Durun hele, bu şölenler dolayısıyla Malazgirt Muharebesi'nin film çekimini tamamlarız, belki..." Şölene bir hafta kalmıştı. At sahipleri gelince bu fikrimi kendilerine açtım. Hepsi haklı olarak kamyon nakil ücretlerinin elli, altmışbin lira olduğunu, bir gün daha Kon-

ya'da kalmalarının kendilerine birmilyon liradan fazla bir masrafa mal olacağını, bu sebeple mazur görülmelerini istediler. Haklısınız, demek mecburiyetinde kaldım.

O gece kara kara düşünürken, NHK heyetine, "Sizze bir şey söyleyeceğim. Malazgirt Muharebesi sabah namazından sonra başladı. Amma akşamla yatsı arasında sonuçlandı. Şayet çekimi alaca karanlıkta yaparsanız, size bir yardımım dokunur" dedim. Ertesi gün Konya'da kömür taşıyan arabaların atlarından üçyüz at seçtik. Araba sürücülerini de sağladık. Horozlu Han arkasındaki tepede bir kamyonet odun, bir araba saman, bir bidon gazyağı ile akşam karanlığında üçyüz atlıyı devamlı tepeye döndürerek, bu çekim işini sağladık. O mevsim sonunda, Mevlâna törenlerinin çekimi için Konya'ya gelen NHK TV ekibi heyeti, o muharebe sahnelerinin filmin en güzel görüntülü çekimi olduğunu söyleyince, nasıl sevindik, tahmin edebilirsiniz.

Malazgirt Meydan Muharebesi hakkında film yapımcılarının programda yer alan düşünceleri şöyle: "Türk kavimlerinin tarihte mertçe ve büyük bir cesaretle harp yapmış oldukları yerdir, Malazgirt. Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya girişlerinin ve ilk defa Bizanslılara karşı gerçekten dünya tarihinde eşi nadir olan, mertçe kazandıkları muharebenin yapıldığı meydanı göstermek istiyoruz. Bu meydan savaşının ikibin atla, sembolik de olsa muharebe alanını bütün canlılığı ile helikopterden de istifade ederek filmini çekmek istiyoruz. Bu filmi çekmenin kolay olmayacağını biliyoruz. Ancak bütün Türk milletinin tarihte yeni bir çağı başlatmasına sebep olan ve eşine gerçekten rastlanması pek nadir olan bu meydan muharebesini göstermek istiyoruz."

İpek Yolu filminin yurdumuzla ilgili çekiminde yer alan şehirleri ve konuları özet hâlinde paragraflarla sunuyorum:

İran hududundan Türkiye'ye NHK arabasıyla giriş. Nuh Tufanı efsanesinin sırlarını bağrında saklayan Ağrı Dağı. Ağrı Dağı'ndan İpek Yolu'nun görünüşü. Malazgirt Meydan Muharebesi. Türk milletinin ata sporu-Cirit. Doğu Bayezit'ten Erzurum'a giden eski İpek Yolu. Erzurum'un tarihî mahalleleri, Kervansaray, Çifte Minare, Erzurum'dan Karadeniz'e giden yol, Trabzon, Koyun Pazarı, Tapınaklar, Fatih Camisi, Rize ve çay bahçeleri, Karadeniz halk oyunları. Erzinan ve Sivas. Adıyaman Nemrut Dağı, Malatya ve

Kayseri, Bakır sanatı. Kayseri ve ipek halıcılığı, Nevşehir, Peri Bacaları, Ihlara, Kaymakamlı (Yeraltı Şehri) ve yaşayan folklor, İzmit, İzmit ve Hereke, ipek halıcılığı. Hereke'den İstanbul'a uzanan İpek Yolu, İstanbul ve Üsküdar.

Filmin ikinci görüntüsü Konya'dan başlıyor. Konya camileri, medreseleri, pazar ve müzeleri. Beyşehir yolu, Kervansaray, Akşehir, Nasreddin Hoca Türbesi, Eğridir Gölü, Yalvaç Antiokiya'nın harabeleri. Afyon, Yalvaç, Dinar (burası kuzeyden yani Cappadocia'dan gelen yolla Antalya'dan gelen yolun kesiştiği nokta. Burası eskiden beri medeniyetin makası olarak biliniyor. Büyük İskender burayı geçip kuzey Afrika'ya sefere gitmiştir), Denizli, Pamukkale, Roma devrinden Selçuklulara kadar olan çağ. Manisa, Alaşehir. Beyazşehir olarak anılan Alaşehir görüntüleri, Denizli-Alaşehir arasındaki Kral Yolu... Afyon Kalesi, Afyon'daki Kral Yolu. Eskişehir, lüle taşından pipolar, Kütahya, çiniler. Bursanın yeşil dünyası, camiler. Sul-

tan mezarları, Bursa ipeği, İpek pazarı, İpekçilik köyü, Koza Hanı, Kervansaray. İzmit Arkeoloji Müzesi, Aksaray, Sultanhanı, Konya'nın tarihî ihtişamı, müzeleri ve Mevlâna...

İpek Yolu filminin birinci bölümü, onbeş yıl önce gecenin geç saatlerinde televizyonda yayına girdi. Film büyük bir ilgiyle, sevgiyle izlendi. NHK *İpek Yolu* filminin yapımcılarının bana Konya'da söyledikleri aynen çıktı. *İpek Yolu*'nun ilk bölümü yayınlanınca, Japonya'dan Çin'e o yıl dörtbuçukmilyon turist gitmiş. Türkiye ile ilgili bölüm dünya TV'lerinde yayına girince yurdumuza da tahminlerin üstünde turist geleceğine inancımız artmıştı. Yurdumuzda fazla ilgiden dolayı *İpek Yolu* filminin birinci bölümü ikinci defa yayına TV ikinci kanalda girdi. Yine zevkle seyredildi.

Çam sakızı çoban armağanı katkımızın bulunduğu *İpek Yolu*'nun yurdumuzla ilgili bölümlerinin tatlı hâtıralarla dolu bölümlerini uzak köşemizden gurur duyarak seyrettik.

Depremde,
Şâir,
Anayasa Mahkemesi Eski Üyesi,
Hisar dergisini 30 yıl tek başına çıkaran
Mehmet ÇINARLI'yı kaybettik.
Merhuma Allah'tan rahmet diliyoruz.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Filoloji *

Emperyalist devletler bir ülkeyi ele geçirip sömürmeye başladıklarında, o ülkeyi sömürmediklerini, tersine oraya medeniyet getirdiklerini bütün dünyaya yaymaya çalışırlar. Tarih böyle ikiyüzlülük örnekleriyle doludur. Bugün Rusya ve Çin gibi dünyanın en büyük iki emperyalist devleti tarafından paylaşılmış Türk topraklarında kurulan sözde Türk Cumhuriyetleri, ne siyâset, ne iktisat, ne de kültür bakımından bağımsız değil iken, Rusya ve Çin'in kalkıp dünyadaki esir milletlerin avukatı kesilmeleri bir ikiyüzlülüğün en canlı örneğidir. Hele Rusya'nın hâkimiyeti altındaki Türk Cumhuriyetlerini göstererek, bu ülkelerin Sovyet rejimine girmeden önce Orta Çağ hayatı yaşayan birer göçebe kavim oldukları, bugün ise Sovyetler sayesinde çağdaş medeniyet seviyesine eriştiklerini iddia etmesi ayrı bir sahtekârlık örneğidir.

Moskova'ya bağlı Türk Cumhuriyetlerinin dış ülkelerde elçilikleri bulunmadığı gibi, cumhurbaşkanlarının da bir devlet başkanı vasıf ve değeri yoktur. Nitekim, 1968 yılında Özbekistan'ın kadın Cumhurbaşkanı Nasreddinova, Kanada'ya gittiğinde, orada bir Sovyet bakanı gibi karşılanmıştı. Kaldı ki, bu cumhuriyetlerin hükümet üyelerinden çoğu Rus'tur. Ayrıca üniversite, akademi, enstitü, basın organları, ilk ve orta öğretim ile her türlü kuruluşlarda dâima Ruslar ağır basmaktadır. Sovyetlerin bağımlı Türk Cumhuriyetlerinde uyguladığı siyasî ve iktisadî sömürü üzerine ciltlerle kitap yazılmış, belgeler bir bir açıklanmıştır. Bu yazıda yalnız, Sovyetlerin Türk dilini bozmak suretiyle Türk kültürünü nasıl yozlaştırmaya ve silmeye çalıştığı belirtilecektir.

1916'da Lenin, 1917'den sonra da Çiçerin ve başkaları verdikleri demeçlerinde ağız birliği yaparak şöyle diyorlardı: *"Biz bütün dünyanın önünde açıklıyoruz ki, Sovyet Sosyalist rejimi hiçbir zaman, yabancı toprakları işgal ve oralarda Sovyet rejimi kurma gayesini gütmüyor. Bize katılan her millete kendi benliklerini, kültürlerini korumalarında ve bağımsızlıklarını kazanmalarında yardımcı olacağız."* Bunun tam tersi oldu. Çünkü yalancılık ve sahtekârlık doktrinini temel araçlarındandı. Bu araçlar gereği gibi kullanıldı. Sovyetler Türklerin dil ve kültür birliğini parçalamak için onları çeşitli kabilelere ayırarak, her kabile için ayrı bir devlet kurdu. Yapılan baskı ve propagandalar

la her Türk kabilesi ayrı bir millet, konuşulan her Türk şivesi de ayrı bir dil hâline getirildi. Meselâ, Özbek Türklerine "Özbek milleti", Türkmen şivesine "Türkmen dili" denildi.

1956'da Taşkent'te basılan *Özbekistan SSR Tarihi*'nin birinci cildinde, Özbeklerin Türk olmayıp Soğdlara bağlı bir kavim olduğu, dillerinin de aslında Özbekçe olmadığı öne sürülerek şöyle deniliyor: *"Orta Asya'ya gelen Soğdların bir bölümü burada yaşayan çeşitli kabilelerle karışarak Özbek milletini meydana getirmiş ve kendi dillerini bırakıp Türk dilini almışlardır. Bu Soğdların bir bölümü ise öz dillerini saklayarak şimdi Tacik milletini teşkil etmişlerdir. Zaten bu durum, milletlerin kaynağına ait Marks-Lenin teorilerine uygundur."*

Yine, Sovyet dilcilerinden Prof. K. K. Yudahin, Kırgızca-Rusça sözlüğünün 1965'teki ikinci baskısında Kırgız Türklerinin kaynağından şüphelenerek, *"Acaba Kırgız milleti Orta Asya'ya nereden gelmiştir?"* diyor. Aynı şekilde, Sovyetlerdeki bütün Türklerin gerçekte Türk olmadığı tezi tarih kitaplarına geçirilmiştir. Tarih kitaplarında dikkati çeken noktalardan biri de Azerî, Kazak, Özbek, Türkmen, Uygur ve diğer Türklerin birbiriyle olan kültür münasebetleri yerine bunların Ruslarla olan kültür münasebetleri üzerinde uzun uzun durulmasıdır. Öyle ki, her yeni sayfayı açışta karşımıza *"Büyük Rus Dostluğu!"* çıkar. Yayımlanan Türk şiveleri sözlüklerinde de, dinle ilgili doğum, evlenme, yaşayış, ölüm gibi folklor konularına ait kelime, ıstılâh ve tabirlere de yer verilmemektedir.

Sovyet emperyalizmindeki Türk ülkelerinde resmî dil Rusça olduğundan yayınların çoğu Rusça yapılıdır. Türkçe yapılabilen yayınlar, kadınlara ait haftalık dergiler ile aylık edebiyat dergileri ve bir kısım gazetelerdir. Yayınların dili yürekler acısıdır. Bir zamanlar Fransız dili ve kültürü yozlaşmaya yüz tuttuğunda, Sorbonne profesörlerinden Etiemble, o andaki Fransızcaya *"Franglais"* (Frenk-İngiliz) dili adını takmıştı. Ancak, Fransızlar bağımsız olduklarından çarçabuk silkindiler. Halbuki, bugün kızıl emperyalizmin tekelinde olan Türk lehçe ve şiveleri korkunç bir tazyikle Özbek-Rusçası, Kazak-Rusçası vs. gibi birer Rus şivesi hâline getirilmek için zorlanmaktadır. Bilim ve teknik alanındaki yeni terimler bir yana, Türkçe karşılıkları bulunan kelimelerin yerine bile Rusçaları getirilmektedir: Avtor (yazar), hristomatiya (okuma kitabı), oçerk (yazı, deneme), ornamentalnı (süslü), po-

ema (şiir), poeziya (nazım), povest (hikâye), proses (yol, usûl), redaktor (yayınlayan, yazı işleri müdürü), satira (yergi, hiciv), territoriya (alan, saha) vb. gibi. Aşağıdaki cümle, Şâkir Süleyman'ın "*Düşman*" adlı hikâyesinden alınmıştır:

"*Molodest, Smotri, Ahmedcan, pomogay sen bunga!*"
(*Çok güzel, bak, Ahmedcan, yardım et sen buna!*)

Görüldüğü gibi, cümledeki kelimelerin yarısı Türkçe, yarısı da Rusçadır.

Türk şivelerine baskıyla sokulan Rusça kelimelerin, Rusça telâffuzlarının aynen korunması için sert ve kesin kaideler konmuştur. Öte yandan, Avrupa dillerinden alınan ve "H" ile başlayan kelimelerin de Rusçada olduğu gibi "G" ile yazılması mecburî olduğundan, Shakespeare'in ünlü "*Hamlet*"i Türk şivelerinde "*Gamlet*" olmuştur.

Esasen dille ilgili "*böl ve parçala*" siyâseti alfabe değişiklikleriyle uygulanmıştır. Arap alfabesi Asya'daki Türklerle Azerbaycan ve Anadolu Türklerini birbirine bağlıyordu. Bu yüzden kızıklar çok geçmeden Arap alfabesinin kaldırılmasına karar verdiler. 7 Ağustos 1925'te diktatörler, Arap yazısıyla basılmış yayınların Sovyetler Birliği'ne girmesini yasakladı. İlk olarak 1 Mayıs 1925'te Azerbaycan Sovyet (Kukla) Hükûmeti Lâtin alfabesini gazete ve resmî yazışmalarda mecburî kıldı. Mart 1926'da, Bakü'de toplanan Türkoloji kongresinde Sovyetler Birliği'ndeki bütün Türk lehçe ve şivelerinin Lâtin harflerine uydurulması kabul olundu. Buna eş bir kongre de, 24 Nisan 1926'da Semerkand'da yapıldı. Bir yıl sonra birleşmiş Türk-Lâtin alfabesi tesbit edilerek, 1927-1930 yıllarına kadar bu yeni alfabe bütün Türk lehçe ve şivelerine uygulandı. Ancak 1 Kasım 1928'de, Türkiye de Lâtin alfabesini alınca, Sovyet emperyalizmindeki Türklerle Türkiye arasında yeniden bir yaklaşma doğduğundan, kızıl emperyalistler Türk alfabesini 1939-1940 yıllarında ikinci defa değiştirdiler. Rus (Kiril) alfabesi her Türk lehçe ve şivesine ayrı ayrı farklarla uygulandı. Kiril harflerinin Türk diline uygulanışı, Rusların Türk dilini ve kültürünü yozlaştırmasını gerçekleştirdi. Ünlü Sovyet Türkoloğu Prof. N. A. Baskakov bile açıkça şöyle diyordu: "*Birçok milletlerin Rus alfabesini kabul etmesi, yalnız onların gelişmesini sağlamış değil, fakat aynı zamanda Sovyetler Birliği içindeki birçok milletlerin Rusçayı ilerletmelerine ve Rus kültürünü benimsemelerine büyük yardımcı olmuştur.*" Böylece otuz yıl içinde Sovyetler Birli-

ği'ndeki Türkler iki defa ve birbirinden bütünüyle ayrı iki türlü alfabe değiştirdiler. İki defa yeniden okuma ve kültürden iki defa kopma, kızıl emperyalistlerin "beyin yıkama" metodları için bulunmaz bir ortam sağladı.

Kazak, Kırgız, Özbek ve diğer Türk edebiyatlarının yeni eserler vermek için yeterli olmadığı ileri sürülerek, elli yıldan beri Türklerle Rus edebiyatı klâsik bir edebiyat diye gösterilmektedir. Türk yazarlarına, eserlerini hem kendi şivelerinde, hem de Rusça yazmaları için baskı yapılıyor. Rusça yazanlara büyük armağanlar dağıtılıyor. Türklerin soyadları da sonlarına birer "-of, -ova, -viç, -yev" gibi ekler getirilerek "İbrahimoviç, Ahmedof" şeklinde bozularak Ruslaştırılmak istenmektedir.

Buraya kadar yazılanlar komünist rejimin elindeki esir Türklerle karşı girişilen kültür emperyalizminin ancak birkaç çizgisidir. Ancak hemen şunu da eklemek gerekir ki, her baskıya karşı bir direnme doğar; baskının şiddeti arttıkça, direnme azalacağına büsbütün çoğalır, büyür. Bugün Rusya ve Çin'in hâkimiyeti altındaki Türklerle yabancı ideoloji ve yabancı kültür baskısı yapılmaktadır. Bu bir gerçektir. Yalnız bir gerçek daha varsa, o da, bu yerlerde millî uyanışın çoktan başladığıdır. Daha 1917'den önce Ceditçilerle başlayan millî uyanış zaman zaman Rusya ve Çin'e karşı canlı savaşlar vermiştir. Daha çok Doğu Türkistan'a yaptığı gezilerle tanınan ve *Travels in North-West China, Travels in Eastern Tibet* gibi eserler yazmış olan Eric Teichman, yine son olarak 1935 yılında gittiği Doğu Türkistan'dan dönüşünde yazdığı *Journey to Turkistan (Türkistan'a Seyahat)* adlı eserinde gördüklerini şöyle özetliyor: "*Son olarak 1931-1935 yılları arasında Çinlilere karşı büyük bir kanlı ölüm-kalım savaşı veren Türklerle diğer müslüman kavimlere, bugün Çin-Sovyet serumu yapılıyor ise de, şimdi değişik bir savaş veriliyor: Silâhsız, sessiz ama şuurlu bir kültür savaşı!*"

^ Sovyetlerdeki Türk edebiyatını inceleyen Batılı araştırmacılar, Türkler arasında sessiz fakat şuurlu bir uyanışın gün geçtikçe güçlendiği görüşünde birleşiyorlar. Colombia Üniversitesi'nde Batı Türkistan Edebiyatı ve Kültür Tarihi araştırmacılarından Prof. Edward Allworth da, Türkistan edebiyatında büyük bir millî kültür akımının başladığını belirtiyor.

Kızıl emperyalizmin milletlerin dillerine saldırarak yaptığı kültür katliamının psikososyal hayatı nasıl

etkilediğini ve onu ne derecede yıktığını daha iyi anlamak için dilin psikolojideki yerini ve önemini belirtmek gerekir:

Dil, bir cemiyetteki insanların maksatlarını sözle anlatmak için kullandıkları işaretler sistemidir. Dil ile düşünce birbirlerine pek sıkı surette bağlıdır. Onun için, “*Dil düşüncenin aynasıdır*” denir. Düşünme dilinden öncedir. Dilin birimi kelimelerdir. Kelime, zihindeki tasavvurların bir işareti ve sembolüdür. Bundan dolayı, kelimelerden meydana gelen dil de semboller ve işaretler sistemidir. Dil ile düşünce birbirlerini tamamlarlar. Kelimeler ile ifade edilen düşünceler objektif bir şekle girer, daha belirli ve kesin bir hâl alır. Genel fikirler, soyut (mücerret) kavramlar da kelimelerle belirli bir varlık kazanırlar. Hükümler ve akıl yürütmeler kelimelerle sabit ve müstakil hâle gelir, en uygun davranışlara yardım ederler. Bir cemiyet fertlerinin birbirleriyle anlaşmalarını, duygu ve düşüncelerini yekdiğerlerine aktarmalarını dil sağlar. Bir ferde mahsus olan duygu ve düşünceler dil aracılığıyla bütün cemiyete yayılır, kollektif bir şekil alır. Bunun için dil şuurun doğmasında en önemli rolü oynar.

Dil psişik bir hâdise olduğu kadar ve belki daha ziyâde sosyal bir kurumdur. Lisan, bir cemiyet fertlerinin ifade vasıtasıdır, onunla beraber doğar ve gelişir. Bir cemiyetin hukuk, ahlâk kurumlarında olduğu gibi, dil de, cemiyet fertlerini kendini öğrenmeye zorlar. Dilini öğrenmeden bir topluluk içinde yaşamak zordur.

Dilin gelişmesi cemiyetlerin gelişmeleriyle paraleldir. İkel ve geri toplumların dilleri fakirdir. Kültür ve medeniyetçe ileri milletlerin dilleri de zengin ve yüksektir.

Ahlâkî, hukukî, estetik ideallerin taşınma ve aktarılma vasıtası olan lisan, millî şuurun teşekkülünde pek önemli bir rol oynar. Onun için millî lisan bir milletin en önemli elemanı ve desteğidir.

Görülüyor ki, kızıl emperyalistler dile saldırmakla yalnız millî kültüre saldırmış olmuyor, aynı zamanda ve aslında millî şuura darbe vurmuş oluyor. Kızıl emperyalistler biliyorlar ki, bu darbeler ne kadar şiddetli olursa, millî şuurun yıkılma ihtimali o kadar fazla olur. Millî şuurun yıkılması ise, o milletin manevî gücünü kaybetmiş olması, başka bir deyişle sürü hâline gelmesi demektir. Dünyanın en vahşi ve en gaddar emperyalistlerinin de istediği zaten budur.

Kızıl emperyalizme esir düşmüş milletlerin dillerine yapılan bu açık ve dolaysız saldırı, hür milletlerde

mümkün olmadığından bu ülkelerde başka biçimde görülür. Bu saldırı hür milletlerin dillerine, “özleştirme” ya da “beynelmilleştirme” adı altında yapılır. Böylece dilin yozlaştırılmasına, dolayısıyla da millî şuurun bozulmasına çalışılır. Bir zamanlar Fransızcaya uygulanan metod “beynelmilleştirme” şeklindeki yozlaştırmaya misâl teşkil eder. Kızıl emperyalizmin hür ülkelerde satın aldığı organlar basın ve yayın hürriyetinden yararlanarak bu yozlaştırma işlemini sürdürmeye çalışır. Dilci unvanını alabilmek gayesi ile bazı kimselerin bilmeyerek kızıl emperyalistlerin gayesine hizmet eder duruma düştükleri görülmektedir. Meselâ, Türkçedeki özgürlük kelimesi hürriyet anlamında kullanılmak istenmektedir. Bu kelime, “öz” ve “gür” gibi iki kelimedenden meydana gelmiştir ki, birincisi asıl, ikincisi de bol anlamındadır. Yani özgür kelimesi “aslı bol” mânasını taşır. “Aslı bol” mânası ise hiçbir zaman hür anlamında değildir. Fakat kızıl emperyalizmin taktiğine uygun olduğundan o, bu kelimenin yerleşmesine çalışır, çünkü gayesi doğruyu bulmak değil yozlaştırmaktır. Nitekim, aldatılarak devlete karşı isyana kışkırtılan bir kısım öğrenci “özgürlük” kelimesini kullanarak isyan etmişlerdir. Çünkü, mevcut düzende zaten hürriyet vardı. O halde “hürriyet” sloganı ile eylem yapmak anlamsız olacaktı. Özgürlük sloganı ise, hürriyet kavramı ile aynı olmadığından, bunun kullanılması gülünç olmamıştı. Çünkü, onlar zaten hürriyetten başka bir şey istememişlerdi. Yine Türkçede “millet” ve “ulus” kelimeleri kullanılmaktadır. Birinci kelime Türkçe asıllı değildir. Fakat artık Türkçe bir kelime olmuş ve millete mal edilmiştir. Burada asıl önemli olan nokta “milliyetçilik” kelimesinin “ulus” kelimesiyle bugün ifade edilmemiş olmasıdır. “Ulusçuluk” veya “ulusalcılık” gibi bir kelime türetme ile milliyetçilik anlamında bir kelime kullanmak mümkün olabilirdi. Fakat işin hayrete düşüren tarafı, böyle bir kelimenin “millet” kelimesine karşı olanlar tarafından bugüne kadar kullanılmamış olmasıdır. Bundan ancak bir tek anlam çıkar: Milliyetçiliğin unutulması. Bu da millî şuurun silinmesi demektir. Görülüyor ki, kızıl emperyalistler hile ve sahtekârlıkla oldukça başarı kazanmışlardır.

Hiçbir milliyetçi, dilinin yozlaşmasını istemez. Bu ise dili korumakla mümkündür. Kendi dilinde aynı kavramı ifade eden kelime dururken, başka dilden kelime almak ne kadar mantıksız ise, milletin kendine mal etmiş olduğu bir kelimeyi kullanmayıp, onun ye-

rine saçmasapan bir kelime uydurmak da o derece gülünçtür. Dil, bir kişinin malı olmadığı gibi, belli bir zümrenin de malı olamaz ve bunların tekelinde bulunamaz. Dil, bir milletin malıdır. Gerçek dilci, masa başında kendi mantığına göre kelime türeten değil, halkın içine giren, onun dilini kullanan ve türettiği kelimesi halk tarafından anlaşılan kimsedir. Aksi hâlde, dilci, bütün çabalarına rağmen yararlı olmaktan çok, zararlı olabilir. Çünkü, bugün millî kültürleri yıkarak milletleri içten parçalamayı gaye edinmiş olan kızıl emperyalizmin, kültür savaşında en önemli hedefi dildir. Milletini ve vatanını gerçekten seven, hiçbir ideolojinin uşağı olmak durumuna girmek istemeyen her dilci, bu gerçeği düşünmek zorundadır.

Dünyanın birçok üniversitelerinde Türk Dili kürsüleri vardır. Bunların mevcudiyeti kızıl emperyalistleri rahatsız etmektedir. Türkiye'deki dil uydurmacılığı yüzünden bu kürsüler yavaş yavaş kapanmaktadır. Çünkü, buradaki profesörlerin artık Türkçeyi anlamaları imkânsız hâle gelmektedir. Şâir Nef'î'yi, Hâmid'i, Yahyâ Kemâl'i öğrenmiş bir profesörün bunlara tamamen yabancı kalan bir dili anlaması mümkün olabilir mi? Dünya üniversitelerindeki Türkoloji kürsülerinin kalkması elbette sadece kızıl emperyalistleri sevindirmektedir.

Viyana Üniversitesi'ndeki Türk Dili profesörü (ki, bu kürsü artık yoktur) Dr. Herbert Jansky, Türk dilindeki değişikliklere bizzat Türklerin dahi yetişemediklerini, böylece Türk dilinin beynelmilel sahada silinmeye mahkûm bulunduğunu ifade ettikten sonra, şu misâli veriyor: "*İzmir Fuarı'nın ismi dahi şu değişikliklere uğramıştır: İzmir Beynelmielel Sergisi, İzmir Arsuulusal Panayırı, İzmir Enternasyonal Fuarı, İzmir Millî Festivali, Millî İzmir Fuarı.*"

Yeni neslin millî tarihle olan bağlarını, millî eserlerle bağlılığını koparmak için elbette ki kızıl emperyalizmin baş hedefi dil olacaktır. İstiklâl Marşı'mıza bile "*Ulusal Düttürü*" dedirtecek kadar bazı beyinleri kızıl zehri ile tamamen zehirlemiştir. Kızıl emperyalizm, karşısında yekvücut olmuş bir millet değil, sürü hâline getirilmiş bir toplum görmek ister. Çünkü sürü istenilen yöne güdülebilir. Fakat, duygu ve düşünce bütünlüğü ile fertlerinin çelik gibi kenetlenmiş olduğu bir millete sürü muamelesi yapmak mümkün müdür?

Ord. Prof. Mustafa Şekip Tunç, 4 Mayıs 1941 tarihinde bir gazeteye yazdığı makalesinde, "*Eski dile kayıtsız kalanların yeni dilde esaslı ve hâkim, yeni Türk nesrine sahip olduklarını ümit etmek, mucize beklemek olur. Çünkü her yeni eseri yapmak, eskileri bilmek ve onları aşmakla mümkündür*" diyor. Bir başka yazısında da şunları söylüyor: "*Ana dilini her ne sebeple olursa olsun mükemmel ve müstakil bir seviyede yoğuramamış olan milletlerin büyük eserler vermeleri hayâldir. Bizim ana dilimiz mükemmeliyet ve istikrardan uzaklaşmaktadır. O hâlde böyle bir dilden klâsik eserler çıkabileceğine kim inanır?*"

1881 yılında Kırım'da çıkan Tonguç mecmuasında İsmail Gaspıralı şunları yazıyor: "*Biz, dili bir milletiz. Moskova bizi parçalıyor. Bizim bir dilimiz var. Moskova dilimize uydurma kelimeler sokarak birbirimizi anlayamayacak şekilde bizi ayırıyor. Türklüğü bölmek, içimize nifak sokmak istiyor. Düşman uyumaz. Uyanık olalım. Vaktiyle Rus milletini idaresi altına almış olan Tatar hâkimiyeti, Rus milletini birçok muzır tehlikelerden korudu. Onlara Rus birliğini kurmak imkânını verdi. Halbuki Ruslar şimdi, Türk milletini mahv ü perişan etmektedir.*"

Bundan da anlaşıldığı gibi, bir milleti yıkmak için onun diline saldırma taktiği yeni değildir. Ancak bu taktiği bugün kızıl emperyalistler, eskisinden daha zalim metodlarla uygulamaktadır. Bütün bu gerçekler karşısında, Türk milletinden olduğunu söyleyip de, kızıl zehiri bilerek veya bilmeyerek içen bir kimse ne düşünecektir? Böyle bir insan için bu gerçek karşısında iki şıktan birini seçmek kalır: Ya milletini inkâr ederek milliyetsiz, köksüz, kızıl emperyalizmin uşağı olduğunu kabul etmek, ya da kızıl emperyalizmi reddederek millete dönmek! Hatalı yoldan dönmek, şahsiyetini inkâr etmek değil, aksine, yapma kişiliğini terkedip asıl benliğine ve kişiliğine kavuşmaktır.

Sonuç

Milletlerin diline saldırarak, millî kültürü ve dolayısıyla millî şuurunu yıkmaya çalışan, milletleri birer sürü hâline getirmeyi gaye edinen kızıl emperyalizm, insanlığın en büyük düşmanıdır.

* Bu yazı, A. Selçuk Emre'nin *Marksizm Yargılanıyor* (İstanbul 1978) adlı kitabından alınmıştır.

Dünya Dilleri Merkezi

Yard. Doç. Dr. Zeynep BAĞLAN-ÖZER

Erciyes Üni. Fen-Edeb. Fak. Öğretim Üyesi

Cağımızda ilmî düşünceye gerekli önem verilmesi ve bunun tabii neticesi olarak düşüncenin araştırma kabiliyeti bakımından çok kuvvetli araç ve imkânlarla sahip olması sağlanmalıdır. Araştırmacılar farklı müktesebata sahip olmakla beraber; birbirine yakın bilim dallarında da konuya hâkim olmalıdır. Dil, kendi başına, dünya tarihinde ayrı bir yere sahip ve kendine has sesi olan güçlü bir araçtır. Çünkü, dil hakikat arayışlarının en önemli anahtarıdır.

Anlama ifadesinin özünü oluşturan kavrama, algılama, dil, düşünce ve hafıza gibi mefhumlar, bilginin kavranışı ve değerlendirilmesi maksadı ile insan aklının temellerini oluşturmakta ve birbiri ile ayrılmaz münasebette bulunmaktadır. Algılama süreci her zaman ön bilgi ve tecrübe ile bu tecrübenin muhtevasına bağlıdır. Araştırmacının algılama derecesi sahip olduğu bilim nazımına dayanır. Belirli bir ön tecrübeye dayanan insan düşüncesi bu tecrübenin zaman içerisinde gelişmesi ve değerlendirilmesi sonucu tabii olarak değişebilir. Ancak, ön kavrama faaliyeti sonucu edinilen bilgi, daha sonra kazanılan yeni bilgilerin algılanmasının da esasını oluşturmaktadır.

Toplumun dâima bir gelişme süreci içerisinde olduğu malûmdur. Toplum üyelerinin, olayları veya herhangi bir belli vak'âyı değerlendirmesi farklı olabileceği gibi, zaman içerisinde değişebileceği de kabul edilmelidir. Toplumun gelişmesi, sosyal bünyesi, ekolojinin, ilmin ve kültürün gelişmesi yeni nesnelere ve kavramların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak, bu yeni nesnelere adlandırılması ve değerlendirilmesi süreci içerisinde yeni mefhumlara ulaşılması gayet tabiidir. Çünkü, dilin temel özelliği ve görevi, toplumun yapısını tarif eden ve zaman boyutuna bağlı olarak, kesilmeyen düşünce nazımını göstermesi; düşünce alış verişi sürecinin tabii sonucu hâlinde oluşan insan bilincinin kullanılmakta olan dil vasıtası ile sunulmasıdır.

Adlandırma teorisinin önemli meselelerinden biri, düşünce kategorilerinin araştırılmasıdır. Çünkü, her adlandırmanın arkasında bir tercih, bir kök bilimi yak-

laşımı veya çağırışıma dayalı bir değerlendirme mevcuttur. Bütün bunların arkasında da insan unsurunun olduğu değişmez ve inkâr edilemez bir gerçektir. Meselâ, Hazar Denizi hakkındaki malûmat çok eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Hazar Denizi'nin adı kadim zaman âlimlerinin çoğu eserinde önemli bir yer almıştır. Herodot, Aristo gibi eski tarihçi ve filozoflar Hazar Denizi'ni Girkan (İrkan) Denizi olarak adlandırmıştır. Buna karşılık bazı Orta Çağ Arap âlimleri ise, bu denize Durjan Denizi demişlerdir; ayrıca ünlü seyyah Marko Polo araştırmalarında bu denizden Glevşelan olarak bahsetmektedir. Günümüzde ise pek çok dilde Kaspi Denizi olarak adlandırılmaktadır. Bunun mânası, coğrafya ilminin, dil ve tarih ile çok yakın, ayrılmaz bir bağlantısı olduğudur. Yani Hazar Denizi'nin adının değişik olması, farklı zaman ve dillerde değişik adlandırılmasının sebeplerini araştırmak, dünya tarihinin gelişmesine yeni bilgiler ve yeni bir değerlendirme biçimi sunabilir.

Vakayinâmelerin incelenmesi ve irdelenmesi kadim dünya tarihi üzerindeki perdeyi aralamakta önemli bir yer tutmaktadır. Vakayinâmeler, bir milletin tarih içindeki gelişmesini incelemek için başvurulması gereken en önemli kaynakların başında gelir. Ancak, bu vakayinâmelerde, -belki de- tabii olarak, tarihin bin yıllık barış dönemleri değil, fakat, bir yıllık savaş dönemlerinin daha fazla önemsenerik ifade edildiği görülmektedir. Vakayinâmelerin kaleme alınmasının esas ve başta gelen amacı -kanaatimize göre- sonraki nesillerin yaşanan hataları tekrarlamaması ve tarihî hâdiseleri unutmaması olmalıdır.

Bu vakayinâmelerin gerçek kaleme alınıp maksadını düşünmeyen bazı "vatanperver" (!) tarihçiler, bilhassa İslav tarihçileri, XII. asırdan itibaren yazılmış olan vakayinâmeleri, maalesef, kendi şoven ve millî menfaatleri uğruna değiştirmekten imtina etmemişlerdir. Öz tarihlerine ait olaylar başka, komşu halkların tarihine ait olaylar ise başka kıstaslar dâhilinde değerlendirilmiştir. Bu işlemin haklılığını sağlamak için de, Rusya tarihi ile ilgili vakayinâmelerin büyük bir kısmı yeniden kaleme alınmıştır. Aslı imha edilerek, izlerinin tamamen yok edilmesine gayret (!) edilmiş olmasına rağmen, imha edilemeyen veya "dikkatsizlik sonucu unutilan" (!) gerçek tarihî kaynaklar ve resimler hâlâ mevcuttur.

Mevcut kaynakların başka bir görüş ve tarihî alt yapıyla yeniden incelenmesi sonucu farklı olgular ve yeni değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Meselâ,

Kazak bilim adamı Olcas Süleyman, Sovyet sansür sisteminin kuş uçurtmadığı zamanlarda bile, sahip olduğu millî ve tarihî temel değerlerin ışığında seneler boyu tarihî ve ilmi araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmaların neticesinde de *Az i Ya* adlı eseri yayımlanmıştır. Rus edebiyatı tarihinde çok büyük önem taşıyan *Igor Destanı* adlı eseri inceleyip, bu eserin dilini farklı bir bakış açısı ile değerlendiren Olcas Süleyman, sadece dil ile ilgili görüşlerini ifade ettiği hâlde, o dönemin sansür sisteminin ve otoriteden yana tavır alan ilim çevrelerinin çok büyük ve akıl almaz hücumlarına uğramıştır. Dil çalışmalarının tarihî ve sosyolojik bir temeli olduğunu çok iyi bilen sansür sistemi, dil çalışmasının bir adım sonrasında bazı millî ve etnik meselelere ulaşacağını çok iyi hesaplamıştı. Ancak, ilmi çevrelerin bu konuda yaptıkları hesabı anlamak mümkün değildir. Hele bazı ilmi çevrelerin, Olcas Süleyman'ın yanıldığını kabul edip, yazdıklarından dolayı halktan özür dilemesini istemesinin mantığını ilmi ahlâk açısından bugün bile anlamak zordur. Bütün bu zorluklara rağmen, Olcas Süleyman çalışmalarına sebatla devam etmiş, bu sayede uzun seneler sonra adı geçen kitap tekrar okurlarına ulaşmış ve okuyucuların haklı olarak iltifatına mazhar olmuştur. Rusya tarihi ve bir açıdan Türk Dünyası tarihi ile ilgili ilmi araştırmalar yapan Murat Adji'nin de yolu kolay değildi. *Polin Poleveskogo Polya* adlı kitabını şimdi bile Rusya kitapevlerinde veya kütüphanelerinde bulmak veya kitabın basılışı hakkında herhangi bir bilgi almak mümkün değildir. Deşt-i Kıpçak hakkında yazılan bu ilmi eser gerçekten etkileyici ve eğitici.

Bu mevzuya hakikat açısından baktığımız zaman, “olgu” ve “hakikî değerlendirme” kavramları büyük önem kazanmaktadır. Maalesef, bazı bilim adamlarının bu konudaki kararlarını olgu ve hakikî değerlendirme değil; siyasî, şoven ve yanlış “İslâvperverlik” çerçevesi şekillendirmektedir. Bu çerçeve mimarlarının sorularını anlamadan “evet” diyenleri bilim adamı olarak değerlendirmemiz de yanlış olur diye düşünmekteyiz.

Dil tarihinde, bildiği gibi, kaybolan, başka bir deyişle yok olan, diller mevcuttur. Ancak, bir dil tamamen, hiçbir iz bırakmadan kaybolabilir mi? Yok olan dillerin yeni bir dil yapısı içinde karışarak kaybolması veya daha doğrusu adını kaybetmiş olması, o dilin tamamen yok olması mânâsına gelebilir mi? Kaybolan dil ile oluşmuş yeni dil arasındaki genetik münasebetleri nasıl izah edebiliriz?

Kaybolan kadim etnik grup veya grupların bulunmasında coğrafi ve genel adların, etimolojik ve semantik incelemelerin çok önemli katkısı olduğu rededilemez. Meselâ, İslâv ve Baltık milletlerinin münasebetleri, İslâv ve Türk, İslâv ve İskandinav, Türk ve Çin milletleri arasındaki tarihî bağların çözümlenmesi ve doğru değerlendirilmesi, ancak dil tarihi bilimi metodlarının diğer bilim dallarıyla birlikte kullanılması ile başarılı olabilir ve farklı müsbet sonuçlar getirebilir. Eski Sovyetler Birliği hudutları dâhilindeki bazı şehir, ilçe ve köy adlarının değiştirilmesinin incelenmesi de dil ve tarih bilgisi açısından ilginç neticeler getirebilir diye düşünmekteyiz.

Dil, tarih, kültür, felsefe, psikoloji, antropoloji ve arkeoloji gibi diğer bilim dalları ile çok yakın ve ayrılmaz münasebette iken, ilmi araştırmaların sadece tek taraflı olması, istenilen doğru arayışı sağlayamaz. Kadim dil biliminde başarılı dil araştırmalarının varoluş sebeplerinden biri, dil kavramının felsefe, tarih, mantık, edebiyat ve psikoloji gibi ilim dallarıyla ayrılmaz bir münasebet içerisinde incelenmesidir. Kadim zaman âlimleri, farklı dil ailelerinden ortalama 10-15 dili çok iyi derecede biliyorlardı. Bu dil bilgisi alanının genişliği ve derinliği, dil bilimi araştırmalarını zenginleştiriyordu ve daha önemlisi tartışılmaz sonuçlara ulaşmaya imkân veriyordu. Kadim dil bilimi dönemi bilimin bütünlüğü kapsamında araştırmacılarımıza yol gösterebilir diye düşünmekteyiz. Sonraki dönemlerin dil bilimi gelişmelerinde kadim dil biliminin tesiri ve önemi büyüktür.

Büyük keşiflerle dolu 19. asırdaki dil biliminin gelişmesinde ilmin bütünlüşmesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu ilmi ortam büyük bilim adamlarının yetişmesine imkân sağlamıştır. Meselâ, Alman âlimi Franz Bopp, Sanskrit ve Batı dillerinin gramerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Franz Bopp henüz 25 yaşında iken, Sanskrit dilinin Lâtin, Yunan, Fars ve Alman dilleri ile karşılaştırmalı ilmi araştırmasını yayımlamıştır. Bu araştırmasında yukarıda adı geçen dillerin benzerliği üzerinde durmuştur. A. Meye'nin ifadesine göre, Franz Bopp bu çalışması ile, Hint-Avrupa dillerinin esas kaynağı olan ata dili bulmayı düşünmüştür. Danimarkalı âlim Rasmus Rask ise, Alman dilleri ile Yunan, Baltık ve İslâv dillerini diğer Hint-Avrupa dilleri ile kıyaslamıştır. Rasmus Rask, bütün Alman dilleri grubunun, “Frakya dilleri” olarak, Yunan ve Lâtin dilleri ile karşılaştırmalı araştırmalarını yapmıştır. Ko-

penhag dil akımının temelini atan L. Hjelmslev, Prag dil akımının önderi olan Mathesius, antropolojik dil biliminde Amerikalı yerlilerin dilini araştıran F. Boas ve E. Sapir'in çalışmalarını, R. Jakobson'ın çalışmaları, ayrıca *Gramerin Felsefesi* eseri ile tanınan Esperesen, N. Chomsky, Ch. Bally, V. Thompsen, W. Humboldt, Bloomfield, Carnap, V. Radloff, H. Steinthal, Ferdinand de Saussure gibi âlimlerin eserlerini öğrençilerimizin mutlaka okuması lâzımdır.

Tarihî ve edebî eserlerin okunması da teşvik edilmelidir. Meselâ, meşhur Hint eseri *Veda* I. âsır kadim Hindistan tarihinin ana kaynağı olarak kabul edilmektedir. Sanskrit dilinde "veda", "bilgi" anlamına gelmektedir. Bugün de önemini muhafaza eden bu şehir, kadim Hindistan'ın ve komşu halkların içtimaî, iktisadî ve medenî hayatına dair geniş bilgiler sunmaktadır. Türk tarihi ile ilgili eserler de az değildir. Ama bütünlüğünde, gerçeği, yani asıl tarihimizi yansıtan eserler ve ortaya konulan ilmî araştırmalar yeterli midir? Türk Dünyası tarihiyle ilgili araştırmaların ve buna bağlı olarak keşiflerin çoğu yabancı âlimler tarafından yapılmıştır. Bilim, insanlığın ortak değeridir. Keşiflerin kimler tarafından yapıldığı önemli olmamakla beraber, millî konularda yabancı âlimlerin gerekli hassasiyeti göstereceği şüphe ile karşılanabilir. Bunun için tarihî ve millî değerleri araştırırken, bu konularda hassasiyet gösterecek âlimlere ihtiyaç vardır.

Türk Dünyası ile ilgili araştırmalar, araştırmaların sıhhati bakımından Hintçe, Çince, Rusça, Arapça, Farsça, Yunanca, Lâtin ve İskandinav dilleri gibi pek çok dile hâkim olan ve tarihi iyi bilen, vakayinâmeleri okuyabilen, tarihî vak'aları ilmî olgulara dayanarak doğru değerlendirebilen, en az 5-6 dil bilen, tarih, antropoloji, arkeoloji alanlarında bilgi sahibi olan bilim adamlarını beklemektedir.

Bu önemli hedefe ulaşmak için bir Dünya Dilleri Merkezi'nin açılması söz konusu olabilir. Dünya Dilleri Merkezi'nin hedeflerinin biri Türk Dünyası tarihini araştırmaktır. Dünya tarihi içerisinde Türk Dünyası tarihinin incelenmesi, ağırlıklı olarak araştırmacının dil bilimine hâkimiyetiyle doğrudan ilgilidir.

Bu merkezin amacı sadece pratik dilciler yetiştirmek değil, ilmî yaklaşıma dayalı dil öğretimi olmalıdır. Bu merkezdeki müfredat, dil derslerinden başka tarih, antropoloji, sosyoloji, arkeoloji ve din tarihi gibi dersleri de ihtiva etmelidir. Seçmeli ders olarak mutlaka kadim diller de müfredatta bulunmalıdır.

Dünya Dilleri Merkezi'nin her üniversitede açılması şart değildir. Bir üniversite içerisinde açılabilir. Meselâ, bu proje Erciyes Üniversitesi'nin bünyesinde gerçekleştirilebilir. Nitekim, Erciyes Üniversitesi'nde Çin Bölümü, Arkeoloji, Sanat Tarihi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümlerinin önümüzdeki yıl faaliyete geçmesi kararlaştırılmıştır. Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde mevcut olan Türk, Japon, İngiliz ve Rus bölümlerinde ortak ilmî projeler üzerinde çalışmaya başlayabilirler. Meselâ, adı geçen bölümlerde başlangıç olarak Rus Bölümü'nde seçmeli ders olarak Çin dili, Çin Bölümü'nde ders olarak Rus dili derslerinin bulunması Dünya Dilleri Merkezi'ne kadro yetiştirme yollarından biri olabilir. Çünkü, güçlü, yerli ilmî kadroları hazırlayan bir stratejinin olması şarttır. Türkiye'ye dışarıdan dâvet edilen yabancı uzmanların dikkatli seçilmesi, ayrıca sadece üniversitede ders vermesi değil, onların yerli kadroların yetişmesinde sağlayacakları ilmî katkı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Elbette, bütün dünyanın bu merkezin ilmî faaliyetlerine sıcak bakmasını beklemek zordur. Ama şimdiden neticesi görülmeyen ve tespit edilemeyen bilim yolunda ancak ilme aşk ile bağlanan ve takdir beklemeyen araştırmacılar muvaffak olabilir ve çalışmalarını sebatla sürdürebilir. Çünkü, beğenmemeyi ve engellemeyi alışkanlık hâline getirmiş kişiler toplumun belli kesimleri içinde bulunabileceği gibi, bilim çerçevesinde bile mutlaka olacaktır. Bilim tarihine göz attığımız zaman, cehaletin, maalesef, takdir edildiği dönemleri görmekteyiz.

Günümüz toplumlarında kitap okuma sevgisi eksiktir. Üniversitemizde bile ders müfredatının dışında kitap okumak, araştırma yapmak ve akılcı düşünmek alışkanlıkları, maalesef yoktur. Akademisyen personelin üniversite öğrencilerimize ilmî arayış zevkini aşılması gerekir. Meselâ, teferruatlı inceleme yollarını ve teferruatların arkasında bütünlüğü görmeyi, ayrıca herhangi ilmî bir vak'ânın genel açıklamasını değil, mevcudiyetinin derin incelemesini ve diğer ilmî vak'âlar ile münasebetlerini ortaya koymasını ve doğru değerlendirmesini, bunlara ilâveten "niye" sorularından kaçmamasını, ahlâkî ve gerçek mânevî değerlerin üstünlüğünü öğretmelidir.

Bu konuda kitle haberleşme vasıtalarının faaliyetleri umut verici değildir. Bilindiği gibi, kitle iletişim vasıtaları mensubu oldukları toplumun aynasıdır. Bu

aynaya baktığımız zaman ancak cemiyetimizin genel yapısını görmekteyiz. Bu tespit edilen genel yapımızı esas alarak cemiyetimizi nasıl değerlendirmeliyiz? Gerçek mânevî değerleri göremeyen ve anlamayacak kadar her şeye düşünmeden "evet" veya "hayır" diyenlerin sayısının çoğaldığı bir cemiyetten neler bekleyebiliriz? Bunlar sosyologlarımızın ve diğer bilim adamlarının cevap araması gereken sorular olarak karşımızda durmaktadır.

Herhangi bir üniversitenin şöhreti, bulunduğu şehrin özelliklerine, şehrin adına veya devletin adına bağlı olmamalıdır. Zaten dünyanın tanınmış üniversitele-

ri arasında sayılabilen Oksford, Harvard, Cambridge, Sorbonne üniversitelerinin hangi şehirde, hattâ hangi devletin sınırları dâhilinde bulunduğu hemen akla gelemez. Ama bu üniversitelerin kaliteli eğitim verdiği ve aranılan evsafa elemanlar yetiştirdiği malumdur. Belki de bu üniversitelerin paralı olduğu için bu özelliğe sahip olduğunu söyleyenler de çıkabilir. Doğru. Dünya standartlarına ulaşılması için maddî destek önemlidir, ama bu hedefe ulaşmak için öncelikle mânevî hedef, gerçek ilim çevresi daha önemlidir. Unutmamalıyız ki, altın çağ, altının hâkimiyette olmadığı zamanlarda yaşanmıştır.

Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyəsi
Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət bölməsinin
AKADEMİK - KATİBİ

Academy of Sciences of Azerbaijan Republic
LEADER
of the Literature,
Language and Art Department

370001, Bakı şəh., İstiqlal yeri küç., 10
370001, Bakı, İstiqlal yeri ş., 10

Phone: 82 66 22
Fax: 82 58 98

netdi. Milletimizin büyük itkilere, yakınlarınızın, dostlarınızın
faciesi önünde son günlerde ağappaq ağazmış başımı eğiyorum!
Başınız sağ olsun! Geçmiş olsun!
Efendim! Ulu Tanrı bana qan verirken çok şevketli olmuşdu.
Damarlarımda birinci dereceye mexsus temiz türk qanı
axır. Hüsusi ehtiyac olduğda bu gün beni lütfen kabul etmiş
sayın Büyük Elfiniz Tezcan bey cənablarının yardımıyla
göndermeye, ve ya yerindece donör olma etmeye hazırım.
Bilimler Akademisinden aldığı üç aylıq emek ücretimi
(biz milyon manat) öz nefis kitaplara ve etmi, edebi,
kültür tedbirleri ile bütün Türk dünyasına ışık sağan
Atatürk Kültür Merkezinin ihtiyarına gönderiyorum.
Hepinizi bağrıma basır, yaşlı, yaşarmış gözleğinizden
öpüyorum!

Tanrı Türkü korusun, amin!

Akademik Bekir Nebiyev,
Azərbaycan Bilimler Akademiyəsində
Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət
Bölməsinin başkanı

26 avqust 1999.

(Handwritten signature)

Rodos Gezisi

Süleyman KAZMAZ

Atatürk Kültür Merkezi Asıl Üyesi

Adalar'dan söz edildiği zaman Kemâlettin Kamu'nun bir şiirinin şu mısraını hatırlarım:
"Geçtik yabancı gibi yakınından Rodos'un."

Şükrü Elçin, aynı konuyla ilgili duygularını şöyle anlatır:

"Dilini sevdiğim şâir, Rodos'un yakınından geçti yabancı gibi bir zaman."

Evet, Rodos'un yakınından hep yabancı gibi geçiyoruz.

Rodos'a yabancı değildik: Ada bir zamanlar bizimdi, ama şimdi başkalarının. Onun için, yabancı olduk.

29.10.1998, Perşembe günü, saat 9.30'da Rodos'a gitmek üzere Marmaris'ten gemiye bindiğim zaman bunları düşündüm, sonra çevreyi seyretmeye başladım.

Ege'nin mavi sularında ilerliyoruz. Dalgacıklar etrafa köpükler saçıyor. Hava açık, gök pırl pırl. Bir süre tabiatın güzelliklerine dalıp gittim, arkasından aynı konuya döndüm.

Adalar meselesi uzun süreden beri kamuyu meşgul eder. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar, işgal altında bulundurduğu yöreden çekilmek durumuna geldi. Adalar'ı boşaltırken bize vermek istedi. Fakat Türk hükûmeti bu teklifi yerine getirmeyi uygun görmedi, dolayısıyla Adalar'ı, bu arada Rodos'u almadı. Hükûmetin bu kararı doğru muydu, değil miydi? Konu o zamandan beri tartışılır, kapanacak gibi de görünmüyor. Mesele üzerinde düşünürken, Şükrü Elçin'in şu dörtlüğünü tekrar etmekten kendimi alamıyacağım:

"Uzanmış zeytin dalı, Anadolu'dan garip;

Eser imbat gibi gönlüme Rodos.

Başıma düşse de kar bulutları,

Açmasın yelkenini bensiz Barbaros."

Saat 10.30'da Rodos'a çıkıyoruz. Giriş işlemleri, pasaport denetimleri derken, 11.15'de şehire varıyoruz. Yolda, Fas'ta olduğu gibi, yeşil kiremitli bir yapı gördüm. Sonra otele indik.

Otel yüksekçe bir yerde. Aşağıya doğru yeşillik, kum ve çakılın oluşturduğu kıyı ve deniz... Alabildiğine mavilik ve ufuklarda vatan toprakları, Anadolu

dağları. Güzel kıyıyı, denizin maviliğini buruk bir zevkle seyrediyorum; önüme serilen deniz bizim değil, ama ötesi bizim. Onun için tabiat güzelliklerini benliğime mal edebilirim.

Öğleden sonra şehiri dolaşyoruz. Kale'ye girdik. Önce kalın duvarlar arasında kurulan Güzel Sanatlar Galerisi'ni gezdik. Burada iki tablo dikkatimi çekiyor. Birincisi şöyle: Yanan bir ev. Herhalde bomba atılmış. Çatı uçmuş. Her yandan, bu arada pencerelerden alevler yükseliyor. Başlarında fes, üzerlerinde lâcivert elbise, kemer ve kordon bulunan iki asker, yananın üstünde ve alevler içinde görünüyor. Bunlar kıyafetlerinden anlaşıldığına göre, Osmanlı askerleri. Aynı kıyafetteki askerler pencerelerden atılıyor; yerde yatanlar da var. Bir yandan da Yunan Efsun askerleri; başlarında püsküllü takke ya da kukuletalar, üzerlerinde beyaz elbiseler, ellerinde silâhlar. Bunların birkaçı, silâhlarını yerde yatan fesli, lâcivert elbiseli, kemerli ve kordonlu askerin üstüne basıyor. Tablonun altındaki tarih: 25 Mayıs 1886. İmza: Theofiles, 1873-1934.

Tarihimizin kara günleri... Yitirilen Rumeli'de yanan facialar, geçmişin unutulmayan ıstırapları.

İkinci tabloya geçiyorum. 1919 yapımı. Üzerindeki yazı şöyle: Sivastopol, 1828. Bir tarafta ellerinde bayraklar bulunan Osmanlı askerleri, öte yanda haçlı bayrak taşıyan Yunan Efsun askerleri.

Galeri'den sonra Şövalye Sarayı'na doğru yürüyoruz. Yolda Osmanlı mimarisinin güzel eserlerini görüyoruz. Bunlardan Süleymaniye Camii onarımda. Yüksekçe bir yerde ikinci Osmanlı yapısı. Üzerinde, eski harflerle yazılan levhayı okuyorum: Medrese-i Osmaniye, 1293. Sonra Şövalye Sarayı'nı geziyoruz.

Şövalye Sarayı yüksek duvarlı, iki katlı taş bir yapı. Kalın duvarlar, her taraf taş; geniş ve yüksek tavanlı odalar. Tavanlar ahşap. Tahtadan yapılmış kapı, dolap ve oturma için uzun sıralar. Yerler kısmen mermer, kısmen de, Hatay'da olduğu gibi, renkli mozaik. Ayrıca taş ocaklar. Altta kilise, tahta kürsü ve oturma için sıralar.

Şövalye Sarayı'ndan sonra çarşıda dolaşyoruz. İçki satan bir Türk'ün dükkânına giriyoruz. Dükkân sahibinin anlattığına göre, Rodos'ta 1500 Türk var; Kanûnî zamanında gelmişler. Bu akşam, Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Türk Konsolosluğu'nda Türkler için kabul resmi verilecek. Dükkândan çıkıyoruz, sokakta bir Türk kadınına rastlıyoruz. Yanında bir Rum

kadını. İzmir'den tanışıyorlar. İkinci bir Türk kadını daha bize katılıyor. Babası Rodos'a gelmiş; arazisi ve evi varmış. Birinci Dünya Savaşı çıkınca duramamış, İzmir'e gitmiş, savaştan sonra mallarını aramaya gelmiş, ama tapusu, belgesi olmadığı için sonuç alamamış. Bizi evlerine çağırıyorlar. Sokakta yürümeye devam ediyoruz. İzlenimlerimiz şöyle: 2400 yıl önce Rodos'ta bulunan bir heykel, küçük mermer lâhit ve tarihî eserler. Kale içinde hediyelek eşya satan dükkânlar, büyük bir otel, önünde alabildiğine kumsal, masmavi deniz ve karşıda bizim kıyılar. Girdiğimiz dükkândaki Rum kadını şunları söylüyor: *"Biz savaşı istemiyoruz. Hükûmet adamları dar açıdan bakıyor. Savaşı onlar istiyor."*

30.10.1998, Cuma. Adada bir gezinti yapmak üzere otelden ayrılıyor. İzlenimlerimi kısa görüntüler hâlinde vermek istiyorum.

Kelebekler Vadisi'ne doğru ilerliyoruz. 40. km'de eski bir Türk evi. Tepede eski şehir, eski Rodos, Türk mimarisinin eseri olan güzel evler. Rodos 12 adanın başşehri. Toplam alanı 1412 kilometrekare. Batıda Ege Denizi, doğuda Akdeniz. Üç büyük hava alanı var. Nüfus 100.000 dolayında. Adada büyük sanayi yok. Başlıca geçim kaynağı Nisan-Ekim aylarında canlanan turizm hayatı. Arazi kıyılarda düz, ortalara doğru dağlık.

Kelebekler Vadisi, güzel bir gezi yeri, 800 metre uzunluğunda bir orman. Özelliği aynı renkte kelebeklerin Haziran-Eylül ortalarında ağaçlardaki reçineye yapışması; kelebeklerin ağaç kabuklarını kaplaması güzel bir görüntü sergiliyor. Ormanın içinde nefis bir su var. O kadar ki tadına doyum olmuyor.

Kelebekler Vadisi'nden ayrıldıktan sonra kıyıda ilerliyoruz. Ağaçlar azalıyor. Denize yakın yerlerde keçiler dolaşiyor. Kumsalda yosun birikintileri var. Deniz sığ. Kıyı boyunca sebze seraları, yer yer çam ormanları. Dağda lokanta. Bir yerleşim bölgesinde rakı-şarap, bir başka yörede seramik fabrikası. Çevrede üzüm bağları var. Ayrıca reçine şarabı yapıldığını söylüyorlar. Bir köyde dokuma tezgâhı gördüm. Rize bezi dokumak için kullanılan ve "andi" adı verilen tezgâhların aynı. Hediyelek eşya satan dükkânlar, tek ve iki katlı, beyaz badanalı evler.

Üzüm bağları ve zeytinlikler arasından ilerliyoruz. Yollar dönemeçli. Monalida köyünden geçiyoruz. Meyve ağaçları, zeytinlik ve çam ormanı arasından kıyıya iniyoruz. Lindos'a geldik. Burası eski bir yerleşim

merkezi, akropolis ve liman. Osmanlı İmparatorluğu'nun donanması bu limana gelirdi.

Rodos'un doğu tarafından geçiyoruz. Bu bölge daha az yeşil; hemen hemen kır durumunda. Burada İtalyanlar tarafından kurulan portakal, mandalina bahçeleri, ayrıca zeytinlikler var. Kırmızı kiremitli evler, taşlık, çalılık arazi. Manolya köyünde bahçe içinde evler, Türklerin yerleştiği ağaçlıklı bölge; şeker kamışı, palamut ağacı yetiştiriliyor. Yol üzerinde kubbeli çeşmeler, musluklardan yalağa akan sular.

Arhangelis köyü yöre en büyük yerleşim merkezi. Beyaz renkli evler ve portakal bahçeleri. Tepede bir manastır. Buradan Türklerin yaşadığı bölgeye gidiyoruz. Çevrede bol bol palamut ağacı var. Saat 16.44'de gezi sona eriyor. Vardığımız sonuç şu: Adanın iktisadî hayatı turizme ve tarıma dayanıyor. Sanayi tesisleri yok; sadece iki küçük fabrika gördük. Biri seramik, öteki rakı-şarap üretiyor. Dikkate değer bir özellik de şu: Adanın Ege tarafının bol yeşillik olmasına karşılık Akdeniz yönü daha çok bozkır görünümünde.

31.10.1998, Cumartesi. Günboyunca Rodos şehrinde, karşıda dolaştık. Kale içinde, kalın surlar arasında yürürken bütün bir tarihi yaşar gibi oldum. Yüksek duvarlar, dönemeçli yollar, geçmişi canlandırıyor. Şehirde bir cami vardı; parmaklıkla çevrili. Kapalı olduğundan içerisine giremedik. Dışarıda harap bir şadırvan ve yanında kim bilir kaç yüz yıllık ömür süren çınar ağacı.

1.11.1998, Pazar. Adadan ayrılıyor. Hava sıcak. Denizde, havuzda yüzenler ve güneşlenenler var. Saat 13.12'de Rodos iskelesinden vapura binerken, Kemâlettin Kamu'yu tekrarlamaktan kendimi alamadım:

"Sularda dinliyorum, sesini Barbaros'un."

Deniz hafif dalgalı; gemi sallanıyor. Dalgacıklara, ardından karşımda, sis içinde görünen dağlara bakıyorum. Adım adım yurda yaklaşıyoruz. Marmaris'ten itibaren bizim kıyılar kayalıklardan oluşuyor; Rodos gibi kumsal değil. Marmaris körfezinde bayrağımızı dalgalandıran yelkenliler, gemiler dolaşiyor. Saat 14.10'da Marmaris'e, akşam 21.10'da da otobüsle Ankara'ya vardık. Böylece gezi sona erdi. Akdeniz'in yarattığı duyguları Samih Rifat ne güzel dile getirmiş:

*"Deniz, deniz, Akdeniz,
Suları berrak deniz,
Karşıda yâr ağlıyor,
Gideyim bırak, deniz!"*

Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlılardaki Belli Başlı Bilimsel Kurumların Yeniden Yapılanması Problematığı *

Prof. Dr. Esin KÂHYA

AÜ DTCF Bilim Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

Osmanlı Devleti'ndeki yenilik hareketleri 18. yüzyılda başlamıştır. Bu dönemdeki belli başlı yenilik hareketleri arasında matbaanın kurulması ve Batılı örneklerine uygun olarak kurulan öğretim kurumları yer alır. Yüzyılın başında kurulan matbaanın sınırlı eser yayımlaması ve 19. yüzyıla kadar pek yaygınlaşmaması sebebiyle, ancak yaygınlaştığı dönem olan 19. yüzyılda faydalı hâle gelebilmiştir.

Yeniden yapılanmada önemli adımlardan birisi, yine de 18. yüzyılda Batı'daki benzerleri örnek alınarak kurulan yüksek okullardır. Bunlardan ilki Hendeşhane olup (1734), onu Deniz ve Kara Mühendishaneleri izlemiştir (Mühendishâne-i Bahr-i Hümayûn ve Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn). Bu okullarda öğretim dili Fransızcadır. Kırım Savaşı sırasında ortaya çıkan ordunun teknik yetersizliğini ortadan kaldırmak için bu okulları kurmak ve böylece en kısa zamanda teknik eleman yetiştirmek zorunluluğu hissedilmiştir. Burada Osmanlı Devleti'nde, 18. yüzyılda yetişmiş belli başlı bilim adamları hizmet etmiştir. Gelenbevî İsmail Efendi (1730-1790), Hüseyin Rıfka Tamanî, Kalfazâde İsmail Çınarî gibi matematikçiler bu okulda hizmet vermiştir. Bu bilim adamlarının hemen hepsi medreseden yetişmişlerdir; Arapça ve Farsça bilirler; daha çok matematikle ilgilenmekle birlikte, astronomi ve coğrafya ile de ilgilenenleri vardır. Onlar, genellikle, devirlerinin gereği üzere, sadece bilimin teorik yanı ile değil, uygulama kısmı ile de ilgilenmişlerdir. Meselâ, Tamanî'nin "lağım" denen hendeklerin kazılması ile ilgili çalışmaları vardır (*Telhis-i Eşkal*).

19. yüzyılda yenilik hareketlerinin daha da yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu dönemde, daha önceki yüzyılda başlatılan yenilik hareketlerine hızla

devam edilmiş; ordunun yenilenmesi dâhil farklı alanlarda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu dönemde açılan yeni okullardan biri de, ordunun doktor ihtiyacını karşılamak için açılan Askerî Tıp Okulu'dur (Tıbbiye-i Şahâne) (1827). Bu okulun kurulmasında ve öğretimin düzenlenmesinde hekimbaşı olarak Mustafa Behçet Efendi önemli bir rol oynamıştır. Okulda öğretim dili Fransızca olup, dört yıllıktır. Okulun belli başlı hocaları arasında Mustafa Behçet Efendi'nin kardeşi Abdülhak Efendi'nin yanı sıra, Osman Saip Efendi, İstefan Efendi, Bogos Efendi, Ahmet Hilmi, Vasfi ve Hüseyin Hüsnü Efendi bulunmaktadır. 1831 yılında Tıbbiye-i Şahâne'ye ilâve olarak, Cerrahhane kurulmuştur. Bu okul kurulurken, Viyana Tıp Fakültesi'nin ders programlarından geniş ölçüde yararlanılmıştır. Cerrahhane'nin öğretim dili Türkçedir. Bu okulda ders veren hocalar arasında Osman Saip ve Kostantin Efendi'lerin adlarına rastlıyoruz. Ancak anatomi eğitiminin kadavra tatbikatıyla öğretilmesine 1842 yılında başlanabilmiştir. Bu konuda Avusturyalı Dr. Bernard'ın büyük çaba harcadığı görülmektedir. 1870 yılından itibaren Askerî Tıp Okulu'nda dersler Türkçe vermeye başlanmıştır.

1852 yılından itibaren bir grup hekimin ve aralarında Hüseyin Remzi, Cemaleddin Efendi, Servet, İbrahim Lütfi'nin de bulunduğu bir grubun baskısı ile Türkçe eğitim veren bir Sivil Tıp Okulu açılmıştır. Bu okul 1892'de Cerrahhane ile birleştirilmiştir.

1909'da Askerî ve Sivil Tıp Okulları, Haydarpaşa Tıp Fakültesi çatısı altında birleştirilmiştir. Aynı yıl Eczacılık ve Ebe Okulu açılmıştır.

1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl, diğer birçok öğretim kurumu gibi, Tıp Okulu da bu olaydan etkilenmiş ve öğretim elemanlarının hemen tamamı askere gönderilmiş olduğundan dolayı okul derslerine ara vermek zorunda kalmıştır.

Bu yüzyılda bilimin kurumlaşması açısından önem taşıyan kurumlardan biri de Dârülfünûn'dur. Özellikle de Fuat Paşa'nın desteği ile kurulan bu öğretim kurumu ilkin halka açık dersler şeklinde faaliyetine 24 Ocak 1863 tarihinde başlamıştır. Bilindiği gibi, Batı'daki yüksek öğretim kurumlarında tanınmış öğretim elemanları haftanın belli günlerinde akşam dersleri verirdi ve buna bölgenin, hattâ ülkenin seçkin kişileri de katılırdı. Bunun güzel örneklerinden birini, Faraday'ın Royal Society adına Londra'da verdiği konferanslarla, Paris'te Claude Bernard'ın hocası Magen-

die'nin Paris Bilim Akademisi'nde verdiği konferanslar gösterilebilir. Dârülfünûn'da halka açık konferanslar veren belli başlı öğretim elemanları arasında Deriş Paşa, Salih Efendi, Ahmet Vefik Efendi ve Saffet Paşa gibi devrin sayılı bilim adamları bulunmaktadır.

Dârülfünûn'da, kendi binası içinde öğretime başlama tarihi Şubat 1870'tir. Okula öğrenci sınavla alınmaktadır. Eğer herhangi bir devlet okulunda daha önceden öğretim görmüşse, bu sınava alınmayacaktır. Okulun ilk üç yılından sonra öğrenci bir sınava tâbi tutulacak ve bir mezuniyet tezini de başarı ile tamamlamışsa, başarılı sayılacak ve müderris olabilecektir. Dârülfünûn'da üç ana dalda öğretim verilmiştir:

1. Felsefe ve Edebiyat

- İlm-i Terkiib-i Vücûd-u İnsan ve İlm-i Ahvâl-i Nefs (Biyoloji ve Psikoloji),
- Mantık,
- Meani ve Beyan (Retorik),
- Kelâm,
- Ahlâk,
- Hukuk-u Tabîî,
- Tarih,
- Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Yunanca ve Lâtince,
- Tarih-i Umûmî,
- Arkeoloji ve Nümizmatik.

2. Hukuk

- Fıkıh,
- Usûl-i Fıkıh,
- Roma Hukuku,
- Fransız Medeni Kanunu,
- Usûl-i Muhâkeme,
- Kara ve Deniz Ticaret Hukuku,
- Ceza Kanunnâmeleri,
- İdare Hukuku,
- Milletler Hukuku.

3. Ulûm-u Tabîîye ve Riyâziye

- Heyet,
- Hikmet-i Tabîîye (Fizik),
- Kimya,
- İlm-i Tabakât al-Arz (Jeoloji),

- İlm-i Maaadin (Mineroloji),
- İlm-i Nebatât (Botanik)
- İlm-i Hayevanât (Zoooloji),
- Hendese (Geometri),
- Müsellesât (Trigonometri),
- Hendesenin Cebire Uygulaması (Analitik Geometri),
- Hendese-i Resmiye (Deskriptif Geometri),
- İlm-i Menâzır (Perspektif),
- Hesâb-i Tefâzul-i Temâmî (Diferansiyel İntegral Hesap),
- Cerr-i Ulûm-u Nazariyât ve Tatbikâtı (Mekanik),
- Tarih-i Ulûm-u Tabîîye (Tabiat Tarihi),
- Riyâziyet (Aritmetik),
- Tahdit el-Arazi (Topografi).

Bu okulun en önemli özelliklerinden birisi, o zamana kadar kurulan hemen birçok yüksek okulda öğretim dilinin Fransızca olmasına karşın, bu okulda öğretim dilinin Türkçe olmasıdır. Ancak bu dilde ders veremeyenler için Fransızca verilebileceği kabul edilmiştir.

Ders programları fevkalâde ayrıntılı idi. Ancak Dârülfünûn öğrencilerden beklendiği kadar rağbet görmedi. Dârülfünûn'daki halka açık dersler ya da konferanslar devam etti. Fizik (ısı, ışık, yanma, boşluk, telgraf vb.), kimya (madenler, deprem, demir, çelik vb.), meteoroloji, kozmografya, psikoloji (duyu sınırları, solunum, ölüm ve hayat vb.), tıp (halk sağlığı, çevre kirliliği, iklimlerin etkisi vb.), jeomorfoloji (İstanbul civarı yer yapısı vb.), ziraat (arazinin islâhı, gübreleme, bahçe ziraatı vb.) konularında konferanslar verildi. Böylece halkın genel kültürünün geliştirilmesi, zamanın bilim ve teknik gelişmelerinden haberdar edilmesi amaçlanmaktaydı.

Burada ders veren öğretim elemanları arasında Selim Efendi (edebiyat), Halid Efendi (coğrafya), Dr. Rifat Bey (botanik, zooloji, jeoloji), Tefvik Bey (matematik), Aziz Efendi'nin (kimya) adlarına rastlamaktayız. Ayrıca yabancı dil olarak Fransızcanın öğretim dili olarak benimsenip, okutulduğu görülmektedir.

Dârülfünûn'da ders programlarının yürütülebilmesi için bir kütüphane ve laboratuvar kurulmasına karar verilmiş olup, buna destek olmak üzere devletin belli bir tahsisatı bu iş için ayırdığı belirlenmektedir.

Dârülfünûn'da 1870'i izleyen yıllarda ders programlarında bazı değişikliklere gidilmiş; programlar biraz hafifletilmiştir. Ancak yine de uzun soluklu bir öğretim kurumu olmamış; 1873'de kapatılmıştır. Daha sonraki yıllarda yeniden dârülfünûn kurma çabaları devam etmiştir. 1900'de Sultan II. Abdülmecid zamanında yeni bir dârülfünûn açma teşebbüsü gerçekleşmiştir. Ancak, bu kurum daha çok devletin işleyişinde yardımcı olacak kaliteli memur yetiştirmek için kurulmuştur. Bu kurumda öğretim Türkçe olup, 4 yıllık olarak belirlenmiştir; ancak mezun verip vermediği belirlenememektedir. Bu kurumda laboratuvar ve kütüphane kurulması kararı da alınmıştır.

19. yüzyılda başka okulların da açıldığını görmekteyiz. Bunlar arasında Ziraat Mektebi 1874 yılında kurulmuştur. Ancak, dört yıl öğretim yaptıktan sonra kapatılmıştır. Daha sonra yapılan zorlamalarla 1892 yılından yeniden açılmıştır. Ziraat Mektebi mezunları Orman ve Maden Mektebi kurulana kadar orman ve maden işlerinde de görev yapmışlardır. Ancak 1858'de Ziraat ve Baytar Mektepleri birleştirilmiştir.

19. yüzyılda açılan okullara ilâve olarak, Telgraf Mektebi, Mekteb-i Sınaii, Dârülmuallimin gibi başka okullar da açılmıştır. Telgraf Mektebi (1868) fabrika âletleri yapımında yararlı olmuştur. Türkiye'ye telgraf 1854 yılında girmiştir. Bu konuda bir süre yabancı uzman çalıştırılmışsa da, Türkçe bilmedikleri için onların yerine Türk elemanlar tercih edilmiştir. Mekteb-i Sınaii (1868) de fabrikalara uzman yetiştirmek için kurulmuştur. Bu okul mezunlarının yeterli olmadığı düşünülendiğinden, okul mensupları ihtisas ve eksiklerini tamamlamak üzere, yurt dışına ihtisas için gönderilmiştir. Ayrıca okul programları tekrar düzenlenmiştir.¹

Bilindiği gibi, II. Mahmut eğitimin yaygınlaştırılması konusunda önemli adımlar atmış; temel eğitimin yaygınlaştırılması için 6 kişiden meydana gelen Meclis-i Umûr-u Nafia'yı kurmuştur (1839). Bu kurumu izleyen ikinci bir kurum, yani Meclis-i Muvakkat ise 1845 yılında kurulmuş olup, temel eğitim için bugünkü ilk öğretim kurumlarının benzeri okullar açılmasını önermişlerdir. Bu temel eğitimin gayesi, daha önce kurulmuş olan yüksek öğretim kurumlarına eleman yetiştirmektir. Ayrıca bütün bilimlerin öğretilmeleri için bir dârülfünûnun açılması ön görülmüştür. Yine aynı meclis, Meclis-i Maarif-i Umûmi'nin kurulması için teklif getirmiştir. 1846'da söz konusu meclis kurulmuştur. Yine bu meclis Encümen-i Daniş'in de ku-

rulmasını önermiştir (12 Ocak 1851).² Bu kurumun kurulmasında etkili olan şahıs Mustafa Reşit Paşa'dır. Mustafa Reşit Paşa tarafından konmuş olan prensiplere daha sonra kurulan kuruluşlarda uyulduğu görülmektedir. Müteakiben de Dârülfünûn kurulmuştur.

Encümen-i Daniş'in görevleri arasında, Doğu ve Batı dillerindeki bütün kıymetli eserlerin Türkçeye çevrilmesi, halkın anlayabilmesi için eserlerin dilinin sadeleştirilmesi, hazırlanacak eserlerin ücretinin padişah ihsanı olarak ödenmesi konusunda karar alınmıştır. Kurumun başkanlığına Şerif Efendi ve as başkanlığına Hayrullah Efendi getirilmiştir.³ Çevirileri düzletecek iki eleman da bu kuruma dâhil edilmiştir.

Bu kurumun üyeleri yerli ve yabancı olmak üzere iki grup olup, bir kısmı Türk, bir kısmı da yabancı üyelerden meydana gelmekteydi. Bu kurumun üyelerinden ilkin bir Osmanlı grameri hazırlamaları istenmiş, ama bu gerçekleşmemiştir. Ayrıca Ahmet Cevdet'ten bir *Osmanlı Tarihi* yazması istenmiş; oniki cilt olarak plânlanan bu eserin ise ancak üç cildi tamamlanabilmiştir (*Cevdet Tarihi*). Bu kurumun üyesi olan Avusturyalı Hammer ise, 12 ciltten meydana gelen *Devlet-i Osmaniye Tarihi*'ni yazmıştır.

Encümen-i Daniş'in kuruluş amaçlarının zaman içinde çok iyi izlendiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü, Encümen-i Daniş üyelerinin yurt dışı ve içinden yetkin bilim adamlarından seçilmesi gerekirken, ilgisiz kişilerin de kurum üyesi olarak görevlendirilmiş olması başarısını etkilemiştir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki siyasi ve ekonomik şartları da bu kurumun düzenli işleyişini etkilemiştir, denebilir. Onun, adının 1862 yılı salnâmesinde olmamasından, bu yıl içinde kapatıldığı varsayılmaktadır.

Daha sonra Tarih-i Osmani Encümeni, Türkiyat Enstitüsü, Türk Ocakları Harsi Heyeti gibi kuruluşlar varsa da, bunların akademik hüviyetleri yoktur.

Cumhuriyet döneminde bu tip kurumlar meselesi tekrar gündeme gelmiş ve Atatürk, Dil ve Tarih Kurumlarının kurulmasını sağlamıştır. Ancak bu kurumların görevi son derece önemli ise de, bilimlik araştırmaların düzenli yapılabilmesinde etkin ve düzenleyici rol oynayacak bir Türk Bilimler Akademisi'ne ihtiyaç vardı ve böyle bir kapsamlı kurumun kurulması 1968 senesinde önerilmişse (bugünkü TÜBİTAK, TÜBA ve Türk Dil ve Tarih Kurumlarını kapsayan genel bir akademi) de, bugün hâlâ bu kapsamda bir akademinin varlığından söz edilemez.⁴

19. yüzyılda ele alınan kurumlar arasında belli başlı sağlık kurumlarını da sayabiliriz. Bu dönemde hastaneler yeni baştan ele alınmış ve düzenlenmiştir. Sayıca da arttığı belirlenen hastanelerde poliklinik hizmetleri yaygınlaştırılmış; yatak adedi artırılmıştır. Bilindiği gibi, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti için çok da olumlu bir zaman kesiti olmayıp, üst üste gelen savaşlar, ister istemez sağlık sorunlarını ön plâna çıkarmıştır. Bu dönemde hastanelerde yeni düzenlemelere gidilmiş; gelişen tıp bilimi ışığında yeni klinikler açılmıştır. Bunlar arasında doğum ve göz klinikleri baş sırayı almıştır. Ayrıca bazı salgın hastalıklar için araştırma kurumları ve hastane açıldığı da belirlenmektedir. Nitekim 1885-1886 yıllarında Kastamonu'da görülen frengi salgını sebebiyle Safranbolu'da Frengi Hastanesi açılmıştır (1888). Bu dönemdeki salgın hastalıklara karşı alınan ikinci bir önlem de, karantina uygulamasının başlatılmasıdır. İstanbul'da 1831'de çıkan kolera salgınına karşı karantina uygulanmıştır. 1835'te ise Çanakkale'de ilk tahaffuzhane kurulmuştur. İlerleyen yıllar içinde ihtiyaca göre belli liman ve sınır kentlerinde tahaffuzhanelerin kurulduğu görülmektedir.

19. yüzyıldaki sağlık kurumlarının düzenlenmesinde aşievleri önemli yer tutar. Bu konuda ilk uygulama çiçekle ilgilidir. Bilindiği gibi, erken tarihlerden itibaren Türkler çiçek hastalığına karşı aşı tatbikatı yapmışlardır. Bu tatbikat insan çiçeğinden alınan mikropla yapıldığı için "inoculation" olarak adlandırılmıştır. Bu uygulamayı (18. yüzyılda) eşi elçi olarak İstanbul'da bulunan Lady Montagu görüp, arkadaşına yazmıştır. Aynı yüzyılda İngiliz hekim Jenner, insan ve sığır çiçeği arasındaki benzer tezahürlerden hareket ederek, insan çiçeği yerine, sığır çiçeğinden aşı yapılmasının daha yerinde olacağını göstermiştir. Bu uygulama "vaccination" diye adlandırılmış olup, Türkiye'de 19. yüzyılda uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulama için telkikhaneler (aşievleri) açılmıştır (1888).

Sağlık kurumları çerçevesinde Kızılay'dan da söz etmek gerekir. İlk defa 1868 yılında Abdullah Bey ve 43'ü hekim olmak üzere 66 kişiden oluşan bir grup tarafından Kızılay'ın kurulması konusunda teşebbüse geçilmiş, ancak gerçekleşmesi için 1911 yılına kadar beklemek gerekmiştir. İlk Hilaliahmer adıyla kurulan bu kurum, 1935'te şimdiki adını almıştır. Kızılay, kurulduğundan beri hem savaşta, hem de sulh zamanında halkın zor zamanlarında yanında olmuş; deprem, su felâketi vb. durumlarda sadece Türkiye'de de-

ğil, dünyanın her yerindeki insanlara yardımı bir görev bilmiştir.

Buraya kadar verilen açıklamalardan, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldaki yeni yapılanma sırasında, bir taraftan ülkenin bilim ve daha çok teknik düzeyinin geliştirilmesi, idarî kurumlarının yeniden düzenlenmesinin yanı sıra, halk sağlığı konusunda da önemli adımlar atıldığı görülmektedir. 19. yüzyıl bütün dünyada yenilik hareketlerinin yer aldığı değişim dönemi olarak belirlenir. Ancak bu yönden bakıldığında, her hâlde en önemli değişime tâbi olan Osmanlı Devleti olmuştur. Bir taraftan ordu düzenini yenileyen Osmanlı Devleti, diğer taraftan sosyal kurumlar ve bilimle ilişkin yapılanması açısından da önemli adımlar atmıştır. Ancak bu adımların beklenen başarıyı getirdiğini söylemek biraz zordur. Bunun belli başlı sebeplerinden birisi siyasî istikrarsızlıktır. Ülkenin sürekli savaş içinde olması, devleti maddî ve mânevî olarak sarsmıştır. Ayrıca, bu savaşların getirdiği maddî ve mânevî zorluklar sebebiyle yapılması plânlanan bazı değişiklikler askıya alınmış ya da başlandığı hâlde durdurulmuştur. Bunlardan bazıları bir süre sonra tekrar başlatılmıştır.

Yeniden düzenlenen kurumların istenen başarıyı yakalayamadığı önemli sebeplerden birisi de, yapılanmadaki hatalardır. Osmanlı Devleti'nde yeniden yapılanmada ön plâna alınan dâima teknik yön ve günlük ihtiyaçlar olmuştur. Bunun en açık örneği, ilk yenileşme hareketi sırasında kurulan teknik okullardır. Halbuki, tekniğin temelinde yatan, ilk bakışta uzun zaman aldığı hâlde pek fazla önemli değilmiş gibi görünen teorik bilgidir. Avrupa'da bilimin geçirdiği evreleri incelediğimiz zaman, 19. yüzyılda bilimin atılım yapmasını sağlayan sebeplerden birinin 17. yüzyıldaki metod çalışmaları ve onu izleyen 18. yüzyıldaki yoğun teorik çalışmalar olduğunu ve 19. yüzyıldaki teorik çalışmaların da aynı dönemdeki teknik çalışmalarla âdeta iç içe olduğunu gözleriz. Dolayısıyla sağlam bir teorik bilgi olmaksızın belki teknik bilgi belli bir çizgiye gelebilirse de, daha ileri gidemez.

Yeniden yapılanmanın yeterince başarılı olamadığındaki bir başka sebep de, eğitim ve öğretimin yabancı dilde yürütülmesidir. Daha önce herhangi bir temel eğitim görmemiş olan öğrencilerin hem yabancı dil öğrenmeleri, hem de o dilde dersleri izleyip başarılı olmaları zor olmuştur. Bu uygulama daha çok Türkçe bilimlik eserlerin olmaması ve ders veren öğ-

retim elemanlarının bir kısmının yabancı olmasından kaynaklanmıştır. Kitaplarla ilgili mesele bir ölçüde, yapılan çevirilerle karşılanmaya çalışılmıştır. Öğretim elemanlarıyla ilgili mesele ise, yurt dışına öğrenci gönderilmek suretiyle çözülmeye gayret edilmiş, bu arada yabancı öğretim elemanları da yine dâvet edilmeye devam etmiştir. Birinci yol, yani öğrencilerin yurt dışına ihtisas için gönderilmeleri, belli bir ölçüde yararlı olabilmıştır, çünkü yurt dışına giden öğrenciler uzun yıllar orada kaldıkları hâlde başarılı olamamış ya da başarılı olanların bir kısmı yurda geri dönmemişlerdir, ya da gönderildikleri dallarda ihtisas yapmak yerine başka uğraşlar edinmişlerdir. Dolayısıyla bu yol beklenen derecede yararlı olmamıştır. Yabancı uzmanların çağırılması meselesi ise, dâima problem olmuştur. Çünkü gelen uzmanlara baktığımız zaman hemen pek çoğunun yetersiz olduğunu, hattâ bazılarının konunun uzmanı olmadığını belirliyoruz. Dolayısıyla da, bunlardan Dr. Bernard gibi bazıları bir tarafa bırakılacak olursa, yabancı uzmanların çok yararlı olduklarını söylemek biraz zor görünmektedir.

Bu dönemdeki kurumlardaki yenilik hareketlerinin başarısız olmasındaki belli başlı sebeplerden birisi de, özellikle öğretim kurumlarındaki başarısızlığın sebebi, malzemenin yetersizliği idi. Meselâ, laboratuvarında bulunması gereken malzemenin temini mesele idi.

Sonuç olarak denilebilir ki, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda, bilim ve teknik adına önemli adımlar atılmış, hemen hemen bütün bilimlik kurumlar, yenilik hareketleri sırasında önemli değişikliklere uğramıştır. Her ne kadar istenilen ya da beklenen kadar başarılı olmasa da, belli bir bilimlik temel oluşmuş ve daha sonra, kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin şekillenmesinde bu temel yapı önemli rol oynamıştır.

NOTLAR

* Bu yazı, Prof. Dr. Esin Kâhya'nın Atatürk Kültür Merkezi adına 17-19 Mayıs 1999'da Alma Ata-Kazakistan'da sunduğu tebliğin metnidir.

1. E. Kâhya, "18. ve 19. Yüzyıllarda Genel Çizgileriyle Osmanlılarda Bilim", *Erdem*, Cilt 3 (Mayıs 1987), s. 504.
2. Kenan Akyüz, *Encümen-i Daniş*, Ankara 1975, s. 9.
3. Enver Behnan Şapolyo, "Encümen-i Daniş Tarihçesi", *Türk Kültürü Dergisi*, Cilt VI (1968), Sayı 67, s. 439-445.
4. Dr. Fethi Tevetoğlu'nun "Türk Bilimler Akademisi Kanunu", *Türk Kültürü Dergisi*, Cilt VI, Sayı 67, s. 534.

"The Poetics of the Book of Dede Korkut"

(Prof. Dr. Kâmil Veli NERİMANOĞLU)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

COŞKUN KIRCA

Kimliği tanıma II

Kültürel haklar

Türk devletinin resmî dili ile eğitim ve öğretim dili Türkçedir. Halkını çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkarmayı gaye edinen milli ve laik tekil devletimizde, ne resmî dil, ne de eğitim ve öğretim dili olan ve uygarlık dilleri arasında da yer almayan bir ifade aracının tüm vatandaşlar için okutulması söz konusu olamaz. Bu ifade aracını sırf o etnik kökenden gelen vatandaşlara sadece ihtiyari olarak kamusal okullarda okutmak bile, belirli bir gruba kendisine özgü haklar vermek suretiyle azınlık yaratmak olur.

Türkiye'de özel okullar, Anayasa gereğince, kamusal okulların ders programlarını takip ederler. Bu durumda özel okul kurup Kürtçe'yi ihtiyari ders olarak okutmak da mümkün değildir. Tekil bir devlet olan Fransa'da yerel ağzlar, sadece o etnik kökenden gelen vatandaşlar için değil, pek az rağbet görmesine rağmen tüm vatandaşlar için ihtiyari ders olarak okutulur.

Öte yandan, Kürtçe, değişik kollarının birbirine anlamasızlığı, bir ifade aracıdır. Kürtçe'nin kelime hamulesi ile gramer ve sentaks yapısı; Kürtçe olarak kabul etmek gerektiği meselesi ortaya çıkar ki devlet hiçbir suretle böyle bir tercih yapmak konusunda olamaz. Fransa'da ise yerel diller bağlamında böyle bir mesele yoktur. Kaldı ki Fransa yukarıda bahsi geçen yola 1791'den beri 160 yıl boyunca tüm yerel dilleri çok geniş ölçüde genlettikten sonra girebilmiştir. "Kültürel hak"lar verilmesi talebi, Kürt asıllı vatandaşların çoğunluğundan gelmiyor. Bu vatandaşlar, haklı olarak, sırf iyi muamele, istikrarlı bir hayat, adalet, iş ve refah, sağlık ve eğitim hizmeti bekliyor ve Türk toplumuyla kaynaşmayı hedefliyor. Kürtçe'ye ders programlarında yer verilmesi istemi, sadece PKK'nın ve bazı aydınların talebi olmaktan ilen geçmiyor. Siyasette yükselişlerini Kürt ayrılcılığının başan kazanmasına bağlayan ve Kürtçe'ye sadece öze! okullarda da olsa ihtiyari ders statüsü verilmesini, bu ifade

aracını güçlü bir yapı ve edebiyatta sahip bir dil haline getirebilmek için isteyenler, bu suretle Kürt etnik kökeninden gelen vatandaşlarımızı Türk Milleti'nden ayrı bir "halk" olarak tanıtabilmeyi hedefliyorlar. Bunların bu özel okulları boluculuk odakları halinde kullanmaya çalışmaları yabana atılamayacak olan bir ihtimaldir. Bu hedefe varduktan sonra siyasî özerklik, federe devlet ve bağımsızlık talepleri yeniden or-

taya atılacaktır. Bu arada ülkemizde konuşulan diğer yerel ağzılara aynı statünün tanınması yolundaki talepler de teşvik edilerek Türk eğitim ve öğretim sistemi çıkmaza sokulacak ve milli tekil devletin temeli zaafa uğratılacaktır.

Temkinli olmak

Fransa'da yerel ağzılar ve bu arada Katalanca ve başka bir siyasî ayrımlığa ya da farklılığa götürmemiştir. Zira Fransa Birinci François'dan beri bu konuda çok dikkatli olmasını bilmiştir. Katalan aynı güce sahip olmadığı İspanya'da ise Baskça ve Katalanca hâlâ bağımsızlık talepleriyle esas oluşturmuyor. Östelik Bask ve Katalan özerk bölgeleri, bu ülkenin iktisadi planda en ileri yörelen oldukları halde bu talepleri en fazla ileri sürenlerdir. Tarih gösteriyor ki yerel ağzılara geniş imkanlar vermek, bazen milli birliğe zarar getirmese bile, şıkların çoğunda bölücülük taleplerine yol açar. Türkiye'de PKK çok zayıflamış olsa bile tutuklu PKK liderinin, "Kürt halkını" Türk halkının dışında göstermeye özen göstererek bu ayrıma dayandığı taleplerini sırf "kültürel haklar"la indirgemesi, Kürt boluculuğuna bir neves aldırma çabası değildir de nedir? Türkiye bu konuda, Fransa'nın 1791'den 1951'e kadar takip ettiği temkinli siyaseti uyguluyor. Bu yolda devam etmesi bu alanda nızıko alınması için zorunludur.

Radyo ve televizyon

Taleplerden biri de Kürtçe radyo ve televizyon yayını yapılmasıdır. Kürtçe'nin hangisiyle? Kürt asıllı vatandaşlarımızın büyük çoğunluğu ortak dil Türkçe'yi konuşuyor. Sadece kutsal kesimde kadınlarda Türkçe bilme oranı yeterli değildir. Radyo ve televizyon ortak dil Türkçe'yi herkese yaymanın en etkili araçlarıdır. Bu araçları bu yönde kullanmak varken onlar sayesinde bir azınlık yaratma haline hizmet etmek çok yanlış olur.

Büyük çoğunluğu aşamazsınız!

Hangi karargâha giderseniz bir levha göze çarpar: "Tek Millet, Tek Devlet, Tek Vatan, Tek Dil!" Bu levha, Kürt asıllı vatandaşlarımızla en yakın ve en sıkı temasta bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin teşhis ve iradesini ortaya koyuyor: **Büyük vatandaş çoğunluğunun da aynı görüşte olduğunu anlayamamak** ise Türk siyasi hayatı hakkında ciddi hiçbir fikre sahip olmamak anlamına gelir.

(Sabah, 12 Temmuz 1999)

Gürbüz Azak

E-mail: gurbuz.azak@ihlas.net.tr

Singapur'da Türk Bayrağı

BAYRAĞIMIZ; uğruna şehid düşen, bu ülkede yaşayan, bundan sonra da yaşayacak olan milyonlar ve milyonlar için dalgalanır.

O bizim en üstün hevesimiz, hasretimiz, yerde ve gökteki en muhteşem destan sembolümüzdür. O yoksa milletin şerefi de yerlerdedir, hürriyeti de.

Bayrağımız, kardeş ve dindaş toplumların rüyalarına giren erişilmez bir heybettir... Şimdi göz yaşartan bir hadiseyi nakledeceğim. Sarılmaya hazır olun.

1950'li yıllarda Kore'ye, işgalci komünistlerle çarpışmaya giden Türk Tugayı Singapur Limanı'na uğruyor. Müslüman Singapurlular geminin direğinde Türk bayrağını görünce sevinçten çılgına uğramış ve müftü efendi o hızla gemiye, askerlerimizle ziyarete gelmiştir. Der ki:

"Biz istiklâlimize sahip değiliz, bu yüzden Cuma namazı kılamıyoruz. Bugün Cuma'dır. Bu bayrağın gölgesinde namaz kılmak isteriz."

İstek karşılık görüyor. Binlerce Müslüman limana toplanıyor. Bir Mehmetçik gemi direğine tırmanıp ezan okuyor ve askerimiz guvertede, Singapurlular limanda, unutulmaz bir toplu namaz kılıyorlar.

Hikâye bitmedi. Birliğimizden Yarbay Natic Poyrazoğlu, müftü efendiye iadei ziyarete bulunuyor. Sohbet esnasında sigarasını tablada söndürmüşken şaşırtıcı bir olay daha yaşanıyor. Müftü hemen o söndürülmüş sigarayı alıp koynuna koyuyor.

Çünkü o zamanlar subay sigaralarının dip kısmına yaldızla Ayyıldız basılıyordu.

Müftü diyor ki: "Kumandan, bu bayrak alelade bir bayrak değildir. Biz bu Ayyıldız'ın ifade ettiği mânâ ile benliğimizi koruyoruz."

Bunun üzerine kumandan hemen bir Türk bayrağı getirterek müftülüğe armağan ediyor.

Singapur nere, Türkiye nere?

Binlerce kilometre uzakta, Ayyıldız'ın her iki tarafa bağışladığı haysiyete, güvene, özleme bakınız.

Ve lütfen bayrağımıza toz kondurmayınız.

O; sınırlar ötesi bir mükânat, saygıdeğer bir sembol; toparlayıcı, müjdeleyici, cesaretlendirici bir rüzgârdır.

Naklettığım hâtra, Lütfi Sekerci imzasıyla, ORKUN dergisinin Haziran sayısında yayımlandı. (Horhor Cad. 20/1 Fatih-İstanbul) Tel: 0212 531 87 48

Tebrik ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Sormadan aktardığım için de kendilerinden helâllik diliyorum.

Ne olur evlerde ve işyerlerinde solgun bayrak kullanmayın. Hep yeni ve iri Ayyıldızlarla yanyana duralım.

Bu heyecanımı meselesizler anlamaz.

Ama siz aynı heyecanı canevinde duyan müstesna güzellikte insanlarsınız. Beni en iyi siz anlarsınız.

O yüzden hilyorum, bu yazı boşa yazılmadı.

Tel: 0 212 454 38 00 Faks: 0 212 454 38 29

(Türkiye, 26 Temmuz 1999)

KİTAP RAFINDAN

İngiliz Gizli Servisi MI 5'e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm

ILGINÇTİR, kendimizle ilgili birçok bilgiyi yabancı kaynaklardan öğrenmişizdir. Yabancı kaynakların da bu bilgileri hangi filtrelerden geçirip nasıl yansıttıkları ise düşünülmesi gereken ayrı bir husustur.

İngiliz Gizli Servisi MI 5'in yüzyılın sonunda yayıptığı, bir süre basımını ve yayını yasakladığı, ancak Türk dünyasının dünya ölçeğinde etkisinin kaybolmasıyla birlikte basımına izin verilen "A Manuel On The Turanians And Pan-Turanism" orijinal adını taşıyan kitap da üzerindeki uzun süre düşünülmesi gereken çalışmadır. Bu kitap 1928 yılında İngiltere'de yayınlanmasına rağmen, günümüze Yesevi Yayıncılık tarafından **Gonca Bayraktar ve Şenol Durgun'un** çevirisiyle getirildi.

Bu eserin önemini, kitabın girişinde Yesevi Yayıncılık adına **Erdoğan Aşlıyüce** özetliyor. Ülkemizde Turan halklarından söz etmek uzun süre bir suç olarak kabul edildi. Turan halkları ile ilgili akademik çalışmalar yapılmadığı gibi, bu halklarla ilişkiler de kurmak mümkün olmadı. Bu açıdan, Turan halklarının kim olduğu, tarihleri, inançları, adetleri, gelenekleri, hayat tarzları, geçim kaynakları, kültürel özellikleri Türk insanı için bir sırdır. Bu konularla biraz ilgilenen kişilerin de boyunlarına "Turancı" yaftası asılıyordu.

"İngiliz Gizli Servisi MI 5'e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm" yüzyıl öncesinin bakış açısıyla yukarıda belirtilen hususları ana başlıklar altında inceliyor. Bu inceleme sırasında yararlanılması gereken birçok yeni ve orijinal saptamayla birlikte, batının Türk ve Turan halklarına karşı **barbarlık** ve **ilkellik** gibi suçlamalarına da yenilerini eklediğini görüyoruz.

Kitabın birinci bölümünde **Turan** kavramı, kökeni ve genel dağılımı işleniyor. Turan ailesinin dil birliği, nüfusu, fiziksel özellikleri ve inanç dünyaları toplu olarak ele alındıktan sonra göçlere değiniliyor. Yine bu bölümde genel olarak Turan ailesinin beş temel kolundan söz ediliyor. Daha sonraki bölümlerde ise bu kollar derinlemesine inceleniyor.

KİTABIN ikinci bölümü, **Fin-Macar Koluna** ayrılmış. Köken, nüfus, dil, medeniyet, din ve tarih gibi özet ve genel bilgilerin ardından Batı ya da **Baltık Finleri** (Karrelianlar, Vepsaslar, Cudesler, Votesler, Estonyalılar, Livonyanlar, Laplar) ile **Doğu Kama Finleri** (Permiyaklar, Zirianlar, Votyaklar, Volga Grubu Mordvinler, Çeremisler, Çuvaşlar) ayrı ayrı inceleniyor, bunlarla ilgili bilgiler veriliyor. Bu bölümün ikinci kısmında ise Macarlar, Ostyak, Vogullar ve Macaristan Macarları olmak üzere üç kolda ele alınıyorlar.

Kitabın üçüncü bölümünün konusunu Turan ailesinin **Samoyed** kolu oluşturuyor. Samoyedler de kökenleri ve kabileleri ile ilgili bilgilerle birlikte, Yuraklar,

**AHMET
ÖZDEMİR**

Tavghisler, Ostyaklar, Güneyliler, Soyodler, Karagesler, Motarlar, Kamassinler, Koiballer, Beltirler gibi kol ve alt kollar ile tanıtılıyorlar.

Turanlıların **Tunguzlar** kolu da kitabın dördüncü bölümünde ele alınmışlar. Tunguzların kökenleri, nüfusu, özellikleri, hayat tarzları, adetleri, dinleri, tarihleri, kabileleri ile bilgilerden sonra **Sibiryalı Grubu Tunguzlar** ile **Maçuryalı Tunguzlar** ayrı ayrı değerlendirilmişler.

Turanlılar ve Pan-Turanizm'in beşinci bölümünde **Moğol** koluna yer veriliyor. Yine, köken, nüfus, isim, hayat tarzı, din, dil, yazı, tarih gibi konuların ardından **Doğu Moğollar**, **Buryatlar** ve **Kalmuklar** ayrı ayrı tanıtılıyorlar.

Turanlılar ailesinin beşinci kolu "**Türk Kolu**" başlığı altında kitabın altıncı bölümünde derinlemesine inceleniyor. Umumi olarak ele alınan **Türkler** ve **Moğollar**, **Türklerin Toplam Nüfusları**, **Türk İsmi'nin Kökeni**, **Türk Dili** ve **Edebiyat**, **Etnik Benzerlikler** ve **Tipler**, **Türklerin Dini**, **Türklerin Özellikleri** ve **Medeniyetleri**, **Türklerin Göçleri** benzeri konu başlıkları inceleme derinliği hakkında bize bilgi veriyor. Daha sonra **Sibirya Türkleri** ve **Orta Asya Türkleri** olmak üzere inceleme iki yöne çeviliyor. Sibirya Türkleri, doğuda **Yakutlar**, orta Sibirya'da **Altay kolu Türkleri** ve **Batı Sibirya Türkleri** olarak ele alınıyorlar. Altay Kolu Türkleri arasında, **Altaylılar**, **Dağ** ya da **Kara Orman Tatarları**, **Kumandinler**, **Lebed Tatarları**, **Şorlar**, **Teleudlar**, **Sagaylar**, **Kaçınlar**, **Kızılalar**, **Culim Tatarları** bulunuyor. Batı Sibirya Türkleri arasında ise **Baraba Tatarları**, **Tara Tatarları**, **Tobol Tatarları**, **Tymen Tatarları** ayrı ayrı incelenmişler.

ORTA Asya Türkleri ise, **Doğu Orta Asya Türkleri**, **Batı Orta Asya Türkleri**, **Volga Türkleri**, **Kara Deniz Türkleri** ve **Batı Türkleri** ayrı ayrı incelenmiş. **Batı Orta Asya Türkleri** arasında, **Kazak Kırgızlar**, **Kara Kırgızlar**, **Kara Kalpaklar**, **Türkmenler**, **Sartlar**, **Kıpçaklar**, **Kuralmalar** ve **Özbekler** birer birer tanıtılmışlar.

Volga Türkleri arasında ise, **Kazan Türkleri**, **Başkırlar**, **Astrakhan Türkleri**, **Çuvaşlar**, **Tepterler** ve **Meşherler** anılıyor. **Kara Deniz Türkleri** arasında da, **Nogaylar**, **Kafkas Türkleri**, **Kumuklar**, **Karaçay**, **Kırım Türkleri** incelenmişler.

Batı Türkleri arasında da, **Pers** ya da **İran Türkleri** ile **Osmanlı Türkleri** İngiliz Gizli Servisi MI 5'in gözü ile yüzyıl öncesinden yorumlarla birlikte rapor edilmişler.

Kuşkusuz önyargılı bir araştırma. Buna göre yalnız **Finliler**, **Macarlar** ve **Osmanlılar**, **Avrupa** ile yakın temasa geçerek ilkelikten biraz kurtulabilmişler.

Kitap baştan sona kadar asılsız iddialarla dolu. **Osmanlı Türkleri Avrupa'nın teröristi olarak nitelenmekte**. **Batı** ve **Orta Asya Türkleri çapulcu** ve **insan çalan Türkler** olarak tanıtılmakta. İngilizlerin ve Batının Türklerle karşı takındığı geleneksel tavır ve anlayışın 1900'ü yılların başında yansımaları ve "**Ne pahasına olursa olsun Türkler Avrupa'dan atılmalıdır**. Geçmişte olduğu gibi bu günün düsturu da '**Kahrolsun Türk -Down with the Turc'tür**" yorumu sıkça yapılmakta. Yine yapılan bir yorumda "**Eğer yok olursa, dünya tarihindeki dikkate değer bir drama son bulmuş olacaktır**" denilerek Türklerle karşı haçlı zihniyetinin surekliliği gösterilmektedir.

İngiliz Gizli Servisi MI 5'e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm adıyla yayınlanan bu kitabı serinkanlılıkla okuyup, özeleştirimi de yaparak değerlendirmek, sonuçlar çıkarmak gerekir diye düşünüyorum.

**TURANLILAR VE PAN TURANİZM/ ÇEVİREN:
ŞENOL DURGUN-GONCA BAYRAKTAR/ YESEVİ
YAYINLARI/ İST. TEMMUZ-1999/ 368 Syf. (PK 30
34490-İST. 0 212 638 62 52-638 51 35,
FAKS: 638 35 47)**

(Bizim Gazete, 28 Nisan 1999)

“Lügat-ı Etrakiye”

Doç. Dr. Şükür CANBAYEV

Türkiye Türkçesine Akt. Naciye YILDIZ

Arap dili mucam ve kamuslar, Fars dili farhan-galar ile zenginse, Türk dili de iki dilli lügatler ile meşhurdur.

Nevai'nin eserlerinde geniş bir şekilde yer alan Çağatayca kelimeleri Fars dilinde açıklamak üzere hazırlanan iki dilli lügatler, sadece Özbek lügatşinaslığı tarihinde değil, belki bütün şark ve dünya dilcilik tarihinde de çok mühim bir yere sahiptir dersek, yanılmış olmayız. Çünkü bir sanatçının diline bağışlanarak hazırlanan lügatler, çok zengin tecrübeye sahip Arap ve Fars lügatçiliğinde bile çok sık karşılaşılmayan bir durumdur.

Nevai'nin eserlerindeki Türkçe kelimeler üzerine hazırlanan birçok lügatın mevcudiyeti, onları öğrenme ve neşretme yolunda geçmişte de önemli işlerin yapıldığının işaretidir. Bu sahada aşılın yolu net bir şekilde tasavvur etmek için söze neşredilen lügatlerden başlamak, maksada uygundur.

Meşhur şarkşinasların dikkat ettiği birinci lügat *Abuşka* olup, onu önce G. Vambery kısaltılmış olarak neşretti (1862). Altı yıl sonra, Velieminov-Zernov tarafından *Abuşka* daha geniş olarak yayımlanırken, ona detaylı bir Giriş de yazılmış oldu (1868). Lügatin ilmî değerlendirmeye bu ilk sunuluşu, onun geniş olarak yaygınlaşmasına zemin hazırlamış olabilir düşüncesindeyiz.

Fazlullah Han tarafından 1825 yılında Kalkutta'da neşredilen Çağatayca-Farsça lügat, şimdiye kadar şarkşinas âlimlerin itibarından uzak kalmamıştır. Bu lügatten çeyrek asır sonra Şeyh Süleyman Buhari'nin Çağatayca-Türkçe lügati İstanbul'da yayımlandı. Ignas Kunoş, bu lügati yeniden işleyip, 1902 yılında Budapeşte'de Almanca olarak neşretti. Sahada yapılan çalışmalardan söz ederken, bunlardan başka *Senglah* ve *Hulasa-yı Abbasi* lügatlerinden materyal alan Zenker ve Pavet de Courteille'nin lügatlerini de hatırdan uzak tutmamak gerekmektedir.

Nevai'nin yaşadığı dönemde onun divanlarında karşılaşılan Türkçe kelimelerle hazırlanan ve bize kadar gelebilen lügatlerin en eskilerinden biri *Bedayi'ü'l-Lügat*'tır. Prof. Dr. Borovkov, bu lügatin faksimilesini kendi tercümesi ve Giriş sözü ile birlikte neş-

retmiştir (1961). Bu neşir, şimdiye kadar Türkşinaslar, Çağatay edebiyatı araştırmacıları ve özellikle Nevaîşinaslar için başlıca kaynak vazifesini yerine getirmektedir. Nevaî'nin eserlerinde karşılaşılan kelimelerin mânalarının tercümesi ile neşredilen birinci ve yegâne lügatin *Bedayi'ü'l-Lügat* olması sebebiyle eserin ilmî ve amelî önemi şimdiki günde de azalmamıştır.

Çağatay Türkçesi lügatleri büyük medenî-tarihî ehemmiyete sahip kaynaklardır. Bize kadar gelebilen en mühim lügatlerden *Senglah*, *Lügat-i Etrakiye*, *Abuşka*, *Bedayi'ü'l-Lügat* gibileri, Nevaî'nin dilinde yer alan ilgi çekici Türkçe kaynaklı kelimeleri izah etmektedir. Bu kelimelerin, bu lügatlere girişi de ayrı bir öneme sahiptir.

Şaşılabilecek bir durum olsa da söylemek gerekir ki, Ali Şir Nevaî'nin dilindeki bahsedilen Türkçe kaynaklı kelimelerin hemen hemen hepsi şimdiki okuyucu tarafından anlaşılır değildir; ayrıca, Nevaî dili için hazırlanan ve zamanımızda yayımlanan bu lügatlerden, bu unutulmuş kelimeleri bulmak da kolay değildir. Bunun esas sebebi, *Senglah* ve *Lügat-i Etrakiye*'nin neşredilmeyişidir diye düşünmekteyiz. *Senglah*, kısmen işlenmiş olsa da ondan ancak mütehasşıslar faydalanabilmektedir. G. Clauson tarafından yapılan neşrin (Londra, 1960), Özbekistan'da nadir olarak bulunması da, bu sahanın uzmanları için bir engel teşkil etmektedir. *Senglah* lügati üzerinde Z. Umarov ile B. Hasanov'un yaptıkları çalışmalar ise, profesörlük tezlerini savundukları Özbek filolojisinin lügatşinaslık sahasında ulaşılan büyük bir kazanç olarak kabul edilmektedir. B. Hasanov'un *Cavahir Hazinaları* (Taşkent, 1989) isimli kitabında, lügatçilik usulleri açısından ilgi çekici olan 254 kelimeyi tercümesi ile birlikte vermesi, Nevaî'nin eserleri ile ilgilenen araştırmacıları memnun etmiştir. İleri sürdüğümüz fikirleri, amelî yönden tasdiklemek ve Nevaî lügatlerindeki kelimelerin mânalarının nasıl açıklandığını göstermek üzere B. Hasanov'un kitabından iki örnek verelim:

1- *Tumaga*: “Yuvarlak, samur kalpak”. Arapçasına “*kalansubat at-tayr*” denilmektedir. *Lisanü't-Tayr*'da, Hudhud ile Sunkur münazarasında Nevaî şöyle der:

“*Başima altun tumaga tac-ı zar
Çün meni hak biyla kılmiş tacur*”

2- *Garar*: “Çuval”. Bazen “*karar*” olarak da rastlanmaktadır. *Burhan-ı Kat'i*'nin müellifi, kelimenin Farsça olduğunu, fakat gayın ile yazıldığını söylemektedir. Genel olarak bakıldığında “*karar*”ın, “*garar*”dan bozulmuş, Türkçeleştirilmiş şekli olduğu düşünülebilir. Bu se-

bepke kaf bābında söylenir. Tālî'nin bu kelimeyi "sarıdık" olarak açıklaması da kanaatimizce yanlıştır.

Sadece Ali Şir Nevaî dilini değil, eski Özbek (Çağatay demek daha doğru olur)¹ dilini öğrenmek için hem *Senglah* lügati, hem de *Lügat-i Etrakiye* önemli kaynaklardır. Bu iki el yazması çalışma Budagov, Radlov gibi muhtelif Türk şivelerini içine alan basılmış lügatlere de kaynak teşkil etmiştir. Malûmdur ki bu iki lügate, gerek *Abuşka*'dan, gerek Fazlullah Han'ın yazdığı lügatden, gerekse diğer lügatlerden kelimeler alınmıştır; fakat, hiçkimse bu lügatlerden alınan malzemenin kusursuz ve hatasız olduğuna kefalet edemez. Çünkü bu lügatler üzerinde henüz önemli bir tenkidî değerlendirme yapılmamıştır. Bune delil olarak A.K. Borovkov'dan bir örnek vermek mümkündür. Borovkov, "*Ali Şir Nevaî'nin, Leylî ve Mecnun'daki "yiğ" kelimesi bir lügatte "hazırlamak" mânasında verilirken, bir başka lügatte "bığ" yani "hazır, hazırlanmış" mânasında verilmektedir*" diyerek, bu karışıklığa dikkat çekmektedir. Böyle karışıklıklara neşredilen mezkûr lügatlerin hepsinden örnek vermek mümkündür.

Nevaî'nin eserlerinden hareketle hazırlanan lügatlerden bir kısmı İran sahasında hazırlandığı için, bunlardan Nevaî dilini öğrenmenin yanı sıra Fars leksikolojisini öğrenmek de mümkündür. Bu lügatlerin her birinde, bir diğeri ile ilgili meseleler de mevcuttur. Bu konuda görüşlerini öne süren A.A. Ramaskeviç ve A.K. Borovkov, Feth-Alihan Kacar'ın *Lügat-ı Etrakiye*'sine (bu lügatin bilinen iki yazmasından ilki ele geçtiğinde Thury Jozsef eserin adını *Behcetü'l-Lügat* olarak kabul etmiştir)² İran sahasında meydana getirilmesi sebebiyle Nevaî'nin dilini öğrenme yanında Fars dilciliğini öğrenme konusunda da mühim bir yer vermektedirler. A.K. Borovkov, *Bedayi'ü'l-Lügat* neşrinin (1961) Önsöz'ünde lügatle ilgili görüşlerinin yanı sıra bu sahada ulaşılan meselelere de dikkat çekmekte, *Senglah* ve Feth-Alihan Kacar lügatlerinin neşredilmesi gerektiğinden söz etmekte ve bundan sonra Ali Şir Nevaî'nin metinlerini tenkit eden serbest bir lügatin hazırlanıp neşredilmesi gerektiğini dile getirmektedir.

Nevaî'nin eserlerinden hareketle hazırlanan ve yukarıda kısaca bahsedilen lügatler ve bunlar hakkında yapılan çalışmaların başında Feth-Alihan Kacar Kazvinî'nin *Lügat-i Etrakiye*'sine (İran sahasında meydana getirilen lügatlerin en büyüğüdür)³ fevkalâde önem vermek gerekmektedir. Bu lügatte sekizbinden fazla kelime ve kelime formu mevcuttur. Bu kaynağı neş-

retmek hem Özbek dilciliği, hem de Nevaîşinaslık için mühim olduğundan, öncelikle lügatin Farsça izah kısmının Özbek Türkçesine tercüme edilerek kaynağın kendisinin faksimilesi ile birlikte neşredilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu işin mukayese safhasında ise, elbette, *Lügat-i Etrakiye*, *Bedayi'ü'l-Lügat*, *Abuşka* ve *Senglah* arasında karşılaştırmaların yapılması gerekmektedir.

Lügat-i Etrakiye'nin müellifi hakkında da birkaç söz söylemek gerekirse: Bugün Saint Petersburg'daki Saltikov Şadr'ın kütüphanesinde saklanan *Lügat-i Etrakiye*'nin bir nüshasını şarkiyatçı A.A. Romaskeviç 1914 yılında İran'da satın almıştır. Eserin müellifi olan Feth-Ali Kacar'ın hayatının bazı levhaları ve eser hakkında bazı bilgiler, bu yazma sayesinde günyüzüne çıkmıştır. Müellifin tam ismi Feth-Ali ibn Kalb Ali ibn Mürşid Kulî ibn Feth-Ali Kacar Kazvinî'dir. Aslen Kacar boyunun Karakoyunlu aşiretine mensup olup, Kazvinîlidir. Feth-Ali Şah'ın hükümrânlığı sırasında Feth-Ali Kacar Kazvinî Azerbaycan'da bulunmuş, Erivan'da 17 yıl fedakârâne bir şekilde hizmet etmiştir. İran'ın Türklere ve Ruslara karşı olan savaşlarına katılmıştır. Horasan'daki iki yıllık hizmetinden sonra Ali Şir Nevaî'nin eserleri üzerinde incelemeler yapan ve Çağatay dilini mükemmel bir şekilde bilen Yalangtuşan (Bu şahıs, Celayir ve Kilat kabilelerinin aksakalıdır) ile tanışıp, ondan ders almıştır. Feth-Ali Kacar İran şehirlerinin hangisindeyse, vazifesinden arta kalan bütün zamanını Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserleri mütalâa ederek geçirmiştir. Çağatay Türkçesini başkalarından öğrenmekle birlikte, kendisi de başkalarına öğretmiştir. Meselâ, XIX. asırda İran'ın meşhur şâiri Mirza Habibullah Kaani'ye Çağatayca okutmuştur. Feth-Ali Kacar, iyice yaşlandığı zaman Horasan Veziri Mirza Muhammed Astrabadî'nin yardımcıları ve kollayıp gözetmesiyle eserini 1857 yılında tamamlamış ve ona *Lügat-i Etrakiye* ismini vermiştir.

Bahsedilen lügatte, Feth-Ali Kacar kendisi ile ilgili teferruatlı bilgi vermemektedir. Verdiği malûmata binâen, onun 1800'lü yıllarda yaşadığını ve eserini asrın sonlarına doğru tamamladığını söylemek mümkündür.⁴

NOTLAR

1. Aktaranın ilâvesi.
2. A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul 1974, s. 227'den hareketle aktaranın ilâvesi.
3. A.g.e., s. 227'den hareketle aktaranın ilâvesi.
4. A.g.e.'den, lügatin 1862'de bitirildiği kaydedilmektedir (Aktaranın notu).

“Hârezmî”

Prof. Nursehet Bayramsehedov,
Hârezmî, Aşgabat-Türkmenistan 1996,
236 sayfa.

Güçmurat SOLTANMURADOV

AÜ DTCF Felsefe Bölümü Doktora Öğrencisi

Kitap, Merv'in 2500. yıl dönümüne armağan olarak hazırlanmış ve 5000 adet basılmıştır. Hârezmî'nin hayatı ve yaratıcılığı, Merv, Bağdat gibi kültür merkezleri ve buralarda sürdürülmüş bilimlik faaliyetler hakkında bilgiler ihtiva eden bu kitap, daha kolay anlaşılması amacıyla, edebî dilde yazılmıştır. Türkmenistan'ın bağımsızlık yılları içerisinde kaleme alınmış kültür tarihi eserlerinin en seçkinleri içerisinde yer almaktadır.

Ebû Ca'fer Muhammed ibn Mûsâ el-Hârezmî, tam anlamıyla seçkin bir bilim adamı ve Orta Çağ İslâm Dünyasının bilimlik ve entelektüel üstünlüğünün örnek temsilcisidir. O, M.S. 800 yıllarında Hârezm'de doğmuş ve M.S. 847'den bir zaman sonra Bağdat'ta ölmüştür.

Kaynaklarda Hârezmî'nin ailevî hayatı hakkında pek geniş bir bilgi mevcut değildir. Bu açıdan bakıldığında, tanıtımını sunmakta olduğumuz eser, pek istisna teşkil etmemektedir. Fakat buna rağmen, eserde yer alan bazı olaylar vesilesi ile dolaylı yollarla da olsa, bu konuda bazı bilgilere yer verilmiştir.

Eserde yer alan bilgilere göre, Hârezmî'nin babası Mûsâ, 50 yaşında vefat etmiştir. O, Hârezm'in en ünlü ticaret adamlarından biri olan İbn Baraka ile dostluk ilişkisinde bulunmuştur. Mûsâ'nın ölümü üzerine, Hârezmî ailesine destek kolunu uzatan ilk kişi de, yine İbn Baraka olmuştur.

Bilgin Hârezmî'deyken Reyhana adlı kıza âşık olmuştur; fakat sıra yuva kurmaya geldiğinde, Me'mûn'un dâveti üzerine Merv'e gitmiştir. Uzun yılların acı ayrılığından sonra vefat etmiş olan Reyhana'ya duyduğu aşkı başkasında bulamayan bilgin hiç evlenmemiştir.

Hârezmî, çok erken yaşta matematiğe merak sarmıştır. O, Merv'e gitmeden önce, çocuklara matematik öğretmiş, ayrıca bir *Zic*'de kaleme almıştır.

Hârezmî'nin Merv yolculuğu, Abbasî halifesi Me'mûn'un isteği üzerine gerçekleşmiştir. Merv'i çağının en üstün kültür merkezine dönüştürmek arzusunda olan Me'mûn, hedefinin ancak ünlü bilginlerin biraraya getirilmesiyle gerçekleşeceğine inanmış ve faaliyetini bu inanç doğrultusunda yoğunlaştırmıştır. O, Hârezmî, Yahya ibn Mansur gibi, çağının en ünlü bilginlerini Merv'e dâvet etmiş ve onların faaliyetini teşvik etmiştir.

Halifatin başkentinin Bağdat'a taşınması ile, Merv'li bilgeler Bağdat'ın kültür merkezi hâline dönüşmesinde etkili olmuşlardır.

Hârezmî, bu kültür merkezlerinde, matematik, astronomi, tarih ve coğrafya ile uğraşmış olmakla birlikte, Me'mûn'a devlet, siyaset ve ekonomi alanlarında danışmanlık da yapmıştır. Ayrıca, Me'mûn'un babası Hârun Reşid tarafından temelleri atılmış “Beytü'l-Hikme”nin (Hikmet Evi) başkanlığını da üstlenmiştir.

Asıl ününü cebir ve aritmetik alanındaki çalışmalarına borçlu olan Hârezmî'nin *El-Kitâb el-Muhtasar fî Hesâb el-Cebr ve'l-Mukâbele*'si hariç, *Kitâb Suret el-Arz (Yeryüzünün Şekli)* ve *İstihrac Tarih el-Yahud (Yahudi Takviminin Çıkarılması)* adlı kitapları günümüze ulaşmıştır. Bu üç eser de erken tarihlerde Avrupa diline yapılmış çevirisi ile intikal etmiştir.

Cebir kelimesi, kökü itibarıyla Sumerce bir kelimedir. O, bir bilim dalı olarak insanlık kültürüne, Türk halkları ile akraba olduğu sayılan Sumerlilerin katkısıdır. Cebir, M.Ö. 2000 yıllarında Mezopotamyalılar, özellikle de Sumerliler tarafından bilinmektedir. Bu durum F. Thureau Dangin, O. Neugebauer, Solomon Gandz, Bruins, V. L. Wearden gibi bilginlerin çalışmaları ile kanıtlanmıştır. Aydın Sayılı tarafından ise, bu dağınık bilgi tarihî perspektife oturtulmuştur.¹

Bir bilim dalının adı olarak cebir, İslâm Dünyasında, eski Mezopotamya cebirinin Yunan'daki temsilcisi olan Diophantos'un cebir ile ilgili kitabının Arapça'ya çevirisinden önce, katışık denklemleriyle Abdülhâmid ibn Türk ve *El-Cebr ve'l-Mukâbele*'siyle Hârezmî tarafından temsil edilmiştir. Hârezmî'nin tam ismi *El-Kitâb el-Muhtasar fî Hesâb el-Cebr ve'l-Mukâbele* olarak bilinen bu kitabı, Batı diline *Algebra* adıyla çevrilmiş ve matematik dalının adı olarak yerleşmiş-

tır. Hint-Arap rakamları denen rakamlarla yapılan hesaplama metoduna ise, algorismi veya algoritmi denmiştir. Yazar eserinde, iki bilgin (Hârezmî ve Abdülhâmid ibn Türk) arasında cebir alanında tartışılan öncülüğü İbn Türk'e atfetmiştir. Fakat, Hârezmî'nin cebir çalışmasının İbn Türk'üne kıyasla daha dolgun muhtevalı olduğunu da zikretmekte gecikmemiştir.

Eserde, Hârezmî'nin bilimlik faaliyetleri ile bağlantılı olarak, kendi ifadesini bulmuş unsurlardan biri de, rasathanedir. Bilindiği gibi, ihtisasa ve işbirliğine dayalı teşkilatlanmış bir müessese olan rasathane, insanlık âlemine İslâm Dünyası katkısıdır. İslâm'dan önce, ne Yunan'da, ne de Hint'te rasathane mevcut değildir. Bu hâl, İslâm âleminin haiz olmuş olduğu bazı özelliklerden, bu âlemin dinî ve şer'î işlerini yürütmek için, kendini astronomiye bağlı hissetmiş olmasından ileri gelmiştir. İlk İslâm Dünyası rasathanesi Abbasî halifesi Me'mûn tarafından kurdurulmuştur. Bunlar Bağdat'taki *Şemmasiye* ve Şam'daki *Kasiyun* rasathaneleridir. Eserde yer alan bilgilerden, bu rasathanelerin yekdiğerini tamamlamakta olduğu anlaşılmaktadır. *Kasiyun* rasathanesinin Deyr-i Murran'da olduğu zikredilmektedir.

Hârezmî, yekdiğerini tamamlamakta olan bu rasathanelerdeki faaliyetlere yakın ilgi duymuştur. O, Me'mûn'a *Sindhind*'in özetini takdim etmiştir.

Kitaptaki bilgilerden rasathane ve Beytü'l-Hikme'deki faaliyetin iç içeliği ve önceden tasarlanmış hedefe yönelik programlı bir çalışmanın sürdürülmekte olduğu belirgin bir şekilde kendini açığa vurmaktadır.

Eser, Hârezmî'nin coğrafya ile ilgili çalışmaları hakkında bilgi ihtiva etmesi açısından da son derece ehemmiyetlidir. Bu bilgilerden öyle anlaşılıyor ki, Hârezmî *Yeryüzünün Şekli* adlı eserini kaleme almış olmakla, Ptolemaius'un *Coğrafya*'sındaki hataları tashih etmiştir. Yazara göre, Ptolemaius'taki hata, özellikle Âmu Derya'nın yerleşimi ile ilgili verdiği bilgilerde kendini hissettirmiştir. Yani Âmu Derya'nın yerleşimi ile ilgili, Ptolemaius sunduğu bilgilerde, bir derece de olsa, gerçekten sapma gözlemlenmiştir. Hârezmî, söz konusu hatayı tashih etmiştir. Ayrıca, Âmu Derya'nın Aral Gölü ile birleştiği hakkında Ptolemaius'ta ihmal edilmiş bilgiyi de sunmuştur.

Eserde Ptolemaius'u böyle bir hataya, temele aldı-ğı, yararlandığı kaynakların sürüklemiş olduğu ileri

sürülmektedir. Yani, Ptolemaius bu eserini şahsî gözlemlerine dayalı olarak kaleme almış değildir. O, eserini İskender'in doğuya seferi sırasında yığılmış kaynaklardan ve tüccarlardan, seyyahlardan elde edilmiş bilgilere dayanarak vücuda getirmiştir. Bu durum ise, yazara göre, tabii olarak, onu bu türden birçok hatalara sürüklemiştir.

Birçok bilim dalı üzerinde nüfuz sahibi olan Hârezmî'nin en önemli çalışmalarından biri de, tarih ile ilgilidir. Hârezmî'nin bu alana ait çalışması, eserde *Tarih Kitabı* adıyla zikredilmiştir. Ebû Bekir'den Âmin Reşid'e kadarki devri kapsamakta olan bu kitapta, İslâmî fetihlerle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: Damask (635), Ktesifon, Selevsk ve Furasalim şehirleri (637), Barkı ile İskenderiya ve genel olarak Mısır (640), Azerbaycan (642), Merv (651), Serahs (652), Ermenistan (706), Buhara ve Semerkant (709).

Eserde Hârezmî'nin *Tarih Kitabı*, gerek dili, gerekse muhtevası açısından, çağının en iyi kitabı olarak değerlendirilmiştir. Kitap şu satırlarla sona ermektedir:

"Muhterem eldeşlerim, eğer müsaade ederseniz, size bir vasiyetim var. Hamza (Hârezmî'nin çırağı, öğrencisi), otuz yıldır bana hizmet verdi. Eğer oğlum olsa bile, Hamza'dan daha iyi hizmet veremezdi. Bunun hepimiz bilincindediniz. Bu insan, benim hem oğlum, hem kızım, hem de akrabam. Bu evi ve onun içinde bulunan herşeyi ona miras bırakıyorum. Eğer ihtiyaç duyulursa, siz bu sözlerime kefil geçiniz! Üstelik de, kardeşimi yalnız bırakmayınız! Koy Yaradan... sizin hiçbirinizi de... gözden irak tutmasın! Benden... razı... razı olun!.."

İşte, çağının en büyük bilgini, Türklüğün en büyük aydınının son sözleri bu oldu. O, sevgiyle dolu gözlemini ebediyen kapattı.

Habeş el Hâsib, *El-Cebr ve'l-Mukabele* adlı kitabı alıp, rahmetlinin göğsünün üzerine koydu. Sonra derin bir nefes alarak, "Aziz eldeşim, büyük düşünür, Allah'ın rahmetine kavuş! Siz ölmediniz. Siz *El-Cebr ve'l-Mukabele* vs. kitaplarımızla ebedî yaşıyorsunuz, ben buna inanıyorum" dedi.

* Bkz., Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTK Basımevi, Ankara 1991; Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp Adlı Eserinin Muhtasarı*, (Hazırlayan: Prof. Dr. M. Türker-Küyel), AKM Yayını, Ankara 1996.

“Şark Tababeti”

Hamidulla Hikmetullayev, **Şark Tababeti**,
Abdulla Kadırî Namıdaki Halk Mirası
Neşriyatı, Taşkent 1994, 288 sayfa.

Aysu ŞİMŞEK

AKM Türk Dünyası Edebiyatçıları Projesi Uzmanı

A nkara’da Millî Kütüphane başta olmak üzere araştırmacılar için pek çok kütüphane var. Ama ben, başkanımız Sadık Tural’ın çalışma odasındaki, onun düşünce dünyasının ana malzemelerini oluşturan kitaplarının sadece bir bölümünü içine alan kütüphanesinden söz etmek istiyorum. Özellikle Hoca’yla aynı mesaiyi paylaşma zevkini tadan biz genç araştırmacılara açık olan bu özel kütüphane, Hoca’mızın sık sık ziyaret ettiği Orta Asya ülkelerinden dönerken beraberinde getirdiği değerli kitaplarla zenginleşmeye devam eder. Hoca’mızın bir Orta Asya seyahati dönüşünün ertesinde getirdiği kitapları kütüphanesine yerleştirdiğimiz bir gündü. Bu tasnif işine dalıp gitmişken, kapağında İbn-i Sînâ’yı bir hastasının nabzını sayarken resmeden *Şark Tababeti* adında bir kitap ilgimi çekti. Kitabın sayfalarını karıştırmaya başladım. Türk hekimlerinin ve eserlerinin sayılarının çokluğu ve özellikle İbn-i Sînâ hakkında verilen bilgiler dikkat çekiciydi. Hemen orada kararımı vermiştim. Özbek Türkçesiyle, Kiril alfabesinde kaleme alınmış bu kitabı baştan sona okumalı ve ilgili alanda çalışma yapanların dikkatlerine sunmalıydım. Tabii ki, *Bilge* dergisi aracılığıyla...

Şark Tababeti adlı bu eseri yayıma hazırlayan, tercümesini yapan, kitapta bulunan makale ve yorumları yazan Hamidulla Hikmetullayev, kitabın Önsöz’ünde şu bilgilere yer vermiştir:

Şark tababetinin gelişmesinde eski Yunan tababetinin güçlü temsilcileri Hipokrat, Aristo, Dioscorides ve Galenos’un etkisi büyük olmuştur. Ünlü tercüman ve hekim Huneyn ibn İshak, antik âlimlerin birçok tıbbî eserini eski Yunan dilinden Süryanî ve Arap diline çevirmiştir. Bu çeviriler zamanla başka dillere de çev-

rilmiştir. Yunan hekimliğiyle ilgili bu eserlerden alınan bilgiler, doğu hekimleri tarafından kullanılmıştır. İbn-i Sînâ üzerinde de eski Yunan hekimliğinin tesiri olmuştur. Fakat İbn-i Sînâ şark hekimliği tarihinde *Tıbbın Kanunları* adlı 5 ciltlik dev kitabını yazmıştır. Bu kitap, Yunan tıbbî eserlerinden üslûb bakımından da, muhteva bakımından da farklılık göstermektedir. *Tıbbın Kanunları* kitabı, Avrupa ülkelerinde 500 yıldan fazla kılavuz kitap olarak kullanılmıştır. Bu eser doğu ve batı hekimleri için öyle faydalı bir eser oldu ki, bütün tabibler, bu kitabı iyice inceleyip okuduktan sonra hekimlik yaptı. *Şark Tababeti* adlı bu eserde, büyük çoğunluğunu Türk hekimlerin yazdığı tıbbî eserlerin küçük bir kısmı ve hekimliğe dair bazı meşhur eserler, kronolojik olarak verilmiştir. Kitapta verilen bilgiler doğu hekimliği tarihini öğrenmede kılavuz görevini görmektedir. Kitapta şark tababeti tarihi tümüyle verilmesede, kitabı okuyunca şark tababet tarihinin mahiyeti, o devirlerde yetişen hekim, eczacılar ve onların yazdığı eserler hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

Bu kitapta doğu hekimliği, özellikle Özbek hekimliği tarihi hakkında bilgiler verilmiştir. Kitabın birinci kısmında Hz. Muhammed’in hekimlikle ilgili hadisleri, ikinci kısmında eserleri bize kadar ulaşan IX-XX. asırlarda yaşamış, 60’tan fazla hekimin hayatı ve eserleri, üçüncü kısımda ilmî araştırmalar, dördüncü kısımda ise, tıbbî eserlerin tercümesi yer almaktadır.

Şark Tababeti adlı bu eserin birinci kısmında, Hz. Muhammed’in hekimlikle ilgili hadisleri bulunmaktadır. Bu kısımda ayrıca, Peygamberimizin hadislerinin toplanmasından sonra hadislerden faydalanılarak, Hz. Muhammed’in tababetini öğrenmek için *Tıbbî Nebî* (*Peygamber Tababeti*) adlı risâleler kitabının yazıldığı ve Peygamberimizin hadislerinin kendisinden sonra yaşayan İbn-i Sînâ, Ebû Bekir Razî gibi ünlü hekimlere kaynak olduğu bilgilerine yer verilmiştir.

Bu kısmın ilk bölümünde, *Tıbbî Nebî* adlı risâleden alınan bazı hadislerden örnekler verilmektedir. İkinci bölümde ise, Hz. Muhammed’in tıbbî âdab-ahlâk, temizlik, sağlığı koruma, misvak (diş temizliği), nikâh ve aile, oruç tutma, zina ve basit ilaçlarla iyileşmeye dair hadisleri bulunmaktadır. Hadislerden bazıları Ebû Bekir Razî ve İbn-i Sînâ’nın eserlerinden küçük kısımlar alınarak yorumlanmıştır. Bölümün sonunda da Hz. Muhammed’in hadislerinde verdiği öğütlerin ve hastalıklara karşı tavsiye ettiği tedavî şekillerinin günümüzde bile kıymetini kaybetmediğine,

bu hadislerin insan sağlığını korumada, Orta Asya ve diğer Müslüman ülkelerin çoğunda özellikle hekimler tarafından hâlâ kullanıldığına dikkat çekilmektedir. İnsanları, günümüzde bile çaresi bulunamamış olan yaşlılık hastalığı dışında her hastalığın çaresi olduğu ve tedavi görmek gerektiği konusunda uyaran bir hadisle bu bölüme son vermek istiyorum:

“*Ey Allah'ın kulları, tedavi görün, Çünkü Allahu Teâlâ her bir hastalığı çaresi ile yarattı. Sadece bir hastalığa çare yok, o da yaşlılık.*”

İkinci kısımda, IX-XX. asırlarda İslâm Dünyasında özellikle Horasan'da yaşamış 63 hekim ve eczacının isimleri kronolojik sıraya konularak, kısaca hayatları ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu âlimler sırayla şöyledir:

Huneyn ibn İshak (808-877), Abdullâtif et-Tabib (?), Ebû Bekir er-Razî (865-925), El-İsrailî (932-?), El-Buharî (?-983), El-Errecanî (?-994), El-Kumrî (?-999), El-Hammar (942-1030), Beyrûnî (973-1048), Mesihî Curcanî (970-1010), İbn-i Sînâ (980-1037), En Natilî es-Semerkindî (X-XI. yy.), El-İylakî (?-1067), İbn Cazla (?-1100), Mahmud Kaşgarî (XI yy.), Yusuf Has Hâcib (XI. yy.), Hasan el-Curcanî (?-1136), Ebû Kasım Zemaşerî (1074-1144), Muhammed es-Semerkindî (?-1194), Necibuddin Semerkindî (?-1222), İbn en-Nafis (?-1288), Ahmed Yükneki (XIII. yy.), Mahmud eş-Şirazî (?-1311), El-Çağminî (?-1344), Es-Sadidî (?-1357), El-Aksarayî (XIV. yy.), İshak ibn Murad (XIV. yy.), Mansur ibn Muhammed (XIV-XV. yy.), El-Attar (1330-1404), Ali Kuşçu (1404-1474), Es-Sabzavârî (XV. yy.), El-Ğicduvanî (XV. yy.), Burhanuddin Kirmanî (XV. yy.), Ni'metullah el-Kirmanî (?-1477), Hurasanî (XV-XVI. yy.), Yusuf Haravî (?-1544), Yusuf Ali el-Kahhal (XVI. yy.), El-Kübrevî (XVI. yy.), Yusuf el-Kahhal (XVI. yy.), Muhib Ali Ferganî (?-1581), Arab Nacafî (XVI. yy.), Derviş Hakim (XVI. yy.) Ali ibn Hisamüddin (XVI yy), Salih ibn Kutluk-biy (XVI. yy.), Tulak-i Andiganî (?-1638), Arab Muhammedhan Hârezmî (1603-1664), Amanullah (XVII. yy.), Muhammed Ekber (XVI-XVIII. yy.), Muhammed Bahadırhan (XVII-XVIII. yy.), Muhammed Hasret (?-1786), Kelan Ensarî (XVIII. yy.), Salih ibn Muhammed (XVIII. yy.), Nasruddin-hoca Hazaraspî (XVIII-XIX. yy.), İbadullah en-Narî (XVIII-XIX. yy.), Ma'sum et-Termizî (XIX. yy.), Mustafa el-Hurasanî (?-1806), Şeyhülislâm Hazık (?-1843), Aşur Buharî (?-1894), Şerif Bu-

harî Nakşbendî (XIX. yy.), Tabib Semerkindî (XIX. yy.), Yayfanî Hukandî (?-1851), Mulla Nur Muhammed (XIX-XX. yy.), Hamidhan ibn Zahidhan ibn Muhammed Sadikhan Şaşî (1870-1953), Basithan ibn Zahidhan ibn Muhammed Sadikhan Şaşî (1878-1959).

Kitapta sözü edilen dünyaca ünlü bu hekimlerin bazılarından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Huneyn ibn İshak (808-877): Asıl adı Ebû Zeyd Huneyn ibn İshak el-İbadî'dir. Hipokrat, Aristo, Dioscorides, Galenos ve diğer antik çağ âlimlerinin ilmî eserlerini Arapçaya çevirdi. Tercümelerinden başka hekimlik ve eczacılıkla ilgili 100'den fazla eser yazdı. Hekimliğin genel konularına bağışladığı bize kadar ulaşan eserinin adı *Mesail Huneyn ibn İshak Ala Tarık et-Taksim ve-t-Teşhis (Taksimleme ve Teşhis Yoluyla Öğrenilen Huneyn ibn İshak'ın Tıbbî Meseleleri)*dir.

Ebû Bekir er-Razî (865-925): Rey şehrinde doğdu. Edebiyat, müzik, felsefe, matematik, coğrafya, astronomi, kimya ve hekimlikle uğraştı. Bu alanlarla ilgili 184 tane eser yazdı. Bunlardan 61 tanesi bize kadar ulaştı. Razî'nin en büyük ve en önemli eseri *El-Haviy (Büyük Kitap)*'dir. Eserde eski Yunan hekimliğinden kendi zamanına kadar olan tıbbî, teorik, amelî bilgiler toplanmıştır. Razî'nin bundan başka tababetle ilgili, *El-Mürşid (Tababet Hakkında Hak Sözler)*, *El-Künnaş el-Mansurî (Mansur'a Bağışlanan Kitap)*, *Et-Tıbb el-Mülûki (Padişahlar Tababeti)*, *Men la Yahzuruh et-Tabib (Tabib Gelmeyen Kişiye)*, *El-Karabadin el-Kabir (Karmaşık İlâçlara Bağışlanmış Büyük Kitap)*, *Kitab el-Cüderiy ve-l-Hasbe (Çiçek ve Kızamık Hakkında Kitap)* adlı eserleri de vardır.

Ebû Bekir Rabi' el-Buharî (?-983): Asıl adı Ebû Bekir Rabi' ibn Ahmed el-Ahaveyniy el-Buharî'dir. 30 yaşında ünlü bir hekim olmuş ve körleri iyileştirmiştir. En önemli eseri *Hidayet el-Mütellimin fi-t-Tıbb (Tababeti Öğrenmek İsteyenler için Kılâvuz Kitap)*'dir. Eserin en önemli tarafı âlimin ilâç adlarının kendi lehçesindeki karşılıklarını da vermesidir.

Ebû Reyhan Beyrûnî (973-1048): Hârezm'in eski başkenti Kat şehrinde doğdu. Matematik, astronomi, fizik, coğrafya, jeoloji, biyoloji, kimya, eczacılık, sosyoloji, felsefe, hekimlik, tarih, felsefe ve mucitlik alanlarında çalışmalar yaptı. Bu alanlara ait 152 tane eseri vardır. Âlimin tıp ve eczacılıkla ilgili eserinin adı *Kitab es-Saydene fi-t-Tıbb (Tababette Eczacılık Kitabı)*'dir. Eserde ilâç olabilecek her bir bitki, hayvan ya

da madenin adı birkaç dilde verilmiş ve ilaçlara ait maddelerin 30'dan fazla dil ve lehçedeki 4500 adı kaydedilmiştir.

Ebû Ali ibn Sînâ (980-1037): Asıl adı Ebû Ali el-Hüseyn ibn Abdullah el-Hasan ibn Ali ibn Sînâ'dır. Âlim 16 yaşında hekimlik yapmaya başladı. Tıp, eczacılık, kimya, fizik, matematik, astronomi, jeoloji, botanik, zooloji, felsefe ve müzik alanında çalışmalar yaptı. 450'den fazla eser yazdığı bilinmesine rağmen, bize 242 tanesi ulaştı. Âlimin en önemli eseri *El-Kânûn fi-t-Tıbb (Tıbbın Kanunları)*'dir. Bir diğer önemli eseri *Yürek Darıları* risâlesidir. Bu eserler 19. asıra kadar doğu ve batı hekimleri tarafından önemli bir kılavuz eser olarak kullanılmıştır.

Ebû İbrahim İsmail ibn Hasan el-Curcanî (?-1136): Curcan'da doğdu. Asıl adı Zeynuddin ebû İbrahim İsmail ibn Hasan ibn Ahmed ibn Muhammed el-Curcanî'dir. Tababetle ilgili 4 tane eser yazdı. Bunlar, *El-Ağraz et-Tıbbiye ve-l-mebahis el-alaiye (Hekimlik Vazifeleri ve Alî Tadkikatlar)*, *Zubdet fi-t-Tıbb (Hekimlik Biliminin Kaynakları)*, *Et-Tezkiret el-Eşrefiye fi Sinaet et-Tıbbiye (Hekimlik Sanatından En Şerefli Hâtıra Kitabı)*, *Zahire-yi Harezşahiye (Harezşah Zahiresi)*'dir.

İbn en-Nafis (?-1288): Asıl adı Alauddin Ali ebû Haram el-Karşî'dir. Küçük kan dolaşımını ilk keşfeden hekimdir. Tababet ve eczacılıkla ilgili olan *Mü'cez el-Kânûn (Kanun Kısaltması)* adlı eserin yazarıdır. Eser, İbn-i Sînâ'nın *Tıbbın Kanunları* eserinin zamanın taleplerine göre kısaltılmış, yorumlanmış şeklidir.

Ali Kuşçu (1404-1474): Semerkand'da doğdu. Asıl adı Alauddin ebû-l Hasan Ali ibn Muhammed Semerkandî Kuşçu'dur. Astronomi, matematik ve hekimlik alanlarında önemli çalışmalar yapmıştır. Fakat daha çok astronomiyle ilgilenmiştir. Tababetle ilgili *El-Mücez fi-t-Tıbb (Hekimliğin Kısa Beyanı)* adlı eseri yazmıştır.

Yusuf Harabî (?-1544): Horasan'ın Haf şehrinde doğdu. Asıl adı Yusuf ibn Muhammed ibn Yusuf et-Tabib el-Haravî'dir. Tıbbî eserlerini şiir şeklinde yazdı. Tababetle ilgili eserleri şunlardır: *Risâle-yi Ma'kul ve Maşrub (Yenilen ve İçilen Şeyler Hakkında Risâle)*, *Favâid-i Ahyar (İyi Kişilere Faydalı Şeyler)*, *Riyaz el-Adviye (Devalar Bahçesi)*, *Kaside der Asmayi Acnası Adviye (Her Çeşit İlaçlar Hakkında Kaside)*, *Kaside der Lügâtü Hindiy (İlaçların Hintçe Adı Hakkında Kaside)*.

Üçüncü kısımda, "İlmî Tadkikatlar" başlığı altında, İbn-i Sînâ'nın yazdığı *Tıbbın Kanunları* eseri, ondan sonra yaşayan doğu hekimleri tarafından yorumlama ve kısaltma yoluyla öğrenilişi, tıbbî eserleri Türkî dillere tercüme yapma tarihi, ilaç terimleriyle ilgili VII-XX. yüzyıllarda kullanılan sözlükler, *Kadimgi Türkî Diller Lügati*, *Dört Dilli Lügat*'le ilgili bilgiler verilmektedir. Bu lügatlerle ilgili kısaca bilgi verecek olursak: *Kadimgi Türkî Diller Lügati*, VII-XIII. asırlarda kullanılmıştır. Drog (ilâç) isimleri bakımından en zengin olan eserdir. Lügatte 1028 tane drog adı vardır. Bunlardan 18 tanesi saf Arapça, 16 tanesi Farsça-Tacikçe ve 11 tanesi başka (Sanskrit, Tartar, Mitay gibi) dillerdedir. Lügat eski Türkî dilleri öğrenmek isteyen dil bilimciler ve başka sahalarda çalışan temsilciler için önemli bir kaynaktır. *Dört Dilli Lügat* ise, VII-XX. asırlarda kullanılmıştır. Eserin asıl adı *Türkî Dillerde Yazılan Orta Asra Ait Tıbbî Eserler ve Lügatlerde Rastlanan İlaç Adlarının Dört Dilli Lügati*'dir. Eser, Hacı Paşa, İshâk bin Murad, Ebulgazi, Razî, Yusuf Has Hâcib, Kaşgarlı Mahmud, Yüknekî, Zemahşerî'nin eserlerinde ve *Kadimgi Diller Lügati*'nde geçen drog isimlerinden oluşmaktadır. Bu lügat yardımıyla İbn-i Sînâ, Ebû Reyhan Beyrûnî, Ebû Bekir Razî'nin eserlerinde geçen 100'den fazla Türkçe drog adı tesbit edilip, liste hâline getirilmiştir. Bunlardan birkaçı şöyledir: Akdiken (Zemahşerî'de Nazvaniye), Kunabere, Tunbaş (Kaşgarlı Mahmud'da Tunbaş Kuşu), Yarbuz, Habak (Kaşgarlı Mahmud'da bir çeşit bitki).

Kitabın dördüncü kısmında, önce Ebû Bekir er-Razî'nin yazdığı *Kesellikler Tarihi (Hastalıklar Tarihi)* adlı risâlesi, sonra, İbn-i Sînâ'nın *Yürek Darıları (Kalp İlaçları)* risâlesinin tercümeleri, izah ve değerlendirmeleriyle birlikte verilmiştir.

Ebû Bekir er-Razî, risâlesinde, çeşitli hastalıkların tedavisine karşı hangi drogların nasıl kullanılacağını kısa anekdotlar hâlinde açıklamıştır. Bunlardan bir örnek verelim: "*Misger ebû İsa el-Haşimî'nin huzuruma getirdiği kadın çok zayıf ve görüntüsü kötüydü. Doğarken felce yakalanmış, ondan sonra da kötürüm olmuş. Hastalığı ve belirtileri açıkça görülüyordu. Güçlü şerbetler vererek vücudunu güçlendirip, balgamını yok ettim. Ondan sonra, "Törtlük Teryak" (zehirlere karşı kullanılan karmaşık bir drog) kullanmasını söyledim. Bir süre sonra hayretler içinde kalarak tamamıyla iyileşti. Biz ve başka hekimler de buna çok şaşırдық."*

İbn-i Sînâ'nın 19 bölümden ibaret olan risâlesinde ise, kalp hastalıkları ve çeşitli tedavi şekilleri üzerinde durulmaktadır. Risâlenin 16. bölümünde, “Şeyh şöyle söyledi: *İlâçların genel hükümlerini söyledik. Kalp ilâçlarına giren ve girmeyen ilâçları genel bir surette bildirdik. Şimdi, yine basit ve karmaşık şekilde kullanılan kalp ilâçlarının cüz’i durumlarını ayrıntılı bir şekilde anlatmamız lâzım. Ebced düzeniyle verilen basit ilâçları vermeye başlayalım*” cümleleriyle kalbi güçlendiren ilâçlar verilmiştir.

Konuyla ilgilenenlerin anlayabileceğini düşünerek, verilen ilâç adlarını kitapta yazılı olan şekliyle aynen yazıyorum: İbrisem, amlac, utruc, as, uşna, ustuhudus, armak, azaryun, infaha, badrancubiye, bussad, bazruc, behmen, beyz, bazfayic, cadvar, darunac, darsiniy, halilac, verd, ze’feran, zerneb, zurunbed, hecer armaniy, tebaşir, tarahşakuk, tin mahtum, yakut, kündür, kehruba, kefür, küzbüre, kümmesre, lisanes, laciverd, lu-lu, lehm, misk, mumiya, nemmam, nilüfer, na’ne, sevsen azad, saliha, sünbül, su’d, sadacmalabatr, anbar, ud, fizze, falancumuşk, favaniya, fustuk, sandal, kakulla, kırfet et-tüb, kırfet ed-dersiniy, ribas, rumman hulu, şakakül, tuffeh, tamr hindiy, hayr bavva, zeheb, garikun.

İbn-i Sînâ'nın *Tedbire İmkân Veren Her Türli Hatalara Karşı Çare* adlı risâlesinin Özbek Türkçesine tercümesinin verildiği bölümde, İbn-i Sînâ, 7 makale ve her makalenin içinde küçük başlıklar altında, çeşitli hastalıklara karşı yapılması ve yapılmaması gereken

şeyleri söz konusu etmektedir. Vereceğimiz başlıklardan da anlaşılacağı gibi, İbn-i Sînâ'nın bir hekim olarak hemen hemen her türlü hastalığa karşı bir tedavi şekli önerdiğini hayretle görmek mümkündür.

Birinci Makale: Çeşitli hatalar, bazı işleri yoluna koyma, yemek yeme ve uyku hakkında.

İkinci Makale: Hava hakkında (sıcak ve soğuk havanın zararları), kömür kokusundan zehirlenenler, rüzgârın zararları, vebanın çaresi hakkında.

Üçüncü Makale: Hamam ile ilgili bilgiler, çeşitli suların fayda ve zararları hakkında.

Dördüncü Makale: Yemek yeme, hazmetme, mideden uzak tutulması gereken şeyler hakkında,

Beşinci Makale: Su ve içecekler, çeşitli durumlardan sonra su içmenin fayda ve zararları, şarabın zararları hakkında.

Altıncı Makale: Hareketler, çok hareket etme, çok uyuma, çeşitli durumlardan sonra cinsî münasebetin zararları hakkında.

Yedinci Makale: Kan aldırma, sigara türü şeyleri içmenin zararları hakkında.

Sonuç olarak, doğu hekimliği, Türk hekimleri ve onların eserleri hakkındaki bu kitap, IX-XIX. yüzyıllarda, Türk-İslâm Dünyasında, hekimlik ve eczacılık üzerine dünya tıp tarihine yön verecek nitelikte çalışmalar yapıldığını öğrenip anlamamız bakımından son derece faydalı bir kitaptır.

“Didergin Şâir”

(Akademik Prof. Dr. Bekir NEBİYEV)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

Bir Başka Duyarlılık "Tarihten Destana Akan Duyarlılık"

Prof. Dr. Sadık Kemal Tural, **Tarihten Destana Akan Duyarlılık**, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi:36, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 3. Baskı, Ankara 1999, 128 sayfa.

Ahmet KIYMAZ

Kara Harp Okulu Türk Dili ve Komp. Öğretim Elemanı

Birinci ve ikinci baskıları Şubat, Mayıs 1998 tarihlerinde yapılan; Kazak ve Kırgız Türkçelerine çevrilerek, Kazakistan ve Kırgızistan'da çeviri baskıları da bulunan, Prof. Dr. Sadık Kemal Tural'ın *Tarihten Destana Akan Duyarlılık* adlı kitabı, baskı sayısının tükenmesi ve okuyucuların istekleri doğrultusunda yeniden basılarak, Türk kültürünün hizmetine sunulmuştur. İki makalenin daha eklendiği bu üçüncü baskı, öncekiler gibi *Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi* arasında yayımlanmış, sayfa düzeni ve cep kitabı özelliği ile herkesin zevkle ve kolaylıkla okuyabileceği bir nitelik taşımaktadır.

Kitap, Sunuş ve Dizin bölümleri hariç, dokuz ana bölümden (makaleden) meydana gelmektedir. Bu bölümlerin başlıkları aşağıdaki gibidir:

1. Tarihten Edebiyat Eserlerine,
2. Millî Destanlarımız Üzerine,
3. Tarihi Gerçeğin Edebîleşmesine Dâir Notlar,
4. Dünyanın Ortak Değerleri Yahut Ortak Değerler Dünyası,
5. Manas Destanı Konusunda Neler Yapılmalıdır,
6. Dede Korkut Destanlarında Aile,
7. Korkut Ata Etrafında Toplaştık,
8. Filozof, Şâir, Romancı: Yüzyılımızın Yeni Veli Cengiz Bey,
9. Prof. Dr. Kâmil Veli (Oğlu)'nin Korkut Ata Kitabı'nın Düşündürdükleri.

"Tarihten Edebiyat Eserlerine" ana başlığı altında iki ayrı alt bölüm bulunmaktadır. Birinci bölüm içinde, özellikle "üst kimlik" kavramı üzerinde durulmakta ve bu kavramdan anlaşılan ya da anlaşılması gereken düşünce ve yorumlara yer verilmektedir. Üst kimlik kavramı çerçevesinde birleşmeyi engelleyen en önemli unsurlardan biri olarak görülen yazılı ve görüntülü yayın organlarının bilgisiz, bilinçsiz hattâ (doğrudan ifade edilmese de) hâince tutum ve faaliyetleri hakkında özlü açıklamalar getirilmektedir:

"Yazılı ve görüntülü yayın organlarının büyük bir kısmı, dinlerin, törelerin ve yasaların koyduğu kuralları zorlayan ve hattâ dışlayan bir tavır gösteriyorlar. Yayın organlarının çoğunluğunun, olumsuzlukları ve sapmaları, tek tük rastlanan sapımları ve tuhaflıkları yaygın olan gibi göstermeleri; dinlerin, törelerin ve yazılı hukukun kurmaya çalıştığı ahlâkî ve sosyo-kültürel düzeni yaralamaktır. Sorumsuzluk gösteren bazı kuruluşlar, abartmanın, olumsuz yorum yapmanın ve olumsuz büyüteçle göstermenin doğurduğu sadizmi, yaşamaya ve yaşatmaya çalışmaktadırlar..." (s. 1).

Sayın Tural, üst kimliğin oluşturulması ve yaşatılması doğrultusunda devletin üzerine düşen görev ve sorumlulukları da etkileyici bir biçimde ele almakta, "millî mutabakat"ın sağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır:

"Devlet, üst kimliğin devamını sağlayıcı eğitim (örgün, yaygın), emniyet (bekçi, polis, jandarma), adalet kurum ve kuruluşlarındaki hedeflerin ve işleyişin gözetim ve denetimini ihmal edemez" (s. 4).

Onuncu Yıl Nutku'ndaki ifadeleri başta olmak üzere, Atatürk'ün ilke ve inkılapları, hayat anlayışı ve idealleri dayanak olarak gösterilerek, Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşlarının üst kimliği olarak "Türklük" gösterilmekte; "Türklük üst kimliği"nin "tarihi tecrübeler sonucu" olduğu ifade edilmektedir.

Bu bölüm içinde yansıtılan önemli bir diğer konu da, görsel basın aracılığı ile teşvik edilen ve üst kimliğin yaşatılmasını engelleyen *erotizm* ve *şiddet* faaliyetleridir. Konuyla ilgili olarak kitabın 7. ve 8. sayfalarında verilen maddeler, ibret verici mahiyettedir.

İkinci bölümde ise, toplumlardaki çürümeyi önleyici faktörlerden *din*, *töre* ve *yazılı hukuk* üzerinde durulmakta; bu faktörlerin kişi, kurum ve kuruluşları yönlendirdiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca, din, töre ve yazılı hukukun, bilim, sanat ve teknolojik gelişmelerle desteklenmesinin lüzumu üzerinde durulmaktadır.

Din, töre ve yazılı hukukun temelleri şeklinde görülmesi gereken tarih, sanat tarihi ve edebiyat eserlerinin yüzyıllar içinde oluşturduğu ortak bilinç ve millî duyarlılık konularına da açıklık getiren Sayın Tural; *destan, efsane, menkıbe ve masalların* Türk kültüründeki önemlerini ve üst kimliğin yaşatılmasındaki yararlarını da ortaya koymaktadır. Özellikle *Manas Destanı* ve *Dede Korkut Hikâyeleri* gibi Türk kültürünün temel eserleriyle ilgili ilginç ve etkili mesajlar yansıtmaktadır:

“Bu eserlerin etkisini bilen eski Çarlık ve Sovyet yöneticileri, hem Manas’a müdahale ettiler, hem de Dede Korkut’u yasakladılar. Manas Destanı’nın 1000. yılı dolayısıyla gerek Kırgızistan’da, gerek Türkiye’de büyük toplantılar yapıldı. Bu toplantılarda, hem Çarlık, hem Sovyetler’in aydın ve yöneticilerinin bu destanlara karşı olumsuz tavrı ortaya kondu” (s. 20).

Sayın Tural, “Tarihten Edebiyat Eserlerine” adlı bölümün son paragrafında ise, şu önemli düşüncelere yer vermektedir:

“Yeni yetişen insanların önceki nesiller ile, Devlet’le çatışmalı olmasını istemiyor isek, medyatik kirlenmenin etkilerini aza indirmek istiyorsak, gelir dağılımındaki dengesizliğin çöküntüye ve çözülmeye yol açmasına razı olamayacak isek, “Türklük” üst kimliğinin bizi birleştirip bütünleştirmesi gerektiğine inanıyor isek, tarih biliminin birikiminden, tarihten edebiyat eserlerine yansıyanlardan ve özellikle Türk Dünyasının ortak değerlerini taşıyan destanlardan faydalanma konusunda el ele vermeliyiz” (s. 24).

Kitabın 24 ve 30. sayfaları arasında, anılara dayalı iki ayrı metin bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde *Dede Korkut Hikâyeleri*’ni (*Korkut Ata Destanı*) yayımlayan Türkmenistan bilim adamlarından Prof. Dr. Meti Köseyev ile Prof. Dr. Baymuhammed Garriyev’e 1951 yılında Sovyet yöneticileri tarafından uygulanan hapis cezaları ve yıldırma yöntemleri hakkında bilgiler verilmektedir.

İkinci ek metinde ise, Sayın Tural tarafından “Çağdaş Dede Korkut” olarak gösterilen şâir Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu ile ilgili anı, gözlem ve eserler aktarılmaktadır. Bu bölümde, ayrıca Türk kültürünün devamlılığı için Türk Dil Kurumu ve Kültür Bakanlığı yetkililerine yönelik yapılan dilek ve tekliflerin altını çizmekte de büyük yarar vardır.

İlk defa Nisan 1970 tarihinde *Türk Kültürü* dergisinde yayımlanan “Millî Destanlarımız Üzerine” başlıklı bölümde, “*destan*” kavramı üzerinde ayrıntılı

bilgiler verilmektedir. Sayın Tural, önce, halk ve divan edebiyatlarında kabullenilmiş destan kavramlarının anlamlarını maddeler hâlinde açmaktadır. Daha sonra da, Kaşgarlı Mahmut (*Divân-ı Lügati’l-Türk*) başta olmak üzere, Muallim Naci (*Lügati Naci*), Mehmet Selâhî (*Kamûs-ı Osmanî*), Şemsettin Sami (*Kamûs-ı’l-alâm*), Ferit Develioğlu (*Osmanlıca Sözlük*), Reşat Ekrem Koçu (*İstanbul Ansiklopedisi*), Celâl Esat Arseven (*Sanat Ansiklopedisi*), Mehmet Zeki Pakalın (*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*) ve M. Nihat Özön (*Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*) gibi bilim adamlarının sözlük ve ansiklopedileri aracılığı ile “*destan*” kavramının kapsadığı tanımları, karşılaştırmalı olarak yansıtmaktadır.

Aynı bölüm içinde “Millî Destanlar” alt başlığı altında ise, Türk millî hayatı ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır:

“Bu tarz destanlar, bir milletin ruhundan çıkmış olup, millî benliği aksettirirler. Bu arada değerler sistemi (din, örf-âdet) ile yurt edindikleri yerler, harp ettikleri yer ve milletleri anlatması bakımından birçok ilme yardımcılık ederler” (s. 39).

Sayın Tural, “Destanların Muhtevaya Ait Özellikleri” alt başlığı altında, şu konulara açıklık getirmektedir:

1. Destanlar Millîdir, 2. Kahramanlık, A. Harpler, a. Kin, b. İsyân Etme Şuuru, B. İktisadî Meselelerin Doğurduğu Hâdiseler, 3. Destanın Tarih, Coğrafya ile Münasebeti.

“Destanların Şekle Ait Özellikleri” alt başlığı altında ise, manzum, manzum-nesir destanların vezin özellikleri, destanlardaki girizgâh bölümü (*döşeme=soylama*), dil ve yazıya geçirilme özellikleriyle ilgili bilgiler yansıtılmaktadır.

“Tarihî Gerçeğin Edebîleşmesine Dâir Notlar” adındaki üçüncü makede, Fırat Üniversitesi tarafından Elazığ’da düzenlenen “Tarih ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu”nda sunulan bir bildiriye yer verilmektedir. Bu bildiride, edebiyat eserleri ile tarihî gerçeklik arasındaki iletişim ve münasebetler üzerinde durulmaktadır. Sayın Tural, Türk destan ve efsaneleri ile ilgili yeterli tespit ve derleme çalışmalarının yapılmadığını ifade ederek, üzüntüsünü dile getirmekte ve *Oğuz Kağan Destanı*’nın beş ayrı varyantı üzerinde düşüncelerini aktarmaktadır:

“Tarihin bir dönemini, tarih içindeki yüksek şahsiyetleri ele alan, zemininde tarihe âit gerçekler bulu-

nan Oğuz Kağan, Saltuk-nâme gibi destanlar bir kültürleme fonksiyonu üstlenmişlerdir: Destanın örtülü veya açık hedefi, daha sonraki nesillerin, hem tarihi gerçekleri, hem de o gerçeklerin arkasındaki hakikatleri görmelerini, sezmelerini sağlamak...” (s. 61).

Kitabın dördüncü makalesi olan “Dünyanın Ortak Değerleri Yahut Ortak Değerler Dünyası” ana başlığı içinde, millî ve evrensel boyuttaki değerler bütünü ele alınmaktadır. Aynı devletler hâlinde teşkilâtlanan bir milletin aynı kökten geldiğini belgeleyen üç önemli kavram olan *değer*, *norm*, *sosyal denetim güçleri* üzerinde durularak, özellikle millî değerler konusuna açıklamalar getirilmektedir. Bu açıklamalar sırasında, temel dayanak olarak ise, *Manas Destanı* ve *Orhun Âbideleri* gösterilmektedir:

“*Manas Destanı*, öncelikle Nogaylar devri Kazak-Kırgız ortak hayatlarının, sonra 1100 yıllık Kırgız Türklüğünün, daha sonra bütün Türk âleminin benzeştiren değerler dünyasının edebî ve ebedî bir sembolüdür. Ancak, *Manas Destanı*, aynı zamanda dünyanın her milletinin ufuk çizgisinde göreceği, görmeyi istediği, insanlığın ortak değerlerinin yansıdığı bir edebî şaheserdir” (s. 64).

“Türk milletinin kültür değerlerini, insana, sosyal hayata ve başka milletler ile tabiata bakışını gösteren ilk edebî-politik metin, *Orhun Âbideleri*'dir” (s. 66).

Manas Destanı'nın metinleriyle ilgili bilimlik çalışmalar, araştırmalar ve bilimlik toplantılara genişçe yer verilen “*Manas Destanı* Konusunda Neler Yapılmalıdır?” başlıklı beşinci makale de özenle okunmaya değer niteliktedir.

Kitabın altıncı makalesi ise, “*Dede Korkut Destanlarında Aile*” adını taşımaktadır. Bu makale, 1997 yılının 1-5 Aralık günleri arasında Azerbaycan'ın Bakü şehrinde yapılan *Dede Korkut* konulu toplantıya katılmayan Sayın Tural adına Sayın İmran Baba tarafından okunan bir bildiridir. Bu bildiri ya da makalede, *Dede Korkut Hikâyeleri* hakkında yayımlanan kitap ve makalelerin, bilimlik toplantıların mahiyetlerine yer verilmekte ve özellikle *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki “*aile anlayışı*” üzerinde durulmaktadır:

“*Dede Korkut Destanları*, tek erkek, tek kadından oluşan çekirdek aileyi benimseyen ve kadın'ı bir aile için ‘kurucu asıl üye’ sayan ‘Türk töresi’ni tahkiyelenen bir özel metindir” (s. 82).

“Türk Dünyası kavramına giren veya Türk soylu denilen halklar, kültürlerini yeniden yapılandırırken şu beş eseri temel saymalıdırlar: *Orhun Yazıtları*, *Kitab-ı Dede Korkut*, *Divân-ı Hikmet* (Ahmet Yesevî), *Kutadgu Bilig* (Yusuf Has Hâcib), *Muhâkemetü'l - Lügateyn* (Ali Şir Nevâf)” (s. 83).

“Korkut Ata Etrafında Toplaştık” adıyla yansıyan yedinci makale ise, 1997 yılının 11-14 Kasım günleri arasında Kazakistan'ın Kızılorda şehrinde düzenlenen bir konferans metnidir. Bu makalede de milletlerin geçmişinin araştırılması, milletin tarihî değerleriyle aşına olmasının lüzumu anlatılmakta ve Atatürk'ün “Türk çocuğu ecdâdını (atalarını) tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır” özlü sözü hatırlanmaktadır. Ayrıca, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin Türk kültürü ve Türk soylu toplumların kaynaşması açısından önemli olduğu belirtilerek, adı geçen hikâyelerin nüshaları tanıtılmakta ve konuyla ilgili yapılan çalışmaların yetersizliğine dikkat çekilmektedir.

Prof. Dr. Sadık Tural, *Dede Korkut*'ün diliyle, şu ifadelere de yer vermektedir:

“Ey bu destanları okuyan Türk soylu halkların çocukları, torunlarım! Bu yurtlara, bu topraklara sahip olun... Bu yurtlarda, bu topraklarda birbirinizle barış içinde, komşularınızla barış içinde, bağımsızca ve esenlik içinde ömür sürün. Ben *Dede Korkut Ata*'nızı ve bu topraklarda sizin nüfusunuza dâhil olduğumu da unutmayın...” (s. 93).

Tarihten Destana Akan Duyarlılık adlı kitabın üçüncü baskısında yer alan, önceki baskılarda bulunmayan diğer iki makaleye gelince:

Bu makalelerden ilki (kitabın sekizinci makalesi) uluslararası üne sahip yazar Cengiz Aytmatov üzerinedir. *Türk Edebiyatı* dergisinin Temmuz 1999 sayısında da yayımlanan bu makalede Sayın Tural, Cengiz Aytmatov'dan şu şekilde bahsetmektedir:

“Cengiz Aytmatov Törekuloviç, bir gerçek ediptir. Son elli yılda yazdıklarında Kırgız hayatını anlatıyor gibi görünse de, öncelikle Türk Dünyasının, sonra da insanlığın ufuk çizgisinde her zaman karşılaştığımız ve karşılaştığımız durumlar ve onların yorumlarını anlatan Aytmatov, insanlığın büyük oğullarındandır... Aytmatov, yeni bir velî (oğluya/çepen/şeşen)dir. Cengiz Bey, asrımızın velîsi olarak sadece Kırgızistan'ın veya Türk Dünyasının değil, insanlığın meselelerini gören bir filozoftur” (s. 93-94).

Sayın Tural, sonraki sayfalarda da, Cengiz Aytmatov'un *Gülsarı, Cemile, Selvi Boylum, Gün Uzar Yüzyıl Olur, Ak Gemi, Kıyamet* adlarındaki romanlarının genel bir değerlendirmesini yapmaktadır. Makalenin sonunda yer alan cümlelerin ihtiva ettiği anlam ise, oldukça önemli görülmelidir:

"Bir halkı millet yapan dilidir; bir dili milletin dili hâline getirenler önce şâirler ve romancılar, hikâyeciler, sonra bilim adamlarıdır. Kırgız halkını ve Kırgız Türkçesini diriltten, özüne sahip çıkmaya çağıran Cengiz Aytmatov'dur. Aytmatov, Kırgızların ve Türk Dünyasının övüncü, dirilticisi ve büyük oğludur. Man-kurtluktan insanlığa giden bir dünyanın dâvetçisi olan büyük yazar, büyük filozof, büyük sosyal psikolog Cengiz Aga Aytmatov'un 70. yaşını saygı ve sevgi ile kutluyorum" (s. 103).

Kitabın dokuzuncu ve sonuncu makalesinin adı ise "Korkut Ata Kitabı'nın Düşündürdükleri"dir. Makalenin başlangıç bölümünde, "Türk" kelimesinin etimo-

lojik gelişimiyle ilgili bilgiler verilmekte; özellikle Çin, Rus arşiv ve kütüphanelerinde yapılacak çalışmaların sonunda Türk tarihi, kültürü ve destanları hakkında daha ayrıntılı bilgilere kavuşulabileceği üzerinde durulmaktadır. Sonraki sayfalarda ise, destanlarımız içinde özel bir öneme sahip olan *Dede Korkut* (*Korkut Ata= Dedem Korkut*) hakkında çalışma yapan bilim adamlarına temas edilmektedir. Ayrıca, Türkmenistan ve Azerbaycan'daki *Dede Korkut*'la ilgili çalışmalara yer verilmesi makalenin diğer önemli özelliğidir. Prof. Dr. Kâmil Veliyev'in baş redaktörlüğünde hazırlanan üç ciltlik *Dede Korkut Ansiklopedisi*'nin Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanacağı müjdesinin verilmesi de makalenin dikkate alınması gereken bir başka noktasıdır.

Ümid ederim, Türk okuyucusu, Sayın Sadık Tural'ın üçüncü baskısı yapılan *Tarihten Destana Akan Duyarlılık* adlı bu eserinden azamî derecede istifade eder.

"... bu kitabı Türkî yazdım. Türkî yazdığım şol ecirden oldu kim, kavm-i Rum, Türkî dilin söylerler ve bu asrın cerrahın ekser ümmilerdir, ohuyanları da Türkî kitablar ohurlar..."

(Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye'den)

Fatih Devri Hekimlerinden
Şerefeddin SABUNCUOĞLU'nun

İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri "Mücerreb-Nâme"

(Prof. Dr. İlter ÜZEL - Dr. Kenan SÜVEREN)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yakında çıkacak -

“Eski Oş Şehrinin Epigrafik Anıtları”

Çetin Cumagulov, *Epigrafiçeskiye Pamyatniki Drevnego Oşa*,
Bişkek 1999, 74 sayfa.

Kalmamat KULAMŞAYEV

Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Yüksek Lisans Öğrencisi

Oş şehri, mazisi çok eskilere dayanmakta olup, tarihin her döneminde kendi itibarını hissettirmiş, değerini koruyabilmiş, hiçbir zaman tarih sayfāsından silinmemiş bir şehirdir. Günümüzde üçbin yaşına girdiğini bildiğimiz Oş şehri, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden biri olan Kırgızistan'ın güney-batısında bulunan büyük bir şehir olup, üzerine birçok çalışmalar, incelemeler yapılmıştır. Meselâ, Oş şehrinin göbeğinde bulunan Süleyman Dağı ve anıtları ile ilgili olarak, K. Ritter ve A. P. Fedçenko, Reklü Elize ve V. Orlov ve Evg. Markov ve A. İ. Dmitriyev-Manonov, İ. P. Yuvaçev ve L. A. Zimmin gibi birçok araştırmacı ve bilim adamlarının çalışmalarını biliyoruz.

Bu yazımızda, bu çalışmalardan ancak küçük bir tanesini oluşturan, Kırgız Türklerinden Çetin Cumagulov'un kaleminden çıkmış *Eski Oş Şehrinin Epigrafik Anıtları* adlı eseri üzerine yoğunlaşacağız.

Eserin tanıtımına geçmeden önce, Ç. Cumagulov'dan kısaca bahsedelim. Çetin Cumagulov ünlü bir dilci ve Türkologdur. Yoğunlaştığı alan eski ve orta çağlardaki anıt yazıdır. Onun üç bölümden oluşan *Kırgızistan'ın Epigrafisi, Kırgızistan'daki Suryani-Türki (Nesturi) Dilli Anıtlar, Kırgızistan'ın Epigrafik Anıtları* adlı eserleri ülkemizde olduğu kadar birçok dış ülkelerde tanınıp okunmaktadır. Son günlerde Kırgız Türkçesinin terminoloji meseleleri üzerine faal bir şekilde çalışmalar yapmaktadır. 1998 yılında onun makaleler kitabı *Kırgızistan'ın Eski (Yazılı) Anıtları-Devlet Dili (Meseleler ve Tefekkürler)* adıyla baskıdan çıktı. Kendisi Uluslararası Aytmatov Akademisi'nin

akademisidir. 1998 yılında, kendisine, Türkoloji ve millî kültür alanında verdiği büyük emekler ve gösterdiği başarılar dolayısıyla, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in kararıyla “*Kırgız Cumhuriyeti'nin Medeniyetine Emeği Geçmiş Faaliyet Adamı*” adlı bir şerefli unvan verildi.

Elimizdeki kitap, 1999 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi Sanat Kültürü ve Manas Araştırma Millî Merkezi tarafından Bişkek'te Rusça olarak yayımlanan *Eski Oş Şehrinin Epigrafik Anıtları* adlı eseridir.

Kitabın ikinci sayfasında, “*Eser, okuyucuları, Oş şehri ve yakın çevresinin tarihi ve kültüründeki epigrafik anıtları hakkında bilgilendirecektir. Eserde, gerekli yerlerine fotoğraflar, resimler konularak, anıt yazılarının fotoğrafları, kopyaları ve yeniden istinsahları, metnin okunuş ve aktarmaları verilmiştir. Bu çalışma, Orta Asya, özellikle Kırgızistan'ın kültür ve tarihi ile ilgilenen epigrafistlere, Türkolog-tarihçilere ve okuyucu kitlesine yönelik kaleme alınmıştır*” ifadesiyle, kısaca kitabın mahiyeti hakkında bilgi verilme-ye çalışılmıştır.

Kitap 74 sayfadan ibarettir. Giriş mahiyetindeki “Süleyman Dağı Civarındaki Eski Şehrin Epigrafik Anıtları” başlıklı bölümüyle başlayıp, sırasıyla dokuz anıt resimleriyle birlikte hem asılları, hem de tercüme-leri ve açıklamaları verilerek anlatılmıştır. 52. sayfa-daki “Süleyman Dağındaki Labirentler” başlıklı bölümde, dağdaki küçük ve büyük labirentlerin petrogliflerinin resimleri verilmiştir. 53. sayfada “Çil-Ustun Mağarası Yazıları” başlıklı bölüm yer almaktadır. 41-51. sayfalar arasında ise araştırma yapılan yerlerin ve heyetlerin fotoğraflarıyla birlikte, alanda bulunan seramik, bronz eşya-araç gereçlerinin ve mezar taşlarının üzerindeki yazılarla onların resimleri verilmiş ve açıklamalarda bulunulmuştur. 65-73. sayfalar arasında “Kaynakça” başlığı altında da ilgili kaynakların bibliyografik künyeleri verilmiştir. “İçindekiler” kısmı 74. sayfadır.

Kitabın, 3-21. sayfaları arasındaki, giriş mahiyetindeki “Süleyman Dağı Civarındaki Eski Şehrin Epigrafik Anıtları” başlıklı bölümde, Oş şehrinin tarihinin eskiliği, kültürünün zenginliği hakkında bilgi verilerek, dikkatlerimiz eski epigrafik anıtlara çeviriliyor. Bu arada da, Oş şehri ve Süleyman Dağı (Süleyman Tahtı da denilmektedir) ile ilgili efsâne ve rivâyetlere yer verilerek, bu konuda, geçen ve bulunduğ-

muz yüzyıllarda yaşamış yerli ve yabancı araştırmacıların çalışmalarına da değinilmektedir.

Kitabın 4. sayfasında, Oş şehrinin Hz. Süleyman tarafından inşa edildiği ve Süleyman Dağı'nın da Hz. Süleyman adını aldığı konusundaki rivâyet anlatılmaktadır. Bu bölümde ayrıca Oş şehri ve civarındaki mezar taşları ve kaya üzerindeki resim ve yazılar hakkında yapılan çalışmalar ve bunların buldukları yerlerle ilgili bilgiler kısaca anlatılmıştır. Daha sonraki bölümlerde ise, bunların her birinin üzerinde tek tek durulmuş, asıl metnin fotoğrafı, objelerin (mezar taşları, eşyalar, vs.) üzerindeki yazıların istinsahı ve tercümeleri verilmiştir. Bunların içinden 9 mezar anıtı taşı Arap harfli olup, Arapçadır. Genelde yazılar Kûfî hattıyla yazılmıştır. Mezar anıtlarında tarih yoktur veya silinmiş olmalıdır. Ancak ikinci mezar anıtı yazısının sonlarına doğru (Arapça: “*vektebi bi't-târîh sene'i semân-ı vestemâyeh*”) “*altı yüz seksen tarihinde yazılmıştır*” ifadesinden, onun Hicrî 608'de (1211-1212) yazıldığı bilinmektedir. Ve aynı şekilde beşinci mezar anıt taşında da Hicrî 740'ta (M. 1340) yazıldığı belirtilmiştir. Bu anıtların hepsi de cenazenin kime ait olduğunu belirtmektedir.

41. sayfada XV. yy.'a ait, Babür'ün hücresi olan Ak Üy'ün müellifin kurşun kalemle (1961) çizdiği resmi, 42. sayfada da Ak Üy'ün arka tarafındaki yazılar bulunmaktadır.

43-51. sayfalar arasında, sırasıyla “Taht-ı Süleyman”ın (Süleyman Dağı) güney-doğusundan genel görünümü, güney tarafı kısmından görünümü, “Asaf İbn Buhriy” türbesi ve mescit-camisinin genel görünümü ve ön cephe görünümü, yukarı mezar Hoca Ahmet Arkam'ın görünümlerinin fotoğrafları yer almaktadır. Sonra Özgön şehrindeki külliyenin restore edilmeden önceki müellif tarafından kurşun kalemle çizilmiş resmi (1961), XIX. yy.'da kurulan “Asaf İbn Buhri” türbesi, girişindeki süs yazısı yer almaktadır.

48-51. sayfalarda da, Süleyman Dağı'ndaki çeşitli taşta vurulmuş yazılar, işaretler, resimler, şekillerin kop-

yaları verilmiştir. 52. sayfada, “Süleyman Dağı'nın Labirentleri” başlıklı bölüm ile ilgili küçük ve büyük labirentler hakkında bilgi ve onların resimleri verilmiştir.

53. sayfada ise, Çil-Ustun Mağarası'ndaki yazılar, işaretler ve resimler hakkında bilgi ve onların kopyaları verilmiştir. 54-64. sayfalar arasında, yazımızın başında da belirttiğimiz gibi, araştırma yapılan yerler ve bulunan yazı ve seramik, bronz vs.'den yapılan eşyaların üzerindeki süs yazı hatlarının resim, fotoğraf ve bazılarının kopyaları, açıklamalı olarak verilmiştir. Ancak bütün yazıların Arapça olduğunu belirtmiştik. İstisna olarak değişik bir yazıya da rastlanmaktadır. Kitabın 57. sayfasında, Dangi Dağı'nın boğazında kaya üzerinde bulunan yazıların kopyaları verilmiştir ki bunlar küçük ve büyük yazıt olarak ikiye ayrılmış ve Soğd yazısıyla taş üzerine vurdurulmuştur. Maalesef bu yazının bir açıklaması veya okunmasının mümkün olduğunu söyleyemiyoruz.

Kitap, “Kaynakça” ve “İçindekiler” kısmıyla sona eriyor.

Evet, bunun gibi tarihî ve kültürel miraslar, kitapta verilmiş olanlarla sınırlı değildir. Kitapta verilmiş olanlar onlardan ancak birkaç tanesidir. Bunların ortaya çıkarılması, korunması, deşifre edilmesi gerekmektedir ki, ancak bu onlara gereken ilgi ve saygımızı göstermekle, üzerinde yoğun olarak çalışmakla gerçekleştirilecektir. Kırgızistan'ın dostu, AKM Başkanı Sayın Prof. Dr. Sadık Tural başkanlığındaki bir Türkiye'li bilim heyetinin de katılacağı “*Uluslararası Oş Toplantısı*”, 26-30 Eylül 1999 tarihlerinde yapılacaktır. Bu büyük zenginliğin, hem Kırgızistan'da bilinç seviyesinde sahip çıkılması, hem de Türk soylu halkların ilgi, bilgi ve desteğini görmesini diliyoruz.

Herkesin, bu mirası daha yakından tanımasını, mirastan paylarını almalarını, paylarını alabilmek için gerektiği gibi çalışmalarını, miras payını alınca da, imkânları dâhilinde geleceğe yönelik olumlu büyük yatırımlar yapmasını bekliyoruz.

“Türk Mitolojisinin ABC’si”

Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC’si*,
Kabalıcı Yayınevi: 124, ABC Dizisi: 5,
İstanbul 1999, 279 sayfa.

Şebnem ERCEBECİ

Atatürk Kültür Merkezi Uzmanı

“**H**em İslâmiyet’ten önceki devirlerde, hem de İslâmiyet’ten sonraki Türk sanatında hayvan tasvirleri oldukça yaygın bir şekilde kuvvet, kudret, hükümdarlık ve taht sembolü olarak kullanılmışlardır. İslâmiyet’ten önce Orta Asya Türk Sanatı, İslâmiyet’ten sonra Orta Asya Türk Sanatı, Anadolu Türk Sanatı gibi dönemlere göre hayvanların sembolik anlamlarının eski metinlere kozmolojik, mitolojik, astrolojik ve dinî tasavvurlara dayanarak oluşturulduğu bilinen bir gerçektir.”

Bu satırları daha önce tanıtımını yaptığımız (*Bilge*, Bahar/12, 1997, s. 59-62) Sayın Yard. Doç. Dr. Yaşar Çoruhlu’nun *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi* adlı kitabından yapılan alıntılarda tekrar hatırlatmak istedik. Bu yayından hafızalarımızda kalan ana fikirlerle değinecek olursak; Sayın Çoruhlu’ya göre, “*Sanat tarihini insanın yeryüzünde yaradılışından itibaren düşündüğümüzden dolayı çalışmalarda tarih boyutu öne alındığı yapısalcı yöntem kullanılmayarak, ayrıca Türk sanat tarihi söz konusu olduğu için konuyu Türk kültür tarihinin özelliklerinin ve ilkelerinin oluşturduğu bir taban üzerine oturtmaya önem gösterilmelidir.*”

Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi adlı kitabında Sayın Çoruhlu, özellikle sembolizm konusunda ayrıntılı bilgiler vererek, okuyuculara önemli bir kaynak sunmuştur. Yazar, tanıtımını yapacağımız *Türk Mitolojisinin ABC’si*’yle daha önce bizlere vermiş olduğu sözü yerine getirerek, yeni bir araştırmayla bilim dünyasına bir başka katkıda daha bulunmuştur.

Diğer kitabında vurguladığı gibi, İslâmiyet’ten evvelki Şamanizm’in, Gök, Yer, Su, Atalar tasavvurla-

riyla alâkalı olduğu, aynı sembollerin Taoizm, Maniheizm ve Budizm’i kabul eden çeşitli Türk topluluklarında yeni inançların getirdiği sembollerle birleştiği benzeri durumun kısmen İslâmiyet’ten sonra da söz konusu olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak, tasvir ya-sağı sebebiyle bu semboller, İslâmiyet’ten uygun olmayan anlamlarından arındırılmıştır.

Yaşar Çoruhlu âdeta bu konudaki birikimlerini ve araştırmalarını gözler önüne sermeyi ve sunmayı araştırıcı ruhunun da etkisiyle yerine getirerek, Türk mitolojisine 20. yüzyılın gözüyle bakarak, bizlere toplu ve ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Türk mitolojisi denilince, iki ciltlik Bahaeddin Ögel’in yayınlarının ardından *Türk Mitolojisinin ABC’si* adlı bu araştırma kanaatimizce, Türk sanatı araştırmalarına zenginleşme imkânı verebilecektir; çünkü artık yeni araştırmacılara, yeni isimlere ve de yeni kaynaklara (eski kaynaklar gözardı edilmeksizin) ihtiyacımız vardır.

Sizlere tanıtmaya çalışacağımız bu yayının Ön-söz’ünde yazar kitabı yayımlama amacını dile getirmiştir. Yaşar Çoruhlu, “*Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü’nde 1989 yılında başlatılan Türk Mitolojisi dersleri, üzerinde pek fazla durulmayan bu alanda öğrenci yetiştirmek amacıyla yapılan ilk girişimdir. Burada sunulan eserin esası o yıldan bu zamana kadar olan -Türk mitolojisi ve ikonografıyla ilgili çalışmalarımıza dayanmaktadır*” demektedir. Ayrıca Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in *Türk Mitolojisi* kitabı ile Abdülkadir İnan’ın çalışmalarının her zaman kılavuz olduğunu, ancak bunun yanısıra dünya mitolojisi araştırmalarında kullanılan metodolojiye uygun hareket edildiği ifade edilmektedir. Bu sebeple sözü edilen araştırmacı-lardan daha farklı ve sistematik bir yol izlemeye gayret edilmiştir. Bir başka yenilik ise, konunun bir tarihçi, sosyolog ya da etnolog gözüyle değil, bir sanat tarihçisinin bakış açısıyla ele alınmış olmasıdır. Türk sanat tarihi ve arkeolojisine dair malzeme özenle değerlendirilmeye çalışılarak, Türk mitolojisinin sanat eserlerimize yansımaları gözler önüne serilmiştir.

Giriş bölümünde ise, kullanılan yöntem ve kaynaklar üzerine bilgiler verilmektedir. Bu bölümde Türk mitolojisiyle ilgili faydalanabileceğimiz birçok yayın olduğu, ancak bu yayınların çoğunda Türk mitolojisi kavramının getirdiği bütünlük içerisinde ele alınmadığı vurgulanmıştır. Herşeyden önce yayınların önemli bir kısmı Rusçadır. Rusçadan başka Batı dille-

rindeki yayınlar ve nihâyet sayıları son zamanlarda artan Türkçe yazılmış çalışmalar konunun önemini ortaya koymaktadır. Yazara göre, Kiril alfabesiyle Türk Cumhuriyetlerinde yapılmış çalışmalar gözardı edilmemelidir. Özellikle yabancı dillerde yayımlanmış kitap ve makaleler önemli birtakım açıklamalar getirmekle birlikte bazı sakıncaları da içermektedirler. Zira bu yayınlar Türk kültür, sanat ve mitoloji konularına taraflı bir bakış açısı taşımaktadırlar. Özellikle Türk araştırmacılar için bu yayınları doğru biçimde kullanabilmek ve bir yığın bilgi arasından doğru olanı saptayabilmek son derece güç olmaktadır. Çünkü, Türkiye’de sosyal bilimler alanındaki çalışmaların bir ikisi dışında hiçbiri henüz kendimize özgü bir bilimlik yönetime oturtulamamıştır. Bu vesileyle, Sayın Çoruhlu’ya hak veriyor ve bunun bilim dünyasının önemli bir yararı olduğuna dikkat çekmek istiyoruz.

Bu çalışmada, Türk mitolojisinin tarihî boyutunun yanı sıra günümüzdeki eski inançlarını muhafaza edebilen çeşitli Türk topluluklarında yapılan bilimsel araştırmalardan da faydalanılmıştır. Türk kültürü ve kültür unsurlarının meydana getirdiği bir ana taban üzerinde tarihî gelişim çizgisi göz önünde bulundurulurken, Türklerin ortağı olduğu veya daha sonra içine girdiği mitoloji daireleri ele alınmaya çalışılmıştır. Konu daha çok Türk topluluklarını ilgilendirecek biçimde tahlil edildiği için aynı mitoloji dairesine giren diğer topluluklara zorunlu olmadıkça değinilmemiştir. Karşılaştırma yapılırken diğer topluluklarla bağlantı kurmaya çalışılmıştır.

Bilindiği üzere, Türk mitolojisi, genel anlamda ele alacak olursak, Türk kültür tarihi içinde büyük önem taşımaktadır. Hem Batı’da, hem de ülkemizde daha çok Akdeniz çevresi mitolojileri ve buna yakın mitolojilerle ilgilenilmiş, ancak Türk mitolojisi hemen hemen hiçbir zaman gündemde yer almamıştır. Bu kitapta, erken devirlerden söz edilmemiş, ancak ağırlıklı olarak kronolojik anlayışa dayanan çalışmada özellikle Proto-Türk ve Hunlardan itibaren ele alınan mitolojik konularla ilgili sanat eserleri veya arkeolojik nesnelere yer geldiğinde değinilmiştir.

Yazarın da ifade ettiği gibi, bütün dünya mitolojilerine baktığımızda mitosları sanat eserlerinden ayırmanın mümkün olmadığı açıkça anlaşılacaktır. Söz konusu mitosları yaratan toplum onları sürekli olarak gelecek nesillere aktarır. Toplumun gelişim çizgisi içerisinde zamana bağlı olarak mitosların etkisinin ikinci plân-

da kaldığı görülür. Bununla birlikte toplumun çeşitli gelenekleri, bu geleneklere bağlı olarak ortaya konulan el sanatı ürünleri hattâ plastik sanat dalları geçmişten süzülerek günümüze kadar ulaşan mitolojik değerleri yansıtır. Böylece günümüze kadar ulaşan mitos döneminde geride bırakmış olan toplumun sanatını geri plânda besleyen bir temel yapı her zaman söz konusu olacaktır.

Mitlerin ortaya çıkmasında en önemli etken dindir. Her dinin yarattığı bir mitoloji vardır. İnsanlar arasında bağlantıyı sağlayan kültürün bu en önemli unsuru, tabii olarak kendi sanatını da yaratacaktır. Bu sebeple sanat tarihimizin Türk mitolojisiyle ilgili çalışmalar yapılmadan aydınlatılabilmesi mümkün değildir. Kitapta Behçet Necatigil’in, Mircae Eliade’nin, mitos tanımları verilmiştir. Meselâ, B. Necatigil mitosunu “*İlkel insan topluluklarının evreni, dünyayı ve tabiat olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri hayatın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş öyküler*” şeklinde tanımlamaktadır.

Türk mitleri ve mitolojisi kendine özgü özelliklere sahiptir. Bu konuda Mirali Seyidov (Yazar tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır) “*Türk halklarının mitleri bir bulagdan su içmiş, bir görüşler dünyasından gıdalanmıştır. Buna göre de onların mitleri, mit görüşleri birbirine çok yakındır, çok vakit birdir. Türk dünyasının miti daha çok hayatla, onun yaşadığı çevreyle, yaşayış tarzıyla, doğadaki “dost düşman” ilişkisiyle ortaya çıkar. Bu mitin merkezinde insan, onun zayıf, güçlü ve güçsüz yönleri onu çevreleyen doğa ve doğa olayları dururdu. Demek oluyor ki Türk mitolojisini doğa ve insanın karşılıklı ilişkileri yaratmıştır*” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Kısaca, mitoloji “*Mitler bilgisi veya bilimi*”dir.

Kitabın diğer bölümlerini ana başlıklar altında inceleyerek sizlere aktaracak olursak; “Şamanist Mitoloji veya Eski Türk Dini Mitoloji” başlığında Şamanizm hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olmamız mümkündür. Şamanizmin kelime olarak Tunguzca’daki şaman isminden geldiği ve milattan önceki devirlerden beri Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların İç Asya ve Orta Asya’da yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları ve şaman ya da kam denilen din adamları aracılığıyla gerçekleşen bir inanç ve uygulamalar bütünü olduğu vurgulanmaktadır.

“Şamanist Tanrılar ve Ruhlar” başlığı altında, Tanrı kavramı, Semavî Tanrılar ve Ruhlar, Yer-Su

Tanrıları ve Ruhları, Rüzgâr, Yağmur, Ev ve Ateş Ruhları, Yeraltı Tanrı ve Ruhları, teker teker ele alınmıştır. Semavî tanrılar ve ruhlar ele alınırken, Gök Tanrı, Ülgen, Yayık, Suyla, Karlık, Utkucu, Yıldırım Tanrısının işlevleri ortaya konmuştur. Meselâ, Yayık, insanları kötülüklerden koruyan ve hayat veren ruhtur. Bu ruh da Ülgen'in gönderdiği semavî ruhlardan olup, insanlarla Ülgen arasında elçilik yapmaktadır. Yer-Su tanrıları ve ruhları ele alınırken Orhun ve Kültigin yazıtlarına başvurularak ilgili hikâyeler, Ya Kon, Talay Kan, Umay ilgili bilgiler oldukça akıcı bir dille ifade edilerek sunulmuştur.

“Rüzgâr, Yağmur, Ev ve Ateş Ruhları” başlığında, bu ruhların hem Gök, hem de Yer-Su unsurlarıyla ilişkisine değinilerek ilgili efsaneler dile getirilmiştir.

“Yeraltı Tanrı ve Ruhları” adı altında, Erlik ele alınmıştır. Yeraltına mensup kötü tanrı veya ruhlar sınıfının başında bugün şeytan olarak andığımız varlığa karşı gelebilecek Erlik'in olduğu vurgulanmıştır. Özellikle türlü hastalıklar göndererek insanlardan kurbanlar istediğine dikkat çekilmiştir.

“Eski Türk Mitolojisinde Tözler” başlığında, özellikle çizim ve şekillerle tanrı ve ruhlarla ilgili olan, kutsal bir özellik taşıyan, kötü ruhları kovan bir uğur sembolü olan tözler tanıtılmıştır. Bilindiği gibi, varlığına inanılan ruhlar ve tanrılarla insanlar arasında aracılık yapan din adamlarına *şaman* denilmektedir. Bunlar her türlü hastalığa çare bulmak, verilen kurbanları yer ve gök tanrısına ulaştırmak, çeşitli dinî törenleri gerçekleştirmek, ruhları ait oldukları yere göndermek, kötü ruhlardan insanları korumak için âyinler düzenlemek, fal bakıp gelecekte haber vermek gibi özelliği olan kişilerdir. Bu bölümde şaman ile ilgili meselâ giydiği elbiseler, kullandığı âletler ve âyinler hakkında bilgilere rastlamamız mümkündür. Bütün bu özellikler resimler ve çizimlerle hareketlendirilmiştir. Özellikle kitapta çizim ve resimlerine rastladığımız şaman davulunun ilgi çekici bir tanıtımla verildiğine dikkat çekmek isteriz. Minyatür vb. kaynakların yardımıyla da “Şaman Törenleri ve Dualarından Örnekler” başlığı altında, her bir tören özellikle de yağmur için Gök Tanrı'ya yapılan dua verilmiştir.

“Türk Mitolojisi'nde Kozmolojik Tasarımlar” bölümü, Evren/Dünya Tasarımları, Yaratılış ve Türeme Tasarımları, Türeme Efsaneleri (Hayvanlardan türeme, kurt, at öküz, inek, kartal, ve diğer avcı kuşlar), Ağaçtan Türeme, tüm efsaneler gözönüne alınarak aktarılmış

ve bu konudaki her türlü yazı tek tek ele alınarak yorumlanmıştır. “Ölüm ve Kıyamet” başlığı altında, sözü edilen bu konu hakkında efsaneler dile getirilmiştir.

“Türk Mitolojisinde Hayvanlar” başlığında, doğaüstü ve yırtıcı hayvanlar (anka, simurg, phoenix, garuda, grifon, ejderha, kartal ve avcı kuşlar, kurt, arslan, kaplan, ayı) ile vahşi ve evcil hayvanlar (at, geyik, balık, boğa, öküz, inek, deve, fil, horoz ve tavuk, kaplumbağa, koç, koyun, keçi) ile ilgili bilgiler hem yazılı, hem de görsel kaynakların yardımıyla tanıtılmıştır. Bunun yanısıra yırtıcı olmayan kuşlar, köpek, maymun, tavşan, tilki, yılan gibi hayvanların sembolize ettikleri anlamları ve hikâyeleri verilerek sunulmuştur.

“Türklerde Budist Mitoloji”nin ele alındığı bölümde, Türklerde Budizm'in tarihçesi, önemi, bu dinle birlikte ortaya çıkan sanat eserleri ele alınarak tanıtılmıştır. “Budist Mitolojiyle İlgili Açıklamalar” başlığında, Tanrılar, Ruhlar, Cinler anlatılmıştır. Buda'nın doğumu ve gerçekleşen mucizevî olaylar dile getirilmiş, aslında tarihsel bir kişilik olmakla birlikte (Siddhartha-amacına ulaşan-Gotama-aile lâkâbı-Suddhodana isimli kralın, kraliçe Maya veya Mahamaya'dan olma oğlu olarak doğan Buda zamanla ilâhî bir kişiliğe bürünmüş tanrı sayılmıştır. Buda'nın doğumunun ve doğum sonrasının olağanüstü olaylarla ve özelliklerle dolu olması bütün Budist metinlerin ortak özelliğidir. Kısaca değindiğimiz bu özelliklere daha ayrıntılı olarak bu kitaptaki örneklerin de yardımıyla bilgilenmemiz mümkündür.

Apsara, Asurlar, Amitabha, Avolokitesvara, Bodhisatta, Brahma, Buda, Devalar Devi, Dört Yönün Korumucuları, Dvarapala, Dhyani Buda, Hormuzda Tengri, Indra, Kshitigarbha, Kubera, Lokapala, Mahakala, Maitreya, Manjusri, Mariçi, Marutlar, Nagalar, Rakzasalar, Sarasvati, Siddhartha, Soma, Vajrapani, Yama Yek gibi Budizm'e ait bütün simgeler tek tek anlatılmış ve toplu bir hâlde ele alınmıştır. Budizm'le ilgili bu kadar çok tanrının teker teker alınması oldukça önemli ve dikkat çekicidir. “Budist Evren/Dünya ve Mitolojik Dinsel Uygulamalar” başlığı altında ise, bu konuyla ilgili sembollere değinilmiş, freskolar, çizimler ve diğer örneklerle bu konu vurgulanmaya çalışılmıştır. “Ölüm ve Ölümden Sonraki Hayat”ta kısaca ifade edecek olursak; Budizm'in bu konudaki amacının Budist ilkelere uygun bir hayat yaşayarak samsara akıntısını (dünya hayatını) geçip Nirvana'ya ulaşmak olduğu dile getirilmiştir.

“Maniheist Mitoloji” başlığında ise, Mani Dininin Türkler Arasında Yayılması, Mani'nin Kimliği, Maniheizmin Esasları ve Niteliği, Maniheist Mitoloji, Mani'nin Öğretisi İki Unsur (İyilik ve Kötülük), İyi Unsurun Tanrısı, Kötü Unsurun Tanrısı, Ana Eylem (İyilik ve Kötülük Eylemlerinin Savaşı, İlk Teslis, Işığı Simgeleyen 5 Unsur: 1. Temiz Hava, 2. Yumuşak Rüzgâr, 3. Işık, 4. Su, 5. Ateş, Savaşın Başlangıcı, İkinci Teslis, Canlı Ruh'un Oğulları ele alınmıştır. Ayrıca Maniheist metinlere göre kıyamet hakkında bilgiler verilmiştir.

Sonuç bölümünde, konuyla ilgili önemli noktalara dikkat çekilmiştir. Yazara göre -ki bu görüşlere biz de katılmadan geçemiyoruz- Türk mitolojisi hep bir bölgede kalmış ve bütün tarihini orada oluşturmuş bir topluluğun mitolojisi değildir. Belki asıl Türk mitolojisi totemist devirlerin izlerini taşıyan ve sonradan Şamanizm'in içine karışarak hâkim hâle geldiği evrenselci bir dinin (Gök Dini?) etrafında gelişen bir mitolojidir. Kitabın bir kısmını bu dönemler oluşturmaktadır.

Arkeoloji ve sanat tarihi materyalinde de görüldüğü gibi, Türk mitolojisinin verileri, ait olduğu Türk toplumunun gelişmişliğine, kurduğu devletin büyüklüğüne, bulunduğu coğrafyaya ve yabancı toplumlarla girdiği ilişkilere göre farklılıklar göstermektedir. Durumun böyle olmasına rağmen yine de genel olarak bir bütünleşmenin olduğu da bilinen bir gerçektir.

Yazar başka bir ifadeyle de görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “*Çağdaş dünyada belki mitolojik çağ, mitolojik yer ve zaman anlayışı, kısaca bu türden bir yaşayışın kapandığı söylene de mitlerin günümüzde de önemli iz ve etkilerinin olmadığını söyleyemeyiz. Bu bakımdan kendi ülkemiz açısından söylesek, bir Cumhuriyet Devri Mitolojisi de vardır diyebiliriz. İslâmiyet'ten sonra da toplumumuzda sızıntıları görünen eski Türk mitolojisinin izleri, Cumhuriyet döneminde de dolayısıyla günümüzde de sürmektedir. Kurtuluş Savaşı'nda bir subaya kurdun yol göstermiş olduğunu belirten bir hikâyeye bu noktayı işaret eden ilginç bir örnektir.*” Bu açıdan bakılınca, AKM yayınlarından olan üç ciltlik *Nevruz* bildiriler kitapları ile Kalafat, Yoloğlu ve İbrahev'in eserleri Çoruhlu'nun ikinci baskısına katkılar yapabilecektir diye düşünüyoruz.

Mitler, hayatımızı her zaman yönlendirmiştir ve günümüzde de etkilemektedir. Kültürümüzde yer alan ve İslâmiyet öncesinden günümüze kadar uzanan çok uzun yüzyıllardan arta kalan sanat eserleri veya mad-

dî kültür eşyaları, eski din ve mitolojilerinin izlerini hâlâ bizlere sunmaktadır.

Kitaba bir ek yapılarak, Türklerde hayvan takvimi konusu ele alınmıştır. Mitoloji için ikinci dereceden sayılan ancak aslında önemli bir özellik arzeden 12 Hayvanlı Türk Takvimi bugüne kadar yapılmış araştırmaların ışığı altında tekrar hatırlatılmıştır.

Kitabın kapak tasarımından, yazı düzenine ve karakterine, çizimlerinden resimlerine kadar bir başvuru kaynağı olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Resim ve çizim listesindeki ayrıntılı olarak alıntı yerlerini verme çabası da takdire değerdir.

Özellikle bu konuyla ilgili çalışanların başvuracağı kaynakçaya verilen önem de kendini hissettirmektedir. Kaynakçanın *Çoruhlu* maddesine baktığımızda, araştırmacının yıllardır bu konular üzerinde yayımladığı yazıların âdeta toplu bir şekilde bu kitap yardımıyla aktarıldığını söylememiz mümkündür. Her makalesinde tek bir figürü en ince teferruatıyla inceleyen Sayın Çoruhlu bütün bu araştırmalarını senteze ulaştırarak Türk mitolojisinin ana karakterini ortaya koymaya çalışmıştır. Kitabın sonunda yer alan “Dizin” okuyuculara büyük kolaylıklar sağlayacak nitelikte düzenlenmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, geniş bir coğrafyaya yayılmış ve “*yedi iklim, dört mevsim*” hüküm süren devletler kurmuş olan Türklerin mitolojileri hâlâ yeterince aydınlatılmamış bir alandır. Çoruhlu, Türklerin tarih boyunca Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve İslâmiyet inanışları içinde ne kadar zengin bir mitoloji yarattıklarını sergileyerek, *Orhun Yazıtları*'ndan Kâbe'ye uzanan yolda Türk uygarlıklarının inanç sistemlerinin sürekliliğini vurgulamaktadır. Türk inanışlarını, geniş bir kaynak yelpazesinden yararlanarak zengin çizim ve resimlerle aktaran *Türk Mitolojisi'nin ABC'si*, alanının ilk bütün ve ayrıntılı örneğidir.

Sayın Çoruhlu'yu bu yayınından ötürü ve Türk sanatına, tarihine ve arkeolojisine yaptığı hizmetleri de göz önüne alarak kutluyoruz. Rahmetli Prof. Dr. Bahaddin Ögel ve Abdülkadir İnan ile Prof. Dr. Nejat Diyarbakirli gibi konuya hâkim şahsiyetlerin ardından çalışmalarını, inceleme ve araştırmalarını daha çok Türk sanatının Orta Asya kesiminde ve Asya-Anadolu Türk sanatı çerçevesinde sürdürerek yaygınlaştıran Yard. Doç. Dr. Yaşar Çoruhlu'ya diğer yayınlarını da beklediğimizi Türk sanatı ve sanat tarihi adına ifade etmek istiyoruz.

Cumhuriyet Tarihimize Dâir Bir Eser

Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)**, Yay. Haz. Cemil Koçak, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayını, Ocak 1995, XV+343 sayfa, ISBN 975-338-019-7.

Yunus Emre TANSÜ

Ege Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Böl.

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, askerî ve siyasî hayatındaki başarılarını sürekli çalışmaya borçlu olduğunu, defalarca irâd ettiği nutuklarda belirtmiştir. Atatürk, ülkemizi düşman işgalinden kurtardıktan sonra da bir kenara çekilmemiştir. Cumhurbaşkanı vazifesini yüklenmediği andan itibaren Türkiye'ye çağdaş bir görünüm kazandırmak ve Türk milletinin dünya milletler ailesi arasında şerefli bir yer almasını sağlamak için bitip tükenmez bir enerji ile, bu arada kendisini de tüketerek inkılâplar yapmış ve Türkiye ile Türk insanının âdeta çehresini değiştirmiştir. Atatürk, bu çabasını, karşılaştığı güçlükleri ve amaçlarını, başta *Nutuk* olmak üzere, yazdığı kitap ve irâd ettiği nutuklarda teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır. Ayrıca gençliğinden itibaren askerî hayatında, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele esnasında, Cumhurbaşkanlığı sırasında Atatürk'ün yanında çeşitli faaliyetlerine bizzat şahitlik etmiş olanların bir kısmı da, yazdıkları hâtıralarında çağdaşlaşma hikâyemizi anlatmaktadırlar. Yine bu hâtıralar, Atatürk'ün başka hiçbir kaynaktan öğrenilemeyecek olan özel hayatı ile ilgili birçok ilginç bilgiyi ihtiva etmektedir.

Millî Mücadele esnasında, Cumhuriyetin kuruluşunda ve inkılâpların yapılışında bizzat rol oynamış kişilerin bazıları, bunların hikâyelerini hâtıralarında yazmışlardır. Atatürk'ün Özel Kalem Müdürlüğü, Yaverliği ve Genel Sekreterliği gibi vazifeleri ifa eden Yusuf Hikmet Bayur, Salih Bozok, Tevfik Bıyıklıoğlu, Mazhar Müfid Kansu, Hasan Rıza Soyak gibi şahısların da hâtıraları,

gerek Atatürk dönemindeki faaliyetler ve gerekse Atatürk'ün özel hayatı hakkında gelecek nesiller için paha biçilmez bilgiler içermektedir. Ancak Atatürk döneminde Çankaya Köşkü özel kaleminde göreve başlayan Haldun Derin'in hâtıraları, bu açıdan daha ilgi çekicidir. Atatürk, İnönü ve Bayar dönemlerinde Çankaya Köşkü'nde görev yapan Derin, 1945 yılından itibaren Özel Kalem Müdürü olmuştur.

Haldun Derin'in meslekî hayatı boyunca zaman zaman aldığı notları biraraya getirmek suretiyle yazdığı hâtıralar, Cemil Koçak tarafından seçici bir anlayışla yayıma hazırlanmıştır.

Haldun Derin, 1912 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti'nin Ziraat Umum Müdürlüğü vazifesini ifa eden Zihni Derin'in oğludur. Zihni Derin, Rize ve havalisinde çay ekimini başlatmak suretiyle, Türkiye'ye ve Türk ekonomisine büyük hizmetleri dokunmuş bir bürokrattır.

Robert Kolej'i 1933 yılında bitiren Haldun Derin, Çankaya Köşkü Özel Kalem (Kalem-i Mahsus) Müdürlüğü Şifre İkinci Kâtibi olarak vazifeye başlamıştır. 1936 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Derin, 1938 yılında Lozan Hukuk Fakültesi'nde İktisat Doktoru olmuştur. 1940 yılında *Türkiye'de Devletçilik* adlı kitabı yayımlanan Derin, ayrıca William Shakespeare'in *Fırtına* ve *Windsor'un Şen Kadınları*, Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*, George Orwell'in *1984* ve Willa Cather'in *Bir Hanımefendi Vardı* adlı eserleri başta olmak üzere pek çok tercüme yapmıştır.

Haldun Derin, 1945 yılında İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Özel Kalem Müdürü olmuştur. 1951 yılında Celâl Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde 18 yıllık köşk hizmetinden ayrılmış ve Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti Müşavirliği (Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Danışmanlığı) vazifesine atanmış ve daha sonra Kurul Üyesi olmuştur.

27 Mayıs 1960 tarihinden sonra kurulan İnönü Hükümeti'nde Başbakanlık Müsteşarlığı'na atanmıştır. Daha sonra 1965'te Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Üyesi olan Haldun Derin, 1973'te emekliye ayrılmıştır.

Yukarıdaki hayat hikâyesi, Cemil Koçak'ın tanıttığımız kitaba yazdığı "Sunuş" (s. IV-IX) başlıklı bölümden alınmıştır. Cemil Koçak, Haldun Derin'in dört büyük ve kalın klâsör içinde bulunan hâtıralarının tarafından kısaltıldığını belirtmektedir. Hâtıraların çoğu

kez değişik kitap, dergi ve gazete makalelerinden, tefrika ve başka hâtıralardan yapılan alıntılarla bölündüğünü, yazarın bizzat kendi intiba ve hâtıralarının, bu “kabarık yığın” içinde kaybolduğunu eklemektedir. Bu yüzden metin kısaltılmıştır. Metinde yazara ait olmayan kısımlar çıkartılmıştır. Ayrıca 1951 sonrası yıllara ait yazarın görüş ve düşünceleri de metinden ayıklanmıştır.

Eser, “Giriş” (s. 1-5) bölümü ile başlamaktadır. Bu bölümde Derin, hizmet ettiği üç cumhurbaşkanının karşılaştırmalı değerlendirmesini yapmaktadır: “Birinci başkan, kendisine şükran duyulan gelmiş geçmiş kamu görevlileri içinde değerce bir eşi daha olmayandı... Özde birinci cumhurbaşkanının uzantısı sayılan halefi, ülkeyi, daha kan kırmızı, II. Dünya Savaşı’nda uydurdu devlet durumuna düşürmeden, Batı topluluğu içinde, çok partili yönetime, devrimlere toz kondurmadan ısındırabilirdi... Üçüncü cumhurbaşkanının sivil kökenli oluşu, görevi devralışında... demokrasiyi pekiştirici bir güvence gibi düşünülecekti” (s. 2).

“Giriş”i takip eden “Söze Başlarken” (s. 9-29) başlıklı bölümde Haldun Derin, ailesinden ve özellikle Türkiye’ye büyük hizmetleri dokunmuş olan babası Zihni Derin’den bahsetmekte ve Çankaya Köşkü’ndeki işine başlayıncaya kadar olan hayatını hikâye etmektedir. Özellikle bu bölümde, daha sonra Boğaziçi Üniversitesi adını alacak, ancak o zamanlar yabancı bir misyoner okulu olan Robert Kolej’deki eğitim ve günlük hayat ile ilgili ilginç bilgiler bulunmaktadır.

“1993-1938 İnandırıcı Gerçekçilik” (s. 31-144) başlıklı birinci bölümde, Çankaya Köşkü Özel Kalem’inde vazifeye başlamasından itibaren yıl yıl vuku bulan olayları anlatılmaktadır.

“Huzur-u mutat zevâtın şunlardan oluştuğu kabul edilebilir: Salih Bozok, Cevat Abbas Gürer, Ali Kılıç, Recep Zühtü Soyak, Hasan Cavit Belül” (s. 41) açıklamasıyla, sürekli Atatürk’ün yanında ve sofrasında yer alan küçük grubun üyelerinin adları zikredilmektedir.

Nutuk ile ilgili olarak, “Reşat Nuri Draga, Sedat Zeki Örs ve Orhan Şemsettin beylerden oluşma bir kurulun Fransızcaya çevirdiği Nutuk, sonra başka dillere de tercüme edilmiş. Yabancı dillerdeki baskı işlerini Almanya’nın Leipzig’deki K. F. Koehler Verlag firması üstlenmiş. Metinde, savaşa ilgili ayrıntılarda bile birkaç maddî yanlış saptayan yayınevi, hepsini Ankara’ya bildirerek bunların düzeltilmelerini sağlamış” (s. 45) ifadeleri çok ilginçtir.

“Abdülhâk Hâmit, Eşber adlı piyesinde Büyük İskender’i Aristo ile konuştururken, ona ‘Tarihi yapan benim, yazan siz’ dedirtir. Atatürk, tarihi hem yapmış, hem yazmıştı” (s. 46).

“Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, her akşam yatmadan önce, maiyyet, bir ağızdan ‘Ulu Tanrım sen sağlık ver Türk’e’ şarkısını söylerlermiş. Bu ağır dokunaklı besteyi anımsıyorum. 1921’de Ankara İptidai Mektebi’nde biz de öğrenmiştik” (s. 46).

“Millî Mücadele’yi coşku ile izleyip destekleyen Müslüman Hintlilerden imişcesine Ankara’ya koşup gelen, İngilizlerce Mustafa Kemal’i öldürüp ortadan kaldırmakla görevlendirilmiş bulunan Mustafa Sagir’i Gazi görür görmez, ‘Bu herif casustur, peşini bırakmayın’ demiş. Türkiye dışına gönderilmek üzere yazıp postaladığı mektupların boş bıraktığı yerlerinde sonradan üstünde kimyasal madde dökülünce okunabilen haberler bulunduğu; bunların yapacağı suikastın ayrıntılarını kapsadığı, kimyacı Avni Refik Bekman’ın incelemeleriyle ortaya çıkarılmış. Mustafa Sagir, yargılanıp hüküm giyerek, darağacını boylamış” (s. 46).

Haldun Derin, yukarıdaki bilgileri Özel Kalem’de kendisinden kıdemli arkadaşlarından rivâyet etmiştir. Bizzat yaşayarak gözlemlediği hâtıraları da ilginçtir. Cumhuriyetin 10. yılı kutlamalarına ilişkin gözlemlerine göz atacak olursak:

“Gazi 29 Ekim’de tören başlamadan tribünde okuyacağı söylevi yazdırıyor.

“Nutuk’taki ‘şunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmeliyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir’ tümcesini Başbakan İnönü öneriyor. Atatürk kabul edip memet ekliyor.

“Hikmet Bey (Bayur) söylevin sonlarındaki, ‘Bu söylediklerim hakikat olduğu gün senden ve bütün medenî beşeriyetten dilediğim şudur: Beni hatırlayınız.’ tümcesinin kaldırılmasını ileri sürüyor. Gazi’nin o dileğindeki beliren duyarlılık, 1927’de söylediği büyük Nutuk’un bitiş sayfasındaki ‘Sizi günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet mâzi olmuş bir devrin hikâyesidir’ sözünde sezilen hüznün belirtisinin, bana, bir uzantısı gibi geldi. Öyle sanıyorum ki, Büyük Nutuk’ta anlatılanları, belki Gazi başarılarının en yücesi sayıyor, ondan sonraki işlerden hiçbirinin onunla kıyaslanamayacağı inancını bilincinde saklıyor. Onuncu yıldan sonra yapılması gerekenlerden hepsinin

bitirilmesine ömrünün yetmeyeceğini, anlaşılan, o kaldırılması önerilen tümcede dolaylı yoldan belirlemek istiyor. Hikmet Bey, özelle 'Millî Mücâdele'deki gibi çalışırsanız, bunları başarmamız az zamana sığar' diyor" (s. 60). "Gazi gülümseyerek, 'adamın samimiyetini bilmesek darulacağız' diye fısıldamış. Hikmet Bey ağır işitiği için, söylenenlerin o kısmını duymamış" (s. 61).

"Ağır işitemekten yana, hükümet merkezine yeni gelen yabancı temsilcilere yakıştırılarak ortada dolaşan söylenti şu: İstanbul'a varışlarında bakıyorlarmış, Vali Muhittin (Üstündağ) duymuyor. Ankara'da Dışişleri'ne gidiyorlarmış, Müsteşar Numan Bey (Memencioğlu) ağır işitiyor. Başbakan İsmet Paşa'yı görüyorlarmış, öyle. Cumhurbaşkanlığı Umumî Kâtibi ile konuşuyorlarmış, o da öyle" (s. 61).

"Yollar boyunca duvarlardaki Fırka Umumî Kâtibi Recep Bey'in (Peker) hazırlattığı afişler. On yılda kaç kilometre demiryolu yapıldığı, kaç okul, kaç hastane açıldığı vb. Resimli, krokili, rakamlı, grafikli açıklamalar. Cumhuriyet'in her yıl dönümünde iki direk arasında caddeler üzerine gerilmesine alıştığımız 'Durmamalım düşeriz'le başlayıp, 'Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için'le biten çeşit çeşit dövizler ise, her yulkinden elbette çok daha bol. Bütün ağızlarında da, Gazi'nin yakın arkadaşlarına teklifsizce 'Recep Bey'in ilahisi' diye takılarak sözünü ettiği Onuncu Yıl Marşı... O kadar ki, ara sıra Gazi yolda otomobilinden inip, rastladıklarına marşı öğrenip öğrenmediklerini soruyor. Biz de, Kalem'de, ne olur ne olmaz, marşı bir iyi belliyoruz" (s. 61-62).

Haldun Derin'in İkinci Dil Kurultayı hakkındaki hâtıraları da çok ilginçtir (s. 79-77):

"Malarya milletvekili Dr. Hilmi'nin (Oytaç) yazdığı Kurultay Marşı'nı, Maestro Kapoçelli besteledi. Nakaratı 'Selâm sana kurultay, yeni doğan tolun ay, selâm sana ey Gazi, bizden sana bir ohkay!' olan marşın orkestra eşliğinde provasına Dil Kurumu memurlarıyla birlikte, ahbablık ettiğimiz Oytaç'ın hatırını kırmamak için, kimileyin biz de katılıyoruz. Dr. Hilmi, 'Ohkay'ın ne demek olduğunu açıklıyor: 'Bravo' anlamına geliyormuş.

"Erenköy Kız Lisesi'nde öğrenci iken hocası Reşat Nuri'ye (Güntekin) Çalığışu'nu esinleten tazeyi kurul-tayda uzaktan gösterdiler. Şimdi İzmir'de öğretenmiş. Mustafa Kemal'in 'Aman azizim, Akşehir'de İsmet'in karargâhında onu beraber okuduk. Kitabı elimizden bırakmadık. Ne güzel' dediği Çalığışu. 1928'de eski

harflerle üçüncü kez basılıp, 1935'te baskı sayısı 14.000'i bulacak olan, Türkiye'nin o zamanki en çok satılmış romanının kahramanından -bir lâhza yakından görebildiğim gözleri ile giyim kuşamından- belleğimde kalan yalnızca bal rengi bir izlenim var."

Yine yeni kelime türetme ile ilgili olarak, Derin'in Atatürk ile beraber hâtıraları çok kıymetlidir (s. 92-93). Atatürk'ün gece yatmadan önce kuru fasulye-pilav yeme alışkanlığı olduğu ve bunun için sürekli bu yemeklerin hazır bekletildiği bilgisini de Derin'in hâtıralarından öğreniyoruz (s. 97).

Büyük Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde yakınında bulunan ve Atatürk'ün yakınları ve hizmetinde bulunanlar ile sürekli teşrik-i mesai içinde olan Haldun Derin'in, bu döneme ait hâtıraları büyük ehemmiyeti haizdir.

Atatürk'ün vefatının ardından vazifesini sürdüren ve 1945 yılında Özel Kalem Müdürü olan Derin, ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yakın çalışma arkadaşı olmuştur. Bu dönemi, ikinci bölümde "1938-1950 Ölçülü Ülkücülük" (s. 145-264) başlığı altında anlatmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'na katılmama becerisi, İnönü'nün yurt gezileri, demokratikleşme çabaları ve İnönü-Bayar ilişkileri hakkında teferruatlı bilgiler yer aldığı bu bölüm oldukça ilgi çekicidir.

Haldun Derin, kısa bir süre hizmet ettiği üçüncü Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın ilk iki yılını, "1950-1951 Bıngıl Bıngıl Esneklik" (s. 265-330) başlıklı üçüncü bölümde anlatmaktadır. İsmet İnönü ile yakınlığı dolayısıyla bir süre sonra Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti'ne tayin edilen Derin'in, iktidarın ve Cumhurbaşkanlığı'nın İnönü'den Bayar'a kadarki devrine ait hâtıraları Cumhuriyet tarihi ile uğraşanlar tarafından mutlaka okunması gereken bir geçiş sürecini izah etmektedir.

Kitabın sonunda yer alan Ekler bölümünde, Atatürk'ün bir karalamasının fotoğrafı (s. 333), Sedat Semavi'nin *Tasvir Gazetesi*'nin kapatılması hakkındaki bir mektubu (s. 334), Haldun Derin'in Lord Kinross'a yazdığı İngilizce bir mektup (s. 335-341) ve Lord Kinross'un cevabî mektubu (s. 342-343) bulunmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e, İsmet İnönü'ye ve Celâl Bayar'a hizmet eden Haldun Derin'in kıymetli şahitliklerinin kitaplaştırılarak yayımlanması ile Cumhuriyet tarihimize önemli bir katkıda bulunulmuştur.

Bir Zaferin Adı Olan “Çanakkale” İçin Yazılmış Üç Romana Bir Yazı

M. Necati Sepetçioğlu, ...**Ve Çanakkale 1/Geldiler**, İrfan Yayınevi, III. Baskı, İstanbul 1995, 399 sayfa; ...**Ve Çanakkale 2/Gördüler**, İrfan Yayınevi, IV. Baskı, İstanbul 1997, 490 sayfa; ...**Ve Çanakkale 3/Döndüler**, İrfan Yayınevi, III. Baskı, İstanbul 1995, 346 sayfa.

Özlem DİNÇ

GÜ Fen-Edeb. Fak. Türk Dili ve Edeb. Böl.

Tarihî roman, Türk ve dünya edebiyatının yeni sayılabilecek edebî türlerinden birisidir. Araştırdığım kadarı ile Türkçede eksiksiz ilk tarihî roman tanımını bundan 25 yıl önce yapılıştı: “Yazarı tarafından gözlenememiş bir devri, tarihî hakikatlere sâdik kalarak anlatan romanlara tarihî roman adı verilir. Tarihî roman, sadece tarihî bir vak’âyı ve tipleri hikâye etmekle kalmayıp, hâli hâzırı ve yarını kurma rolünü gerçekleştirebilir. Tarihî roman bedîî, edebî ve ebedî çehreleriyle aynı zamanda yarınlarımızdır.”¹

“Konusunu tarihten alan tarihî roman adını verdiğimiz eserler diğer romanlara nisbetle biraz daha farklı bir yapı gösterir. Bu yapıya bir göz atalım: Tarih romancısı, vesikanın ortaya koyduğu malzemeyi önce öğrenir; sonra kendisine tesir eden unsurlar arasında seçmeler, ayıklamalar yapar; daha sonra da, edebî yaratmanın sihri ile onlara can verir. ... Tarih konulu romanların özelliklerinden birincisi, geçmiş bir hakikate dayanmasıdır. Çağını konu edinen eserlerden farkı, işlenen vak’ânın hâlde devam etmesi yerine, başlangıç ve sonucu gözlenebilen zamandan önceye dayanmasıdır.”²

“Tarihî roman, hayat dolu, engin, aynı zamanda olağanüstülikle millî mantığın uyduğu şuurlu bir coşkunun bezediği zengin bir ruhta doğar, gelişir... Tarihî romanın kuruluşu ve ifâde tarzı sırasında, konu edilen devrin duyma, düşünme ve sistemine, tarihî belge hattâ menkibeden gelen bilgi ile uymayan mal-

zemeye yer verilemez. Tarihî olay ve kişileri tahrif etmek, bir art niyet olmasa da, affedilmez hatâdır.”³

“Tarihî roman, milliyetçiliğin, millî devlet ve millî bekâ fikrinin kuvvetlendiği, düşman güçlerin hissedildiği devirlerin ürünüdür. Daha önce işaret edildiği üzere, tarih romanının idealist felsefe ve romantizm ile olan bağı ortadadır. Romantizm, hâlin çirkinliklerinden iğrenip, zamandan kaçma özelliği gösterdiğine göre, tarihî romanın bu cereyanlarla ilgili olması pek tabîîdir. Sanat eseri ile sosyal olaylar ve çevre arasındaki ilgi de kuvvetlidir. Tarih romanları mizaç ve kültürü en çok aksettiren eserlerdir, şeklindeki hüküm ek-sik olmasına rağmen, yanlış değildir. İnsan mensup olduğu milletin hâlini, milletlerarası dünyanın kirlerini, iğrençliklerini görüp, Cezmi’nin, Muhsin Çelebi (Pembe İncili Kaftan)’nin, Alpaslan (Kilit)’in, Dâim Bey (Tanyeri)’in dünyasına kaçmaktan başka ne yapabilir? Millî şuur ve hasletler, tarihî eser ve kahramanlarda billurlaşmış bir şekilde bulunur. Bu yüzden tarihî romanın epik-lirik havasından faydalanıp mevcudun değerlendirilmesi, örnek alınacak mükemmelliklerin ortaya konulması, yüz nasihattan hayırlı bir iş sayılmayacak mıdır? Kaldı ki, mâziye sığınmak ve hâtıralara yönelmek sadece insana mahsustur. Hem de sıradan insana değil, zengin bir mâzinin, renkli hâtıraların sahibi olan insana... Bu açıdan vak’âsı ve bilhas-sa tipleri ile hayatın bugününe ve yarınına tesir edebilen tarihî roman yeni şahlanışların sebebi olabilir. Övünülecek bir mâzinin sahibi olan milletler tarih şuurunun ışığı ile hâllerini değerlendirip, geleceği kurmayı başarabilirler. Türklük mâzisi, davranışlar dünyası, inanç hayatı, sanat görünümleri ile bir sistemdir. Türk mâzisinin Orta Asya devrine hâkim olan sistem, lirik-epik bir düzendir. Bugün bile Anadolu’nun birçok yaylalarında yaşayan Türk, şiiriyet dolu bir dünyanın içinde değil midir? Çeşitli devletler kurmuş, Hun, Gök-Türk, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarından birisindeki hareketliliğin hiçbir devlet ve millette bulunmadığı gerçeğini, müsteşrikler de kabul etmişlerdir. Türk’ün zengin tarihi, içinde bulunulan şartların rahatsız ettiği romancılardan, duyabilene çok şeyler fısıldamaktadır. Bu zenginliği farkedenden hikâyeci ve şâirler de peyeni eserler verebileceklerdir.

“Şuurlu yazar, geçmişteki ve hâli hâzır muhtevayı, öncelikle mensup olduğu millet açısından öğrenip ve değerlendirip, sabırlı fakat coşkun bir ruhla işleyebilirse, yeni şâheserler ortaya çıkabilecektir. Bu şâheserler Türk milletinin bütünleşmesini sağlayarak, yük-

selmesine sebep olacağı gibi, Türkçenin de âbideleşmesini hazırlayacaktır.”⁴

Tarihî romanları, sözlü kültür devirlerinde oluşmuş destanların bir uzantısı olarak kabul edebiliriz. Tarihî romanın ana malzemesini tarihî olaylar ve şahsiyetler oluşturmaktadır. Yazar, yaşadığı zamanın öncesinde gerçekleşmiş tarihî bir gerçeği kendi muhayyilesinde geliştirerek tahkiyelendirir. Tarihî roman yazarı, tarihçiden farklı olarak, bazı olayları ekleme veya çıkarma hakkına sahiptir. Ancak bunun yanında romancı, tarihî gerçeklere her zaman bağlı kalmak zorundadır.

Pozitif ilimlerin gelişmesine bağlı olarak objektif belgelere dayanılarak yazılan tarih, 19. yy.'da bir ilim hâlini almıştır. Yazarların tarih ilminden yararlanarak oluşturdukları tarihî romanlar, insanlardaki destan vb. şekilde kahramanlığın ön plânda tutulduğu birçok eski edebî türden kalan boşluğu doldurmuştur, bu sayede de tarihî roman gelişme kaydetmiştir.

Dünya edebiyatındaki ilk tarihî roman örneği İngiliz Sir Walter Scott'a ait olan *Waverley*'dir. Bizim edebiyatımızda önce destanlar, daha sonra ise *Dede Korkut Hikâyeleri*, *Cenk Hikâyeleri*, *Gazavatnâme* ve *Battalnâme* gibi epik karakterli birçok eser tarihî romanın yerini tutmuştur. Tanzimat'la birlikte de tarihî romanlar yazılmaya başlamıştır.

Tarihî roman yazarları arasında Atsız bir kenara bırakılırsa, Türk edebiyatının en güzel tarihî romanlarına imzasını atan isimlerden birisi de, Mustafa Necati Sepetçioğlu'dur.

Sepetçioğlu, tarihî roman yazmayı kendisi için bir görev kabul eder. Sanatın millî olduğunu, onun yıkıcı ve inkârcı olmaması gerektiğini düşünen Sepetçioğlu, geleceğimizin geçmişte ve içinde bulunduğumuz ân içerisinde gizli olduğuna inanarak, tarihî roman yazmış ve bu romanlarla geleceğimize ışık tutmayı amaçlamıştır. İlk olarak hikâye ve tiyatro eserleriyle edebiyat dünyasına adım atan Sepetçioğlu, daha sonra ise fikrî eserlerinin yanı sıra birçok romanı da edebiyat dünyamıza kazandırmıştır. Sepetçioğlu'nun romanları "*Dünkü Türkiye*" ve "*Bugünkü Türkiye*" dizileri hâlinde yayımlanmıştır.

"*Dünkü Türkiye*" dizisinde, *Kilit*, *Anahtar*, *Kapı*, *Konak*, *Çatı*, *Üçler Yediler Kırklar*, *Bu Atlı Geçite Gider*, *Geçitteki Ülke*, *Darağacı*, *Sabır*, *Ebemkuşağı*, *Gün Dönümü* adlı oniki roman yer almaktadır. "*Bugünkü Türkiye*" dizisinde ise, *Cevahir ile Sadık Ça-*

vuş'un Kamyonu, *Karanlıkta Mum Işığı* ve *Güneşin Dört Köşesi* adlı üç roman yer alır.

Sepetçioğlu'nun "*Dünkü Türkiye*" dizisi ile "*Bugünkü Türkiye*" dizisi arasında geçiş özelliği taşıyan "*...ve Çanakkale*" isimli bir de üçlemesi yayımlanmıştır. Bu üçlemenin romanları ise, *Geldiler*, *Gördüler*, *Döndüler* isimlerini taşımaktadır.

"*...ve Çanakkale*" üçlemesi önce *Çanakkale İçinde Bir Dolu Testi* isimli televizyon filmi senaryosu olarak yazılıp, daha sonra yazar tarafından romanlaştırılmıştır. Bu üçlemede, Türk milletinin makûs kaderini Çanakkale'de bir destana dönüştürüp, tarihe "*Çanakkale geçilmez*" sözlerini altın harflerle yazdıran Türk'ün iman gücü anlatılır. Sepetçioğlu, bu romanlarında Türk'e Çanakkale Savaşlarını kazandıran ruh hâlini işlemiştir. Romanda aşk temini de vazgeçilmez bir unsur olarak görmektediriz.

"*... ve Çanakkale*" üçlemesinin ana çizgileriyle vak'âsı şöyledir:

Geldiler başlığını taşıyan ilk romandan itibaren İtilaf devletlerinin Çanakkale Boğazı'nı geçmek için plânlar yaptığını görmektediriz. Osmanlı Devleti ise Enver Paşa ve Talât Paşa'nın kararıyla Almanların yanında 1. Dünya Savaşı'na girer.

Romanın önemli kahramanlarından Yüzbaşı Ali'nin hikâyesi, kader arkadaşı Recep Çavuş ile birlikte Şam'da bulunan Cemal Paşa'nın ordusunda başlar. Yüzbaşı Ali, bir günlük karısı Hesna'yı bırakarak, Recep Çavuş ile birlikte göreve gider. Görev sırasında esir düşen Yüzbaşı ve Çavuş düşmanın elinden kaçarken çok kötü yaralanırlar.

Bu olaydan sonra Yüzbaşı Ali, Hesna'nın karşısına o kötü görünümüyle çıkmak istemez ve Recep Çavuş'tan gidip karısı Hesna'ya Yüzbaşı'sının öldüğünü söylemesini ister. Bu ölüm haberini alan Hesna çok üzülür ve Yüzbaşı'nın vasiyeti üzerine Şam'dan ayrılarak, İstanbul'a akrabalarının yanına gider. Bu arada Yüzbaşı, bir kızının olduğunu öğrenir ve bunun üzerine Hesna'nın arkasından İstanbul'a gitmeye karar verir. Fakat Yüzbaşı'nın kızı, yolda Hesna'nın kollarında can vermiştir. Bu olaydan habersiz Yüzbaşı Ali ve Recep Çavuş, Çanakkale yollarına düşer. Akrabalarının yanında onlara uyum sağlayamayan Hesna ise, İstanbul'da tesadüfen tanıştığı Doktor Mürsel Bey'in evinde kalmaya başlar.

İstanbul'da halk savaşın kaygısını taşıırken, Selameddin Bey ve ailesi ile çoğunluğunu azınlıkların oluş-

turduğu dostları ise, günlerini dâvetlerde, toplantılarda geçirmektedirler. Bu gruba, önceden İttihat-Terakki üyesi olan Muallim Doğan Bey de katılmaya başlar. Sevgilisi Cavidan'ın etkisiyle çevresinden kopan Muallim Doğan Bey savaş zamanında Cavidan ile birlikte Paris'e tatile gider. Selameddin Bey'in ve çevresindeki bu umursamazlığına rağmen, halk akın akın Çanakkale'ye gitmektedir. Yarımyüz Sinan ve Müderris Emin Efendi'nin öğrencileri Çanakkale'ye gönüllü olarak gidenlerdendir. Sabri de gitmek ister, ancak annesi izin vermemektedir. Mürsel Bey ile Aydın Bey ise hastane kurma göreviyle Çanakkale'ye gönderilir. Aydın Bey giderken yanında Zehra isimli bir kızı da yardımcı olarak götürür. Mürsel Bey ise Hesna'yı bırakmak zorunda kalarak, Çanakkale'ye gider. Yüzbaşı Ali ve Recep Çavuş da yanlarında getirdikleri Emre adlı bir çocukla birlikte cephedeki yerlerini alırlar.

Halk savaşın kazanılması için elinden gelen her şeyi yaparken, Selameddin Bey ortağı Berberakis ile birlikte Türk ordusuna bozuk cephaneye ve bitli buğday satar. Bir süre sonra bunlar farkedilince, Selameddin Bey hapse girer.

Cephede savaş tam şiddetiyle sürmektedir. Birçok şehit verilir, birçok da yaralı vardır. Bu yaralılardan birisi de Türk ordusuna esir düşen Teğmen Roger'dir. Teğmen hastanede yatarken, bir süre sonra orada hastabakıcılık yapan Semiha ile aralarında bir yakınlaşma olur. Aydın Bey ile Zehra arasında da böyle bir yakınlaşma olmuştur. Hesna ile Mürsel Bey de sürekli birbirlerini düşünürler. Hattâ Hesna, Delidivane Osman Efendi ile Zalım Nuru'ya katılarak, Mürsel Bey'i görebilmek için Çanakkale'ye gider.

Selameddin Bey, hapishaneden çıkarılır ancak tüm mal varlığını kaybetmiştir. Karısı Saliha Hanım ise, o hapishanede iken ölmüştür. Bu üzücü haberi alan Selameddin Bey de dayanamayarak ölür.

İngilizlerin II. Akrep Harekatı'nı başlatmasıyla cephede yine bir hareketlilik başlar. Bu çarpışmalarda Mustafa Kemal'in önderliği sayesinde bir başarı elde edilir; ancak, yine birçok insan şehit olur. Semiha ile yeni nikâhlandığı kocası Teğmen Roger da şehit olanlar arasındadır. Bu şehitler arasına Zalım Nuru ile Sinan da katılır.

Bir tesadüf sonucu cephede Recep Çavuş ile karşılaşan Hesna, ondan Yüzbaşı Ali'nin ölmediğini öğrenir. İki kişi arasında kalan Hesna sonunda Mürsel Bey'i seçer. Mustafa Kemal'in emrinde ön safhalarda görev alan Yüzbaşı Ali ile Recep Çavuş ise, muhteme-

len şehit olur. Roman, yenik düşen düşman askerlerinin geri çekilişleriyle sona erer.

Modern bir destan yazarı olan Sepetçioğlu, bu romanda Çanakkale destanını çok başarılı bir şekilde işlemiştir. Bazı çalışmalarını istisna kabul edecek olursak, Çanakkale Savaşları edebiyatımızın en az işlenen konularından birisi olmuştur. Uzun çalışmalar sonucu edebiyat dünyamıza kazandırılan bu romanda, Çanakkale Savaşlarının kazanılmasını sağlayan ruh hâlinin iyi bir şekilde okuyucuya yansıtıldığını görmekteyiz. Savaş sahnelerinin çoğunda, okuyucu kendisi de savaşın içindeymiş gibi bir hisse kapılmaktadır. Savaş sahneleri ve mekân tasvirleri tüm gerçekliğiyle gözler önüne serilmiştir.

Sepetçioğlu'nun tüm romanlarında olduğu gibi yine bu romanında da kalabalık bir şahıs kadrosu karşımıza çıkar. Ancak şahıs kadrosunun bu kalabalığına rağmen Sepetçioğlu, çok başarılı tipler yaratmıştır. Sinan, Recep, Emre, Hala Hatun gibi tipler Alp-Eren tipinin temsilcileridir. Selameddin Bey, Berberakis, Melissa gibi menfi tiplerin de romanda bolca yer aldığını görüyoruz. Bu şahısların olumlu veya olumsuz tüm yönleriyle bizleri devrin havasına çekmekte başarılı olduklarını söyleyebiliriz. Selameddin Bey gibi ahlâkî değerlerini yitirmiş bir savaş vurguncusunun yanında Yahya Kaptan, Müderris Emin Efendi gibi birçok olumlu tip, bizlere Türk'ün gerçek iman gücünü gösterir. Romanda, tarihî kişilere göre yaratma tipleri daha fazladır.

Romanın zengin şahıs kadrosu yanında, zengin mekân tasvirleri de dikkat çekicidir. Çoğu zaman bu mekânlar bir şiir diliyle verilmiştir. Ancak romanın geneline bakıldığında zaman akıcı olmayan bazı ifadelerin bulunduğunu da söylemekte fayda vardır.

Çanakkale Destanı en güzel ifadesini Sepetçioğlu'nun kaleminde bulmuştur. O, Türk tarihinin ezeli ve ebedî özelliği olan kahramanlık vasfını romana taşımada bu alanda 1950'den sonra eser vermişlerin hepsinden önde, hepsinden daha başarılıdır.

Türk edebiyatına böyle güzel bir çalışmayı kazandırdığı için M. Necati Sepetçioğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

NOTLAR

1. Sadık Tural, "Tarihî Roman ve Atsız'ın Tarihî Romanları Üzerine Düşünceler", *Zamanın Elinden Tutmak*, Ecdâd Yayınevi, Ankara, Haziran 1991, s. 231.
2. Sadık Tural, a.g.e., s. 195.
3. Sadık Tural, a.g.e., s. 196.
4. Sadık Tural, a.g.e., s. 199-200.

“Bilgelerin Yolunda”

Sadık Tural, **Bilgelerin Yolunda**,
Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi:46,
Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1999,
X+126 sayfa.

Dr. Hüsamettin YILDIRIM

Atatürk Araştırma Merkezi

Merkez Sekreteri

Kitabın Önsöz'ünde (Kavramların Peşine Düşmüş Bir Muhakeme) belirttiği gibi, kitabın yazarı Sadık Tural, “problemleri olan biri. Ne var ki, bu hâl bizi ürkütmesin. Çünkü, onun problemlerinin, içinde ister istemez yer aldığı düzenli, birlikli, bütünlüklü yapı/çevre ile -dünya, toplum, kültür, tarih gibi- kendisi arasında sağlıklı ve dengeli bir ilişki kuramamış; bu yapı/çevre'ye duyduğu tiksinti ve yabancılık hislerini, onları reddedip yıkmaya çalışmak suretiyle sergileyen; Tanrı'sıyla, evren'iyle, toplum'uyla anlaşılabilir bir derdi olan; zihnindeki çelişkileri çevresine yansıtan, tedavisi imkânsız bir ruh ve akıl hastasının şahsî problemleriyle uzaktan yakından bir âlâkası yok. Tam aksine, onun problemleri kendisi ve dış çevresi arasındaki paralelliği anlamak, içinde yer aldığımız her türlü anlamlı çevreyi kavramak, kavramlaştırmak üzere, toplum, tarih, kültür bütünlüğünü araştıran, değerlendirmeye, kritik etmeye, ölçüp tartmaya çalışan bir **millî aydının** problemleri.”

Her türlü dogma ve ideolojiye karşı olan Atatürk, Türk milletine en büyük miras olarak bilim ve aklı bırakmıştır. O'nu çağının en önemli liderlerinden yapan özelliklerden biri de, işgal altındaki bir vatanda, artık tarihten silineceği zannedilen bir Osmanlı toplumundan Türk milletini yeniden vücuda getirmesi, bilim ve aklı ön plânda tutarak, çağdaş bir devlet yapısı oluşturması olmuştur. Sadık Tural da, Atatürk Kültür Merkezi'nin dergi ve kitaplarına yazmış olduğu Önsöz'lerde en fazla bilim üzerinde durmuştur. Bu konuda yazmış olduklarını şu şekilde aktarabiliriz:

“Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Milleti'nin hür ve bağımsız bir şekilde yaşamasını ve bölünmez bütünlüğünü, bilimle desteklemek bizim gibi kurumların aslı vazifesidir” (s. 4).

“Bilim ve fikir dünyasında, kavram kargaşasının, metod karmaşasının, bilgi anarşisinin, hattâ hırsızlığın yaygınlaşması, kişi ve toplum düzeyinde benlik ve kimlik sıkıntularına yol açmaktadır” (s. 6).

“Atatürk, “Fikri hür, vicdanı hür” bir nesil isterken, millî ufuklarda doğan, insanlığın ufkundan görülmeyi hak eden bir ilim ve sanat dünyası kurulmasını düşünüyordu. Bizler bu arzu yolunda hizmet etmekten mutluyuz” (s. 7).

“Bağımsızlık sahibi bir devlet kurmak sanıldığından daha çok zordur; ancak, bağımsızlığını kazanmış bir devleti, bu özelliğini taşıyacak şekilde yaşatmak çok daha zordur: Fikir, bilim, sanat ve siyâset alanlarında bağımsız olmak ve bağımsızlığını koruyabilmek, teorik olarak dahi, çok güç ve karmaşık bir gerçekliktir. Fikir, bilim ve sanatta, bağımsızlığı olmayan bir toplumun, önce siyâsette, sonra da ekonomik meselelerde, yarı bağımlılık, hattâ bağımlılık kısılcasına düşmesi kaçınılmazdır” (s. 8-9).

“Bilim adamlarının, öncelikle kendi toplumlarının meselelerini, bilgi ve teknolojiyle çözmeye çalışan insanlar olduğu unutulmamalıdır; “ihânet” sayılacak iddiaları ve ilişkileri hâriç, bilim adamlarının yazdıkları için cezalandırılmalarını da doğru bulmamalıyız” (s. 12).

“Türk milletini küçümsemek, yaptıklarını küçültmek ve aşağılamak isteyenlerin bir kısmı, Türk düşmanı yabancılardır; bir kısmı ise millet gerçeğini reddeden ideolojilere köleliği kabullenenlerdir” (s. 13).

“Türkiye ve Türk Dünyası, kavram kargaşasından, fikir anarşisinden kurtarılıp, yerli ve millî bir duygu, düşünce, hayâl ve davranış modeli etrafında bütünleşmezse, üç yüz yılda bir kere ele geçen fırsat kaçırılmış olacaktır. Felâket tellallığı yapmak ve parçalanmayı körüklemek yerine, millî benliğin ve kimliğin oluşturduğu ortak paydaya dikkatlerimizi yöneltmek, gelecek adına sorumluluklarımızı idrak edip, gereğini yapmak üzere akıl, iz'ân ve insâf sahiplerine bir çağrıda bulunuyoruz” (s. 15-16).

“Bir toplumda fikir, sanat, bilim ve yönetim benzeri arayışların olması ve bu arayışların, diğerini düşman kabul etmeye kalkmadan, kendini ifade etmesi bir dereceye kadar beklenebilir, istenebilir bir du-

rumdur; ancak 75 yıllık Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, devletimizin kimliğini değiştirmeyi ve Millî Mücadele'nin bütünleştirdiği bu vatanda federasyon tartışması açmayı yahut Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan beri oturtulmaya çalışan Devlet'in denetimindeki ve gözetimindeki bir sistemi, örtülü veya açık karşı çıkışlarla delmeyi denemek, bir hakkın kullanımı değil, şursuz yabancılaştırmanın söz veya eyleme dönüşmüş hâlidir" (s. 40-41).

Türk millî kültürünün öğelerini ve ahlâkımızı oluşturan değerleri ilk olarak içinde büyüdüğümüz aileden almaktayız. Ekonomik gelişmenin getirdiği şehirleşme, özellikle de görüntülü ve yazılı medyanın kültürel değerler üzerinde yarattığı erozyon, ailelerin yapısını da değiştirmeye başlamıştır. Aile içi şiddetin, boşanmaların, evlilik birliği yerine birlikte yaşamanın, sokak çocuklarının sayısının artması bunun en büyük göstergesidir. Duyarlı ve sorumlu bir aydın olan Sadık Tural, yazdığı yazılarda bu konuları da ihmal etmemiş ve medyanın işlevi ile Türk ailesi arasında şu bağlantıları kurmuştur:

"Acaba 21. yüzyılın eşiğinde medyatik bombardıman ile yüksek kent teknolojisinin arasına sıkışan insanı yalnızlıktan, kimsesizlikten, çaresizlikten, beden ve ruh hastalıklardan ve ahlâksızlıktan kim koruyacak? Bazı gazete ve dergiler, bazı televizyonların gerek bazı yerli dramalarında, gerekse eğlence ve hattâ magazin-haber programlarında aile birliğini küçümseyen veya aşağılayan tavrı karşısında geniş kitle kânunî ve medenî tepki hakkını kullanmalıdır.

"Bize göre, kadının veya erkeğin yahut çocukların en güvenli yaşama alanları onların ailelerinin içindeki dünyadır. Aile bu anlamda zarar görmediğimiz, göremeyeceğimiz, korunduğumuz, barındığımız, beslediğimiz ve paylaşarak çoğaltığımız özel mekândır. İyi kurulmamış ve zor yürüyen ailelerin problemlerinin çözümüne katkıda bulunulmalı; kat'iyen yürümeyeceklerin ise, cehenneme dönmüş olan devamı önlenmelidir" (s. 87).

"Türkiye'de sosyal ve beşerî bilimler öncelikle üniversitelerde, sonra da Atatürk Yüksek Kurumu ve bağlı kuruluşları bünyesinde üretilmektedir. Sosyal ve beşerî bilimler, insana, topluluğa ve topluma daha huzurlu bir hayat sağlamak üzere yönetime yardımcı olması beklenen bilgiler oluşturmaldır. Bu oluşturulan bilgileri de yöneticiler kullanmalıdır. Bir siyâset adamının, bir idarecinin, hükûmetlerin ve parlâmentonun bilime

kulağını vermesi, karşılaşılan problemlere en az hatâlı çözümler oluşturmasını sağlayabilir" (s. 32).

"Görüntülü ve basılı yayım araçları bilimin ulaştıklarını, uzmanların bildiklerini kamu bilgisine dönüştürmekle görevlerini yapmış olurlar. Doğru ve seviyeli haber, seviyeli eğlence, seviyeli müzik, kısaca seviyeli ilgilendirme ve bilgilendirme ve zevkle geçen zamanlar kazandırabilme, medyanın asıl çalışma alanıdır diye düşünenlerdenim" (s. 33).

Millî birlik, toplumsal huzurun, gelişmenin, insanca yaşamanın sağlanabileceği tek kavram. Millî birlik sayesinde maddî yokluklar içinde İstiklâl Savaşı kazanıldı. Ama birliği bozmaya çalışanlara hiçbir zaman taviz verilmedi. Atatürk'ün de dediği gibi, "Bugünkü Türk Milleti siyâsî ve içtimaî camiası içinde, kendilerine Kürtlük fikri, Çerkeslik fikri ve hattâ Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakaz mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış adlandırmalar, - birkaç düşman âleti mürteci beyinsizden başka- hiçbir millet ferdi üzerinde üzüntüden başka bir tesir yapmamıştır. Çünkü bu millet fertleri de umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlâka, hukuka sahip bulunuyorlar." Ancak, günümüzde, ülkenin millî birlik ve beraberliğini zaafiyete uğratacak etnik, dinî ve hattâ mezhebî siyâsî oluşumlara göz yumulmaktadır. Millî birliği bozmak isteyenler, toplumu birleştirecek özellikler yerine, ayrıştırıcı farklılıkların peşine düşmüş durumdadır. Bana göre, millî birliğimiz radyolardan "kan arıyor" anonsları duyulmadığında tam olarak gerçekleşecektir. Millî birliğin önemini, nasıl sağlanacağını ve korunacağını bir aydının kaleminden okumak herhalde daha tatminkâr olacaktır:

"Millî birlik duygusu, yabancılaştırma durdurulmuşluk, bütünleşme basamağına geçmişlik göstergesidir. Bağımsızlığına kavuşmuş bir devlet, millî birlik bilincini, aydınları ve bürokratları aracılığıyla, millî kültüre dönüştürmelidir. Millî kültür, geniş halk kitlelerinin içinde yaşayıp, üzerinde düşünmeye ve değerlendirmeye ihtiyaç duymadıkları bir hayat alanıdır. Aydınlar, sapma ve sapıtmaları, bölme ve bölünmeleri önlemek için, millî kültürü genişlemesine ve derinlemesine araştırır, bütünleştirici gücünü ortaya koyarlar. Bilim, fikir ve sanat adamlarının kültürün bütünleştirici gücünü ve işlevini ortaya koyuşlarından sonradır ki, karar vericiler bundan yararlanırlar. Bu yararlanma, her türlü iç ve dış tehdit ve tehlikeleri önleyici biçimde olacaktır" (s. 37).

“Atatürk, ‘Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürüdür’ diyor. Türk kahramanlığı ve Türk kültürünün temeli ise, bütünlüğümüz ve güvenliğimizle ilgili ortak bilincimizdir.

“Bütünlüğünü, güvenliğini ve toplumsal huzurunu sağlamış bir Türkiye’nin düşmanları için caydırıcı, dostları içinse dostluğun devamını teşvik edici olacaktır. Millî güvenlik, millî bütünlük Türkiye Cumhuriyeti’nin devamı için her zaman ufukumuzda bulunması gereken mühim kavramlardır. Kavramların bulanık olduğu ülkelerde bir sosyal çöküntü ve çürüme başlamak üzeredir. Bilim, siyâset ve sanat adamları, çözüme oluşmasına imkân vermeyici işbirlikleri gerçekleştirilmelidir. Hem kavramların millî bir bakışla tanımlara kavuşması, hem de hedeflerin açık seçik görünür olması için ‘Onuncu Yıl Nutku’nu okuyup herkes görevini tekrar düşünsün, gereğini yapsın” (s. 81-82).

Laiklik ilkesi ile din, siyâset ve çıkar malzemesi olmaktan kurtarılmıştır. Ancak dini siyâsete âlet edenler her dönemde ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Atatürk’ün şu sözlerini hatırlatmakta fayda vardır: “Bunca asırlarda olduğu gibi, bugün de, milletlerin bilgisizliğinden ve bağınazlığından istifade ederek, binbir türlü siyasî ve şahsî maksat ve menfaat temini için, dini âlet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların, içeride ve dışarıda varlığı, bizi bu konuda söz söylemekten ne yazık ki, henüz uzak bulundurmuyor. İnsanlıkta, din hakkındaki bilgi ve anlayış, her türlü hurâfelerden sıyrılarak, gerçek bilim ve fen ışıklarıyla arınmış ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine, her yerde tesadüf olunacaktır.” Özellikle Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ideolojik boşluğa düşen kimi aydınlar (?), Atatürk’e daha önceleri burjuva milliyetçisi adını vermelerine rağmen, birdenbire Atatürkçü kesilmişlerdir. Atatürk bütün içtenliği ile “Türk milleti” derken, bunlar Türk kelimesini bile ağızlarına almayarak “Türkiye halkları” tabirini kullanmışlar, kimileri de Atatürkçülük adına “sınıf mücadelesi”nden bahseder olmuşlardır. Atatürk’ün toplumu birleştirici rolü, bunlar tarafından haksız bir şekilde ayrımcılık olarak ortaya konulmaktadır. Sadık Tural’ın bu konudaki tesbitlerini değerlendirmeye yetkisini okuyucuya bırakıyoruz:

“Demokrasinin imkânlarını kendi çıkarlarına uygun gelecek biçimde yorumlayan, sonucu fitne, fesat ve bölünme olabilecek tavır alışlar doğru değildir. Demokrasinin nimetlerinden istifade edenler, din düş-

manlığı da, din bezirgânlığı da, medeniyet düşmanlığı da, Türk kültürünü görmezden gelen uygarlık âşıklığını da yaparken, geçmişe ve geleceğe karşı sorumlulukları olduğunu hatırlamalıdır. Bunları hatırlamada güçlük çekenler, medenî, hukukî, demokratik hak ve imkânlardan faydalanılarak uyarılmalıdır.

“Türk toplumu Müslümanlık adına, din, iman adına Arap kültürünün veya Fars (Acem) kültürünün boyunduruğuna teslim edilmez, edilmemelidir. Bu devlet ve bu millet demokratik cumhuriyetin nimetlerini hak etmiştir. Demokratik cumhuriyetin Türkiye’deki kurumlaşmış örneği olan bu devlet ve onun hudutlarında yaşayan Türkler, 70 yıldır bu yapıya tahammül edemeyen kuvvetlerin hazırlamaya çalıştığı fitne ve tuzaklarla karşı karşıyadır. Millî Mücadele sırasında, cumhuriyetin kurulması döneminde Atatürk ve etrafında kenetlenen millî benliğin baş eğmezliğini bir türlü affedemeyenler, içimizden buldukları birtakım “sebükmağzlar”a, ya kollektivist komünist bir idare sistemini, ya da İran tipli mollalar sistemini telkin etmeye çalışmışlardır. Biz sade, samimî, merasimsiz Müslümanlarız. Sosyalizm ise, soyumuzun karakterine en uzak olan bir yönetim biçimi, insanı dışlayan bir rejim anlayışıdır. Biz emeğin tanrılaştırılmasına, haysiyetimizin dışlanmasına razı olamayanlardanız” (s. 47-48).

“İslâm dini, ideoloji de, siyâset de değildir; İslâm, bir ideolojinin veya siyâsetin stratejisi yahut taktiği de değildir.

“Laiklik, bir yönetim tavrıdır; laiklik, hukukî bir sistemin niteliğidir. Her ülkede az çok farklı bir tecrübenin sonucu olarak az çok farklı bir tanıma ve anlayışa sahip olmakla birlikte, laikliği bir din, iman gibi görmek ve göstermek de gülünçtür. Laik-antilaik çatışmasını kışkırtanlar, sosyolojiye ve tarihe kulak tıkamış ideoloji bezirgânlarıdır.

“Bu türden problemleri siyâsetçinin ve yarım aydının sermayesi olmaktan kurtarmanın yolu ise, millî eğitim sistemimizi ve bilim hayatını gözden geçirmeyi gerektirir” (s. 49).

“Eski Sovyetler’deki Türk soylu halklardan Müslüman, Hristiyan, Musevî, Şaman, Budist olanlar, Allah inancını kalplerinde yaşatma yolları aramış ve hurâfeye bulanmış dinî bilgi ve pratikleri bir savunma mekanizması hâlinde korumuşlardır. Artık, onların doğru dinî bilgiyle ilgili açıkları, açıklıkları ve eksiklerini giderilmelidir. Doğru ve yeterli bilgi ile donanmış

önder ve öğretmenlere ihtiyacı olan bu soydaşlarımızın örnek almayı benimsediği Türkiye, hem siyasallaşmayan, hem de doğru bilgiyle donanmış, samimi Kur'an Müslümanlığının temsilcisi olmalıdır.

"Samimi dindarlık için başkasının dinine saygılı olmak; bağınazlıktan ve hurâfeden kurtulmak için ise, dinî bilginin verilmesini rastgeleliğe bırakmak yerine, onu mecburî örgün eğitimin hedeflerinden biri hâline getirmek gerekmektedir. Doğru dinî bilginin, Öğretmen unvanı taşıyan kişiler aracılığıyla, kitap yardımıyla, okulda verileceği açıktır. Laikliğin teminatı ve savunulması, doğru dinî bilginin yaygınlaştırılmasından geçer" (s. 60-61).

"Kanun yapma yetkisine sahip olan TBMM, gelenek ve göreneklerimiz, dinimizin, Türk hukukunun içinde olması gereken değer ve normları kanunlara taşınmalıdır; tarih içinden süzülerek bütün kesimlerde yaşayan değer ve normların kanunlara taşınması düşüncesi marjinalerin red veya kabul türünden, alkış ve kargış cinsinden gürültülerinin bir sonucu değil, sosyolojik, psikolojik bir ihtiyaç sonucu olmalıdır.

"Yasama, hukuk oluşturma işleri, toplumun gelişimine, bütünlüğüne zarar vermeden milletin yeni oluşum ve dönüşümlere hazırlanması ve bütünleşme yönünde kullanılmalıdır.

"Bizim için laiklik, devletin korunması ve devamı anlamını taşımaktadır. Bizim için laiklik, devletin ilahî iradeyle değil, insan iradesiyle oluşması anlayışının yansımaları olan tercihler ve uygulamalar mânâsına gelmektedir. Türk aydınının ve devlet adamının bu temel kavramı kendi tarihî birikimi, kendi hassas noktaları ve kendi hedefleri açısından tanımlamak hakkını kimse elinden alamaz" (s. 64-65).

"Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk'e ödeyemeyeceği türden borçları vardır. Türk milletinin de Atatürk'e borcunu ödemesi imkânsızlık ölçüsündedir. Atatürk, millî benliğimizi, millî kimliğimizi bir bütünleştirme aracı olarak ortaya çıkarıp devreye sokan siyâsî, idarî ve askerî dehadır. Onun dehasının göstergelerinden biri, İslâm'ı siyasallaştırmaktan kurtararak, Müslümanlığı münakaşa ve mücadele taraflarından birinin tezi olmaktan alıkoymasındadır. İslâm'ı tez veya antitez kavgasının içinde görmek ve göstermek, Devlet'in de bu noktada, siyâsî, ideolojik, fikrî yahut dinî tartışmada taraf olmasına imkân vermek, Cumhuriyet'i kuranların razı olmadığı bir durum idi. Dev-

let'in bu tavrıyla ilgili büyük neticeyi bozmak hiçkimşenin arzu edeceği bir durum olmamalıdır. Bu sonucun ilelebet devamı ise, İslâm'ın siyasallaşmasının önlenmesinden ve hukukun sağlanmasından geçer" (s. 67).

Hukuk ve hoşgörü, birbiriyle iç içe girmiş iki kavram. Hukuk, ehil kişiler elinde herkese eşit ve âdil bir şekilde uygulanır. Subjektiviteye fazla yer verilmez. Hoşgörü kişiden kişiye değişir. Fazla hoşgörü, bunu algılayamayacak kapasitedeki beyinler tarafından "taviz" olarak değerlendirilmeye müsait bir kavram. Bazen, gösterilen hoşgörü, hukukun âdilane olma özelliğini de zedelemektedir. Hukuk, kişi hak ve hürriyetlerini azami ölçüde sağlayacak, demokrasi adına oligarşiye izin vermeyecek şekilde tesis edilmelidir. Çünkü insanı merkez edinmeyen hiçbir sistemin ayakta kalması mümkün değildir. Sadık Tural'ın hoşgörü ve hukuk ile ilgili düşüncelerini şu şekilde aktarmak mümkündür:

"Hiç kimse pislik, iğrençlik, arsızlık, hayâsızlık, yasa tanımazlık, toplum tanımazlık yapan kişi ve gruplara hoşgörü gösterilmesini istememeli ve beklememelidir. Dili, tarihi, Devlet'inin varlığını inkâr veya yıkamaya çalışanlar da, ALLAH'a, Atatürk'e, Türk Bayrağı'na ve Türk Askeri'ne hakarete yeltenenler de hoşgörü göremez, bekleyemez.

"Öncelikle farklı sosyo-kültürel tabakalarda yaşayan kardaş ve soydaşımıza; daha sonra, başka din veya milliyetten topluluk veya toplumlara hoşgörü gösterebiliriz. Hoşgörü kişi ölçeğinde ortaya çıkar; Türkler gibi pek az millette toplum ölçeğine çıkan hoşgörü tavrı görülür.

"Aklını gönlüyle, gönlünü aklıyla barıştırmış olmak erdemiyile yoğrulmuş insanlar, hoşgörülü olurlar...

"Uzlaşmayı teslimiyetle, rekabeti hasımlıkla, hayranlığı hasetle karıştıranların sayısını da, öfke ve kını ile, kendi içini de, toplumu da karartanların sayısını da rahatsız olunmaz seviyeye indirmek zorundayız. Bu ise, ön şartı hoşgörü olan bir sevgi dünyası oluşturmakla mümkündür" (s. 72-73).

"Hukuk, hem "devlet'in varlığını ve işleyişini, hem de milletin varlığını ve bütünlüğünü sağlar... Devleti koruma adına millete zulmeden bir hukuk sistemi de, milletin arzuları ve beklentileri adına devletin varlık, işleyiş ve gücünü yaralayan bir hukuk anlayışı da, doğru tercihler değildir.

“Hukuk anlayışı ve sistemi, bir toplumun tarih içinde devamlılığını sağlayan kültür ortak paydasının unsurlarındandır. Hukuk, toplumdaki istenen ve beklenen dönüşümleri, değişimleri sağlayıcı etkisiyle kültür oluşturucu işleve sahiptir. Hukukun millî, dâimî ve umumî olma özelliklerinin yanına, siyasallaşmaması, hukuk oligarşisi yaratmaması gibi iki özellik daha koymak gerekir.

“Türkiye’de, hem din veya dindârlık, hem de laiklik adına hukuk sistemine müdahale eğilimleri, hukukun siyasallaşmasına yol açma sürecini hazırladı” (s. 58-59).

Sadık Tural, *Bilgelerin Yolunda*, ufkuna net hedefler koyarak yürüyen, bir eğitimci, bir yönetici, daha da önemlisi bir aydın olarak, yetişen gençlerimizin hedefsizliğini görebilen birisi. Artık, üniversite hazırlık dershanelerinde ve öğretmenlerinde öğrenim gören gençlerimize bir gelir kaynağı olarak bakılmakta, sadece sınavda gerekli olacak sorular ve cevapları ezberletilmektedir. Bir kısım gençlerimizin üniversite öncesi 11 yıllık eğitim-öğretimlerinde nasıl yetiştirildiklerinin en önemli göstergesini, bilim yuvası olan üniversitelerde bile köhnemiş ideolojilerin, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerin peşinde koşmaları oluşturmaktadır. Halbuki Atatürk ne demişti? “Efendiler, yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel Türkiye’nin istiklâline, kendi benliğine, gelenek-göreneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Uluslararası prensiplere göre, böyle bir savaşın gerektirdiği ruhî unsurlara sahip olmayan fertlere, bu şekildeki fertlerden oluşmayan topluluklara hayat ve istiklâl yoktur.” Türk milletinin hak ettiği seviyeye ulaşması için Sadık Tural’ın aşağıda çizdiği ufuk ve gösterdiği hedefleri, bunun için yapılması gerekenleri iyi not etmekte yarar olacağı kanaatindeyiz:

“Türk soylu halkların ve Türkiyelilerin, daha huzurlu, daha zengin olmaya hakları vardır. Yeni yetişenlere gösterilecek ufuk şu olmalıdır:

“1. Bizim hiçbir ülke ve millet ile ebedî dostluğumuz ve ebedî düşmanlığımız yoktur. Bütün devletler ve milletler ile başta bilimlik alan olmak üzere işbirliğine gideriz. Komşularımızla ilişkilerimiz ise, düşmanlık etmemeleriyle doğru orantılıdır.

“2. Bilgi üretmek, üretilen bilgileri hem Türk soylu halklara, hem de bilgi ve teknolojiye ihtiyaç duyan

“yaradılmışlar” a sunmak zorundayız. Bilgi üreten ve ürettiği bilginin bir kısmını teknolojiye dönüştürebilen toplumlar, hem köleleşmez, hem de insanlığa hizmet etmiş olurlar. Hür ve bağımsız olmanın da, güçlü ve sözü geçer olmanın da öncelikle bilgi üretmeye, üretilen bilgiyi teknolojiye dönüştürmeye bağlı olduğu, orta öğretimden başlayarak, yerleştirilmesi gereken bir hedeftir.

“3. Bir Türk tefekkürü var mı? Hiç şüphesiz var. M.S. 500 yılından itibaren edebî, felsefî, siyasî alanlarda yüksek bir tefekkür ve bu tefekkürü ifade eden bir Türkçe vardır” (s. 41-42).

“Türkiye Cumhuriyeti... Adına Türk kelimesi konmuş mübârek devlet, mukaddes toprak... Senin uğrun-da ölmüş ve şimdi toprağa karışmış, ağaçta, çiçekte, meyvede bize tekrar dönüp kanımızda, canımızda yaşayan Atalara lââyık olmak için, duygu, düşünce, hayâl ve davranış birliği niçin gerçekleştirilmiyor? Kimse-siz, öksüz, çaresiz Türklüğün el ele vermesini önleyenleri teşhis edip, ilân edemez miyiz? Tarihimize ve atalarımıza, halkımıza ve toprağımıza sahip çıkamaz mıyız? Bunlar için de mi BM’den, IMF’den, Avrupa Birliği’nden izin alacağız? Sevgimize, aşkımıza ve nefretimize kim, niçin, nasıl kota veya ambargo koyacak?” (s. 90-91).

“Hürriyetin esaretten, cesaretin korkaklıktan, vatanın candan daha tatlı, daha değerli ve daha yüce olduğuna inananları harekete geçiren, onların başına geçerek Kuva-yı Millîye’yi “Millî Mücadele” hareketi hâline dönüştüren Gazi Mustafa Kemal Paşa’dır. Gazi Paşa’nun milletin gururunu, haysiyetini rencide eden durumlar karşısında Türklüğe ait bilincin çekilmiş kılıncı olarak öne geçip, bize hürriyeti ve istiklâli yeniden tattırması yüce bir kahramanlıktır.

“Atatürk, sömürgeci devletleri tarihin utanç çukuruna attıktan sonra yeni bir devlet kurdu; bu devleti cumhuriyet idaresi ile, laiklik anlayışıyla, milliyetçilik düşüncesiyle yapılandırdı. Atatürk, idare, iktisat, eğitim, hukuk, harf, kılık-kıyafet, kadın hakları vb. gibi alanlara ait büyük değişimlerle Türk kültürüne yeniden canlılık ve yeni bir ivme kazandırdı. “Atatürk devri” denilen bir zaman aralığında Devlet’in milletiyle kucaklaşmasını, başka devlet ve milletlerin ise, ilişkilerimizin merkezinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti olduğu gerçeğini koydurttu. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Atatürk’ün başlattığı hürriyet, cumhuriyet ve haysiyet kavgasını sürdürmek zorundadır” (s. 92-93).

“Hiç şüphesiz, insan kaynağının millî benlik ve kimlikle donatıldığı, yer altı ve yer üstü kaynaklarının en verimli şekilde işletildiği; ahlâk, haysiyet ve şahsiyetin fert ve toplum ölçeğinde herkesi yönlendiren ölçütler olduğu bir toplum hâline dönüşmek konusunda, devletin hedefleri, plân ve programları bulunması gerekir” (s. 9).

“Devletin veya milletin yahut dış çevrelerin ihtiyacını duyacağı bilgileri ayırıştırmak kolay değildir. Diğer taraftan, herhangi bir mesele kapımızı çaldığı gün değil, kapımızı çalma ihtimali düşünülerek oluşturulmuş en az iki alternatifli tekliflerin hazırlanması yönünde, alan araştırmaları, kütüphane incelemeleri yapabilen, bunları karar verme mekanizmalarına ulaştırabilen kurum ve kuruluşlara ihtiyaç olacağı açıktır. Atatürk Yüksek Kurumu bu ihtiyacı karşılayabilecek şekilde yapılanmasına imkân verilerek, sorumluluk, yetki ve malî kaynakla donatılmalıdır” (s. 20-21).

Sadık Tural’ın çeşitli alıntılar yaptığımız *Bilgelerin Yolunda* kitabı, *Bilge* ve *Erdem* dergileri ile *Türk Kül-*

türünden Görüntüler dizisindeki kitaplarda yer alan değişik konulardaki 20 yazısı derlenilerek yayımlanan titiz bir çalışmanın ürünü. X+126 sayfadan oluşan ve bir solukta okunan bu kitap, her çalışmada mutlaka olması gereken bir Dizin ile de zenginleştirilmiştir.

Kısaca tanıtımını yaptığımız, birinci baskısı kısa bir süre içinde tükenen ve ikinci baskısı mutlaka yapılması gereken bu kitap hakkındaki yazımızı, yine kitapta yer alan şu cümlelerle bitiriyoruz:

“*Bilge, Türklüğe mensup bulunmaktan zevk, şeref ve gurur duyan; Müslüman olmaktan huzur bulan; akademik zekâyı, siyasî veya ticarî yahut idarî tavır alışlara boğdurtmamak niyetini taşıyan insanların yönlendirdiği bir dergidir. Bilge'nin yazı kurulu, Atatürk'ün önderliğinde başlatılan Millî Mücadele'yi kavrayan, kurulan Cumhuriyete sahip çıkan, oluşturulan devlete ve bütünleştirilmeye çalışılan topluma mensupluk duygusuyla bağlı olan insanların, sayıca ve muktedirlik bakımından artmasını özler, bekler, düşünür*” (s. 46-47).

“Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri” (4-7 Kasım 1997, Ankara)

I. Cilt

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

“Kırım Yolunda Bir Ömür”

Müstecip Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür-Hâtıralar*, Hazırlayan: Doç. Dr. Hakan Kırımlı, Ankara 1999, 424 sayfa.

Yard. Doç. Dr. Zühâl YÜKSEL
GÜ Fen-Edeb. Fak. Çağdaş Türk Leh.
ve Edeb. Böl. Öğretim Üyesi

Altın Orda Devleti'nin dağılmasıyla XV. yüzyıl başlarında kurulan Kırım Hanlığı, 1475 yılından itibaren Osmanlı himayesine girmekle birlikte, Orta Avrupa siyasetinde kudretli bir devlet olmayı da sürdürmüştür. Hanlık, Kırım yarımadasının yanı sıra Karadeniz'in kuzeyindeki ve Kuban bölgesindeki geniş arazileri de hâkimiyeti altında bulundurmaktaydı.

1769-1774 Türk-Rus Savaşı sonucu imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Kırım Hanlığı üzerinde Osmanlı himayesi sona erer. Görünüşte bağımsız olmasına rağmen, Rus entrikaları neticesinde kanlı iç kargaşaların yaşandığı Hanlık, üç kere Rus ordusu tarafından işgal edilir. Kırım artık bir harabeye çevrilmiş, pek çok kan döküldüğü gibi Kırım kültürünü oluşturan eserler de yok edilmiştir. 19 Nisan 1783 tarihinde yayınlanan bir manifesto ile Kırım Hanlığı resmen ortadan kaldırılır ve Rusya'ya ilhak eder. Bu dönemde Kırım Türklerinin Osmanlı ile olan bütün siyasî, içtimâî ve kültürel münasebetleri kesilmiştir.

Bu dönemde Kırım Türklüğünün bütün millî ve içtimâî müesseseleri yok edilmiş, Kırım aydınları susturulmuş veya Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Potemkin ve daha sonrakilerin zulmünden kan ağlayan halk, yok edilmek için uğraşılan millî benliğini korumak amacıyla, evini barkını bırakıp göç etmek zorunda kalmıştır. Yüz binlerce insan “ak toprak” dedikleri Türkiye'ye ve Dobruca'ya doğru yollara dökülür. Uzun süren savaşlarda pek çok insanın yok olması ve kitleler hâlinde yüz binlerce Kırımlının göç etmesi neticesinde, Kırım'da medenî ve edebî gelişme 1880 yılına kadar sürecek mecburî bir durgunluk dönemine itilmiş, sosyal ve siyasî hayat tamamen değişmiştir.

Bu devrin en önemli özelliği, Kırım'da Türk kimliğini tamamen silmek ve Kırım Tatarlarını Ruslaştırmak amacıyla pek çok uygulamaların yapılmasıdır.

Rus Çarlığı'nın Kırım'ı işgal etmesiyle başlayan mecburî göçler hiç durmayan ferdî göçlerin yanı sıra, 1812 ve 1828-1829'da büyük kitleler hâlinde vuku bulmuştur. Ancak, kıyas kabul edilmez şekilde en büyük ve en yıkıcı göç dalgası 1860-1861 yıllarında olmuştur. 1853-1856 Kırım Savaşı ve yarımadanın müttefikler tarafından kısmen işgali, Kırım Türkleri üzerinde çok büyük bir baskının oluşmasına sebep olmuştur. Kırım Türklerinin aralarında Osmanlıların da bulunduğu müttefik ordularıyla muhtemel işbirliğine girmesinden şüphelenen Ruslar, Kırım Tatar ahalisine karşı şiddetli tedbirler alır. O dönemdeki Kırım'ın bütün hapishaneleri Kırım Türkleri ile dolar. Osmanlı Türkleriyle gizli münasebetleri olduğu ithamıyla tutuklanan bu insanlar arasında, zincire vurulmuş çocuklar ve 90'lık ihtiyarlar bile bulunmaktadır. Ayrıca bazı köylerin ahalisinin tamamı sürgüne gönderilir. Kırım'da yaşanan bu gergin atmosfer, savaşın bitmesinden sonra da devam eder. Henüz imkân varken Türkiye'ye göç etmeyen Kırım Türklerinin Orenburg bölgesine sürülecekleri ve kalan herkesin cebren Hristiyan yapılacakları yönünde söylentiler hızla Kırım'da yayılır.¹ Ayrıca topraksız bırakılan Kırım köylüsü çaresiz durumda kalmıştır. “1860'tan sonra Rusya'da köylüler azat olunuyor, Rus köylülerine toprak veriliyordu. Bu sıralarda Kefe civarındaki topraksız Kırımlılar da hükûmete başvurarak toprak istemişlerdi... Rus hükûmeti bunlara Orenburg vilayetine göçmelerini tavsiye etmişti. Bu da Kırım'da duyulmuş, herkes hükûmetin bu hareketinden bir netice çıkarmış, Kazak'ın bize olan düşmanlığının sonu gelmeyeceğine herkesi inandırmıştı.”²

Bu gergin ortamın yanı sıra, dinini, milliyetini, hattâ namusunu kaybedeceğine inanarak sürgün sayılabilecek göçe zorlanan Kırım Türkleri arasında Müstecip Ülküsal'ın dedesi Abdurrahman da bulunmaktadır. Yazar, bu göçü “Dedem Abdurrahman da 1862 yılında Kırım'ın Orkapı'sından araba ile çıkıp Bucak (Besarabya) topraklarını geçip ve Tuna'yı atlayıp Dobruca'ya çıkmıştır”³ cümlesi ile anlatır.

Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları'nın içinde yer alan bu eser, bütün hayatı boyunca Kırım Türklüğü ve Türk Dünyası için çaba sarf eden Müstecip Ülküsal'ın özel haya-

tına ait bazı bilgiler vermekle birlikte, esas olarak millî ve içtimâî çalışmalarını kapsamaktadır.

Eserin 3 ile 8. sayfaları arasındaki ilk bölümünü oluşturan “Takdim” kısmı, Hakan Kırımlı tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümde eser ve Müstecip Ülküsal’ın çalışmaları hakkında bilgi veren yazar, hâtıralar kısmında yer almayan özel hayatına ait bazı bilgileri de ilâve etmiştir. Hakan Kırımlı ayrıca bu bölümde Müstecip Bey’in daha önce yayımlanan *İkinci Dünya Savaşı’nda 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım’ın Kurtuluş Dâvâsı*⁴ isimli eserine de atıfta bulunarak, bu eseri ve Müstecip Ülküsal’ı kısaca değerlendirmiştir.

Kitabın 9 ile 11. sayfalarını içine alan “Önsöz” bölümünde ise, Müstecip Bey hâtıralarını yazıya dökme sebebinin “*Ben, Dobruca’da yaşayan Kırım Türkleri arasında uzun yıllar Türkçülük ve Kırım kurtuluş dâvâsı yolunda epeyce çalışmış ve hizmeti geçmiş, 1941’den sonra Türkiye’deki Kırımlılar ve milliyetçi Türkler arasında ve bilhassa Emel dergisinde çalışan arkadaşlarla işbirliği yapmış bir teşkilât kişisi olarak, bildiklerimi ve hatırladıklarımı yazmayı ve bunları benden sonra aynı yolda ve hizmette bulunacak olanlara bırakmayı yararlı ve gerekli bulduğum için borç saydım*”⁵ cümleleriyle anlatmaktadır. Eser okunduğunda da görüleceği gibi, Müstecip Bey’in Dobruca’da başlayan milliyetçilik faaliyetleri, Kırım, Türkiye ve Almanya’da bitmek tükenmek bilmeyen bir enerji ile sürmüştür. Yazar, fikrî yapısının teşekkülünü oluşturan unsurları da aynı bölüm içinde şöyle anlatır. “*Ruhumdaki millî duygunun ilk filizlenmesini, temiz bir Türk ve Müslüman olan annemin kahramanlık ve dinsel masallarına ve hikâyelerine borçluyum. Arapça medrese tahsili görmüş, müderrislik yapmış, Kırım’ı ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli memleketlerini gezmiş dindâr ve milliyetçi babamın telkinlerine borçluyum. Bu duygularım, 1908 hürriyet ve meşrutiyet inkılâbından ve 1912 Balkan faciasından sonra Türkiye’de yetişen Mehmet Emin Yurdakul gibi millî şâirlerin ve Ziya Gökalp gibi büyük Türkçülerin eserlerinden kuvvet ve hız aldı. Türkçeye çevrilen Gökbayrak gibi romanlar bu duygularımı ateşlediler. Mehmet Niyazi’nin Kırım Türk lehçesindeki şiirleri ve manzumeleri bende Kırım sevgisini doğurdu. 1917 Rus ihtilâli sırasında Kırım’da başlayan milliyetçilik ve istiklâlcilik gibi hareketler ve Kurultay hükümetinin kuruluşu beni 1918’de atalarımın yurdu Kırım’a çekti. Türkçülük ve bilhassa Kırımcılık idealim şuur-*

laştı. Yıllar geçtikçe kuvvetlendi, gelişti ve beni son nefesime kadar götürececek bir aşk hâlini aldı. Bu idealimin 1930’dan sonra daha da kuvvetlenmesinde, daha da yararlı ve semereli olmasında, rahmetli Cafer Seydahmet Kırimer’in etkisi olduğunu şükranla anmalı ve yazmalıyım.”⁶ M. Ülküsal bu bölümde, Türkçülük idealini gelişmiş bir Türkiye ve tarihî yurtlarında esir olan Türklerin hür ve müstakil millet ve devlet hâline gelmesi sağlandıktan sonra, bütün Türk devletlerinin bir federasyon şeklinde bağlanmaları şeklinde açıklamaktadır.

Eserin esasını teşkil eden “Hâtıralar” bölümü ise, eserin 13 ile 407. sayfaları arasında yer almaktadır. Bu bölümün ilk kısımlarında Müstecip Ülküsal’ın Kırım’da kalan ataları, Dobruca’ya göç etmek zorunda kalan dedesi, annesi, babası, kardeşleri ve diğer akrabaları, dönemin tarihî özellikleriyle birlikte anlatılmaktadır. Müstecip Bey’in kız kardeşi Saliha da ağabeyi gibi Türkçü fikirlere sahiptir ve ağabeyinin faaliyetlerine mümkün olduğunca destek olmaktadır. Yazar, kız kardeşi Saliha’nın ölümünü şu cümlelerle anlatmaktadır: “*Romanya’da komünist rejim yerleştikten sonra tutuklanan kardeşim Saliha, senelerce hapishanede en ağır eziyet ve meşakkatler altında işkenceye tâbi tutulduktan sonra 1962 yılında kalp durmasından vefat etmiştir.*”⁷ Kardeşi Necip de Müstecip Bey gibi milliyetçi bir şahsiyettir ve hayatı boyunca ağabeyinin faaliyetleri içinde yer almıştır. Yazar kardeşi Necip’in ölümünü ise, “*Necip 1948 yılının Kurban Bayramı’nın üçüncü günü Köstence’de komünistler tarafından tutuklanarak, bir hafta işkence edildikten sonra öldürülmüştür*”⁸ cümlesi ile ifade etmiştir. Müstecip Bey, ilk eğitimini Romanya’da Azaplar köyünde tamamladıktan sonra, İstanbul ve Bursa’da okur. Ancak Birinci Dünya Savaşı çıkmış ve Müstecip Bey’in lise tahsili yarım kalmıştır. Bu durumda Meci-diye kasabasındaki Müslüman Öğretmen-İmam Hatip Okulu’na (Seminarul Musluman) devam eder. Ancak burada milliyetçilik yaptığı için sık sık cezalandırılır. Savaş yıllarında Romenler Türklere baskı yapmakta, hattâ küçük bahanelerle kurşuna dizmektedirler.

Hayatı boyunca gerek faaliyetleri, gerekse yazıları ve kitapları ile dâima öğreten ve önder olan Müstecip Ülküsal, değişik Türk illerindeki millî faaliyetleri içinde yer alacak olan öğretmenlik mesleğine 1917 yılının Eylül ayında Romanya’nın Azaplar köyünde ücret almadan başlar. Burada Türkçe, tarih, mûsikî, be-

den terbiyesi dersleri veren Ülküsal, her Cuma günü ve bayramlarda okulun bayrak direğine ay yıldızlı bayrağı asar. Ülküsal'ın öğretmenliği 1918-1920 yıllarında vatan Kırım'daki Bahçesaray Kaytaş Ağa İlkokulu'nda ve Fotisala köyünde,⁹ 1920-1921 yılında ise Türkiye'de, Polatlı'nın Karayavşan köyünde¹⁰ devam edecektir. 1918 yılına gelindiğinde, artık Kırım'da Kurultay hükümeti kurulmuş, Çarlık döneminde yok edilen kültür unsurları yeniden canlandırılmaya başlamıştır. Bunun için de, Kırım dışına sürgün özelliği gösteren göçlerle çıkmış bulunan Kırım Türklerine ihtiyaç vardır. Gerekli izni alamamış olmasına rağmen, genç Müstecip'in vatana gitmesine ve orada öğretmenlik yapmasına hiçbir kuvvet engel olamayacaktır. Nitekim kaçak olarak gittiği Kırım'da Almanlara yakalanır ve Akyar Hapishanesi'nde bir müddet kalır. Daha sonra öğretmenliğe başladığında Türkiye'den de pek çok öğretmenin Kırım'a döndüğünü ve öğretmenlik yaptığını görecektir. Ancak 1920 yılında Bolşeviklerin Kırım'a girmeleri üzerine Müstecip Bey Kırım'dan bir motor ile ayrılmak zorunda kalır. Hayatında ağlamadığı kadar ağlar vatandan ayrılırken... Otuz altı saat süren yolculuk sonunda Ereğli'de kara-ya çıkar. Ereğli'den Ankara'ya yürüyerek gelen Müstecip Ülküsal, savaştan yeni çıkmış Anadolu'yu ve Anadolu köylüsünün durumunu, yaşanan olayları naklederek tasvir eder.

1920-1921 kışında Polatlı'nın Kırım Türkleri tarafından kurulmuş olan Karayavşan köyünde öğretmenlik yapar. Kırım'da olduğu gibi bu köyde de halkın içinde kör taassubun esiri olan pek çok kimselerin bulunduğunu görerek üzülen Müstecip Ülküsal, her şeyden evvel okul ve iyi yetişmiş din adamlarına ihtiyaç olduğunu tesbit eder. Ertesi sene İstanbul'a gelerek lise tahsilini tamamlar ve Azaplar köyüne döner. Bükreş Üniversitesi'nde hukuk tahsili yapan Müstecip Bey, her fırsatta halkı aydınlatmak ve Kırım'la ilgili şuur uyandırmak amacıyla içtimaî ve millî faaliyetlerine de devam etmektedir. Maalesef bütün bu faaliyetlerin yanında acı olaylar da yaşanmaktadır. 1922-1923 kışında Bükreş'e gelen İsmet Paşa ile görüşükten sonra yolcu treninin altında kalır ve ayağı ökçesinden kesilir. 1926 yılında Hukuk Fakültesi'ni bitiren Müstecip Bey evlenir ve Pazarcık şehrinde avukatlık stajına başlar. Şehrin tek Türk avukatı olan Ülküsal, Pazarcık Türk Cemaati ve gençliği ile sıkı ilişkiler kurar, konferanslar verir, gazetelere makaleler yazar.

Romence bilmeyen öğretmenlere öğretmenlik yapma izni verilmeyeceği için, Pazarcık Nümune İlkokulu'nda 40 kadar Türk öğretmene ücret almadan Romence dersi verir.

Yüreği dâima Türk Dünyası için çarpan Müstecip Bey, Türk Dünyasının aktif fikir adamları ile de devamlı ilişki içindedir. Kazan Türklerinden Ayaz İsaki Bey'le de bu dönemde Bükreş'te tanışır ve fikir alışverişleri senelerce sürer. Ayrıca Başkurdistanlı Prof. Dr. Zeki Velidî Bey, Azerbaycanlı Mehmet Emin Resulzâde, Kazanlı Dr. Ahmet Temir gibi Türk Dünyasının değişik beldelerinden pek çok şahsiyet ile dostluklar kurmuş ve bu şahsiyetlerle yaşanan baskılara karşı çareler aramış, ortak çalışmalar yapmıştır.

Pazarcık'ta yaşayan milliyetçilerle sık sık toplantılar yapan Müstecip Bey, milleti uyandırmak ve kaldırmak gayesiyle 1 Ocak 1930 tarihinde *Emel Mecmuası*'nı çıkarmaya başlar. Mecmuanın karakteri, gayesi, dili ve konuları hususunda -bugün hâlâ *Emel* dergisinin prensipleri olarak korunan- bir tüzük hazırlar. Bu tüzüğe göre, dergi hiçbir partiye angaje olmayacak, demokrasi prensipleri içinde Türklüğün hak ve menfaatlerini savunacak, derginin dili açık ve sade Türkçe olacak, mahallî şive ile yazılmış manzume, şiir, hikâye ve fıkraları oldukları gibi yayımlayacak, Türk Dünyasına ve bilhassa Türkiye ve Kırım'a ait haberleri ve yazıları yayımlayacak ve iktibas edecektir. Bu tarihten sonra Müstecip Bey derginin yazılarının hazırlanması, basılması, hattâ köy köy dolaşarak abone ücretlerinin toplanması gibi derginin her türlü işleri ile bizzat uğraşacaktır. Derginin beşinci sayısından sonra Cafer Seydahmet Kırım'er de dergiye makale yazmaya başlar. Ancak 1930-31 yıllarında abone ücretlerini bile toplayamaz duruma gelen Müstecip Bey, dergiyi kapatma tehlikesi karşısında kaldıysa da, Azerbaycanlı Türklerden gelen 24 dolar sayesinde dergiyi çıkarmaya devam eder. Türkiye Türklüğünün harf inkılâbına uyararak, birliğin sağlanması amacıyla Temmuz 1939 sayısını yeni Türk harfleri diye isimlendirdikleri Lâtin harfleri ile yayımlamaya başlar. Ancak şartlar iyice zorlaşmış, *Emel* dergisi artık çıkarılamaz duruma gelmiştir. Nitekim 1940 yılında Pazarcık'taki yarım milyon ley değerindeki evini 225 bin leye satar ve *Emel*'i bir yıl daha yaşatır. Fakat bu yılın sonunda *Emel*'i yaşatmak imkânsız hale gelmiştir. Müstecip Bey, *Emel* dergisini çıkarırken, *Dobruca ve Türkler* isimli eserini de yayımlar.¹¹ Daha sonra

Türkiye'ye göç eder. 27 Ocak 1941 yılında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Müstecip Bey, Hukuk Fakültesi'ne müracaat ederek, farklı derslerden imtihana girer ve avukat veya hâkim olma hakkı kazanır.

Bu sırada, 21 Haziran 1941'de Hitler Sovyetler Birliği topraklarına girince, tayin edildiği Keşan savcı yardımcılığı görevine gitmekten vazgeçer ve eşi ile iki çocuğunu Çankırı'daki kayınbiraderlerinin yanına bırakarak, Edige Kırım ile birlikte Berlin'e gider. Nihâyet, esir Türk Dünyasının uzun zamandır sabırsızlıkla beklediği Alman-Rus Savaşı başlamıştır ve Rus boyunduruğundaki Türkler hürriyetlerine kavuşacaklardır. Ancak büyük umutlarla gittikleri Berlin'de kaldıkları yedi ay zarfında ne Kırım Türkü esirlerle görüşebilmişlerdir, ne de Kırım'a gitmek için izin alabilmişlerdir. Alman makamları yedi ay boyunca onları oyalamış, zaman zaman ümitlendirmiş, zaman zaman hayâl kırıklığı yaşatmıştır. Ne var ki Almanlar da Ruslar gibi Türkleri hürriyetlerine kavuşturma gibi bir düşünceye sahip değillerdir. Türk denmesini bile istemedikleri esir Türkleri, Tatar diye adlandırmakta ısrarcıydılar ve tek maksatları onları sömürmektir.

Almanya'dan döndükten sonra Türk makamlarına da bilgi veren Müstecip Bey, İstanbul'a yerleşerek avukatlık yapmaya başlar. Müstecip Bey hâtıralarını burada noktalamış ancak, 1944 yılından 1957 yılına atlayarak, Ankara'da çıkarılmaya başlayan *Kırım* dergisi ile ilgili bazı hâtıralar daha ilâve etmiştir.

Müstecip Bey'in yaşama gayesi hâline getirdiği millî faaliyetleri, hâtıralarını yazdığı 1970 yılından sonra da devam edecektir. 1941 yılında yayın hayatı bitmiş görülen *Emel* dergisi, hâtıraları içinde yer almamakla birlikte, Müstecip Bey tarafından 1 Kasım 1960 tarihinde İstanbul'da yeniden yayımlanmaya başlar. Maddî kaynakların neredeyse yok denecek kadar kısıtlı olduğu 1970'li yıllarda, Hakan Kırımlı'nın da Takdim bölümünde belirttiği gibi, merhum Ali Kemal Gökçiray ve merhum İbrahim Otar gibi küçük bir grupla *Emel* dergisini çizgisinden bir şey kaybetmeden çıkarmayı başarmıştır. Dergi, 1983'te Ankara'ya

nakledilene kadar Müstecip Bey'in idaresinde çıkarılmış, daha sonra da 1996 tarihinde ölümüne kadar katkılarını sürdürmüştür.

Eserin üçüncü bölümünü teşkil eden "İndeks" (s. 409-424), bu sahalarda çalışma yapacakların eserden faydalanmalarını sağlayacak şekilde çok titiz bir şekilde hazırlanmıştır.

Kitabın sonunda ise, Müstecip Bey'in faaliyetleri sırasında birlikte çalıştığı arkadaşlarıyla çektiği 24 adet fotoğraf yer almaktadır.

Kırım Türkleri neredeyse tarihin her döneminde büyük katliamlar ve sürgünlerle karşı karşıya yaşamıştır. Yapmak zorunda kaldığı göçler ise, ne daha çok para kazanmak, ne de daha rahat yaşamak içindir. Çaresizlik onları göçe zorlamış, her göç de sürgün gibi büyük acılarla yaşanmış, mutlaka bir gün vatana dönüleceği düşüncesini de içinde barındırmıştır. Ancak tarih, Kırım Türklerinin vatanlarına dönme imkânını maalesef tanımamıştır. Neredeyse beş nesilden beri Türkiye'de yaşayan Kırım Türklerinde -çok sayıda olmasa bile- hâlâ Kırım Türkü olmanın şuuru varsa, bu elbette Müstecip Bey gibi yiğitlerin sayesinde olmuştur. Eser, vatan ve millet için çalışanlara ve çalışacaklara bir yol gösterici olduğu gibi, dönemle ilgili çalışma yapacaklar için de iyi bir kaynak olacaktır.

NOTLAR

1. Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareket*, Ankara 1996, s. 78-79.
2. Cafer Seydahmet Kırimer, *Nurlu Kabirler*, İstanbul 1991, s. 66.
3. Müstecip Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür-Hâtıralar*, Ankara 1999, s. 13.
4. Müstecip Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşı'nda 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvâsı*, İstanbul 1976, 152 sayfa.
5. *Kırım Yolunda Bir Ömür*, s. 9.
6. *A.g.e.*, s. 10.
7. *A.g.e.*, s. 29.
8. *A.g.e.*, s. 30.
9. *A.g.e.*, s. 78-106.
10. *A.g.e.*, s. 120.
11. Müstecip H. Fazıl, *Dobruca ve Türkler*, Pazarcık 1940, s. 285.

“Oğuz Yurdu”*

Annaguli Nurmemmet, **Oguz Yurdu**,
Tarihî Roman, Ankara 1999.

Doç. Dr. Berdi SARIYEV
AÜ DTCF Çağdaş Türk Lehç. Böl.
Öğretim Üyesi

Önce, eserin yazarı hakkında bilgi vermek istiyorum. Yazar, yakın günlerde kırk yaşını doldurdu. Kırk yaş, Türkmen hesabına göre, hayatta ve işte kendini tanıtmak için bir merhale olarak bilinmektedir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde, Annaguli Bey’in de bu yıllar içerisinde kendini bir yazar, diplomat, mütercim olarak tanıtmış olduğuna şahitlik ediyoruz. Fırsattan faydalanarak kendisine, işi ileri, ömrü uzun, kalemi keskin, ciltleri kalın olsun, demek istiyorum.

Türkmenistan ve Türkiye’nin Yazarlar Birliği Üyesi, “Mahtumkulu” ve “Türk Dünyasına Hizmet” gibi uluslararası ödüllerin sahibi Annaguli Nurmemmet, yaratıcılık faaliyetinin bu kısa süresi içerisinde Türk Dünyası okuyucularının sıcak sevgisini kazanabilmiştir. Daha önce, *Nuhuñ Tupanı*, *Tabu*, *Älem Cahan*, *Çarhu Pelek* gibi eserleri ile tanınan yazar, bugün bağımsızlık yıllarında kaleme alınmış eserlerin en seçkin örneklerinden biri olan ve mânevî kökümüzü serimlemeyi hedefleyen romanlar dizisini (*Oguz Yurdu*, *Ulu Göç*, *Önde Deniz Bar*, *Altın Yay*) sunmaktadır.

Annaguli Nurmemmet, Türkiye Türkçesinde kaleme alınmış *Nuh Tufanı* (Ankara 1995), *Cüzzam Vadi-si* (Ankara 1997) romanlarının yazarı olarak, Türkiye okuyucuları arasında tanınmaktadır. *Göroglu* (8 cilt) ve *Gorkut Ata* (Prof. Dr. Sadık Tural ile birlikte) destanlarının editörüdür. *Harikulâde Sözler Dünyasına Dâvet* (B. Hudaynazarov) adlı şiir demetinin mütercimidir. Bütün bunlardan açıkça anlaşılacağı üzere, Annaguli ünlü bir yazar olmak yanında iyi bir mütercim olarak da kendini tanıtmıştır.

Annaguli Nurmemmet, birçok eğitim müessesesinde tahsil gördü. O, Türkmen Devlet Üniversite-

si’nin Türkmen Filolojisi Fakültesi’ni bitirdi. Ayrıca, bünyesinde dünyaca ünlü şahısların yetiştiği Leningrad’ın Gazetecilik Fakültesi’nde de tahsil gördü. Annaguli’nin üstün bir yazar olarak yetişmesinde, bu eğitim müesseselerinin rolü son derece büyüktür. Yazarın edebî yaratıcılığındaki özgünlük, eserlerindeki tematik aktüellik, mütakâmillik, dil gibi özellikler dikkate alındığında, onun edebî kişiliği ile Rus edebiyatının en ünlü temsilcilerinden Lev Tolstoy (*Savaş ve Barış*), Mikail Şolokov (*Yavaş Don*); Türk edebiyatının Cengiz Aytmatov, Olcas Süleymanov gibi en seçkin şahıslarının yaratıcılığı ile benzerlik içerisinde olduğu açık seçik kendini hissettirmektedir. Eğer böyle bir mukayesenin eski Türkmen edebiyatı içerisinde yapılması gerekirse, yazarın yaratıcılığı ile Türkmen edebiyatına *Dövletyar*, *Yusup Ahmet*, *Alıbey-Balıbeg*, *Tulum Hoca*, *Seypelmelek-Methalcemal* gibi beş destanı kazandıran Magrupi’nin, bu edebiyata aynı ölçüde eser veren, Oğuznâmecilik geleneğini başlatan Andalıp’ın yaratıcılığı arasında göze çarptığı söylenebilir. Ayrıca, bu türden bir mukayese, çağdaş Türkmen edebiyatı sınırları içerisinde yapıldığında, Annaguli’nin romanlar dizisi, Berdi Aya’nın (Berdi Kerbabayev) eserlerine bir prototip oluşturduğuna göre, bu dizi de çağımız açısından “Bağımsızlığın, tarafsızlığın, edebîliğin yeni azimli adımı” olarak değerlendirilebilir. Söz konusu romanlar dizisi Hıdır Ağa’nın (Hıdır Deryayev’in) eserlerine benzerlik göstermesi açısından, “Yüce Türkmen tarihinin, meşhur Türkmen Devleti’nin kaderini” sergilemektedir. Beki Ağa’nın (Beki Seytâkov) eserlerine benzerliği açısından ise, “Türkmen Şecerebaşısı” (Soy Ağacı) Oğuz’un soyunu ve kardeşlerini etkili bir şekilde canlandırmaktadır. Bu mukayeseler sonucu tespit etmiş olduğumuz benzerlikler ister uysun, ister uymasın. Aslında biz böyle bir edebî mukayese yapılmasından yana da değiliz. Biz çağa hizmet vermektan yanayız. Aslında her çağ edebiyat alanına kendi büyüklerini kazandırmaktadır. Bundan dolayı da, isimlerini zikretmiş olduğumuz yazarların hepsinin de, kendi çağının edebiyatında münasip yer işgal ettiği ve eserleri ile hâlâ okuyucularının kalbinde yaşadığı bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında, Muhterem Cumhurbaşkanımız Saparmırat TÜRKMENBAŞI’nın başkanlığında temelleri atılan ve yeni gelişmelere sahne olmakta olan, Bağımsız Türkmenistan Devleti’nde kökü aranmakta olan “tarih, medeniyet, edebiyat, sanat” ruhlı yeni Türkmen

edebiyatında Annaguli'nin de önemli bir yer işgal ettiğinin sevincini paylaşmak istiyorum.

Yazarın bu dizisi, *Oğuz Yurdu* adlı kitabı ile başlamakta, *Altın Yay* başlıklı romanıyla da sona ermektedir.

Oğuz Yurdu romanı, üç bölümden müteşekkildir. Eserin birinci bölümü "Altın Yayın Buşluğu" (Altın Yayın Müjdesi) olarak adlandırılmıştır. Başlığı okumuş, fakat roman hakkında daha hiçbir bilgi sahibi olmayan okuyucu, bu durum karşısında "Neyin altın yayı?", "Kimin müjdesi?" telâşına kapılabilir. Fakat bu durum son derece tabiidir. Yazar bu türden pürüzleri gidermek amacıyla, eserle ilgili kısa ve özlü açıklamalarını sunmuştur. "Oğuz Han ihtiyarlaşınca bir yerlere gitmiş ve gözlerini kapatarak üç gümüş okunun her birini evrenin farklı istikâmetlerine doğru atmış. Arkasından da yayını fırlatmış ve halkına hitaben: 'Gümüş okların her biri büyük bir devlettir, altın yay ise dünyayı almaktır.' Herkes gümüş oklar ile altın yayın arayışına çıkmış."

Aslında tarihin derinliklerine giden bu müjde, günümüzün müjdesidir. Bu Türkmen Ağa'nın bağımsızlığının, tarafsızlığının müjdesidir. Yoksa Oğuz Han'ın altın yayını biz mi bulduk?! Evet, kısa ve özlü bir ifade ile saygıdeğer liderimiz, muhterem Cumhurbaşkanımız Saparmırat TÜRKMENBAŞI'nın başkanlığındaki arayışlar neticesinde, dedemiz Oğuz Han'ın altın yayını biz bulduk. Bu müjde yazarın son derece hacimli eserine Giriş'inin en zarif yönüdür. Böylece yazar edebî eserinin temellerini, tarihin derinliklerinden günümüze, günümüzden de geleceğe uzanan millî kökenine dayandırarak, bir bütün olarak serimlemeye çalışmıştır. Tarihî ve edebî olgularla iyice donatılmış olan bu bağ, kaynağını Türklerin soy ağacının şecere başısı Oğuz Han'dan almaktadır.

Yazarın *Oğuz Yurdu*'m kale ile, ama "Hatap Kalesi" ile değil de "Tak Kalesi" ile başlatmış olmasının da kendine özgü bir hikmeti vardır. Bu durum yazara, oturaklı hayatın köklerini izlemeye ipucu vermiştir. Daha doğrusu, son derece sıkı bir şekilde sarılmış yumağın başlangıç noktası hizmetini vermiştir. Torunları ile pazara gelmiş Selçuk Ağa'nın dikkatini bir tüccarın satmakta olduğu şamdanlık çeker. "Bu nerede hazırlanmış olursa olsun, dedemiz Oğuz Han'dan bir nişandır, mutlaka öyle olması gerekir..." diye, bunun gerçekten de öyle olup olmadığını anlamaya acele eder. Böylece, Selçuk Ağa'nın tüccara yönelttiği soruların cevaplarından da "Tak Kalesi"nin ve dedemiz

Oğuz Han'dan miras kalmış sacayağın sırlı perdesi açılmaya başlıyor.

Eserin her bölümünü tarihî olgularla ustalıkla yoğurmuş olması, yazarı meslektaşlarından ayıran en önemli özelliklerden biri olarak kendini hissettirmektedir. Eserin "Oğuzun Ak Atı" (Oğuz'un Beyaz Atı) başlıklı bölümünde, yazar önce okuyucuya at ve Oğuz Han hakkında tarihî bilgi vermektedir. Ona, tarihin derinliklerine giden kültür mirasımızdan unsurlar aşılacaktır. Bu cömertlik, bir taraftan yazarın kendi cömertliği gibi gözükmemekte ise de, aslında ele aldığı tarihî gerçeklik ile edebî gerçekliğin yekdiğerinden ayrı olmadığı, ikisinin biraraya getirilerek, iyice yoğrulduktan sonra sanatsal bir dille ifade edilmekte olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile, tarihî gerçeklik, sanatsal gerçeklik ve yazarlık yeteneği üçlüsü bir bütün oluşturarak, söz konusu bölümde, zihnimizde akatlı olarak ifadesini bulacaktır. Oğuz Han'dan miras kalmış ve her zaman yekdiğerine destek vermekte olan kutsal sacayağa dönüşerek, eserin sağlam sütununu oluşturacaktır.

Bu bölümde yazar, yine tarihin derinliklerine giden mirastan iki parça bilgi sunuyor. Bunlardan birincisi at hakkında: "Nisa (Nusay) adlı bir vadi var. İşte bu vadide son derece müthiş atlar yetiştiriliyor. O günümüzde bilinen atlardan (argamak dal bedevlerden) son derece üstün tohumu ile farklılık göstermektedir." İkincisi ise, Oğuz Han hakkında: "Oğuz hayata gözlelerini açarak, anne sütünü ancak bir kez emdi, sonra ise şarap istedi." İşte bundan sonra, yazarın ne anlatacağı açıkça ortadadır. Romandaki canlı sembollerden biri olan ak at, insanın en yakın yardımcısı olarak eski Oğuz neslinin hayatını canlandırmaktadır. Bundan dolayı, "Ak zat alnına yağsı" (Beyaz şey kaderin için iyi gelir) diye, beyaz şeyleri alnına silen Türklerin soyunun şecere başısı Oğuz Han da eserde beyaz atlı olarak canlandırılmaktadır. Bundan dolayı da Selçuk Ağa'nın torunları Çağrı ile Togrul'un gece rüyasında gördüğü, gündüz ise aklında düşündüğü hep beyaz atır. Aslında at, millî miras olarak ruhumuza sinmiştir. Bundan dolayı da, ona hep yakınlık duymuşuzdur.

Eserde, ayrıca canlı sembol (at) ile cansız sembol (halı) arasındaki uyum ve bütünlük de açık seçik kendini hissettirmektedir. Tâ baştan beri atları rahat bırakmayan Oğuz, sonradan atlardan çok iyi anlayan, bilgece davranışlar serimleyen bir hükümdar olarak eserde kendi yerini bulmuştur. O, Etek halısını gelin kızlara

dokuttu. Nereye gittiye, köz gibi Etek halısını da hep yanında götürdü. Atı sıkıldıkça, gözleriyle yaylasını aradıkça, halıyı çıkarıp, onun önüne serdi. Bu durum karşısında, at güya kendi ülkesine gelmiş gibi şahlana- rak, kişneyerek rahatlıyordu (s. 46). Bu kısmı şöyle yorumlamak mümkündür: Yurt-Halı-Halıyı Döşmek-At-Şahlanmak-Kişnemek=Devlet-Bayrak-Bay- rağı Asmak-Arma-Ayağa Kalkmak-İstiklâl Marşı'nı Söylemek.

İşte, iki sembol. Biri eski Oğuz neslinin hayatını yansıtan insan gibi düşünen *at*, ötekisi ise, kadim Oğuz neslinin tarihini kendi düğümlerine sindiren na- kışları ile *Oğuznâmeleri* yazdığı *halı*. Her ikisinin de Türk kültüründe saygıdeğer yeri vardır.

Eserin “Yedi Miras” adı altında zikredilen bölü- mü, etkileyici bölümlerden biridir. Oğuz Han’ın bü- yük bir “*geñeş*” (danışma meclisi) düzenleyeceği hakkındaki haber her yere yayılıyor. Burada eski Türkmence bir kelime olan “*geñeş*” okuyucuya hiç de yabancı gelmemektedir. Bu kelime “*geñeş, geñeşçi, geñeş-ilçi...*” gibi çeşitlemeleri ile devlet sistemimiz- de hâlâ eski resmiyetini muhafaza etmektedir. Oğuz Han, bu büyük *geñeş*ten önce, vezirleri ve yakınları ile çöle çıkmış. Onlar çölde dolaşırken, bir çoban kampı ile karşılaşmışlar. İşte burada, yazarın ilk olarak ka- zandırmak istediği, eski Türk devlet sisteminde kendi ifadesini bulan *sacayağa* dayalı teorinin sırlı perdesi yavaş yavaş kendini açığa vurmaya, varlığını hissettir- meye başlıyor.

Gerçi, ne Oğuz Han’da, ne de onun vezirlerinde kendini beğenmişlik gibi bir karakter yoktur. Oğuz Han ve onun yanındakiler çok az bir süre de olsa, kendileri- ni ağırlamaktan sevinç duyan çoban kampında durak- larlar. Çünkü onlar, gümüş renkli çölle bütünleşen, her zaman açık havada gezinmekte olan insandan, onun ha- yatından derin mânâ aramaktadırlar. Okuyucunun dik- kati, burada Oğuz Han’daki tuza (yiyecek, içecek şey- ler) olan saygının eşsiz örneğini açık seçik bir şekilde fark etmeye çekiliyor. Mazisi çok eskilere dayanan bu karakteri çoban çorbasının tadına bakan Oğuz Han’ın, “*Duza, çöreğe tagzım ederin. Bereketiñ bol bolsun!*” (*Tuza, ekmeğe baş eğerim. Bereketin bol olsun*) biçi- mindeki alkış (dua) sözleri de kanıtlamaktadır.

İşte bundan sonra, yazarın sanat yeteneğinin eseri olarak, okuyucu yekdiğeri ile örtüşen iki soru ile kar- şılaşmaktadır. Bu soruların biri, roman kahramanı Oğuz Han’ın mânevî tipi yardımıyla yansıtılan “*Üç*

ayak nedir?” tarzındaki soru. İkincisi ise, “*Eski Türk devlet sisteminin sacayağa dayalı devlet teorisinin an- lamı nedir?*” tarzındaki sorudur. İşte, ilk defa Oğuz Han devrinde dile getirilmiş ve daha sonra Yusuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig* (1069)’i ile Karahanlı Devleti- nin siyâsetinde gündeme getirilen bu teoriyi, yazar ta- rihî örneklerden süzüp almış ve Türkmen edebiyatına kazandırmakta olduğu eserinde son derece ustalıkla yerleştirmiştir. Böylece yazar, İnsan-Ülke-İdrak; İn- san-Vatan-Deha; Şahsiyet-Devlet-Siyâset gibi düşün- celeri yekdiğeri içerisinde eriterek, sağlam bir bütün oluşturmaktadır. Yazar, bu durumu, Oğuz Han’ın ifa- desiyile, sade dilde şöyle dile getirmiştir: “*Bunun bir ayağı siz diye çobana işaret etti. Bir ayağı ise, üzerin- de gezinmekte olduğumuz topraktır. Diğer ayağı ise, temellerini attığımız devleti ileriye doğru götüreceğ dü- şüncelerimizin kaynağıdır. Sacayağın üzerindeki kazan ise, bereketimizdir, devletimizdir, tacımızdır...*”

Eserde, herşeyin akışlı bir şekilde yansıtılması, on- da şüphe edilecek bir şey yok gibi bir izlenim uyandır- maktadır ise de, olayların akış silsilesi içerisinde okuyu- cu zaman zaman yazarın sırlı tuzaklarının edebî bas- kısı altında kalmaktadır. Yazar, okuyucusunu, üzerin- de derin düşünmeyi gerektiren matematik problemleri hatırlatan olaylarla karşı karşıya bırakıyor. Tıpkı, “*As- lında sacayağın ayağı dört tanedir*” tarzındaki sözü gibi. Burada önemli olan, *sacayağın* dördüncü ayağını bulmaktır. İşte, problem! Üzerinde düşün. Yedi ölç, bir kes (karar ver)! Nasıl olsa ne istendiği açık...

Oğuz Han’a göre, “*sacayak*” (*tagan*), Devlet de- mektir. Fakat “*dört ayak*” nedir? Hangi *sacayağın* dört ayağı varmış? Hangi *sacayakta* dört ayak görülmüş? Gerçi, dört kulplu kazan diye duymuştuk. O da taşı- mak için!... İşte, okuyucusuna arka arkaya yönelttiği bu tür sorular karşısında, “*taşımak*” sözünü söyleyen yazar, kendini rahat hissetmeye başlıyor. Okuyucusu- nun biraz daha derin düşünürse, problemi çözeceğine inanıyor. Fakat sevincini hiç de hissettirmiyor. Belki, bu da yazarın okuyucusuna yönelik kendine özgü bir tavrıdır. Lâfımızı pek uzatmadan okuyucunun ruhunu sarsan bu sorunun cevabına geçelim. Problemin cewa- bı, yani dördüncü ayak diye aradığımız şey, aslında *sacayağın* “*gerege*”sidir.

Gerege, çok eski bir Türkçe kelimedir. Bunun Türkçe bir kelime olduğunu *Orhun Yenisey Âbideleri* (Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1994, s. 811), Kaşgarlı Mahmut’un *Divan ü Lügat-i*

Türk'ü (Besim Atalay çevirisi, Ankara 1992, Cilt I, s. 447, 3. bs.) ve *Türkmen Diliniñ Sözlüğü* (Aşgabat 1962, s. 166) kanıtlamaktadır. Yük kaldırmak, denge, ev kurmak, kalp yapmak gibi anlamları ihtiva eden bu kelime, ilk bakışta güya sadece sacayağın üzerinde konulan kazanı dengede tutan demir kasnak gibi bir izlenim uyandırmakta ise de, aslında bu demir gibi sağlam "yasa"yı, çelik gibi dayanıklı "düzen"i akla getirmektedir. Sacayağın ayaklarını merkezden eşit derece uzaklıkta birleştirerek, onun dayanıklılığını sağlayan *gerege*, bir siyasî terim olarak, eski devirde kaganat, Orta Çağ'da saltanat biçiminde ifade edebileceğimiz bir terimdir. Devlet yönetimindeki zorluğu, yükümlülüğü, sorumluluğu omuzunda taşıyan, hep bu sözünü ettiğimiz "*gerege*"mizdir, sistemimizdir.

Artık dörtleme hakkında rahatça söz edilebilir. Oğuz Han'ın "üç gümüş ok"u, ayrıca, "gerege"si de var, yani "Altın Yay"ı. Yay olmayınca üç gümüş ok ne işe yarayacak ki?! Oğuz Han'ın dediği gibi, sacayağın üç ayağı var, ayrıca geregesi de var. Eğer üç ayak merkezden eşit derece uzaklıkta yerleşmezse, bereket kaynağı olan kazanı nasıl üzerine koyacaksın? Oğuzların dediği gibi, devletin üç tane direği (sütunu) var: İnsan, Toprak, Fikir-Düşünce. Ayrıca, teşkilâtı, Devlet yönetim sistemi de var. Yazara göre, eskiden Türk devletlerinden sacayak teorisine dayalı dünyada ünü ün aşan devletler bilinmektedir: Oğuz Devleti, Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti.

Eserin "Yedi Miras" başlıklı bölümünde, yazarın tarihin derinliklerine giden miras ortaklığı ile ilgili sözleri, kökünü Oğuz Han'dan almaktadır. Yazarın, millî oyunlara, inançlara, gelenek-göreneklere, sanata eserinde geniş yer vermiş olduğu kendini açık seçik hissettirmektedir.

Romanın "Güllerin Isından Alınan Saz" (Çiçeklerin Kokusundan Elde Edilen Müzik) başlıklı bölümünde, eskiden beri müzik sanatının kudreti ile yaşayan Türk milletinin sanata düşkünlüğü derinlikleri ile yansıtılabilmektedir. Yan bakarak, çiçeklerin koku ile müzik sesi arasında uyum sağlamaya çabalayan gıcakçının (gıcak çalan) oturuşunu kendince "kibirli" sayan, müzikten hiçbir şey anlamayan hükümdarın "*cel-lat*" diye bağırdığı sesini terazinin bir tarafına koyan yazar, terazinin diğer tarafına da, çiçek kokularından seçerek melodi yığan, daha doğrusu melodi oluşturan gıcakçının gıcağından çıkan cana şifa verici sesi koyarak, terazinin tartım sorumluluğunu okuyucusuna bırakmaktadır.

"Süt Perilerinin Govağı" (Süt Perilerinin Mağarası) adlı bölümde, hükümdarla Selçuk Serkerde (komutan) arasındaki çatışmaya yer verilmiştir. Hükümdar, Selçuk'u keyif çektiği mağarasına götürmüştür. Mağaradaki düzensizliklere şahit olan Selçuk'un olaya bakışı Oğuz Han'ın mânevî köküne dayalı düşünceden tamamen farklıdır. Bu noktada hükümdar ile Selçuk'un yolları birbirinden ayrılmaktadır. Selçuk Serkerde, süt gölünde kızların yanında sakalını sallayıp kikirdeyerek dolaşan hükümdara nazarı dikildiğinde, Kadim Oğuzların Bozoklara verdiği cezayı hatırlatıyor. Çünkü, halkının ahlâkını, kızların, gelinlerin ar namusunu koruması gereken hükümdarın kendisi, "*yerin altında süt gölünü inşa ettirerek gününü keyfi sefada geçirmektedir.*" Burada Selçuk Serkerde kırılacak arabanın tekerleğinin önce gıcırdamaya başladığının farkına varıyor. Saraydaki yolsuzluklara dayanamayıp, orayı terk ediyor ve sonradan Müslümanlık yolunu seçiyor.

"*Ey elim, günüm ağladığımda bile ağladınız, güldüğümde bile güldünüz. Ben size danışmak istiyorum. Biz Müslümanlığı kabul etmeliyiz...*" Eserde eski tarihlerden beri devam ettirilmiş inançtan vazgeçip, yeni bir dini kabul etmek problemi de çok yerinde zikredilmiştir. Bu durum Selçuk Ağa'nın vefatından sonra, onu "*Nasıl toprağa vermeli?*" tarzındaki danışmada kendini açığa vurmaktadır.

Selçuk Ağa, Çağrı ve Togrul'u sağlam insanlar olarak yetiştirmek için son derece büyük emek harcamıştır. Eserde yer alan Çağrı ve Togrul'un davranışlarından öyle anlaşılıyor ki, Selçuk Ağa bu emeği hiç de boşuna harcamamıştır. Her ikisi de (Çağrı ve Togrul) efendice davranışlar serimlemektedir. Bunu eseri okumakta olan okuyucu hemen tespit edecektir. Çağrı ve Togrul, yekdiğerine son derece uyumlu davranışları ile dikkat çekmektedir. Onlardan biri biraz olumsuz davranışa yol verdi mi, hemen öteki yardıma koşar, onu sakinleştirir, akıllı davranışlar serimlemesini öğütler. "*Ya o zaman ne yapacağız, böyle boşu boşuna da oturulmaz*" diyen Çağrı Batır dikkatini kardeşine çevirir. Togrul'un cevabı bilgelikle verilmiştir: "*Ağa beyim, boşuboşuna oturmaya gelmediğimiz herkes bilincinde, fakat biraz sabırlı olarak, bilgece davranışlar serimlememiz gerekiyor. Önümüzdeki zafer için, boşuna kan dökülmesin, akıl yolunu bulup, bir de onu denersek, amacımıza belki de daha hızlı ve yarasız ulaşırız.*" Burada yazar, Oğuz Han'dan, Selçuk Ağa'dan, yani kadim kökten temelini alan Türk bilge-

liğinin her yeni kuşak tarafından devam ettirilmesi gerektiğine okuyucusunun dikkatini çekmektedir. Çünkü bu tür sağduyu, sabırlılık, danışılarak verilen öğütler bulunmadığı takdirde, Arslan Han gibi, Cesar Han'a hileyle galip gelen Ali Tegin'in Çağrı ve Togrul'u da egemenliği altına alarak yok edeceği açıkça ortadadır. Selçuk Ağa'nın bilgece eğittiği torunlar hakkında, saraydan filini aldırın Sultan Mesud'un aklından geçenler şuydu: "*Hükümdar bir kişi olur. Togrul ve Çağrı Bey'in arasını bozarak, bunları birbirine düşürmeli...*"

Yazarın romanının son kısmı da çok ilginçtir. Aklında her türden kargaşanın yükünü taşımakta olan Sultan Mesud'un dikkati bahçe ağacının budağında yekdiğerine yaklaşık oturan iki tane kuşa dikilir: "*O, arını bu kuşlardan almak istiyor gibi, ellerini hareketlendirerek, onları kovmak istedi. Kuşların her biri farklı yöne uçtuğunda yüzü parladı. Güya derdine derman bulmuş gibi, Sultan biraz rahatladı. Demek ki, kuşları uçurursan, her biri farklı yöne doğru gidecekmiş...*" Aslında burada kastedilenler, bahçe ağacı dalında oturan kuşlara ait değildir. Selçuk Ağa'nın bilgece eğittiği Çağrı ve Togrul'la ilgilidir. Sultan Mesud'un amacı, bu iki kuşu aynı ağaç dalında oturtmamak idi. Bundan dolayı da, Sultan telâşlı bir hâlde kuşları ürküterek, onları birbirinden ayırmak istiyordu.

İşte, yazarın, *Oguz Yurdu* romanını şurada bitirsem diye nokta koyduğu cümlesi. Okuyucunun ise, keşke

burada bitmeseydi dediği ve ikinci eseri sabırsız bir şekilde beklediği yer. Bize göre, bu kuşların da kendine özgü sırrı var gibi geliyor. Belki de, bu kuşlar, bir de yekdiğerine çok yakın hâlde duran kuşlar bir sembolün belirtisidir. Belki de, ikinci Türk devleti Büyük Selçuklu Devleti'nin bayrağında bir vücut iki baş olarak yer alan kartalı hatırlatmaktadır. Belki de, Selçuk Ağa'nın cesur torunları Çağrı ile Togrul'dur...

Bir yazıyla koskoca bir romanın her yönüyle ele alınıp yansıtılamayacağı tabiidir. Fakat anlattıklarımı şöyle bir sonuca bağlamak istiyorum:

Türkmen edebiyatına yeni kazandırılmış olan bu roman, kadim Oğuz Türklerinin evren anlayışı, devleti, siyâseti, felsefesi, zihniyeti, tarihi, edebiyatı, medeniyeti, sanatı, millî gelenek-görenekleri ile ilgili bilgilerle ustaca yoğurulmuştur. Yazar, kökünü atalarımızdan alan kaynaklardan da son derece ustalıkla yararlanmış ve okuyucusunun beklentilerini, isteklerini, meraklarını tatmin edebilmiştir. Roman, kaynak ve tarihî olgular bakımından da oldukça dolgundur. Dili sade ve akışıdır. Tarih, edebiyat, dil alanları ile ilgili okul programlarına kaynak hizmetini verebilir. Sinema uzmanları, üzerinde, iyice düşündükleri takdirde, birçok film vücuda getirebilir. Tiyatro uzmanlarımız da üzerine eğildikleri takdirde, canlı sahneler ortaya koyabilirler. Bütün bunların gerçekleşmesini umut ediyoruz.

* *Türkiye Türkçesine DTCF Felsefe Bölümü Doktora Öğrencisi Güçmurat Soltanmuradov tarafından aktarılmıştır.*

"Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler" -Osmanlı Saray Dügünleri ve Şenlikleri-

(Doç. Dr. Ahmet ARSLAN)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

“İzzet Ali Paşa Divanı”

İzzet Ali Paşa (Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği), Divan (Tenkitli Metin), Nigâr-nâme (Tenkitli Metin),
Haz. Yard. Doç. Dr. A. İrfan Aypay,
İstanbul 1998, 314 sayfa.

Şevkiye KAZAN

Süleyman Demirel Üni. Burdur Eğ. Fak. Ar. Gör.

Divanlar, eski Türk edebiyatımızın en önemli eserleri ve kaynaklarıdır. Şâirlerin şiirlerini topladıkları yazma kitapların adı olan divan kelimesi bir devrin edebiyatının da adı olmuştur. Divan edebiyatımızın bu gün daha iyi anlaşılabilmesi için, bu eserlerin bilimsel yöntemlerle ortaya çıkarılması ve yayımlanması gerekir.

Yard. Doç. Dr. A. İrfan Aypay da *İzzet Ali Paşa Divanı*'nın Önsöz'ünde, “*Divan* şiirinin daha iyi anlaşılabilmesi ve sosyal tarihimizin gereğince kavranabilmesi için sağlıklı divan neşri önemlidir. Hele hele yaşadığı devrin temsilcisi sayılabilecek sanatkârların şiirlerinin neşri, daha büyük önem taşır. Metin neşri ülkemizde henüz yeterli sayıya ulaşamadı...” diyerek, III. Ahmet ile damadı Nevşehirli İbrahim Paşa devrinin önemli şâirlerinden ve değerli devlet adamlarından İzzet Ali Paşa'nın *Divan*'ı üzerinde çalıştığını bildirmektedir.

İzzet Ali Paşa Divanı ve *Divan*'ın sonunda yer alan *Nigâr-nâme*, A. İrfan Aypay tarafından *İzzet Ali Paşa, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Divanı ile Nigâr-nâme'sinin Tenkitli Metni* adıyla Fırat Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak ilk defa 1986 yılında hazırlanmıştır. Eski Türk edebiyatımız açısından önemli bir çalışma olan bu eser, yüksek lisans tezinin daha sonra yeniden ele alınmasıyla, Lâtin harfleriyle transkripsiyonlu olarak günümüz okuyucularının istifadesine sunulmuştur.

Böylece XVIII. yüzyılın değerli devlet adamlarından ve önemli şâirlerinden kabul edilen, hattâ Nedim ve Şeyh Galip gibi üstadlar başta olmak üzere nice şâirlere nazireler yazdıran, İzzet Ali Paşa'nın *Divan*'ının tenkitli metninin yayımlanması, edebiyat ve sosyal tarihimiz açısından büyük bir kazanç olmuştur.

İzzet Ali Paşa'yla ilgili olarak verilen bilgiler daha çok eski kaynaklara, tezkirelere ve kitabın dipnotlarında belirtilen bazı araştırmalara dayanmaktadır. Yard. Doç. Dr. A. İrfan Aypay, daha önceki değerlendirmeleri de göz önün-

de tutarak, İzzet Ali Paşa'nın ilmi ve edebî seviyesini, yine *Divan*'dan aldığı örnek şiirlerle belirlemiş, şâirin şiirlerini ve sanatını değerlendirme yoluna gitmiştir. Şâirin şiir ve şiir diliyle ilgili bilgiler verirken, bir yandan da, “Sosyal Hayat ve İstanbul”, “Şahıslar ve Beldeler”, “Mevsimler”, “Lâle” gibi küçük başlıklarla yazarın yaşadığı dönemin izlerini aramıştır. *Divan*'daki şiirlerde yazıldığı dönemin toplum yapısına dair izlerin bulunması, edebiyat tarihçileri ve Osmanlı tarihçileri açısından da eseri ilgi çekiçi kılmıştır.

Kitapta, “Eserleri” alt başlığı altında, şâirin *Divan*'ı, *Aynî Tarihi Tercümesi*, “*İzzet Ali Paşa'nun Nedim'e, yine onun sevgilisinin ağzından lâtife için yazdığı bir mektubun her cümlesine, Nedim'in şaka yollu cevap vermesi suretiyle oluşmuş...*” (s. 17) *Nigâr-nâme'si*, “*Sâfayı'nin tezkire için kendisinden birkaç gazel göndermesini istemesi üzerine İzzet Ali Paşa'nun şiirleriyle birlikte yazdığı...*” (s. 18) *Tezkire* (mektup) adlı eseri hakkında, dipnotlarda belirtilen kaynaklara dayanılarak, tanıtıcı bilgiler verilmiştir.

“*Divan*'ın El Yazması Nüshaları” başlığı altında da, Yard. Doç. Dr. Aypay, İzzet Ali Paşa'nın *Divan*'ının yirmibir nüshasının olduğunu, eserin edisyon kritiğini yaparken dört nüshayı göz önünde tuttuklarını, bu nüshaların yeterli olmadığı durumlarda diğerlerine müracaat ettiklerini söylemektedir. Eserin ilk bölümünde yer alan İzzet Ali Paşa ve eserleri hakkında oluşan bu ayrıntılı kısım, tüm nüshaların münderecatlarının tablo hâlinde gösterilmesinden sonra bibliyografya ve transkripsiyon işaretleriyle sona ermektedir.

Asıl kitabı oluşturan ikinci bölümde ise, *İzzet Ali Paşa Divanı*'nın tenkitli metni yer almaktadır. *Divan*, 19 kaside, 29 tarih, 3 musammat, 139 gazel, 8 noksan gazel, 2 müstezat, 6 şarkı, 11 kıt'a, 6 nazm, 13 rubâ'i, 20 matla, 62 lâle beyti, 6 müfret, 10 lügaz, 2 mesnevî, 11 Farsça şiirden oluşmaktadır.

Eserde yer alan her şiire bir sıra numarası verilmiş ve aruz kalıplarının adları şiirlerin başlarına yazılmıştır. Her sayfanın altında dipnotlarla nüsha farkları da gösterilerek hazırlanan bu bilimsel yayın, meraklıların da kolayca okuyabileceği temiz ve düzenli bir baskıyla okura sunulmuştur. *Divan* metnini takip eden “Farsça Şiirlerinin Tercüme-leri”nden sonra o devrin eğlence âlemlerini anlatan *Nigâr-nâme* de transkripsiyonlu olarak yer almıştır.

Üniversitelerimizde yapılmış birçok tez henüz ilim dünyasının istifadesine sunulamamıştır. Dr. Aypay'ın tezinin yıllar sonra da olsa baskısının olması sevindiricidir. Dileğimiz, diğer çalışmaların da gün ışığına çıkmasıdır. Sayın Yard. Doç. Dr. A. İrfan Aypay'ın, İzzet Paşa'nın hayatı ve *Divan*'ı üzerine gerçekleştirdiği bu kitap ile hem sosyal tarihimize, hem de edebiyatımıza büyük hizmet verdiğine gönülden inanıyor, çalışmalarının devamını diliyoruz.

İbn Kemâl'in "Tevârih-i Âl-i Osman"

İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*,

VIII. Defter, (Transkripsiyon),

Hazırlayan: Prof. Dr. Ahmet Uğur,

Ankara 1997, Türk Tarih Kurumu Yayınları,
XXXIII + 298 sayfa.

Yard. Doç. Dr. Kayhan ATİK

Kırıkkale Üni. Fen-Edeb. Fak.

Tarih Böl. Öğretim Üyesi

Türkler, tarih yapmışlar ama tarih yazmamışlardır, iddialarına belki de tepki olarak biz de diyebiliriz ki, Türk tarih yazıcılığı, esasen ilk Türk yazarı ve ilk Türk tarihçisi Bilge Tonyukuk'tan başlamıştır. Çünkü Bilge Tonyukuk, edebiyatımızda sadece adı bilinen ilk yazar değil, aynı zamanda ilk hâturat yazarı ve ilk tarih müellifidir. Aynı şekilde ikinci olarak, ilk kitâbesini, 731 yılında Dokuz Oğuzlarla savaşırken ölen Kül Tigin adına 732'de yazmış olan Yollug Tigin'i hatırlamamız gerekir. Bundan sonra da, Uygurların ikinci hükümdarı Moyunçur Kağan adına dikilen kitâbeden (720-725) bahsedilebilir. Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra da, Karahanlılar Devleti'nde (840-1212) Türkçe eserler yazılmıştır. Bundan sonra gelen Türk İslâm devletlerinden Gazneliler (963-1186) ve Selçuklular (1040-1308) dönemlerinde yazılan eserlerin tamamı Arapça ve Farsçadır. İslâmiyet'i kabul ederek, İran'a ve Anadolu'ya gelen Türkler yerleştikleri coğrafi bölgelerde Arap ve özellikle İran kültüründen etkilenmiştir. Selçuklu tarihçiliği ve Osmanlı tarihçiliğinin ilk dönemleri, İran tarihçiliğine dayanan Şehnâmeciliğe ve kronolojiye dayanan Arap tarihçiliğine dayanmıştır.¹

Türk tarihçiliği, *Oğuz-Nâme*, *Battal-Nâme*, *Selçuk-Nâme*, *Silsile-Nâme* ve *Menâkıb-Nâme*'lerle devam ettikten sonra, II. Murat devrinde Osmanlı sarayına intisap etmiştir. Murad Hüdavendigâr, Yıldırım Bayezid, Emir Süleyman ve Çelebi Mehmed devirle-

rini, bu arada Timur faciasını bizzat yaşamış olan Ahmedî (1334?-1413) *İskender-Nâme*'sine *Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*'ı da ilâve etmek suretiyle ilk Osmanlı tarih yazıcılığının öncüsü olmuştur. Adı geçen bu eser kendisinden sonra yazılan Şükrullah'ın *Behcetü't-Tevârih*'ine ve Ruhî'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı gibi Osmanlı tarihi eserlerine kaynak olmuştur.²

En eski Osmanlı tarih yazarlarından olan Yahşi Fakih'le (Sultan Orhan'ın imamı İshah Fakih'in oğludur) Osmanlı tarih yazıcılığı yeni bir döneme girmiştir. Yahşi'nin *Menâkıb-ı Âl-i Osman'da Yıldırım Han'a Geline* eseri, kendisinden sonra gelen tarih yazarlarına kaynaklık etmiştir. Âşık Paşa-zâde (1393-1481), 1476'da yazmaya başladığı, *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde, Yahşi'nin eserinin Bayezid'in cülûsuna, yani 1389'a kadar geçen hâdiseleri ihtiva ettiğini ve bu eserden faydalandığını açıkça belirtir. Bu tarih, o zamanın konuşulan Türkçesiyle yazılmış bir eser olup, tarihî değerinden başka dil bakımından da büyük kıymet taşımaktadır.³

Bilindiği gibi, Osmanlı tarihçiliğinin başlangıcı olarak II. Murad dönemi kabul edilir. Fatih Sultan Mehmed döneminde ise, Batılı kaynaklardan tercümelemler ve diğer ilmî faaliyetlere ek olarak, Osmanlı tarihçiliği de bir gelişme göstermiştir. Enverî (*Düsturnâme*), Dursun Bey (*Târih-i Ebû'l-Feth*), Karamanî Mehmet Paşa (*Osmanlı Tarihi*) gibi tarihçiler önemlidir. Nüvesi II. Murad devrinde teşekkül eden, II. Bayezid devrinde yazılmaya başlanan *Tevârih-i Âl-i Osman* adını taşıyan eserler ise, muhteva bakımından farklılıklar göstermekle beraber, esasta birbirine bağlıdır. Bu *Tevârih-i Âl-i Osman*'ların hepsi Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişiyle başlar, fakat sona erdikleri yıl ve anlatılan hâdiseler ayırdır.⁴

II. Bayezid döneminde, *Tevârih-i Âl-i Osman* geleneği üzerine bina edilen Osmanlı tarih yazıcılığı artık tamamen yeni bir döneme girmiştir. Kemâl Paşa-zâde *Tevârih-i Âl-i Osman*, Neşrî Mehmet Efendi *Kitâb-ı Cihan-Nüma*, Oruç Bey *Tevârih-i Âl-i Osman* ve İdris-i Bitlisî'nin *Heşt-Bihest* gibi eserleri önemli tarihlerimizdendir. Fakat bu tarihçilerimiz içinde, Kemâl Paşa-zâde bu dönemin en önemli tarihçisidir.

Asıl adı Şemseddin Ahmed ibn Süleyman olan Kemâl Paşa-zâde'ye "Kemâl Paşaoğlu" denmesinin sebebi, büyük babası Kemâl Paşa'dır. 873/1468-1469 tarihinde doğduğu bilinen Kemâl Paşa-zâde'nin, doğum yerini bazı kaynaklar Edirne, bazıları da Tokat

olarak belirtirler. Büyük babası Kemâl Paşa, Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminin ileri gelen emirlerindedir. Babası Süleyman Çelebi de, Fatih döneminin ileri gelen kumandanlarındanıdır.⁵ Kemâl Paşa-zâde, iyi bir tahsil gördükten sonra, aile geleneği üzere askerî sınıfa girdi. Fakat ilmiye sınıfına gösterilen saygıyı müşahede ettikten sonra, askerî sınıftan ayrılarak, ilmiye sınıfına geçmeye karar verir.

Kemâl Paşa-zâde, II. Bayezid'in "*Ol letâyif ile sa-hâyif-i leyl ü nehar fûr nigâr olub, ol ferâyid-i fevâyid-le gerden-i zamân ârâyış ve ol cevâhir-i zevâhirle gûs-i çerh-i gerdan zînet bula. Havass u avâma nâfi'-i âmm olmağ için Türkî makalin minvali üzre rûşen ü tahrir olına. Tekellûfât-ı inşâya iltizam ve tasallufât-ı belâğaya ihtimâm olunmayub sezâvâr gördi. O dürer-i güreri silk-i kilke getürme buyurdi*"⁶ dediğini belirterek, sultanın, kendisinden havasın ve avamın anlayacağı, açık ve sade bir dille tarih yazmasını istediğini belirtmektedir.

Kemâl Paşa-zâde II. Bayezid'in emri üzerine, yaklaşık 1505-1506 yıllarında bu işe başlamıştır. Eserlerine "*Defter*" adını vermiş ve Osman Gazi'den başlayarak Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar her sultan için bir "*Defter*" yazmıştır. *VII. Defter*'i kısa zamanda tamamlayan Kemal Paşa-zâde, II. Bayezid dönemini içeren *VIII. Defter*'i de eksiklikleriyle beraber sultana sunmuştur. Tarihçimizin eserlerini sultana bir an önce sunmak isteği, eserlerdeki eksiklikleri de beraberinde getirmiştir. Kemâl Paşa-zâde, Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteği üzerine, *VIII. Defter*'in eksik kalan kısmını tamamladıktan sonra, Yavuz Sultan Selim dönemini ihtiva eden *IX. Defter*'ini ve nihâyet son olarak Kanûnî dönemini anlatan *X. Defter*'ini kaleme almıştır. Bu defter 1527-1533 yılları arasındaki olayları ihtiva etmektedir ve Kanûnî'nin Mohaç Seferi'nden dönüşüyle son bulur.⁷ Kemâl Paşa-zâde bu eserleriyle, hem Osmanlı tarihçiliğindeki vukûfiyetini ortaya koymuş, hem de devrinin bazı âlimlerinin görüşlerine mukabil Türk dili ile mükemmel eserler verilebileceğini kanıtlamıştır.

Osmanlı tarihçiliği hususunda, başlangıçtan Kemâl Paşa-zâde'ye kadar, bu kısa bilgileri verdikten sonra; Kemal Paşa-zâde'nin, Prof. Dr. Ahmet Uğur tarafından yayımlanan *Tevârih-i Âl-i Osman-VIII. Defter*'i üzerinde durulacaktır. Bilindiği üzere, Kemâl Paşa-zâde'nin *I., II., ve VII. Defter*'leri, Prof. Dr. Şerafettin Turan tarafından hazırlanarak, Türk Tarih Kuru-

mu'nca yayımlanmıştır.⁸ *IX. Defter* yine Prof. Dr. Ahmet Uğur tarafından hazırlanarak, Berlin'de yayımlanmıştır.⁹ *X. Defter* ise, Doç. Dr. Şefaettin Severcan tarafından hazırlanılarak, Türk Tarih Kurumu'nca yayımlanmıştır.¹⁰

Kemal Paşa-zâde'nin "*Defter*" adını verdiği *Tevârih-i Âl-i Osman*'lar silsilesinin bir zinciri olan *VIII. Defter*'i de, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ahmet Uğur tarafından, Önsöz, İçindekiler, Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dizin, II. Bayezid için Kullanılan Sıfatlar, Şehzâdeler için Kullanılan Sıfatlar Listesi'ni de ihtiva eden bir eser olarak Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Giriş'te, Kemâl Paşa-zâde'nin hayatı, eserleri ve ilmi hüviyetinden bahsedilir. Kemâl Paşa-zâde gerek ilmi kişiliği ve gerekse verdiği eserler bakımından Osmanlı âlimleri arasında önemli bir yer tutar. Yazdığı kitaplar ve risâleler, okuttuğu dersler ve yetiştirdiği talebeler onun ilmi hüviyetini göstermeye yeter. Gelibolulu Mustafa Âli'nin Kemâl Paşa-zâde için şöyle dediği belirtilir: "*Târih-i seb'a-mie'den berü ki fülk-i devlet-i Osmaniye, zümre-i ülemâya ma'mûre ve merz-bum-i Râm ulak olunan memâlik-i hâkaniye, firka-i fuzalâ ve fusahâya meşkûredür. Ne onlar gibi bir zî-fünûn âlim gelmişdür ve ne zât-ı şerîfleri gibi mecma'u'l-fezâ'il bir feylesof-mevsûf ve muhterem işidilmişdür...*" Çoğu risâle olan 300 kadar eserinden bahsedilmektedir. Nihal Atsız'a göre, eserlerinin listesi şu şekilde belirtilir: Türkçe 19 adet, Farsça 7 adet, Arapça 184 adettir.

"Kemâl Paşa-zâde ve Tarihçiliğimiz" başlığında ise, II. Bayezid'in, Osmanlı hanedanı tarihinin yazılmasını isteyerek, İdris-i Bitlisî ve Kemâl Paşa-zâde'ye bu görevi vermesinden bahsedilir. II. Bayezid'in, Kemâl Paşa-zâde'yi dâvet ederek, bu görevi kendisine nasıl verdiği şöyle anlatılır: "*Eğer sa-hâyif-i tevârih ve esmâr-ı letâyif iş'ar olmıyaydı, selâtn-i kâmkârün ve mülûk-ı nâmdârün mefâhir-i me'suru ve âsâr-ı meşhûri bunca sînîn-i şuhûr baka bulmıyaydı, belki mürûr-ı âsâr ve kürûr-ı edvârla cerâyid-i rüzgâr ve defâtir-i leyl ü nehârdan yayulırdı. Sahâyif-i ezkâr-dan letâyif-i esmâr mahv olub, cihândârlarun âsârı bu cihândârından nâ-bedîd olurdu. Ol lâyh olan ma'naya binâen şöyle istida' idi ki, hazret-i şerîfinün ki, nâsıb-ı râyât-ı İslâmdur, dahi sâhib-i kerâmet olan es-lâf-ı kirâmınun câmi'-i menâkib-i eşrâf-ı selâtn-i zamdur, akdâm-ı ikdâm ve eyâdi-yi ihtimâmla a'lâm-i*

İslâmı ref' itmişlerdür. Kâffe-i enâmdan mesâib-i ey-yâmı ve nevâib-i a'vâmı keff u def' itmişlerdür. Bey-ne'l-enâm meşhûr ve elsine-i havâss u 'avâmda mez-kûr olan meâsirleri ki; mefâhir-i eyyâm-ı İslâmdur, ceride-i duhura ve harîde-i eyyâm-ı şuhura sebt ola, ol letâyifle sahâyif-i leyl-u nehâr pûr-nigâr olub, ol fe-râyid-i fevâyidle gerdân-ı zamân ârâyış ve ol cevâhir-i zevâhirle gûş-i çarh-ı gerdün zînet bula, havass u 'avâma nef'-i âmm olmağ için Turkî makâlün minvâ-li üzere râşen ta'bir ve tahbir oluna. Tekellüfât-ı inşâ-ya iltizam ve tasallüfât-ı belâğaya ihtimâm olunma-yub, vazih takrîr ve tahrîr oluna. Pes bu abd-i bî mik-dârı ol hizmete sezâvâr gördü. O dürer-i güneri silk-i kilke getürmek buyurdu.”¹¹

“Eserin Nüshaları” başlığında ise, önce Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî de bulunan nüshadan söz edilir (nu. 32). Bu nüsha, 127 varak, temiz bir talik kırması ile yazılmış, her varakta 29 satır vardır. Besmeleden sonra ağır ve ağıdalı bir dille yazılmış bir mukaddime ile başladığı ve “*Temme bî-'ani'l Meliki'l-Vehhâb, senne 1099/1688*” ibaresi ile biten bu nüshanın, yazarın da üzerinde çalıştığı nüsha olduğu belirtilir.

Eserde 128 başlık (paragraf) vardır. Mukaddime besmele ve Allah'a hamd ile başlar ve Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden bahseder. Eserin dili yer yer ağır olmakla beraber, çok yerde de sade ve basit Türkçe kelimeler ve cümleler eksik değildir. Nesirler arası-na serpiştirilmiş Türkçe, Farsça ve Arapça şairler mev-cuttur. Yer yer âyet, hadis, metin ve meâlleri, darb-ı meseller ve atasözleri kullanılmıştır. Olaylarda sebep-netice bağı ve tarihler verildiği belirtilmektedir.

Kemâl Paşa-zâde'nin bu eserinin kıymeti, önceki defterlerden daha fazladır. Çünkü yazar, yazdığı pek çok olayın şahididir. Millî tarihimiz, âdet ve an'ane-miz, dilimiz, millî ve mânevî değerlerimiz için eşsiz bir hazinedir. Bizim tarihimizin yanında o zaman Os-manlı Devleti'ne komşu olan milletlerin ve devletlerin tarihleri için de önemli bir kaynak olduğu belirtilir. Kemâl Paşa-zâde birkaç olay ile ilgili bilgiyi başka yerden almış ve bunu da belirtmiştir.

Kahire Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 8847/50'de bu-lunan nüsha, Millet Kütüphanesi'ndeki nüshanın aynı-dır. Bu nüsha ile Millet nüshasının farkları belirtilmiş, ayrıca Kemâl Paşa-zâde'ye ait olmayan fakat ona at-fedilen iki nüshadan bahsedilmiştir. Ayrıca nüshalar arasındaki bazı ufak farklar da burada belirtilmiştir.

“Kemâl Paşa-zâde Bu Eserinde Bize Neler Anla-tır?” adlı başlıkta, Kemâl Paşa-zâde'nin, 127 varaklık, 30 yılı (886-916/1481-1510) kapsayan bu eserinde bi-ze şu konulardan bahsedilir:

1- Savaş açma sebepleri, savaş fermanı, toplanma, Osmanlı Ordusu'nun giyimi, silâhları, bayrak ve san-cakları, harp plânı, karada ve denizde yapılan savaşlar, ganimetlerin taksimi, yapılan sürgünler, gelen tebrik-ler, gönderilen fetihnâmeler, fethedilen yerlere yapı-lan tayinler, yapılan değişiklikler, verilen ziyafetler, hilesi ve ihmali görülenlere verilen cezalar, dışardan gelen elçiler, harpte ve sulhte iyi ve kötü yönetim.

2- Savaşta görev alan bazı şahısların hâl tercüme-leri, şehirler, memleketler, bölgeler, kabileler vs. hak-kında: “*Malkoçoğlu Bâlî Bey, Alperenlerdendi; oka, kılıca kalkan gibi göğüs gerenlerdendi, dâima düşman toprağına akın ederdi...*” (41b); “*Arnavud'da Yuva vilâyeti ve Depedelen Hisarı (55b-56b); Bulgaradağı yaylaları ve Çukur-âbâd kışlaları olan Varsak kabile-sini anlatır*” (38a-39a).

3- Binaların temelini atma ve hizmete açma: *Sul-tan'ın Edirne'de Tuna kenarında 888/1483'te temelini attığı binâlar, 893/1488'de tamam oldu*” (47b).

4- Zelzele, yıldırım ve bazı olağanüstü olaylar: “*6 Cumâde'l-ülâ 907/17 Kasım 1501 Çarşamba günü Galata Hisarı'na yıldırım düştü. Galata kadısı ile Me-sih Paşa bu olayda öldü*” (99b). “*915/1509 yılında Receb ayının evvelinde (Ekim ortaları) İstanbul'da zelzele oldu.*” (125b). “*Manastır sahrasında önlerin-de ışıklarla giden bir gruba yetiştiler. Sahtekârlıkları anlaşılıp, Anadolu'ya sürüldüler. Tekyeleri ve Han-kâhları kapatılıp postları düürüldü ve Anadolu'ya sü-rüldüler*” (57a-b). “*898-1492 yılında Üngürusla yapı-lacak harpten önce üç kuş, gazilerin önüne; yedi kuş düşmanın önüne kondu, savaştlar. Üç kuş yedi kuşu yendi. Bunların iyi ve kötülerin ruhu olduğu anlaşıldı. Bu harpte alınan esirler, gazilere bizimle savaşanları-nuz neden çıkıp gitmişler? dediklerinde, gaziler kimse-miz gitmedi, gerçi biz az görünürüz ama savaşta her birimiz yüzcedür.*”

5- Yapılan işkenceler, verilen cezalar: “*Alâuddev-le ile Sultan'ın arası iyi değildi; Sultan Bayezid onun kardeşi Budak Bey'i onun üzerine gönderdi. Oraya vardı, Alâuddevle'nin oğlu ve Bozoklu'nun Beyi Şah-ruh'u yakalayıp gözüne mil çekti*” (51a-b). “*Esir alı-nır, davarları sürülür, ekinleri atlara çiğnetilir, tarla-*

ları yakılır...” (29b). “Hapsedilir, bir görevden alınır bir göreve verilir... Mısır’la yapılan harpte (898/1487) Rumili Beylerbeyi Halil Paşa’ya, Ali Paşa’nın anlatması üzerine, bu ceza verildi” (50a).

6- Avlanma, dinlenme ve düğünler konusu için ayrı bir başlık ayrılmıştır: “Vasf-ı nahcîrğah-ı Şah-ı cihân” (21b), “Edirne’den Arifiye yaylağına geziye gidi” (81a), “Zelzeleden sonra Gümülcine tarafına gidip avlandı” (54a-b), “Karadeniz kıyısına yaylağına çıktığı” (108a).

7- Kelimeler, deyimler, bökler, sancaklar: “Urûğ-ı pür-furûğu gün gibi zâhir (soy, kabile, millet...)” (26a-b), “Ağa döne göçe kona Edirne’ye iridi...” (27a), “İr-gördü-yetişti” (27a), “Çöp-sap” (27b), “Kümez-dayanmaz, beklemez” (29b), “İzin vermez” (36b), “Belekler-hediyeler” (32a), “Sünüler (süngüler) düşmüşdi lâlezâra” (46a), “Gülün bayrak” (26b), “Zavraklar içindeki albayraklardan” (28a), “Kızıl bayraklar yeşil sancaklar” (40a).

8- Her şeyin sonunun ölümlü olduğunu ve buna herkesin boyun eğdiğine yer vermesi: “Karaman Beylerinden İbrahim Bey oğlu Kasım Bey’in ölümü üzerine, ol hânedânı dahi felek eyledi harâb-kıldı sarayın oda ‘uruh tûde-i turâb” (22a-b).

9- Harble gelen sulh, kanuna bağlılık ve halkın huzuru ve isteği: “Sultan, Hac yolu kapalı kalmayın ve Müslüman halkın sultanları arasında harb olmasın diye Mısır sultanıyla sulh yapıldı” (54a-b).

Metinden önceki son başlıkta ise, eserin hazırlanmasında takip edilen metod verilmiştir: Eserde *İslâm Ansiklopedisi*’ndeki sistem olan tam transkripsiyon kullanılmıştır. Hemzeler genellikle (yi) şeklinde alınmıştır. “Evâ’vil, Resâ’vil” vb. gibi. Metinde okunmayan veya yeri boş bırakılan birkaç kelimenin “Mitiyn-i, Metni” (124b) ya yakın bir mânası ile değiştirilmiş veya boş bırakıldığı belirtilmiştir. Metindeki bazı hadisler (H), darb-meseller (msl.), âyetlerin sûre ve âyet numaraları (K.K., 20/107) şeklinde verilmiştir.

Metinden sonra gelen Dizin, varak numarası esas alınarak, şahıs adları, yer ve topluluk adları olarak ha-

zırlanmıştır. Son olarak, II. Bayezid için kullanılan (iki sayfa tutan) sıfatlar ile şehzâdeler için kullanılan sıfatlar ile eser bitirilmiştir.

XVI. asrın en büyük tarihçisi olan Kemal Paşa-zâde’nin en önemli eserlerinden biri olan *Tevârih-i Âl-i Osman-VIII. Defter*’ini ilim âlemine kazandıran Sayın Prof. Dr. Ahmet Uğur’u bu çalışmalarından dolayı tebrik ederiz.

NOTLAR

1. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1997, I, s. 70-77-217-223; Şehabettin Tekindağ, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Bellekten*, Ankara 1971, XXXV/140, s. 665-663; Kemâl Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, Haz. Şerafettin Severcan, Ankara 1996, XIII, XXXVII/XXXIX; V.L. Menage, “Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1978, IX, s. 227-240.
2. Tekindağ, a.g.m., s. 655-663; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 7-12; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, II, s. 601-605.
3. Tekindağ, a.g.m., s. 665-663; V. L. Menage, a.g.m., s. 227-240; Franz Babinger, a.g.e., Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 7-12; Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. N. Atsız, İstanbul 1992, s. 5-11.
4. Tekindağ, a.g.m., s. 655-663; Babinger, a.g.e., s. 7-12; Kemâl Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, XIII, XXXVII-XXXIX; Uzunçarşılı, a.g.e., II, s. 601-605.
5. İsmet Parmaksızoğlu, “Kemâl Paşa-zâde” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1967, VI, s. 561-566; Ahmet Uğur, *İbn Kemâl*, İzmir 1987, s. 19-24; Kemâl Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, XVII-XIX.
6. Kemâl Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter*, Neşr. Şerafettin Turan, Ankara 1970, Va. 6b; Babinger, a.g.e., s. 7-12; Kemal Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, XIII, XXXVII-XXXIX; Uzunçarşılı, a.g.e., II, s. 601-605.
7. Ahmet Uğur, *İbn Kemâl*, İzmir 1987, s. 19-24; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 67-71; İsmet Parmaksızoğlu, *İslâm Ansiklopedisi*, “Kemâl Paşa-zâde” maddesi, İstanbul 1967, VI, s. 561-566.
8. Kemâl Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter*, Neşr. Şerafettin Turan, Ankara 1957; Kemâl Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter*, Neşr. Şerafettin Turan; Kemâl Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter*, Neşr. Şerafettin Turan.
9. Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim I in the Light of the Selim-nâme Literature*, Berlin 1985.
10. Kemâl Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman X. Defter*, Haz. Şerafettin Severcan, Ankara 1996; Kayahan Atık, “Kemâl Paşa-zâde’nin *Tevârih-i Âl-i Osman*’ı, X. Defter”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 45, Cilt 8, İstanbul, Eylül 1997, s. 61.
11. İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman, I. Defter*, Neşr. Şerafettin Turan, Ankara 1970, s. 35.

“Türkiye - Orta Asya Edebî İlişkileri”

Prof. Dr. Cemal Kurnaz, *Türkiye - Orta Asya
Edebî İlişkileri*, Akçağ Yayınları,
Ankara 1999, IX + 286 sayfa.

Pervâne ABDULHALİGOVA
Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Yüksek Lisans Öğrencisi

Dinamikliği, cesareti ve enginlere açılmayı seven seleflerimiz terkettikleri ata yurtlarını, oradaki kardeşlerini hiç düşünmez, hiç merak etmezler miydi diye hep kendime sorardım. Ama sahmla ilgili olarak edebiyat kaynaklarını okuduktan, her iki sahanın, Anadolu'nun ve Orta Asya'nın, yetiştirdiği insanlarıyla, sanatkâr ve şâirleriyle haşır neşir olduktan sonra sorularıma kendim cevap buldum.

Azerbaycan'ın Gence şehrinde Genceli Şeyh Nizâmî'nin misli görünmemiş şiirlerinden, *Hamse*'sinden Selçuklu Sultanı Alp Arslan haberdâr oluyor, onu sarayına dâvet ediyorsa; Hindistan'daki Emir Husrev Pehlevi Nizâmî'den esinlenerek, Türk edebiyatı tarihine ikinci bir hamseyi kazandırıyor; daha sonra Çağatay sahasında, İran'daki, Azerbaycan'daki Türk şâirleri birbirinin sesine ses vererek, birbirlerini nazireleriyle destekleyerek, varlıklarını belli ediyorlarsa; demek ki atalarımız bırakıp geldikleri kardeşlerini, vatanlarını asla unutmamışlar, asla köklerinden kopmamışlardır. Aralarında birbirlerinden kopamayacak kadar güçlü bir bağ vardır. Sayın Cemal Kurnaz'ın kitabı, işte bu bağı gösteren önemli bir çalışma olarak vitrinlerdeki yerini almıştır.

Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri adlı kitap, 1999 yılında, Ankara'da Akçağ Yayınevi'nde basılmıştır. Önsöz, Metin kısmı, Kaynaklar, Kısaltmalar, Dizin, yazarın eserlerinin Bibliyografya'sı, ayrıca isimleri zikredilen şâirlerin vatanlarının gösterildiği bir Harita'yla birlikte, 286 sayfa hacminde bir kitaptır. Burada bir hususu da belirtelim ki, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*

kitabı, yazarın 1998 yılında basılan *Anadolu'da Orta Asyalı Şâirler* adlı eserinin genişletilmiş şeklidir.

Yazar Önsöz kısmında, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Orta Asya ile olan sıkı kültürel etkileşimlerden, kolonizatör Türk dervişlerinin Anadolu'nun İslâmlaşmasındaki rolünden, Ahmet Yesevî ile Ali Şir Nevâyî'nin Anadolu ile Orta Asya arasında kültürel köprü görevi yaptıklarından bahsederek, 16. yy.'da ve bu dönemden sonra Anadolu'dan Orta Asya'ya giden ve Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen, gidip gelemese bile şiirleriyle ve mektuplarıyla ilişkilerini geliştirmiş olan şâirlerden bahseder.

Kitap iki bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, Osmanlı şâirlerinin Orta Asya ile ilişkileri anlatılmıştır. Bu bölümde, Şeyhî, Ahmed Paşa, Bâkî, Dede Ömer Rûşenî, Kayâlî Bey, Rahmî vb. gibi Anadolu şâirlerinin Orta Asya ile olan ilişkilerinden bahsedilmektedir. Muhteşem Kanûnî zamanında Osmanlı şâirlerinin Sultanü'ş-şu'ârası olarak bilinen Bâkî'yi İran Şahı I. Tahmasb'ın vezirlik rütbesi teklifiyle İran'a çağırması, ama Bâkî'nin bu teklifi kabul etmemesi, ayrıca, Kâtibî mahlasıyla güzel şiirler de yazan Kaptan-ı Derya Seydi Reis'in Hindistan'dan vatanına dönmesi için Hind şahından izin alamaması, sonunda Şah'a:

*“Meyl iderse kalmağa dil tıfl-ı Hindistan'da
Kâtibî uyma sen ana ol dahi oğlandır”*

makta'lı bir gazelle hitap ederek, izin alması olayı da okuyucular için önemli bilgilerdendir. Bu bölümde, Orta Asya ile ilişkisini bildiğimiz 14 şâirden bahsedilmektedir.

İkinci bölümde, Anadolu'ya gelen Orta Asyalı şâirlerden bahsedilmektedir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra tüm şâir ve âlimleri İstanbul'a toplamaya başlamıştır. Uzun Hasan'ın elçisi olan değerli astrolog Ali Kuşçu, Fatih'in dâvetiyle İstanbul'a gelen bilginlerdendir. Ali Kuşçu'dan başka diğer ünlü bilgin ve şâirler de Osmanlı ülkesine akın etmeye başladılar. Bu duruma yerinen, haklı olarak incinen Anadolu şâirlerinden Tokatlı Leâli kendini Acem'den gelmiş birisi olarak tanıtır ve çok iyi muamele görece saraya alınır. Ama bir müddet sonra gerçek anlaşılınca ve alay konusu olarak saraydan kovulunca, Leâli'nin sitem dolu,

*“Olmak istersen Leâli itibâra mahal
Yürü var gel Arap'tan ya Acem'den”*

matla'lı şiirini yazdığını da, ikinci bölümdeki “Ali Kuşçu ve Tokatlı Leâli” başlıklarını okuyunca öğreniyoruz. Bu başlıklardan sonra, Osmanlı ülkesinde bulunan Orta Asyalı şâirler vatanlarına göre başlıklar altında gruplandırılıyorlar.

Acem diyarından gelen şâirler, “Şirvanlı Şâirler”, “Tebrizli Şâirler”, “Kazvinli Şâirler”, “Şirazlı Şâirler”, “İsfahanlı Şâirler”, “Hemedanlı Şâirler”, “Horasanlı Şâirler”, “Bistamlı Şâirler”, “Özbekistanlı Şâirler”, “Semerkandlı Şâirler”, “Heratlı Şâirler”, “Türkistanlı Şâirler”, “Kaşgarlı Şâirler”, “Tacikistanlı Şâirler”, “Hindistanlı Şâirler”, “Delhli Şâirler” başlıklarıyla anlatıldıktan sonra, “Üsküp'te bir Yesevizâde-Ata” alt başlığıyla, Yavuz Sultan Selim zamanında Üsküp'te ölen Nakşibendi Ata'dan, onun divanından, tezkirelerin onunla ilgili verdiği bilgilerden bahsedilerek, beyitlerinden örnekler verilmiştir.

“Sonuç ve Değerlendirmeler” bölümünde ise yazar, Osmanlı şâirlerinin Orta Asya kültür çevreleriyle 16. yy.'ın sonuna kadar süren ve sonraki yüzyıllarda gitgide kaybolan bir ilişki içinde bulduklarını kaydeder. Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid, Yavuz Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde Herat, Akkoyunlular, Safeviler, Şeybâniler hattâ Hindistan'daki Baburîlerle Osmanlılar arasında canlı, fikrî, edebî ilişkiler olmuştur. Bu padişahlar başka ülkelerdeki tanınmış ilim adamı ve şâirleri kendi saraylarına dâvet etmişler, gelmeyenlere hediyeler ve mektuplar yollayarak, Türk-İslâm âlemindeki mânevî etkilerini artırma-ya devam etmişlerdir. Nihâlî'nin Ekber Şah'a kaside-

ler göndermesi, Şah Tahmasb'ın Osmanlı şâirlerinden Hayâlî ve Rahmî'yi takdir etmesi, Kanûnî Sultan Süleyman ile Şah Tahmasb'ın birbirine nazire söylemesi bu ilişkilerin cihetlerini gösteren dikkate değer örneklerdir.

Yazar, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen şâirlerle ilgili bilgileri Fuat Köprülü'nün verdiğini belirttiikten sonra, 16. asırda Anadolu'ya yapılan bu akınların esas sebeplerini açıklıyor. Kitapta, Orta Asya'dan Anadolu'ya geldiği tespit edilen 88 şâirden bahsedilmiştir. Prof. Dr. Cemal Kurnaz “*Bu olay bir beyin göçü olarak değerlendirilebilir*” diye belirttiikten sonra, İbn-i Sînâ'nın “*İlim ve sanat himaye edildiği yere göç eder*” vecizesiyle eseri tamamlamıştır. Kitapta faydalı olan ve genelde az kullanılan yöntemlerden biri de, en son kısımda yazarın kendi bibliyografyasını vermesidir ki, bu okuyucuların, özellikle akademisyenlerin bir hayli işine yarayacaktır.

Son olarak, kitapla ilgili biz de şunları söylemek istiyoruz: Gönül ister ki, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen ve Anadolu'dan Orta Asya'ya giden şâirlerimiz ve bilim adamlarımızla ilgili bu araştırmalar devam etsin. Sadece Osmanlı döneminde değil, Osmanlı'dan sonraki Meşrutiyet, İstiklâl Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti devrindeki gidiş-gelişler, yani ilişkiler de bunlara eklensin. Çünkü 19-20. yy.'lar Türklük âleminin en çalkantılı, en bunalmış yıllarıdır ve giden-gelen, birbirinden etkilenen o kadar çok şâirimiz, o kadar çok edebî adamımız var ki, biz bunları böylesi çalışmaları yayımlanması sonucunda öğreneceğiz.

“Kazakistan Ülttik Ansiklopedisi”

I. Cilt (A-E)

(Baş Redaktör: Prof. Dr. Abdımelik NİSANBAYEV)

Almatı - KAZAKİSTAN

Sadece İleriye...

Yaşar Garayev, **Tarih: Yakından ve Uzaktan**,
Bakü 1996, 712 sayfa.

Aljira TOPALOVA

Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens.
Yüksek Lisans Öğrencisi

Zaman, hayatımız boyunca, bize verilen en değerli unsurdur. Her şey zaman süreci içerisinde gerçekleşir. Yaşadığımız, faaliyet gösterdiğimiz süre zaman ilerler. Goethe'nin sözleriyle ifade edecek olursak, "*Benim faaliyet meydanım, zamandır.*" Faaliyetlerimizin gerçekleştiği zaman giderek arkada kalır ve tarihi oluşturur. Tarihin kendisi de zamandır, hem de insan varlığını, benliğini anlama açısından her şeyden değerli olan zaman. Bu zamanın geçmişine, daha doğrusu yaşanıp bitmiş sürecine bakarak, geçmişimizle karşı karşıya, göz göze geliriz. Yaşanmış acı-tatlı olaylarla karşılaşır, bazen sevinir, bazen ise, utanç duyarız. Şükürler olsun ki, tarihe/zamana döndüğümüzde gurur duyduğumuz zamanlar daha fazladır. Edebiyatımız da bu tarihî sürecin bir parçasıdır, hem de övünerek döndüğümüz bir parçası.

Bu eserde Sayın Prof. Dr. Yaşar Garayev, edebî tarihimize, edebiyat problemlerimize bir daha dönüş yapmıştır. Onu iyi ve kötü yönleriyle tanıtmaya çalışmıştır. Yaşar Bey, eserinde sadece tarihî gerçeklerimizi, ünlülerimizi tanıtmakla kalmamış, edebî tarihimizin öğretilmesinde yol verilen yanlışlıklara da değinmiştir. O, olaylara edebî-tenkidî açıdan yaklaşmıştır.

Eser, "Yaddaşdan, İdrakdan Görünen Yakınlar ve Uzağlar" bölümü ile başlar. Bu bölümde yazar, tarih/zaman kavramlarını Camus, Schopenhauer, Jaspers, Kant, Hegel gibi ünlülerin fikirlerine dayanarak, özgün bir yolla açıklamaya çalışmıştır. Yazar zaman ve akıl (şuur)ın hizmetleri üzerinde durmuş, onları birbirinden ayırmıştır: "*Eğer, tarihin derslerinden şuur ibret götürmüşse, günahkâr (suçlu) olan, zaman değil, şuurdur. Eğer, tarihin emeği Sızif tesevvürü ve obrazı yaratırsa (Sızif'i canlandırıyor, tipini yaratıyorsa), bu da gene zamanın değil, şuurun hizmetidir!*"

Yazar, 70 yıllık yakın tarihî geçmişimize de değiniyor. Onun bize neleri verip, neleri götürdüğünü anlamak istiyor sanki. Verdikleri, götürdüklerinin yanında gölgede kalıyor. Çünkü, onlar bizden en değerli şeylerimizi, geçmişimizi, inancımızı çalmışlar. "*Bütün devirlerin bedif-estetik idealine, din, millet, şahsiyet, vatandaş amalına hizmet eden âbideler, hattâ "Dede Gorgud" yasak oldu. "Guran-i Kerim" in özünü hiç medeniyet âbidesi kimi de öğrenmedik, Hüsusen, tarihî-etnik yaddaş, hür millî şuur, müstakil devlet tefekkürü ve istiklâl ta'limi ile bağlı âbideler son yarım asrın terakki hareketinde iştirak edemedi kaldı.*"

"Yaddaşda Fırlanan Tarih-Edebiyat Tarihi" adlı bölüm kitabın birinci bölümüdür. Bu başlık altında onaltı küçük başlık yer almaktadır.

"Edebiyat Tarihi Konsepsiyası (Devrleşirmenin Me'yarı ve Prensipleri)" başlıklı bölümde yazar, edebiyat tarihi üzerinde duruyor. Yeni bir edebiyat tarihi yazmanın yollarını arıyor ve bu konuda fikirlerini açıklıyor: "*Edebiyat tarihini yeniden yazmayı, onu her yeni devrin ideolojisiyle ve her defa yeniden teftiş etmek gibi anlamak olmaz. Bu tarihi, Gorgud, Nizâmî, Nesmî, Fuzûlî, Vagîf, Mirze Feteli, Mirze Celil, Ali Bey, Nâdi, Câvid, Sâbir ... özü yaradıb.*"

Yazar bu bölümü de kendi içinde dört bölüme ayırmıştır: "Edebiyat Programlarının ve Tedrisinin Mevcud Tecrübesine Bir Nazar". Yetmiş yıllık yönetim sisteminin kendine özgü ders kitapları da vardı. Bizler, o kitapları okuyarak, geçmişimizle "tanıştıyorduk", ama nasıl?.. Bizce bu sorunun cevabını Yaşar Bey şu kelimelerle çok iyi ifade etmiştir: "*Mükemmellik için azabkeşliğin Fuzûlî ve Mecnun timsalini, vatana can nisâr etmeyen sabir ve sehher numunesini gerek sabahki nesil de gösterecek mi? İndiki derslikleri okusa, hayır... Babaların, ecdâdın okta, gutneda, cengde ve cengaverlikde gösterdiği hüneri, en muasır elmde, intellekte, siyasî seriştede (başarıda) ve devlet tefekküründe, gerek gelecek nesillerde tekrar elesinler. Tekrar edecekler mi? İndiki derslikleri okusalar, hayır!..*" Evet, şimdiki dersliklerle ilgili herşeyin sonunda bir "hayır!" kelimesi geliyor. Yaşar Bey bu hayırları evete dönüştürmenin yollarını arıyor.

"Dövrleşirmenin (Merhale Tasnifi) Amacı ve Prensipleri Hakkında" bölümünden sonra, "Dersliklerimiz ve Görevlerimiz" bölümünde, bu problemlere, "*Genç nesilde yüksek vatanperverlik, milletperverlik, halkımıza mahsus en güzel keyfiyetleri terbiye etmek*

imkânlarından maksimum istifade etmeliyiz” amacından hareketle cevap veriyor.

“Tedrisin Programı ve Görevleri Hakkında” bölümünde, edebiyatın çocuk-insan psikolojisine etkisine değiniyor. Öğrenci kişiliğini şekillendiren bu bilimin, öğrencilere nasıl öğretilmesi gerektiğini açıklıyor: *“Bizce, folklorun tedrisini aşağı sınıflarda hususiyile çoğaltmak, elde etmek lâzımdır ki, şagirdde dünya görüşü formalaşanda, o artıp halg hikmetleri, nağıllar âlemi, bayatı dünyası zemininde köklenmiş (akord edilmiş) olsun, muasır dünyamızın hiçbir ideoloji tesiri ile onu Azerbaycanlılıktan çıkarmak mümkün olmasın. Bu magamda derslikler -öten illerin ecdâd ve baba (dede) servetini- “nenemin nağıl boğçaları”nı da evaz edebilmelidir.”*

Bu başlıklar altında topladığı bölümler bittikten sonra, ortak Türk âbideleri konusuna değiniyor. “Vahid Etnik Mehverde: Ortak Türk Söz Âbideleri” bölümünde yazar, ilk ortak tarihî âbidelerimizden canlı âbidelerimize kadar olan bu yolu takip ediyor. En kadim Türk edebiyatı devrinden Sabir’e, Mehmed Emin Resulzâde’ye, Atatürk’e uzanıyor: *“Atatürk ve Mehmed Emin! - Türk halklarının XX. asırda dünyaya verdiği iki müdrük er, iki Türk dehası!”*

Orta Asya’da, Altaylar’da yayılmaya başlayan tasavuf-Yesevîlik hakkında da bilgi veren bilim adamı ilk Türk tasavuf rehberinden Azerbaycan’da bu akımın son pîri, Şeyh Ser’an’a (Hüseyin Cavid, Şeyh Sen’an) kadar bir süreci takip ediyor. Yesevî ile Hüseyin Cavid’in şiiri arasındaki benzerliği gösteriyor.

Dünya edebiyatına *Sirler Hazinesi* (1177), *Hosrovs Şirin* (1180), *Leyli ve Mecnun* (1188), *Yeddi Gözel* (1197) ve *İskendernâme* (1201) isimli eserleri ile mührünü basmış Nizâmî Gencevî ve onun kendisinden sonra gelen nesillere etkisi hakkında “Ortak Şarg-İslam İntibahı-Nizâmî Gencevî” bölümünde bilgi verilir.

Yazar, Türk edebiyatına yeni renkler kazandıran şâir ve yazarlarımız, onların yaratıcılıkları ve etkileri hakkında, “Türk-İslâm İntibahının Zirvesi-Fuzûlî”, “Ahundov’la Başlayan Bedîi Yaddaş-Azerbaycan Türk İntibahı”, “Nesrin ve Sehnenin Ağrı Yaddaş-Celil Memmedguluzâde”, “Yaddaş Özünü Satırda Derk Edir-Sabir”, “Köküne ve Bütövlüyüne Boyanan Yaddaş-Ali Hüseyinzâde”, “Cumhuriyet Dövrü ve Onun Paziyyada Yaddaş-Ahmed Cevad”, “Yaddaşın Kederde ve Güllüşde İntibahı-Necef Bey”, “Vezirov

ve Üzeyir Bey Hacıbeyov”, “Klasik Sosyalist Realizmi-Cefer Cabbarlı”, “Sovet Dövrü Satırası-Sabit Rılman”, “Poeziyanın Araz Ağrısı ve Yaddaş-Şehriyar” bölümlerinde bilgi verir. Yazarın şâir ve yazarları hangi özelliklerine göre ele aldığı, bölümlerin isminden de anlaşılıyor.

“Dilde Daşlaşan ve Yaddaşlaşan Tarih-Halgın Soyadı, Ana Dili, Baba Yazısı” isimli bölüme, Garayev, Mehmed Emin Resulzâde’nin şu kelimeleri ile başlıyor: *“Azerbaycanlılar, milliyet itibariyle Türk, din itibariyle İslâm, medeniyet-i esasiyye itibariyle şarklılardır.”*

Rusların bile bizden çalamadığı harflerimizin milî Lâtîn grafikasının içinde korunmasını (ö, ü, e ve x), “ben”imizin, şahsiyetimizin bir özelliği gibi grafikada kalması gerektiğini belirtiyor. Daha sonra Yaşar Bey, *“Eski Sovyetler Birliği’ndeki 27 Türk gövmünün yirmiyedisini “Ana” kelimesini aynı tür telaffüz ediyor, fakat 27 tür yazıyor. Böyleki, tüm Türkler için bir özelliğe sahip alfabe problemlerine değinmek, vahid Arap grafikasını ve vahid Türk Latin grafikasını oluşturulması zamanı gelmiştir”* diyor.

Yazar, “Anamın kitabı”, “Anamın dili” ve “Anamın alfabesi” anlayışları üzerinde duruyor. İsimlerle ilgili olarak ise, özellikle dinî özellikli kelimelerin isim ve soyadların başından Tanrıverdi, İmamverdi, Hagverdi, Pirverdi’lerin başlarından Tanrı, İmam, Hag, Pir kelimelerinin atılması ile “Verdiler”e dönüşümün üzerinde duruyor.

Yazar, Türk toplumunun tedavi edilmeyecek hastalığına dönüşmüş olan, küçücük yavruya yabancı dilde eğitim verme problemine değiniyor ve bu fikrine S. C. Pişeveri’nin sözleri ile açıklama getiriyor: *“Altıyeddi yaşında teze dil açmış uşağa yabancı bir dili tahmil etmek cinayettir. Talim terbiye ile meşgul olanlar ekser Azerbaycanlıların esebiliyyinin (sinirliliğinin) sebebini bunda görürler. Ana dilinde yazıp okumağı gadağan-yasağ etmek medeniyet tekamülünün gabağını almak (engellemek) demektir...”* Yazar, daha sonra yine alfabe problemine değinerek, (Azerbaycan Türkleri için), *“Dilimiz, adımız, elifbamız barede (hakkında) aherinci sözü bütün halg - ziyaluların (aydınların) tarihî nesilleri ve Araz’ın her iki sahili (Güney-Kuzey Azerbaycan) birlikte demelidir”* diyor. Yaşar Bey, daha sonra dilimiz ve elifbemiz ile ilgili olarak araştırılması gereken problemleri maddeler hâlinde sıralıyor.

“En Yeni Dövrün Azərbaycan Edebiyatı (İyirminci İllerdən Günümüze Gədərkı Yaddaş)” bölümünde yazar, yirminci-doksanıncı yıllardaki Azərbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına götüren millî intibahtan sonrakı devri kapsayan bir süreçte gerçekleşen edebî olayları güney-kuzey ayrımı yapmaksızın bir bütün olarak ele alıyor. Eserleri birkaç defa değiştirilmeden sansürden geçmeyen Samed Vurgun'u, Cefer Cabbarlı'yı, Yusuf Vezir Çemenzeminli'yi ve güneyde 1918-1920 yıllarında Şeyh Mehemed Niyabani'nin reberliği ile kurulan “Azadistan Türk Devleti”nin yetiştirdiği ve ondan sonra yetişen Sefvet'i, Sahir'i, Fitret'i, Şehriyar'ı, Sehend'i anlatıyor.

“Azərbaycan İstiglali-Yahın ve Uzağ Tarihler”, kitabın ikinci bölümünü oluşturuyor. Bu bölüm de kendi içinde beş bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm, yazarın 1992-1994 yılları arasında kaleme aldığı “Tarihin Garabağ Yaddaşı-Dünen ve Bugün”dür. Bu bölümde Karabağ, hem tabii güzellikleri, hem de edebî zenginlikleri ile birlikte ele alınmıştır. Fakat,

*“Vatan bağı el-elvardır,
Gan içinde harıbülbül...”*

“Azərbaycan ve Garabağ problemini bilmeyen bir Türk yoktur, varsa da Türklüğünden şüphe ederim. Bu acıyı unutan Türk de yoktur, eğer varsa Asif Ata'nın sözleri ile söylersek, Garabağ problemi, genel Türk problemidir; bunu unutan Türk, kendini tanımıyor.”

“Müharibe ve Yaddaş Edebiyatı” konulu bölüm, Azərbaycan Yazarlar Birliğı'nin 1992 yılında Gence'de yaptığı bir kongrede sunulan bildiridir. Bu yazıda, şehidlik, Karabağ, 20 Ocak'ların, Bahtiyar Vahabzâde'lerin, Nebi Hazri'lerin, Halil Rıza Ulutürk'lerin oluşturdukları edebiyat konularından bahsediliyor. Halil Rıza Ulutürk'lerin sinesinde açılan Tebriz yaralarından söz ediliyor. Bu bölüm, “Poeziyanın Esgerli-

bası yahut Şehidlik Andı İçen Şe'r”, “Muharibe ve Ziyalı”, “Beynelmilellik ya Millîlik”, “İstiglalımız Hayatda ve Edebiyatda” alt bölümlerinden oluşuyor.

Diğer bölüm ise, “Ruhlar Yaddaşda Yaşayır-Şehidler” bölümüdür. Yazarın bu bölümde ne demek istediğini, aşağıdaki kelimelerle ifade etmek bizce yeterlidir: *“Evet, zirveden bulanık akan bu sel, Dağüstü Hiyaban'dan (Şehidler Hiyabanı), çok uzaklardan, geçmişten ve ecdâddan başlıyor, aksaçlı, yüce tarihin kendisinden - Korkut'tan ve Zerdüşt'ten telaş ve haray/haykiriş sedası getiriyor: Akar sular durulmaz mı? Ne kadar bulanık akılır acaba? Millî-manevî durulma (temizlenme, saflaşma) ve ellikle uyanma zamanı gelmedi mi?”*

Eser, “Millî Men Yaddaş -Azərbaycancılığ” bölümü ile bitiyor. Bu bölümün alt başlıkları da şöyledir: “İki Gıyam: Gış Sarayı'nda ve Ağ Ev'de”, “Geçmişin Dersleri”, “Nahçıvan Hanlığı”, “Dağlıg Garabağ Melikliyi”, “Daha Hansı Emirlik?”, “Azərbaycancılığ İdeyası: Halk Cebhesinden Millî Cebheye”, “Bazı Prognozlar”, “Yolumuz Hayandır?”, “Yaddaşsızlık ve Zamansızlık”, “Bazar Dövrü”. Yazarın, bu bölümde de bizlere neyi anlatmak, neyi söylemek istediği bu bölümün alt başlıklarından anlaşılıyor. Yaşar Bey'in kullandığı başlıklar, başlıktan öte bölümün bir cümle ile ifade edilmiş konusu niteliğindedir.

Yazımı, Yaşar Garayev'in kendi sözleri ile tamamlamak istiyorum: *“Parçalanan, talan olan Azərbaycan (“Asrımızın Siyavuş'u!”)-Mehemed Emin Resulzâde) indi Siyavuş'tan, Hamlet'den çok Edip'e benziyor: Kör olan, gözünde nur sönen Edip, özünden yerden kalmağa (kuvvet buluyor) ve ayağa durup gelir. Bizim de tek bir yolumuz var: Ayağa durmaq ve getmek! Sadece ileriye...”*

* Tebriz, Halil Rıza Ulutürk'ün Karabağ'da şehid olan biricik yavrusunun ismidir.

Azerbaycan Mimarî Süslemesi ve El Sanatları

Rasim Efendi, **Azerbaycan Dekoratif-Tatbikî Sanatı**, Azerbaycan İlimler Akademisi, Mimarlık ve İncenanat Enstitüsü, Bakü 1999, 130 sayfa.

Neval KONUK

MÜ Türk Sanatı Programı
Yüksek Lisans Öğrencisi

Azerbaycan, dünyanın en eski ve zengin tarih, kültür mirasına sahip ülkelerinden birisidir. Azerbaycan güzel sanatlarında, halkının estetik yaratıcılığının, ülkenin jeopolitik güzelliğinin ve sıkıntılarının oldukça büyük tesiri vardır. Bunlara karşılık, Azerbaycan mimarisinde, iç mekân süslemelerinde ve el sanatlarında görülen sanat ürünleri, aynı zaman dilimlerinde farklı coğrafyalarda yer alan diğer Türk eserleriyle benzerlikler gösterir.

Eski devirlerden günümüze kadar devam eden Azerbaycan sanat geleneği halkın giyiminden tutun da, çeşitli malzemelerden yapılmış süs ve günlük kullanım eşyalarına varıncaya kadar büyük bir alanı kapsar. Bu eserlerde Azerbaycan Türklerinin günlük hayatının, günlük hayat tarzının inceliklerinin, estetik zevklerinin, millî benliğinin ve millî kimliğinin yansımalarını görürüz. Bundan dolayı, St. Petersburg Devlet Ermitaj Müzesi'nde, Paris Louvre Müzesi'nde, Londra Victoria ve Albert Müzesi'nde, Newyork Metropolitan Müzesi'nde, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde, Türk İslâm Eserleri Müzesi'nde ve belli başlı özel koleksiyonlarda, yapılış tarihleri 500 ilâ 1000 yıl arasında değişen Azerbaycan halı, işleme, çini ve maden sanatı eserleri yer alır.

Sayın Rasim Efendi, Azerbaycan mimarî süslemesi ve el sanatlarının araştırılmasında önemli hizmetleri olan bilim adamlarındandır. *Azerbaycan'ın Maddî Medeniyetleri*, *Azerbaycan'ın Dünya Müzelerinde Bediî Sanatkârlığı*, *Azerbaycan Halk Sanatı*, *Azerbaycan'ın Dış Plastikası*, *Azerbaycan'ın Bezek Sanatı*, *Azerbay-*

can Dekoratif-Tatbikî Sanatı, *Azerbaycan İnce Sanatı*, *İnce Sanat* vb. 25'den fazla yayımlanmış kitabı ve 150'ye yakın makalesi bulunmaktadır.

Yayınlarında, Azerbaycan mimarî süsleme ve el sanatları ve onların meydana getirdiği sanat ürünlerini tahlil ederek, eserlerin dünya sanatında hak ettikleri yeri bulmalarını sağlamış; Bakü, Moskova, St. Petersburg, Newyork, Londra, Paris, Tokyo, Ankara, İstanbul ve Budapeşte gibi önemli merkezlerde yayımlanan eserlerinde, Azerî güzel sanatlarının tarihi, türleri ve bugünkü problemleri hakkında bilgiler sunmuştur.

Şu anda Azerbaycan İlimler Akademisi Mimarlık ve Güzel Sanatlar Enstitüsü Başkanlığı görevini yürüten Sayın Rasim Efendi'nin *Azerbaycan Dekoratif-Tatbikî Sanatı* adlı kitabı yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, Önsöz, XI. ve XV. Yüzyıllar Arasındaki Azerbaycan Mimarî Süslemesi ve El Sanatları, XVI-XVIII. Yüzyıllar Arasındaki Azerbaycan Mimarî Süslemesi ve El Sanatları, XVIII. Yüzyıl Azerbaycan Mimarî Süslemesi ve El Sanatları, Bibliyografya, XI. ve XVIII. Yüzyıllar Arasında Yaşamış Sanatkâr ve Zanaatkârların Listesi ve Resimler'dir.

Önsöz bölümünde, son 15-20 yıl öncesine kadar Azerbaycan mimarî süslemesi ve el sanatlarıyla ilgili çok fazla yayın olmamasına rağmen, son zamanlarda bu alanda çok sayıda makale, resimli albüm yayımlandığı; fakat bu eserlerde, gerek bugünkü Bağımsız Azerbaycan Devleti, gerek İran Azerbaycan'ındaki güzel sanatların tarihi, incelikleri ve onun en zengin devri sayılan 11. yüzyıldan 18. yüzyıla kadarki dönemin tam olarak açıklanmadığı dile getirilmiştir.

Rasim Efendi bu bölümde, Ş. Aşurbeyli, İ. Caferzâde, K. Ahmedov, M. Haydarev, H. Ciddi'nin vb. yayınlarında sanat eserlerinin sanatkârlık açısından değil de, etnolojik açıdan incelendiğini; 11. ve 18. yüzyıllara ait Azerbaycan mimarî süslemesi ve el sanatları ve sanat eserleri hakkındaki bilgilere Moskova, St. Petersburg'lu B. P. Denike, B.V. Veymarn, M. M. Dyakonov, A. L. Yakobson vb. ve A.V. Poup, F. A. Akkerman, M. Ağaoğlu, A. Şirvani, K. Erdmann vb. bilim adamları, sanatkârları, sanat tarihçileri ve koleksiyoncuların yayınlarında, albüm ve kataloglarında rastlandığını belirterek, şunları söylüyor: "*Fakat ne yazık ki, Avrupa'da ve Amerika'da yayımlanan bu eserlerde Azerbaycan sanat eserleri 'İran Güzel Sanatları' ve 'Müslüman Güzel Sanatları' başlıkları altında verilmektedir.*"

Kitabın ana bölümünü oluşturan II., III. ve IV. bölümlerde, “XI. ve XV. Yüzyıllar Arasındaki Azerbaycan Mimarî Süslemesi ve El Sanatları”, “XVI. ve XVIII. Yüzyıllar Arasındaki Azerbaycan Mimarî Süslemesi ve El Sanatları” ve “XVIII. Yüzyıl Azerbaycan Mimarî Süslemesi ve El Sanatları” başlıkları altında 11. ve 18. yüzyıllar arası dönemde, Azerbaycan’da meydana getirilmiş mimarî, mimarî süslemesi ve el sanatı ürünlerinin bütün çeşitlerinden; kumaş, dokuma, halı, kilim, cicim, işleme, giyim, keramik, çini, alçı, taş, maden, ahşap sanatı eserlerinden oldukça çok sayıda örnek verilerek, bu sanat eserlerinin kronolojik gelişimi de ele alınmıştır. Rasim Efendi kitabında, sadece Azerbaycan müzelerinde bulunan Azerbaycan sanat eserlerine değil, diğer ülkelerde müze ve özel koleksiyonlarda bulunan Azerbaycan sanat ürünlerine de yer vermiştir.

Bu Azerbaycan sanat eserleri’ arasında, üzerinde “*Atabey Cihan Pehlivanı*” yazılı sırsız keramik kap (Ülke Şinaslık Müzesi-Gence)¹, 1190 yılına ait bakır mangal (Louvre Müzesi-Paris), 1206 yılına ait bakır su kabı (Devlet Ermitaj Müzesi-Petersburg), 1319 yılına ait, üzerinde “*Yusuf Ahmedoğlu Tebrizi 1319*” yazılı pirinç kâse (Victoria ve Albert Müzesi-Londra), 1464-1500 yıllarına ait Şirvanşah Ferruh Yessar’ın bakır ve bronz karışımı savaş başlığı (Askerî Müze-İstanbul)², 1539 yılına ait Şeyh Safi halısı (Victoria ve Albert Müzesi-Londra), 15. yüzyıla ait ipek halı (Millî Müze-Tahran)³, Hans Memling’in (1433-1494 “*Meryem ve Oğlu*” adlı tablosunda yer alan Şirvan halısı (Sanat Tarihi Müzesi-Avusturya)⁴, Tebriz’de 1465 yılında yapılan Gök Mescid’in çini duvar süslemeleri, 16. yüzyılda Erdebil’de yapılan Şeyh Safi Türbesi’nin çini portali ve çini dış cephe kaplamaları⁵, Nahçıvan’da 1186 yılında yapılan Mümine Hatun Türbesi ve Mimar Ali Şah Tebrizi tarafından 1304-1316 yılları arasında Sultaniye (Güney Azerbaycan)’de yaptırılan Olcayto Hüdadabende Türbesi⁶, 15. yüzyılda Nahçıvan’da yapılan Şeyh Horasan Türbesi ve 14. yüzyılda Merend’de yapılan Cuma Mescidi’nin alçı pencere ve kemer süslemeleri⁷, 13. yüzyılda Bakü’de yapılan öküz, aslan, at, grifon, sfenks figürlü taş kabartmalar⁸, 1478 yılına ait Urud şehrinde görülen geometrik, figürlü ve bitki süslemeli mezar taşı, 17. yüzyıla ait Buzovna şehrinde görülen yazı, geometrik ve bitki süslemeli mezar taşı⁹, 1563 yılına ait Düylün’de ve 1578 yılına ait Urud şehrinde görülen taştan koç figürleri¹⁰, 16. yüzyıla ait fi-

gürlü işleme örnekleri (Metropolitan Müzesi-Newyork, Hermitage Müzesi-Leningrad)¹¹, 16. yüzyılda Gence’de yapılmış olan Cuma Mescidi’nin ahşap ajurlu minber şebekeleri, 16. yüzyılda Mazra’da Şah İsmail’in babası Şeyh Cüneyd’in ahşap künde-karı sandukası¹², ve 1840’lı yıllarda Revan’da inşa edilen Han Sarayı’nın Mirza Kadim tarafından yapılan kalemişi süsleme¹³ örnekleri vb. yer alır.

Kitapta yer alan bu sanat eserleri, yalnız içinde bulunduğumuz veya önceki yüzyılın genel estetik üslûbu ile değil, komşu doğu ülkelerinin sanat üslûbu ile bağlantılı olarak verilmiştir. Eserlerdeki geometrik, bitkisel, yazı ve figürlü kompozisyonların gelişimine, renk özelliklerine ve estetik bütünlüklere de değinilmiştir.

Kitaba ayrıca, 11.-18. yüzyıllar arası Azerbaycan mimarî süslemesi ve el sanatı ustaları hakkında ayrıntılı bilgi veren bir liste ve kitapta yer alan sanat eserlerinin resimlerini veren bir bölüm de eklenmiştir.

Azerbaycan mimarî süslemesi ve el sanatları 11. ve 18. yüzyıllar arasındaki tarihi süreç içerisinde büyük bir gelişim izlemekle birlikte, meydana gelen siyasî olayların neticesinde çeşitli olumlu ve olumsuz etkilenmeler de meydana gelmiştir. Azerbaycan sanat eserleri, Azerbaycan Türk’ünün gelenek ve görenekleri ve dünya görüşü ile sıkı sıkıya bağlı olduğundan, Rasim Efendi’nin *Azerbaycan Dekoratif-Tatbiki Sanatı* adlı bu kitabı, Türk sanat tarihinin 11. ve 18. yüzyıllar arasındaki devresine ışık tutarak, eksik olan bazı teknik bilgilerin, farklı benzer ve ortak üslûpların ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

Bu eser dolayısıyla bizim bir teklifimiz olacak: Bundan kırk yıl önce Celâl Esat Arseven’in tek başına meydana getirdiği *Sanat Ansiklopedisi* (5 cilt) gibi geniş bir zamanı, mekânı içine alan eserler bir kişinin tek başına yapacağı hacimde çalışmalar değildir. Araştırmacılar sınırlı bir konuda derinlemesine ve genişlemesine incelemeler yaparlar ve yapmalıdırlar.

Özenle seçilmiş ekipler bu türden büyük geniş başvuru eserleri meydana getirebilirler. Gerek *Arıç ve Erdem* dergilerindeki yazılardan, gerekse kitaplarından aldığımız ilhamla, Sadık Tural Hoca’nın yaptığı türden tekliflerimiz olacak; bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Türk mimarîsi,
- Taş işleme sanatı,
- Türk maden ve ağaç sanatı,
- Çini, cam ve seramik sanatı,

e) Halı, kilim, cicim, sumak, zili, işleme vb. doku-
ma, ilmekleme sanatları,

f) Resim, heykel, minyatür,

g) Ebru, hat ve kat'ı ve tezhip,

alanlarına ait olmak üzere Türk soylu halkların tama-
mını kapsayacak ansiklopedik eserler hazırlanmalıdır.
Ancak böyle bir çalışma için yukarıda başlıklarını ver-
diğimiz yedi ayrı ekibe ihtiyaç vardır. Bu ekipler her
bağımsız cumhuriyetten ikişer, topluluklardan birer
üye olarak öncelikle bibliyografya çalışmasını oluşturu-
p, sonra madde başlarının, daha sonra da maddele-
rin yayınından sorumlu olacaklardır.

Bu konuda öncülük edecek bir sorumlu kuruluşa
ihtiyaç olduğu açıktır. Bu görevi Kültür Bakanlığı ve
ya Atatürk Kültür Merkezi yahut TİKA üstlenebilir.
Biz Atatürk Kültür Merkezi'nin, Türkiye'nin, can
dostu aziz hocamız Rasim Efendi'yi bu büyük projede
"aksakal" olarak görmek isteriz.

Rasim Efendi Türk sanatına bele bir giymetli ki-
tab gazandırdığı için tebrik ederik.

NOTLAR

* XI. ve XVIII. yüzyıllar arasındaki Azerî mimarî süslemesi ve el
sanat ürünlerinin tanıtıldığı bu kitapta eserlerle, aynı dönem-
de Anadolu Türk sanatında meydana getirilen sanat eserlerinin
karşılaştırılması için aşağıdaki bibliyografya verilmiştir.

1. C. Kerametli, "Asya'dan Anadolu'ya Türk Çini ve Seramik Sanatı", *Türkiyemiz*, Nu. 9, İstanbul, Şubat 1975, s. 11-20; K. Otto-Dorn, *Türkische Keramik*, Ankara 1957; G. Öney, *Turkish Ceramic Tile Art*, Heibonsha Limited, Publishers, Tokyo 1975.
2. M. Ağaoglu, "Islamische Metallarbeiten aus Istanbul Museen", *Belvedere*, XI, (1932), s. 14-16; Ü. Erginsoy, *İslâm Maden Sanatının Gelişmesi, Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar*, İstanbul 1977; U. Sceratto, *Metalli İslamici*, Milano 1966.
3. O. Aslanapa, *Türk Halı Sanatı*, İstanbul 1972; O. Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul 1987; R. Benerli, "13. Yüzyıldan Sonraki Türk Halıcılığı", *Feshane-Mensucat Meslek Dergisi*, Sayı 4, İstanbul 1949, s. 16; J.V. Mc Mullan, *Islamic Carpets*, New York 1965. Atatürk Kültür Merkezi tarafından Ekim 1999'da baskısı tamamlanacak olan "IV. Uluslararası Türk Kültürü Bildirileri" kitabında da bu konuyla ilgili Hatice Nureddin Mehmetoğlu'nun "Azerbaycan Seccadeleri" ve Rüya Taşiyeva'nın "Azerbaycan Halıları" isimli makaleleri yer alacaktır.
4. Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, Ankara 1991; R. Arık, "Manzaralı Halılar", *Çevre*, Sayı 7, İstanbul 1980, s. 77-80. Cairns Huntington and John Walker, *Great Paintings from the National Gallery of Art*, Washington 1952, s. 87.
5. O. Aslanapa, *Anadolu'da Türk Çini ve Seramik Sanatı*, Ankara 1965; C. Kerametli, a.g.m., 1975, s. 11-20; "Anadolu Selçuklu Devri Duvar Çinileri", *Türkiyemiz*, Nu. 10, İstanbul, Haziran 1973, s. 2-10.

6. A. Altun, *Ortaçağ Türk Mimarîsinin Ana Hatları İçin Bir Özet*, İstanbul 1988; M. O. Arık, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarîsinde Türbe Biçimleri", *Anadolu (Anatolia)*, XI (1967), Ankara 1969, s. 57-119; O. Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul 1979; O. Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Âbideleri*, Ankara 1996.
7. G. Öney, "İran'da Erken İslâm Devri Alçı İşçiliğinin Anadolu Selçuklu Sanatında Akisleri", *Belleken*, Sayı 37, Ankara 1973, s. 257-277; G. Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarî Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara 1992.
8. O. Aslanapa, "Türklerde Arma Sanatı", *Türk Kültürü*, Sayı 16, Ankara 1964; E. Esin, "Avrasya Göçebelerinin Sanatının ve İslâmîyetten Evvelki Türkistan Sanatının Türk Plastik ve Tersîmi Sanatları Üzerindeki Bazı Tesirleri", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, Ankara 1959; H. Gündoğdu, *Türk Mimarîsinde Figürlü Taş Plastik*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Sanatı Kürsüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1979; S. Mülayim, "Selçuklu Sanatında İnsan Figürünün İkonografik Kaynağı", *Antalya 3. Selçuklu Semineri Bildirileri*, 10-11 Şubat 1989, Antalya Valiliği Yayınları, s. 91-103; G. Öney, "Selçuklu Mimarîsinde Figürlü Kabartma ve Heykel", *Sanat Dünyamız*, Yıl 2, Sayı 6, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1976.
9. B. Karamağaralı, "Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 1970, s. 75-109; *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara 1972; M. Önder, "Konya Mezar Taşlarında Süsleme Unsurları", *Ön Asya* 2, Sayı 13, Ankara 1966; Ş. Yetkin, "Yeni Bulunmuş Figürlü Mezar Taşları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Ankara 1969.
10. B. Karamağaralı, a.g.e., 1972; R. M. Meriç, "Akşehir Türbe ve Mezarları", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı 5, 1935; G. Öney, "Anadolu Selçuklularından Heykel, Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Ankara 1969; H.Z. Koşay, "Doğu Anadolu Mezarlıklarındaki Koç ve Koyun Heykelleri", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi, Tebliğler*, 19-24 Ekim 1959, Ankara 1962, s. 255-257.
11. A. Akar, C. Keskiner, *Türk Süsleme Sanatında Desen ve Motif*, Tercüman Sanat ve Kültür Yayını: 2, İstanbul 1978; Ö. Barışta, *Türk İşleme Sanatı Tarihi*, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara 1984. "Azerbaycan İşlemelerinden Örnekler", *Arış*, AKM Yayını, Sayı: 1, Ankara 1997, s. 66-79, Neriman Kırcioğlu, "Türk Cumhuriyetleri ile Anadolu'daki Mimarî Eserler ve Dokumalarda Bulunan Millî Motiflerimizden Örnekler", *X. Vakıf Haftası Dergisi*, Ankara 1993, s. 161-169.
12. O. Aslanapa, "Anadolu'da Türk Mimarîleri", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1960, s. 337-339; Ö. Barışta, "Anadolu Beylikler Dönemi Ahşap İşçiliğinde Bir Sanduka", *Millî Kültür*, Sayı 44, Ankara 1984, s. 92, 93, 96; Z. Oral, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 5, Ankara 1962, s. 23-77; B. Ögel, "Selçuklu Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, 1956.
13. R. Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Tasvir Sanatı*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 1977. Emel Esin, "Türk ul-Acem'lerin Eseri Samarra'da Cavsak ül Hakani'nin Duvar Resimleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı. V, 1973, İÜ Edb. Fak. Sanat Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul, s. 309-358. Yılmaz Önge, "XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu Mimari Eserlerini Süsleyen Boyalı Nakışlar", *Ön Asya*, 4/43 (Mart), Ankara 1969, s. 10-11.

“Marina Tsvetayeva’nın Trajik Ölümü”

İrma Kudrova, *Gibel Marını Tsvetayevoy*,
Nezavisimaya Gazeta Yayınevi, Moskova
1997, 320 sayfa.

Yard. Doç. Dr. Zeynep GÜNAL

AÜ DTCF Rus Dili ve Edeb.
Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Eski Sovyetler Birliği’nde yeniden yapılanmayla başlayan ve özellikle 90’lı yıllarda gerçekleşen serbest kitap yayımlama süreci, daha önceki dönemlerde yazılıp korunan veya yayımlanması mümkün olmayan pek çok değerli ve ilginç eserin geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlamıştır. Böyle eserler arasında roman, hikâye, şiir gibi türlerden başka 20. yy.’ın ilk yıllarında öldürülen, intihar eden ya da baskı gören bilim adamları ve sanatçılar üzerine yazılmış, belgelere dayanan otobiyografik nitelikli çalışmalar da yer alır. Bu otobiyografik çalışmaların bazılarının en dikkat çekici özelliği Rusya’daki ve Batı’daki arşivlerde çalışma imkânı bulan Rus araştırmacı-yazarlarının, bazı bilim adamlarının ve sanatçıların hayatlarındaki gizli kalmış noktalara ışık tutmalarıdır.

İrma Kudrova’nın *Marina Tsvetayeva’nın Trajik Ölümü* adlı belgesel nitelikli eseri, intihar etmek zorunda kalan çağdaş Rus kadın şâir Marina Tsvetayeva’nın (1892-1941) Fransa’dan Sovyetler Birliği’ne döndüğü 18 Haziran 1939’dan, intihar ettiği 31 Ağustos 1941’e kadar olan dönemi anlatmaktadır. Kudrova aynı zamanda, kitap boyunca yaptığı geri dönüşlerle şâirin hayatındaki diğer önemli olaylara değinmeyi de ihmal etmemiştir.

Eser, “Yazardan”, “Bolşevo”, “Lubyanka” ve “Yelbuga” adlı ana bölümlerle, “Marina Tsvetayeva, 1940 Yılına Ait Notlar”, “Marina Tsvetayeva, Ölmeden Önce Yazılan Mektuplar, Yelbuga, 31 Ağustos 1941”, “Marina Tsvetayeva, İ.V. Stalin’e Mektup”, “Paris Emniyetinde Marina Tsvetayeva’nın Soruşturma Belgeleri” alt başlıklarından oluşan Ek 1 ve “İ. B. Şukst-İgnatova, Anılar”, “İrma Kudrova, Kötülük ve Temiz Yüreklilik

Bilmecesi” alt başlıklarından oluşan Ek 2 bölümlerini içermektedir.

Kudrova, “Yazardan”, (s. 5-8) başlıklı Giriş’te, yeni malzeme ve kaynaklardan yararlandığını belirterek KGB arşivinde yaptığı araştırmanın, Tsvetayeva’nın trajik ölümünü aydınlatmak açısından önemli olduğunu vurgular. Aynı zamanda araştırmacı-yazar Tsvetayeva’nın oğlu Georgi Efron’un Moskova’daki Rusya Devlet Edebiyat ve Sanat Arşivi’nde korunan günlüğüne ulaşamadığını belirtir. Kudrova ayrıca bu günlüğe ulaşamadığı ve yalnızca herkesçe bilinen birkaç bölümünü incelediği için ileride kitabını yeniden gözden geçirme ihtiyacı duyabileceğini belirtmekten de çekinmemiştir. Böyle bir çalışmanın neden gerektiği ise, “*Tsvetayeva’nın kaderi, dönemimizin tüm acı dolu gerginliğini içermektedir*” (s. 7) sözleriyle özetlenmiştir.

Kitabın ilk ana bölümü “Bolşevo” (s. 9-84), Tsvetayeva’nın oğluyla birlikte Leningrad’a geldiği 18 Haziran 1939 günüyle başlar. Onyediyıllık ayrılıktan sonra şâirin çok sevdiği ve özlediği ülkesindeki durum şu sözlerle anlatılmaktadır: “*Bu dünya yalnızca iki renk tanıyor: siyah ve beyaz. Daha doğrusu siyah ve kırmızı... Bu dünya kahramanlardan ve kötü insanlardan oluşuyordu, üçüncü grup diye bir şey yoktu*” (s. 10). Leningrad’da Tsvetayeva’nın akrabaları olmasına rağmen hiçbirini karşılamaya gelmemiştir. Çünkü hepsi yetkili makamlarca uyarılmışlardır. Tsvetayeva oğluyla birlikte aynı akşam Moskova’ya hareket eder. Tsvetayeva burada kızı Alya (Ariadna) ve onun arkadaşı tarafından karşılanır. Tsvetayeva’yı bekleyen kötü haberler vardır: Batı’dan Sovyetler Birliği’ne dönen tüm akraba ve arkadaşları o sıralarda tutuklanmışlardır. Eşi Sergey Efron ise hastadır ve Moskova dışında yaşamaktadır. Ne yazık ki, Tsvetayeva’yı derinden etkileyen başka haberler de gelecektir. Sergey Efron’un oturmak zorunda olduğu ev Moskova’nın dışındadır. Amaç Efron ve Klepi’nin ailelerini merkezden uzak tutmaktır. Kudrova’ya göre, burası ormanda bulunan tek ev olduğu için, her iki ailenin de gizlenmesi bakımından çok elverişlidir. Kitapta, bu suyu akmayan, çok kalabalık evde oturmanın Tsvetayeva gibi bir sanatçı için ne kadar zor olduğu dile getirilir. O günlerde hayatından şifreli olarak söz eden şâirin günlüğünden alıntı vermek ilginç olacaktır: “*Nüfus cüzdanım olmadan yaşıyorum... Kendimle başbaşayım. Bulaşık suyu ve gözyaşı... Artık Sergey’in hiçbir şey yapamayacak durumda olduğunu anlıyorum*” (s. 46-47).

Tsvetayeva, kendisiyle ailesinin gözlendiği Bolşevo’da hayatını bu şekilde sürdürürken, kötü bir haber gelir: Yazar Aleksey Tolstoy’un yurt dışından dönen ak-

rabası Pavel N. Tolstoy 27 Temmuz günü tutuklanmıştır. Kudrova'ya göre, bu olay Bolşevo sakinleri için sorun başlangıcı demektir. Çünkü 27 Ağustos günü Tsveyaya'nın kızı Ariadna Bolşevo'daki evde tutuklanıp, Moskova'ya götürülmüştür. Birkaç saat sonra, o evde misafir olan aile dostu Emiliya Litauer'i de götürürler. 10 Ekim'de ise Tsveyaya'nın eşi aynı duruma düşer. 6 Kasım'ı 7 Kasım'a bağlayan gece Bolşevo sakinlerinden üç kişi daha tutuklanır. Moskova'daki tanıdıklarının tutuklanmalarından haberdar olan Tsveyaya oğlunu alarak bu "lânetli" evden kaçar.

Kudrova, kitabın ikinci ana bölümü "Lubyanka" (s. 85-156)da, soruşturmaların gerçekleştirildiği Lubyanka'da yaşananları anlatmaktadır. Araştırmacı-yazar, emniyet arşivlerinde bulunan ifade ve hüküm belgelerini inceleyerek, aynı suçtan tutuklanan sekiz kişinin hem geçmişlerine, hem de soruşturma sırasındaki tutumlarına yer verir. Bu sekiz kişiden altısının Stalin düzeni tarafından niçin ölümle cezalandırıldığı üzerinde durur. Yazar, Sergey Efron'un sorgu sırasındaki cesaretli tutumunu detaylarıyla ele alır. Eşine her zaman güvenen ve onu iyi tanıyan Tsveyaya, eşinin Fransa'daki suikast olayına karıştığı iddiasına karşı çıkmaktadır. Tsveyaya'ya göre, eşinin tek hatası ülkesine dönmesi ve adına çalışmayı kabul ettiği yeni sisteme güvenmesidir. Kudrova, şâirin, çevresindeki pek çok kişinin aksine niçin tutuklanmadığı konusuna da yer vermektedir. Araştırmacı-yazar, Tsveyaya'nın yalnızca sanatıyla uğraştığı, yönetimden uzak kaldığı ve Stalin sistemi adına çalışmadığı için tehlike oluşturmadığı inancındadır. Bu bölümde Kudrova, Tsveyaya'nın Moskova'daki hayatından kesitler vermeyi ihmal etmemiştir. Moskova'da Tsveyaya yapayalnızdır, işsizdir. Şiirleri yayımlanmadığı için bazı arkadaşlarının yardımıyla bulunduğu çeviri işiyle uğraşır. Bu dönemde şâir hem kendisinin ve oğlunun geçimini sağlamak, hem de tutuklu olan eşiyile kızına yiyecek götürmek zorundadır. Tsveyaya için haftada bir defa eşiyile kızına yiyecek götürmek, onların yaşadığını bilmek demektir. Tsveyaya, bu sevdiği insanları kurtarmak için Stalin'e mektup yazmayı bile göze alır.

Üçüncü ana bölüm olan "Yelabuga", (s. 157-240)da, Tsveyaya'nın savaş sebebiyle Moskova'dan kaçarak Yelabuga'ya yerleşmesi anlatılmaktadır. Tsveyaya, Yelabuga yerine şâirlerin ve yazarların yaşadığı bir şehir olan ve destek bulabileceği Çistopol'e gitmeyi yeğlemiştir. Ancak seçme imkânı yoktur. Kudrova, bu dönemde Tsveyaya'ya devlet adına Almanca çevirmen olarak çalışmasının teklif edildiğini ancak şâirin bu teklifi kabul etmediğini vurgular. Tsveyaya, Yelabuga'da

iş aramaya başlar. Kütüphanelere ve okullara başvuruda bulunur. Bu başvurular reddedilir. İş bulamayacağını anlayınca bir lokantada bulaşıkçılık yapmayı dener. İki günlüğüne Çistopol'e giderek, yazar arkadaşlarından oraya taşınmak konusunda yardım ister. Bu isteği kabul edilir. Yelabuga'ya oğlunu almak için döner. Ancak düşününce, Çistopol'e taşınmasının kendisi ve oğlu için çözüm olmayacağına karar verir. 31 Ağustos 1941 günü, evde kimsenin bulunmadığı bir sırada, arkasında üç not bırakarak, kendini asar.

Kudrova bu bölümde, Tsveyaya'nın ölümüyle ilgili üç farklı düşüncenin ne olduğu üzerinde de durur. Bunlardan ilki, Tsveyaya'nın, kendisinin ölümü hâlinde Rus Devleti'nin hâin olarak etiketlendiği kişilerle bağlantısı tamamen ortadan kalkmış olacağı için oğluna hiçbir zarar gelmeyeceğine inanmış olmasıdır. İkinci düşünce ise, şâirin psikolojik meseleleri olduğu inancıyla bağlantılıdır. Üçüncü ve Kudrova'nın da üzerinde durduğu görüş, şâirin Stalin düzenine hizmet etmemesinin sonucunun da ölüm olduğunu bilmesi ve bunu kimseye bırakmadan kendisinin gerçekleştirmesidir.

Ek 1, "Marina Tsveyaya, 1940 Yılı Notları" (s. 257-259)nda, Tsveyaya'nın çok kısa ve şifreli olarak yazdığı, kendisi ve hayatıyla ilgili notlar bulunmaktadır. "Marina Tsveyaya, Ölmeden Önce Yazılan Mektuplar, Yelabuga, 31 Ağustos 1941" (s. 260-261)da, şâirin intihar etmeden önce oğluna, arkadaşlarına ve Çistopol'de bulunan, yardımını istediği yazar Nikolay Nikolayeviç'e ölümünden sonra oğluyla ilgilenmesini rica ettiği mektuplar, "Marina Tsveyaya, İ. V. Stalin'e Mektup" (s. 262-274)da, Tsveyaya'nın eşi ve kızını kurtarmak için yazdığı rica mektubu, "Paris Emniyetinde Marina Tsveyaya'nın Sorgu Belgeleri" (s. 275-289)nde, şâirin, suikasta karıştığı konusunda gazete haberlerinin çıkmasından sonra Paris'ten gizlice kaçan Sergey Efron için verdiği ifade yer almaktadır. Bu ifade Rusça olarak ilk kez bu kitapta yayımlanmıştır.

Ek 2, "İ. B. Şukst-İgnatova, Anılar" (s. 290-298)da, Tsveyaya'nın Moskova'da kaldığı evin sahibesi olan İgnatova'nın bu dönemi ihtiva eden, şâirle ilgili anıları üzerinde durulmuştur. "İrma Kudrova, Kötülük ve Temiz Yüreklik Bilmece" (s. 299-318)nde, kitabın araştırmacı-yazarı Kudrova, Tsveyaya'nın "Puşkin ve Puşgaçov", "Benim Puşkin'im" gibi makaleleri üzerinde durmaktadır. Tsveyaya'nın bu makalelerinde, iyilik ve kötülük kavramlarını nasıl yorumladığı ve bu kavramların şâirin yaşantısıyla nasıl bir bağlantısı olduğu düşüncesi ele alınmaktadır.

“Bir Aşkın Analizi”

Eyyup Aksoy, **Bir Aşkın Analizi**,
Gençlik Yayınları, 1997.

Züleyha MUŞ

Marmara Üni. İlahiyat Fak.
Yüksek Lisans Öğrencisi

Tanıtmaya çalışacağımız eser, Eyyup Aksoy tarafından, 1996 senesinde Harran Üniversitesinde din psikolojisi sahasında yapılmış bir yüksek lisans tezi olarak kabul görmüştür. 1997 senesinde Gençlik Yayınları tarafından yayımlanmış olmakla beraber, Yusuf Kıssası'nı ele alan, üzerinde sosyo-psikolojik tahliller yapılmış çok kıymetli bir çalışma olarak, sahasında ilklerden olma özelliği de taşımaktadır. İlmî yeterliliği yanında, sehl-i mümteni denilebilecek üslûbundaki akıcılıkla konuya ilgi duyan herkes için zevkle okunup istifade edilebilecek bir eser olma özelliğini de zikretmek bir kadirşinaslık ifadesi olacaktır.

Genel hatlarıyla konulara bakarsak, bu çalışma bir Giriş ve iki bölümden oluşuyor. Giriş bölümü, “Problem (İnsan Problemi)”, “Araştırmanın Gayesi”, “Konunun Önemi”, “Araştırmanın Metodu”, “Sınırlılıklar”, “Konu ile İlgili Önceki Çalışmalar” başlıklarını taşıyor. “Problem” başlığı ile kendini birden sosyo-psikolojik tahlillerin içinde bulan okuyucu, daha sonra araştırmanın gayesini öğreniyor, dolayısıyla burada okuyucu zihnen hazır olmadığı bir konuya âniden girmenin şaşkınlığını yaşarken, sonra da konudan uzaklaşarak, araştırmanın metod ve gayesi ile ilgili konulara yine hazırlıksız olarak girmek durumunda kalıyor. Aslında Giriş bölümünde insanla ilgili psikolojik tahlillere gerek var mıydı? Bu, üzerinde düşünülmesi gereken bir soru. Diğer taraftan, okuyucuyu şaşırtarak daha dikkatli olmaya sevketmesi açısından, bunun isabetli olduğu da düşünülebilir. Bu tahlil bölümü *Kur'an*'da kıssalar ve Hz. Yusuf ile ilgili tarihî malûmatın anlatıldığı birinci bölümden sonra, asıl tahlillerin yapıldığı ikinci bölümün başına yazılmış olsaydı,

makamın gereğine daha uygun bir açıklama olurdu düşüncesindeyiz. Zira derin tahlillerin, çalışmanın metod ve gayesi hakkında okuyucuya tanıtıcı bilgiler vermek maksadını taşıyan Giriş bölümüne alınması, ikinci bölümde anlatılan mevzularla bütünlük teşkil etmesine rağmen, orada zikredilmemesi dikkati çekmektedir. Oysa bunun yanında okuyucunun beklentilerini de gözönüne almanın önemine inanıyoruz.

Ayrıca yine Giriş bölümünde, “Sınırlılıklar” adlı başlık okuyucuya, eseri hazırlarken karşılaşılan zorluklar, engeller gibi bir imaj sunmaktadır. Buna rağmen, muhtevastından anlaşıldığı kadarıyla buradaki gaye, eserin sınırlarının ve çerçevesinin çizilmesidir. Bu bağlamda “Eserin Sınırları” ya da “Eserin Çerçevesi” başlıklarının, paragrafın muhtevastını ifade eden ve okuyucunun beklentisine daha muvafık başlıklar olabileceğini düşünüyoruz.

“Konu ile İlgili Önceki Çalışmalar” bölümü ise, kaynaklar konusunda oldukça seçici davranıldığı ve çeşitli sahalardan önemli bulunan kaynakların tercih edilmiş olduğu izlenimini veriyor. Edebî eserlerden, Şeyyad Hamza, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Kemâl Paşa-zâde, Hamdullah Hamdî gibi seçilmiş dört mesnevîden faydalanılırken, *Kur'an* tefsirleri konusunda ise Mevdudî ve Seyyid Kutub gibi, Yusuf Kıssası'nı sosyolojik ve psikolojik yönden inceleyen eserler tercih edilmiş. Ayrıca bu kıssa ile ilgili, Mahmud Sami Ramazanoğlu'nun *H. Yusuf* adlı eseri ve Lâtif Erdoğan'ın *En Güzel Kıssa ve Gerçekleşen Rüyâ* adlı çalışması ile, sûreyi edebî, ahlâkî ve içtimaî ilâhiyatla ilgili mevzuları psiko-sosyal açıdan ciddî olarak ele alan Ali Murat Daryal'in din psikolojisi ile ilgili çalışmalarından da faydalanılmış. *Kurban Kesmenin Psiko-Sosyal Temelleri ve İslâmın Doğuşu ve Yayılışının Sosyo-Psikolojik Açısından Tahlili* bunlardandır.

Birinci bölümün üst başlığı “Kur'an'da Kıssalar ve Bir Aşkın Analizi” olarak verilmiş ve başlığa uygun bir şekilde, *Kur'an*'da kıssaların yer almasının hikmeti ve Yusuf Kıssası'nın özeti verilerek, okuyucunun zihni konuya ve konu ile ilgili tahlillere hazır hâle getirilmiştir. Bu suretle, anlama ve meseleye hâkim olma açısından okuyucuya kolaylık sağlanmış olmakla beraber, esasen “Bir Aşkın Analizi”ni aramakta gözlerimiz. Okuyucunun merak ettiği ve meselenin en çok dikkati çeken başlıklarından biri olduğu için bu istikamette yapılacak tahlilleri aramamak sanırız mümkün görünmüyor.

“Bulgular ve Yorumlar” başlığını taşıyan ikinci bölüm, Rüya, Kıskançlık ve Sır Saklama, Taktik ve Suç, Adalet, Küçük ve Büyük Kardeş, Fert ve Grup Etkileşimi, Suçluluk Psikolojisi, Sabır, Feraset, Erişkinlik, Evlât Edinme, Fıtrat ve Duygular, Soruşturma ve Tetkik, Saray Atmosferi, Mahkûmiyet ve Zindan, Hapishane, Yusuf’un Beraati, Yusuf Kardeşleriyle, Yusuf’un Kokusu, Vuslat Sahnesi ve Sonuç başlıkları altında yapılmış bir inceleme. Bu bölümün üst başlığından anladığımız kadarıyla asıl tahlillerin yapıldığı en önemli bölüm burası. Fakat mevzumuzun can damarını teşkil etmesi açısından tahlile en muhtaç bölümü olan “aşk” a dair bir bahis açılmamış, halbuki kitap *Bir Aşkın Analizi* adını taşımaktadır. Bir aşkın analizinin yapıldığı bir çalışmada en önemli mesele “aşk” iken ve okuyucu bu beklentiye kapılmışken, nasıl olur da aşka dair bir başlık açılmadan onun analizi yapılır? Bu hususta birkaç alternatif üretmek mevzubahis olduğunda; meselâ, başlığa *Bir Kıskançlığın Analizi* denilebilir ki, bu başlık oldukça yoğun ve doyurucu bir şekilde ele alınmıştır eserde. Fakat başlığın kıssayı çağrıştırmaması düşünülerek *Bir Aşkın Analizi* denilmiyse eğer, bu durumda da okuyucunun beklediği meselelere dair bir tahlilin yapılması faydalı olacaktır kanatindeyiz.

Hz. Yakub’un Hz. Yusuf’a şefkatinin kıssada çok önemli bir yer teşkil etmesi açısından bir tahlil mevzu olmasına rağmen, ele alınmamış olması da düşündürücü. Oysa bununla ilgili olarak kıssanın tefsiri çerçevesinde, İslâm âlimleri arasında çok önemli bir yeri olan İmam Rabbanî, Hz. Yakub’un, Hz. Yusuf’a karşı şiddetli ve parlak hissiyatına, “*muhabbet ve aşkdır*” demiştir ve mecazî aşkı peygamberlik makamına pek uygun görmediği için bunu şöyle izah etmiştir: “*Hz. Yusuf’un güzelliği uhrevî bir güzellik olduğu için, ona muhabbet de, mecazî muhabbet sayılamaz ve dolayısıyla Hz. Yakub’un ona duyduğu aşk da bir kusur olmaz.*” Oysa yazarın tanıtmaya çalıştığımız bu eserde fikirlerine sık sık başvurduğu Bediüzzaman ise, İmam Rabbanî’nin bu görüşüne karşılık, fikrini şöyle açıklamaktadır: “*Ey Üstad! O, tekellüflü bir te’vildir, hakikat şu olmak gerektir ki; o, muhabbet değil, belki yüz defa muhabbetten daha parlak ve daha geniş, daha yüksek bir şefkat mertebesidir, evet şefkat, bütün çeşitleriyle lâtif ve nezihdir, aşk ve muhabbet ise, çok çeşitleri var ki tenezzül edilmiyor.*” Böyle akademik niteliği olan bir çalışmadan, haklı olarak, bu konudaki fik-

rî farklılıklara yer vererek, meseleyi zenginleştirmesi ve bunlarla ilgili bir yorum yapması beklenecektir diye düşünmek yanlış olmaz zannediyoruz.

“Problem” başlıklı mesele içinde, insanın psikolojik olarak tahlil edilmesi açısından oldukça güzel değerlendirmelerde bulunmak suretiyle çok yönlü ve geniş bir bakış açısı sunuyor okuyucuya. İnsanı Tanıma Gerekliliği, Sosyal Çevre ve İnsan, İnsanın Dünyaya Geliş Gayesi ve İmtihan Araçları başlıkları perspektifinde izahlar yapılarak, gayet yerinde ve faydalı açıklamalarla, okuyucuya meseleyi oldukça geniş bir perspektiften görebilme fırsatı verilmiş oluyor.

Bu çalışmanın takdire şayan bir yönü de, mevzu tespiti ve değerlendirmelerin orijinal bir bakış açısıyla ele alınmış olması, bunun yanında tahlillerde klâsik metodlar da kullanılarak, ayrıca bunların dışında imânî bir bakış açısıyla da incelenmiş olmasıdır. Meselâ, dinler tarihi zaviyesinden de ele alınarak; Yusuf Peygamber’in nesebi, ailesi, yaşadığı devrin durumu, devlet yapısı, sosyal ve dinî hayat yapıları hakkında tarihî bilgiler, okuyucuya olayları kendi dönemi içinde değerlendirme imkânı veriyor.

Aslında çalışmanın bel kemiği, ikinci bölümden, yani “Bulgular ve Yorumlar” başlığı altında yapılan değerlendirmelerden oluşuyor. Zira hacim olarak da bu bölüm çalışmanın üçde ikisini teşkil etmektedir. Rüya’nın İslâm literatüründeki yeri ve ona bakış açısının genel hatlarıyla anlatıldığı bölümde, “*Hz. Yusuf’un rüyâsı Allah’a ait kader programından bir cüzdür*” demek suretiyle Yusuf Peygamber’in istikbâle ait hayatının bir sinema ekranında gösterilir gibi bazı semboller vasıtasıyla kendisine gösterildiği ve bu remizlerin ihсан edildiği belirtilmekte ve bunlar kesin ve net hakikatler olarak sunulmaktadır.

Kıskançlıkla ilgili olarak, “*Kıskançlık, fikirdeki veya sıhriyetteki yakınlıkla doğru orantılıdır. Yani en çok kıskananlar, bize en yakın olanlardır ve bunun arkasında enâniyet vardır*” demek suretiyle yeni ve orijinal bir bakış açısı getirilmektedir. Karen Horney’e göre ise, kıskançlığın etkenlerinin “*sevgi yokluğu ile yarışma*” olduğu belirtilip, meseleye dâir yeni bakış açılarıyla mevzu zenginleştirilmektedir.

“Taktik ve Suç” bölümünde ise, Yakub Peygamber’in, “*Siz farkında olmadan onu kurdun yemesinden korkarım*” cümlesiyle, “*oğullarına taktik vermiş oluyor*” diyerek ve şöyle bir yorum yaparak, “*özellekle*

grup karşısında, muhatapla konuşurken karşı tarafa kendi aleyhimize kullanılmaya müsait kozlar verilmesini tenbih etmektedir” denmektedir. Halbuki yorum yapmak mevzubahis olduğunda aynı hâdise hakkında, “Yakub Peygamber onları herhangi bir suçtan uzak tutmayı hedeflemiş, bilinçaltına telkinde bulunmuş fakat onlar kıskançlık psikolojisi içinde bu telkinlere kapalı kalmışlardır” denilebilir ve böylece Yakub Peygamber hakkında, muhatabında oluşturacağı tesiri hesap edemeyen bir peygamber imajı da verilmiş olunur.

“Adalet” bölümü, “Herkes liyakati ölçüsünde, güzel vasıfları dolayısıyla sevilir, eşyanın tabiatı bunu gerektirir” esasına dayandırılmakta ve “Yusuf’un fazileti ve üstün meziyetleri sevgiye, kardeşlerinin hasedi ve bencillikleri de sevimsizliklerine sebep olmuştur” sözleriyle isabetli bir görüş serdedilmesine karşılık, yine aynı bölümde “Hz. Yakub’un, Yusuf’un üstün meziyetleri nedeniyle ona karşı göstermiş olduğu sevgi ve ihtimamı, kıskançlıkları sebebiyle bir ayırım olarak görmüş ve bu sebeble âyette onu “şaşkınlıkla” suçlamışlardır. Baba ne kadar haksız olsa da, oğul onun rızasını kazanmaya mecburdur” denmekle, Yakub Peygamber’in peygamberliği gözardı edilmiş, peygamberlerin ismet sıfatları hesaba katılmadan bir yorumda bulunulmuştur. Kanaatimizce bu daha farklı yorumlanabilirdi. Ayrıca “Hz. Yakub’un takdir-i İlahî ile oğlu Yusuf’dan ayrı kalması, çocuklarını Yusuf’a can düşmanı olacak derecede hasede sevk eden faktör, Yakub Peygamber’in çocuklarının liyakatine göre onlara sevgi ve ihtimam göstermesidir. Yusuf, diğer kardeşlerinden bu kadar bariz özelliklerle ayrılmış olmasaydı, belki de bu sonuç ortaya çıkmayacaktı” yorumu da çok isabetli bir görüş olarak görünmüyor. Zira yorumlar gerçekleşmiş olaylar üzerinde yapıldığı takdirde bir gerçeklik ifade eder. İhtimaller üzerinde yorum yapılması sözkonusu olduğunda, ihtimaller sonsuz olduğu ve bir gerçekliği olmadığı için yorumların gerçekliği şüphelidir diye düşünüyoruz. Ve hakikati ne kadar ifade edebileceği konusu da çok aydınlık görünmüyor. Buna karşılık, bu kardeşlere ait bir tavrıdır ve çok çeşitli sebeplerle açıklanabilir, onu tek bir sebebe bağlamak doğru olmayacağı gibi, bu tavrın “Hz. Yusuf bu kadar vasıflı olmasaydı bunlar ortaya çıkmayacaktı” şeklinde izahı da isabetli görünmemektedir. Bu kardeşlere ait bir kıskançlık tavrıdır, bir vâkıdır. Bizce göre, incelenmesi gereken de budur.

Küçük ve büyük kardeş değerlendirmeleri, sadece Yusuf ve Yahuza’nın ilişkileri içinde, Yahuza’nın büyük kardeş olarak Yusuf’u koruması değil, diğer kardeşlerin psikolojileri de ele alınıp bu başlık altında değerlendirilmiştir. Büyük kardeş Yahuza’nın kardeşleri üzerindeki etkisi ve Yusuf’a göstermiş olduğu himayekâr tavır, fert ve grup etkileşimi bağlamında ele alınmış ve “kitle psikolojisi içinde bir işe karar vermiş kitleleri durdurmanın zorluğu ve onların bir yöne sevk edilmesinin daha etkili bir yol oluşu” vurgulanmıştır. Yahuza’nın “öldürmeyin” fikri, kardeşlerin kendisine tepki göstereceği düşüncesiyle bir alternatif yön tayin ederek, “kuyuya atalım, belki bir kervan onu alır götürür” demesi; “grubu etkileyen ferî” olarak değerlendirilmesine imkân verir mahiyettedir. Ayrıca on kardeşi biraraya getiren ve bir menfi fikir etrafında birleştiren sosyo-psikolojik faktörler değerlendirilirken, kardeşlerin ortaya koyduğu tavrın duygusal-sosyal boyutu ele alınmış; “Yapı (Karakter) Birliği”, “Gaye Birliği ve Hayat Tarzları” başlıkları çerçevesinde tahliller yapılmıştır. Özellikle çöl veya kırsal alanlarda şartların, insanları zorluklar karşısında dayanışma içerisinde hareket etmeye sevkettiği, belli maksat ve ortak paydalarda biraraya gelmiş fertlerin mantık dışı ve şuursuz hareket etseler de, içlerinden kontrolü kaybetmemiş bir kişinin dâima bu grubu yönlendirebileceği gibi yorumlar yapılmaktadır.

Suçluluk psikolojisi ile ilgili tahlillerin yapıldığı bir diğer başlıkta ise, kardeşlerin babalarına hâdiseyi anlatırken suçlarını ele veren ifadeleri üzerinde durulmuş, ve bu projeksiyon (yansıtma, aksettirme) denilen, “bir insanın yetersizlik ya da suçluluk duygusundan kurtulmak için, toplumca benimsenmiş ölçülere aykırı davranışlarını başkalarına yansıtmasına ve kendi suçu olan şeylerden başkalarını sorumlu tutmasına sebep olan bilinç dışı bir savunma mekanizması” ile açıklanmıştır. Bu izah perspektifinde kardeşler de kendilerinin mesul olduğu bir suçu kurdun üzerine yıkmaya çalışırlar, zira şöyle demektedirler: “Ey babamız! İnan ki, biz yarış yapıyorduk, Yusuf’u da eşyalarımızın yanına bırakmıştık; bir kurt onu yedi, her ne kadar biz doğru söylesek de, sen bize inanmazsın.”

“Sabır” bölümünde, sabır kavramı ve Yakub’un en sevdiği ve peygamber namzedi olan oğlundan ayrı kalmaya sabrı, “Firaset” başlığında Kıtfır’in firaseti, “daha bir çocuk olan Yusuf’u bildi ve karısına ona karşı kerim davranmasını tavsiye etti” ifadesiyle İbn-i Me-

sud'dan bir rivâyetle delillendirirken, Yusuf'un teslimiyet ve tevekküle misâl teşkil eden hâline rağmen if-fetli hareketi, "Andolsun ki, kadın Yusuf'a karşı istek-liydi; Rabb'inden bir bürhan (işaret) görmeseydi, Yu-suf da onu isteyecekti. İşte ondan kötülüğü ve fenalığı böyle engelledik; o da bizim bürhanımıza itibar etti, doğrusu o bizim muhlis kullarımızdandır" âyetine da-yalı olarak anlatılıp, "Çünkü onun da bir nefsi vardı. Gençlik duygularının doruğunda bulunan bir beşerin istememesi mümkün mü? Eğer isteksizliğinden dolayı Zeliha'nın teklifini geri çevirmiş olsaydı, Allah'ın muhlis kulu olabilir miydi? Burada onu, o şerefe ulaştır-an şey, nefsinin arzularına rağmen bunu elinin tersiyle itme dirayetidir" şeklinde izah ediliyor.

Evlât Edinme, İnsan Fıtratı ve Duyguları, Soruş-turma ve Tetkik, Saray Atmosferi, Mahkûmiyet ve Zindan, Yusuf'un Berâati, Hz. Yusuf Kardeşleriyle, Yusuf Kokusu, Vuslat Sahnesi başlıkları da, çeşitli tahliller içeren diğer bölümlerdir. Sonuç bölümünde ise, sahasında seviyeli bir muhteva arzeden bu çalış-ma, eserin genelinden çıkarılan sosyo-psikolojik tah-lillerin bir özeti verilerek; "hayatın her katmanında cereyan eden olaylar karşısında, Hz. Yusuf'un vaziyet alışının insanî, içtimâî, ahlâkî ve edebî boyutları Kur'an'ın eşsiz güzellikteki üslûbu ile insanlığın naza-rına sunulurken, insanın fıtratına en uygun yorum or-taya konmuştur" demek suretiyle sonuçlanıyor.

TANITMA FONU DESTEĞİNDEKİ YAYINLARIMIZ...

- *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler-Sarı, Kırmızı, Yeşil* (Reşat Genç)
- *Avarların Dili* (Janos Harmatta)
- *Laiklik* (Zeki Hafızoğulları)
- *Tarihten Destana Akan Duyarlılık* (Sadık Tural)
- *Vatan Millet Anadili* (Bahtiyar Vahapzâde)
- *Türk Adının Anlamı* (Tuncer Baykara)
- *Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar* (Hârun Güngör-Abdurrahman Küçük)
- *Hacı Bektâş-ı Veli* (Ethem Ruhi Fiğlalı-Mehmet Aydın)
- *Saltanatın Otopsisi veya Millî Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler* (M. Âkif Tural)
- *Türklerde Spor Kültürü* (Özbay Güven)
- *Türklerin Jeopolitik Konumu* (Suat İlhan)
- *Bilgelerin Yolunda* (Sadık Tural)

TANITMA FONU'NA TEŞEKKÜR EDERİZ.

“Yedi Meş’aleciler”

Hüseyin Tuncer, *Yedi Meş’aleciler*,
Akademi Kitabevi, İzmir 1998, 2. Baskı,
202 sayfa.

Nesrin ZENGİN

GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Öğrencisi

Hüseyin Tuncer, *Yedi Meş’aleciler* adlı eserinde, altmışbir yıl önce *Yedi Meş’ale* adlı ortak kitaplarıyla edebiyat dünyasında yankılar uyandıran Yedi Meş’ale Topluluğu’nu bir bütün olarak ele almıştır.

Eserde, edebiyatımızda ‘Yedi Meş’aleciler’ diye anılan edebî topluluğun tek hikâyecisi olan Kenan Hulûsi Koray ve şâirleri, Muammer Lütfi Bahşi, Sabri Esat Siyavuşgil, Vasfi Mahir Kocatürk, Cevdet Kudret Solok, Yaşar Nabi Nayır, Ziya Osman Saba tanıtılmıştır.

Yazar, eseri kaleme alma sebebini, Önsöz’de şöyle açıklar: “Cumhuriyet döneminin ilk edebî topluluğu olan ‘Yedi Meş’ale’ ve ‘Yedi Meş’aleciler’ hakkında yeterli bilgilerden yoksunuz. Bu topluluk, bugüne kadar, bir bütün olarak okuyucumuza tanıtılmamıştır. Her edebiyat tarihi, bu topluluktan söz etmesine rağmen, ‘Yedi Meş’ale’ adlı kitaptan ve ‘Meş’ale Dergisi’nden yeterince söz edememiş ya da etme külfetine katlanmamıştır. Bu topluluğun sanatçıları yeterince önemsenmemiş olabilir... Edebiyata canlılık, samimiyet ve dâima yenilik anlayışıyla atılan bu yedi genç, kendilerinden söz ettirmesini başarabilmişlerdir. Getirmiş oldukları sesle, edebiyatımızda kendilerine özgü bir sayfa açabilmişlerdir. O halde, açılan bu sayfayı okumak ve okutmak gerekmektedir.”

Yazar, Cumhuriyet devri edebiyatında ortaya çıkan bu edebî topluluğu bir bütün hâlinde edebiyat dünyamıza sunmayı hedeflemiştir. Çalışmada Yedi Meş’ale Topluluğu’nun bir hikâyecisiyle altı şâiri, doğum tarihlerine göre ele alınmıştır. Sanatçıların hayatları, edebî şahsiyetleri, eserleri üzerinde durulmuş, her şâir ve yazarın belirgin yanlarıyla eserlerinden seçmelere yer verilmiştir. Her bölümün sonuna ise kaynakça konmuştur.

Eserde önce Yedi Meş’aleciler hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısımda Yedi Meş’aleciler şöyle tanıtılır:

Cumhuriyet devri Türk şiirinde oluşan ilk edebî topluluğun adı “Yedi Meş’ale”dir. 1928 yılında Muammer Lütfi Bahşi, Sabri Esat Siyavuşgil, Vasfi Mahir Kocatürk, Cevdet Kudret Solok, Yaşar Nabi Nayır, Ziya Osman Saba ve topluluğun tek hikâyecisi olan Kenan Hulûsi Koray, ortak olarak *Yedi Meş’ale* adlı bir kitap yayımlayarak varlıklarını gösterirler. Bu eserde sırasıyla Sabri Esat, Yaşar Nabi, Muammer Lütfi, Vasfi Mahir, Ziya Osman, Cevdet Kudret’in şiirleri ve Kenan Hulûsi’nin hikâyeleri yer alır.

Bu topluluğun biraraya gelişi ve ortak kitap yayımlamak isteyişi konusunda Cevdet Kudret şunları söyler: “Günün birinde, kim önerdi hatırlamıyorum, o güne dek yazdıklarımızdan seçmeleri biraraya getirip ortaklaşa bir kitap çıkarmayı düşündük. Yaşar Nabi’nin evinde o iş için özel toplantılar yapıp el birliğiyle şiirleri ve yazıları seçtik. Kitaba bir ad bulmak gerekiyordu. Yedi kişi idik. İlk akla gelen, Fransız edebiyatındaki *Pléiade* topluluğu oldu. O adın Türkçedeki karşılığı *Süreyya* uygun değildi; hem yabancı kökenli idi, hem ilk ağızda kişi adı hatıra getiriyordu, hem de yıldız kümesi olarak yaygınlığı yoktu; onun Türkçesi *Ülker* de yaygın değildi. *Yedi Yıldız*, *Yediveren Güllü*, *Yedi Kollu Şamdan...* gibi adlar da düşünülürdü. Sonunda *Yedi Meş’ale* üzerinde birleşildi. Bunu Sabri Esat bulmuştu galiba...” (s. 1-2).

Yedi Meş’aleciler’in yayımlamış oldukları *Yedi Meş’ale* kitabında, bir yıllık yazı ve şiirlerinden seçilmiş örneklerle yer verildiği görülür. Sanat tutkunu bu yedi sanatçı, sanat ve edebiyatta taklitten uzaklaşmak, konuyu genişletmek, canlı, samimî ve yeni olmak, realizmi aşmak amacına hizmet etmek isterler. Şiirin hececi şâirlerin elinde tıkanığına inanırlar ve Türk şiirinin ufkunu genişletmeyi amaçlarlar. Sürekli yenilik peşinde olan bu şâirler, yeni mecaz ve söyleyişlerle karşımıza çıkarlar. Şiirlerinde aşk, sevgi, yaşama zevinci ve çocukluk günlerini özlem gibi konuları işlerler. Edebiyat hayatına bağlı ve yeni fikirlere açıktırlar. Ülkenin içinde bulunduğu şartlar içerisinde, eski edebiyatla uğraşmanın doğruluğuna inanmazlar. Memleketçi edebiyata karşı sanatı ön sıraya çıkarırlar.

Eserde, Yedi Meş’aleciler’den Muammer Lütfi dışındakilerin çıkarttıkları *Meş’ale* dergisi hakkında da şu bilgiler verilir: Kitabın uyandırdığı ilgi neticesinde edebî bir dergi çıkartmak isteyen Yusuf Ziya, *Meş’ale*

adlı bir dergi etrafında toplanılmayı teklif eder. Sekiz-dokuz sayı kadar çıkan *Meş'ale* dergisi yeni harflerin kabulünden sonra kapanır. Derginin sahibi ve sorumlu müdürü Yusuf Ziya'dır. Bu sayılarda Muammer Lütfi'nin şiirleri görülmez. Meş'aleciler'in eski edebiyata karşı tavırlarına karşı koyan Muammer Lütfi, topluluktan tamamen ayrılır ve çalışmalarını kendi çapında yürütür.

Temelde sanat ve arkadaşlık bağlarıyla kurulan bu topluluk, pek uzun ömürlü olmaz. Çıkarılmış oldukları *Meş'ale* dergisi kapanınca, topluluk dağılır. Kenan Hulûsi hikâyeciliğine devam eder. Muammer Lütfi edebiyattan uzaklaşır. Ziya Osman şiirde karar kılar. Diğerleri edebiyatın başka alanlarına kayarlar.

Yedi Meş'aleciler hakkında verilen bu bilgilerin sonunda yararlanılan kaynaklar zikredilmiştir. Kaynakçadan sonra ise Yedi Meş'ale Topluluğu'nun ortak eseri olan *Yedi Meş'ale* kitabının içindekilerle, sayılarına göre *Meş'ale* dergisinin içindekiler de tek tek belirtilmiştir. Bunun ardından Yedi Meş'aleciler'le ilgili Ahmet Hâşim'in "Yedi Meş'aleciler", Vasfî Mahir Kocatürk'ün "Yedi Meş'ale ve Meş'aleciler", Halit Fahri Ozansoy'un "Yedi Meş'ale" adlı tanıtım yazılarına yer verilmiştir.

Eserde, Yedi Meş'ale Topluluğu'nun sanatçıları doğum tarihleri itibarıyla büyükten küçüğe doğru sıralanarak tanıtılmışlardır:

Muammer Lütfi'nin resmî ve özel hayatı ile edebî kişiliği hakkında kısa bilgi verildikten sonra, eserleri kısmında sanatçının yaptığı çalışmalardan bahsedilir. Şiirleri kitap hâlinde yayımlanmamıştır. *İlk Kurşun* adlı broşür niteliğindeki eseri basılmıştır. *Yedi Meş'aleciler*'de sanatçıyla ilgili kaynakçanın ardından onun "Dante'nin Ruhuna", "Âşıkların Dünyası", "Ayrılık Çeşmeleri", "Topkapı Sarayı", "Dünyada Kalan Son Adam", "Ödemiş" adlı şiirleriyle, "Yedi Meş'alenin Kısa Bir Tarihçesi" adlı yazısına yer verilmiştir.

Kenan Hulûsi Koray'ın kısa hayat hikâyesinin ardından sanatçı kişiliğinden özellikle de hikâyeciliğinden söz edilir. Eserleri kısmında eserlerinin adıyla yayın tarihleri verilir. Kenan Hulûsi ile ilgili kaynakçanın ardından, yazarın "Denizin Zaferi", "Altın Oluk", "Bir Yudum Su", "Miras Keçe" adlı hikâyelerine yer verilir.

Sabri Esat Siyavuşgil'in hayatı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra şiirinin özelliklerinden ve şairliğinden söz edilir. Eserlerinin listesini kaynakça takip eder. Şâirin "Mukaddime", "Akşam ve Develer",

"Baharı Bekliyorum", "Sonbahar ve Peygamber Olmak", "Odalar ve Sofalar", "Yarı Uyku", "Akış", "Resimler ve Biblolar", "Denizde Bir Adam" adlı şiirleriyle, *Cyrano De Bergerac*'tan alınmış bir parça eser de yer alır.

Vasfî Mahir Kocatürk'ün kısa hayat hikâyesi, şâir, yazar, edebiyat tarihçisi yönü ile bir çocuk edebiyatçısı oluşu hususları ele alınır. Eserleri altı ana başlık altında verilir. 1. Şiirleri, 2. Oyunları, 3. İnceleme, Antoloji, Tarih ve Edebiyat Kitapları, 4. Ders Kitapları, 5. Mâniler, Masallar, Hikâyeler, Çocuk Hikâyeleri ve Masalları, 6. Çevirileri. Eserlerinin sıralanmasını kaynakça takip eder. "Cellâdın Kitâbesi", "Deniz İlähesi", "İstirap", "Sabah Türküsü", "Nöbetçi", "Mavi Kuş", "Kara Koyun Su İçmedi, Ağladı", "Ergenekon'dan: XVI", "Akşam", "Türklüğe Kaside", "Yayla Türküsü" adlı şiirleriyle "Ziya Osman Saba", "Divan Edebiyatı, Halk Edebiyatı" adlı yazıları eserde yer almıştır.

Cevdet Kudret Solok, şiir, hikâye, roman, oyun, deneme, inceleme türlerinde eserler vermiş, daha çok edebiyat tarihçisi sıfatıyla tanınmıştır. Sanatçının edebî ve resmî hayatının ardından eserlerinin listesi verilir. Bunu kaynakça takip eder. Daha sonra eserlerinden seçmeler yer alır.

Şiir, hikâye, roman, oyun, deneme, fıkra, makale, inceleme türlerinde eserler vermiş olan Yaşar Nabi Nayır'ın edebî ve resmî hayatının ardından eserlerinin listesi verilir. Bunu kaynakça takip eder. Daha sonra eserlerinden seçmeler yer alır.

Son olarak, Ziya Osman Saba'nın hayatı hakkında kısa bilgi verildikten sonra, sanatçı kişiliğinden, şiirinin özelliklerinden ve şairliğinden söz edilir. Eserleri, 1. Şiirleri, 2. Hikâyeleri, 3. Çeviri 4. Mektup olmak üzere dört ana başlık altında sıralanmıştır. Eserlerinin listesini kaynakça takip eder. "Sebil ve Güvercinler", "Uyku", "Geçen Zaman", "Bilemiyorum", "İyilik", "Beyaz Ev", "Rabbim, Nihâyet Sana", "Toprağım", "Cümlemiz", "Sevgiler", "Nefes Almak", "Yeryüzünde", "Misak-ı Millî Sokağı", "Hiçbir Şey" "Düşümde", "Eller", "Dilek" adlı şiirleriyle, "Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi" adlı hikâyesine, bu eserde yer verilmiştir.

Yedi Meş'aleciler, Yedi Meş'ale Topluluğu ve çıkarttıkları ortak eserleri *Yedi Meş'ale* ile *Meş'ale* dergisi hakkında derli toplu bilgi edinmek isteyenlerin başvurabilecekleri faydalı bir kaynak kitaptır.

“Garipçiler”

Hüseyin Tuncer, **Garipçiler**, Kanyılmaz Matbaası, İzmir 1997, 1. Baskı, 214 sayfa.

Ahmet Yaşar ZENGİN

GÜ Kastamonu Eğ. Fak. Öğretim Görevlisi

Hüseyin Tuncer, altmış yıl aradan sonra Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde, 1937’de başlayan “Garip Hareketi”ni bir bütün olarak ortaya koymuştur. “Garipçiler” ya da “1. Yeniciler” diye bilinen topluluğun şâirleri Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat Horozcu ve Melih Cevdet Anday’ı ele almıştır. Sanatçıları, hayatları, edebî kişilikleri, eserleri, eserlerinden seçmelerle tanıtmaya çalışmıştır.

Hüseyin Tuncer, *Garipçiler* kitabını yazma sebebi ni Sözbaşı’nda şöyle izah eder: “1937’den 1955 yılına kadar varlığını sürdüren “Garip Hareketi” bütün boyutlarıyla -övgü ve yergilerle- gözler önüne serilmeye çalışıldı. 1955’te İkinci Yeni Hareketi’nin ortaya çıkmasıyla sahneden çekilen 1. Yeni Hareketi, 1997 yılına kadar günahları ve sevaplarıyla huzurunuzda getirildi.”

Yazar, Cumhuriyet devri edebiyatında ortaya çıkan bu edebî topluluğu bir bütün hâlinde edebiyat dünyamıza sunmayı hedeflemiştir.

Çalışmada “Garipçiler” topluluğunun üç şâiri, doğum tarihlerine göre ele alınmıştır. Şâirlerin hayatları, edebî şahsiyetleri, eserleri üzerinde durulmuş, her şâirin belirgin yanlarıyla eserlerinden seçmelere yer verilmiştir. Her bölümün sonuna ise kaynakça konulmuştur.

Eserde önce Garipçiler hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısımda Garipçiler kısaca şöyle tanıtılır:

Üç arkadaşın şiir anlayışındaki değişiklik arayışları, Mayıs-Ağustos 1937 arasında yoğunlaşma gösterir. Melih Cevdet, bu anlayışla vezinsiz ve kafiyesiz olan “Şahıslar” şiirini yazar. Böylece şiire yeni imkânlar ararlar, yeni dünyalar, yeni insanlar sokmaya çalışırlar ve şiirlerinin sınırlarını genişletmek isterler.

Garip tarzı ilk şiirler, *Varlık* dergisinin 15 Eylül 1937 tarihli sayısında yayımlanır. *Varlık*’ın 1 Sontes’in 1937 tarihli sayısında, üç şâiri birlikte görmeye

başlarız. Bu durum, derginin 1938 yılına ait 106, 107 ve 108. sayılarında devam eder. Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet, bu tür şiirlerinde, şekil ve muhteva bakımından edebî gelenekten ayrılırlar. Garipsenme ve yadırganma, bu şâirlerin başlıca amaçlarıdır.

Orhan Veli’nin “*Kitabe-i Seng-i Mezar*” şiiri geniş yankılar uyandırır. Mevcut şiir anlayışını yıkmada etkili olur.¹ Orhan Veli, süsteki faydayı süsün dışında arar. Oktay Rifat ise, sanatta yarar’ı güzel’den önemli bulur. Garip hareketi, sanatta güzel ve yarar’ın birbirini tamamlaması gerektiğini savunur.

Orhan Veli’ye göre sanat, çoğunluğun zevkini ve isteğini dile getirmelidir. Orhan Veli ve Oktay Rifat, toplumun bilinçlenmesinde sanatçının rolü olduğuna inanırlar. Garipçiler, sanat eserinin kalıcılığını, toplumu kucaklayan özelliklerinde ararlar.

Garipçiler, sıradan insanların yaşantısı, aşk, II. Dünya Savaşı, çocukluk, yaşama sevinci, hayranlık, şaşkınlık, ölüm, öte duygusu; hüznün, evlilik ve yalnızlık temalarını işlerler. Garipçilerin ilk dönem şiirinde mısralar, az kelimelerle kurulur. Aynı ölçüde hece sayısı da azdır ve mısralardaki hece sayıları birbirine yakındır. Sonradan mısra sayısının arttığı dikkat çeker. Anlamı bir mısradaki tamamlama düşüncesinde olmadıkları için, şiirin bütününe yayarlar.

Garip hareketinin ilk devresinde bilinen şekliyle kafiyeye rastlanmaz. Buna rağmen, mısra sonu ses uyumu görülür; bu durum, çoğu zaman ek tekrardan elde edilir. Oktay Rifat ve Melih Cevdet, sonradan kafiyeli şiir örnekleri verirler.

Garipçiler, 1941-1945 devresinde halk şiirine sıcak bakarlar. Oktay Rifat, halk şiirinin şekil öğelerinden yararlanır (“*Vazife*”, “*Telli Telefon*”, “*Türkân’a Ağu*”, “*Rüya*”). 1945-1949 yılları arasında Orhan Veli, “*Destan Gibi*”de halk şiirine açılır. Özellikle “*Yol Türküleri*” dikkate değer bir şiirdir.

Garipçiler’den halk şiirine yakın ilgi duyan -özelikle- Oktay Rifat’tır. “*Güzelleme*”si bunun en güzel örneğidir. Orhan Veli ile Melih Cevdet’in, halk şiirine karşı olan ilgileri daha azdır. Oktay Rifat, âşık edebiyatına, Orhan Veli ise anonim halk şiirine gönül verir.

Garipçiler’in şiir tekniklerinde tahkiyeye de yer verdikleri görülür. Oktay Rifat’ın “*Ekmek ve Yıldızlar*”, “*Karaca Ahmet*”, “*Şehitlik*”, “*Ölümler*”, “*Gün Sonu Konuşması*”, Melih Cevdet’in “*Ölü Bir Arkadaştan Mektup*”, “*Her Gece Böyle Değilim*”; Orhan Veli’nin “*Rüya*”, “*Misafir*”, “*İstanbul’u Dinliyorum*” şiirleri.

Garipçiler, geleneğe karşı çıkışları bakımından kübizm, fütürizm, dadaizm ve sürrealizm akımlarına yakınlık duyarlar. Garip hareketi daha çok kübizme yakındır. Mizaha itibar etmeleri bakımından da sürrealizm akımına yaklaşırlar. Oktay Rifat ve Orhan Veli, Andre Breton'un görüşlerinden etkilenirler. Bu etkiyle garip karşılanan şiiirler yazarlar.

"İsviçre ve Fransa'da eskiyen özgür dize ve Dadaçılık", Fransız kültürüyle beslenmiş Orhan Veli, Melih Cevdet ve Oktay Rifat'ın *Garip* kitabıyla ülkemize giriyor.

Garip'teki gariplik, ölçü ve uyağın kaldırılmasından değil, şiiir olmayan, nükte ve espriden öteye gidemeyen acayip sözlerin halka şiiir olarak sunulmasından doğar.²

Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat Horozcu ve Melih Cevdet Anday, 1941 yılında *Garip* adlı bir şiiir kitabı yayımlarlar. Şiiirlerinin garip karşılanmasından hareketle, Orhan Veli kitaba *Garip* adını verir. Orhan Veli, ortak hazırladıkları kitaba, kendi şiiirlerinden hareketle "Tahattur" adını vermek ister, ancak arkadaşı Cavit Yalmaç'ın önerisi olan *Garip*'i tercih eder. Hem eserin adı, hem de şiiirleri garip karşılandığı için, kendilerine "Garipçiler" adı verilir. Kitapta yalnız Orhan Veli'nin adının bulunmasını, Oktay Rifat ile Melih Cevdet isterler. Yazdıkları şiiirlerin alaya alınması, kendilerini üne kavuşturur. Garip hareketi, "Yeni Şiiir, Birinci Yeni, Birinci Yeniciler, Garipçiler" adıyla da anılır. Garip hareketi 1941'de yayımlanan ortak *Garip* kitabıyla yaygınlık kazanır.³ *Garip* adlı ortak kitap, Orhan Veli'nin hazırlamış olduğu bir antoloji olarak çıkar.⁴

Garipçiler, gençlik ve arayış yıllarını 1923-1938 yılları arasında yaşarlar. Garip hareketi, 1937 yılında belirir. 1937-1950 yılları arasında varlığını sürdürmeye çalışır. Ancak 1945-1949 yılları arasında, başlangıç devresinden farklı çizgiler sergiler.

1945-1949 yılları arasında, üç şiiirin yolları ayrılır gibi görünmesine rağmen, 1949-1950 yılları arasında *Yaprak* gazetesinde biraraya geldikleri ve Garip şiiirinin yeni örneklerini vermiş oldukları dikkat çeker. *Yaprak*'ta yeniden bütünleşirler.

1950'de O.Veli'nin ölümünden sonra, Melih Cevdet ve Oktay Rifat, şiiir tarzlarını kendi doğrultularında sürdürürler.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Garip hareketinin birinci devresi, Garip öncesi diyebileceğimiz 1937-1941 yıllarını içerir. İkinci devresi, olgunluk yıllarını, yani 1941-1949 yıllarını kapsar. Üçüncü devresi, yolların ayrıldığı 1945-1949 yıllarını ihtiva eder. Son

devresi ise, "Yaprak Dönemi" diye adlandırabileceğimiz 1949-1950 yıllarıdır.

Garipçiler tepkiyle karşılanmış olmalarına rağmen, şiiirimizde, Garip hareketinden etkilenen şiiirlerimiz de olmuştur (Cahit Sıtkı Tarancı, Ziya Osman Saba, Sabahattin Kudret Aksal, Necati Cumalı, Metin Eloğlu, Cahit Külebi, Behcet Necatigil, Suat Taşer gibi ...).

1945-1950 yıllarında Garip'e tepki olarak "İkinci Yeni" hareketi ortaya çıkar. Oktay Rifat, sonradan bu topluluğa katılır. Halk edebiyatı kaynaklarına döner. Şiiirlerinde kelime oyununa başvurur. Melih Cevdet ise, zihni bir şiiirde karar kılar, kuruluğa düşer, veciz söyleyişler söyler.

Serbest şiiir, Orhan Veli ile doruk noktaya ulaşırken, Türk şiiirine geniş ufuklar açar ve güzel örnekler kazandırır. Serbest şiiirin, gelişi güzellik olmadığı, belirli bir bilgi, kültür ve yetenek işi olduğu, Orhan Veli'nin şiiirleriyle kanıtlanmıştır.⁵

Şiiirde vezne, kafiye, edebî sanatlarla, resme, müzikîye, şiiirâneliğe karşı olan Garipçiler'in tanıtılmasından sonra, *Garip*'in Önsöz'ü, öneminden dolayı bütün olarak verilmiştir.

Garip'in Önsöz'ünden sonra Garipçiler'in son devrelerinde biraraya gelişleri sırasında önemli bir yer tutan *Yaprak* üzerinde durulmuştur. Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet'in *Yaprak*'ta yayımlanan şiiirlerinin ve yazılarının isimleri tek tek verilmiştir. Bunun ardından Garip hareketi içinde yer alan bu üç sanatçının *Yaprak* gazetesinde çıkan, şiiirin kapalılığı ve şiiiri halka götürmenin yolları hakkında Sabahattin Eyuboğlu ile yapmış olduğu konuşmanın metni aynen verilmiştir. Bu konuşmayı kaynakça takip eder.

Sırasıyla Orhan Veli Kanık'ın, Oktay Rifat Horozcu'nun, Melih Cevdet Anday'ın hayat hikâyeleri, edebî kişilikleri ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, her sanatçı ile ilgili kaynakça yer alır. Kaynakçaların ardından sanatçıların eserlerinden örnekler verilir.

Garipçiler, Garipçiler Akımı, Topluluğu ve çıkarttıkları ortak eserleri *Garip* hakkında derli toplu bilgi edinmek isteyenlerin başvurabilecekleri güzel bir kaynak kitaptır.

NOTLAR

1. Hüseyin Tuncer, a.g.e., s. 1-2.
2. Hüseyin Tuncer, a.g.e., s. 7-9.
3. Hüseyin Tuncer, a.g.e., s. 2-3.
4. H. Tuncer, üç bölümden meydana gelen *Garip* kitabında yer alan şiiirlerin adlarını burada zikretmiştir.
5. Hüseyin Tuncer, a.g.e., s. 9-11.

“Kayserili Divan Şâirleri”

M. Fatih Köksal, *Kayserili Divan Şâirleri*,
Geçit Yayınları, 1. Baskı, Kayseri,
Ağustos 1998, XI + 290 sayfa.

Yunus AYATA

Bugüne kadar kâmil anlamda bir *Türk Edebiyatı Tarihi*'nin yazılmadığı herkesin kabul ettiği bir görüştür. Bunun sebepleri arasında ilk sırada gerekli malzemenin henüz tamamlanamamış olması gelmektedir. Bu en önemli âmili yok saysak bile, edebiyat tarihi yazıcısını bekleyen daha birçok zorluk vardır ki, bunlardan biri ve belki de en önemlisi, kendinden öncekilerin iyi ve doğru değerlendirilmesi, eksiklerin tamamlanması, yanlışların düzeltilmesi gibi aslında tek bir kalemde değerlendirilebilecek bir ihtiyaç zinciri meselesidir. Tek başına bu bile bize bir milletin edebiyat tarihini bir kişinin yazmasının çok güç, hattâ imkânsız olduğunu gösterir.

Sözü edilen şartlara ulaşan bir edebiyat tarihi yazmak için her şeyden önce titiz bir çalışma ile bunun alt yapısının hazırlanması gerekir. Bu alt yapının temel gereklerinden biri, mahallî kaynaklı bilgi ve belgelerin bir sistem içerisinde değerlendirilerek ilgililerin hizmetine sunulmuş olmasıdır. Bu, sadece taşra şehir ve kasabalarında yaşayan müelliflerin ve onların eserlerinin tesbiti noktasında değil, mahallî kaynaklı, bir çoğunun edebiyat tarihimiz için önemli kaynak oluşturması muhtemel bilinmeyen eserlerin gün ışığına çıkarılması bakımından da gerekli ve hattâ elzemdir. Başta Konya, Erzurum, Kayseri, Sivas gibi Selçuklu'ya merkezlik etmiş şehirlerle, Manisa, Amasya, Kastamonu, Kütahya, Bursa gibi Osmanlı kültür tarihi bakımından önemli merkezler olmak üzere bütün bir Anadolu, hattâ daha da ileri, bütün bir Osmanlı coğrafyasının parça parça kroniklerinin ve şehir monografilerinin ortaya konmasının yukarıda bahsettiğimiz edebiyat tarihinin kâmilliği noktasında son derece gerekli olduğunu düşünüyoruz. Geniş mânada bir edebiyat tarihi ebatıyla yaklaşılarak, 'devir-müellif-eser',

daha dar mânada ise müellif veya şâirlerin biyografilerinden oluşacak söz konusu eserler edebiyat tarihimize, şuarâ tezkirelerine ve diğer kaynaklara girme imkânı olmamış birçok şâir ve yazarla onların eserlerini tanıtma fırsatı verecektir.

Günümüze kadar, *Erzurum Şâirleri*, *Kayseri Şâirleri*, *Afyonkarahisar Şâirleri*, *Edirne Şâirleri* gibi gerek eski, gerekse yeni Türk harfleriyle takdire şayan münferid çalışmaların yapılmış olması ne yazık ki bu boşluğu doldurmaya yetmemiştir. Bir an önce bu işin gönüllülerince diğer şehirler hakkında da bu tür bilimlik çalışmaların yapılması gereklidir.

İşte yazımıza konu olan ve tanıtılmaya çalışacağımız kitap sözünü ettiğimiz amaca matuf olmak üzere yazılan ve “*Kitap ve kültür dostu Fahri Bilge'nin aziz hâturasına*” ithaf edilen *Kayserili Divan Şâirleri*'dir. Birçok orijinal bilgi ve belgenin sunulduğu eserin büyük bir emek mahsulü olduğunu kitabı inceleyen, özellikle de eski metinlerle haşır neşir olan herkes kabul edecektir kanaatindeyim.

M. Fatih Köksal tarafından, “*Kayseri'de doğmuş, aslen Kayserili olan veya Kayseri'de yetişmiş Divan şâirlerini ve onların eserlerini tanıtma gayesine matuf*” (s. VII) olarak hazırlanan *Kayserili Divan Şâirleri*, “Giriş” (s. 1-22) ve “Biyografiler ve Şiirler” (s. 23-268) olmak üzere iki ana bölüm hâlinde hazırlanmış. Ayrıca faydalanılan eserlerin “Genel Bibliyografya” (s. 269-278) sı ve bir “İndeks” (s. 279-290) de çalışmaya ilâve edilmiş. Köksal, “Genel Bibliyografya”nın dışında her şâir hakkında bilgi verdikten sonra o şâiri temsil edebilecek nitelikteki şiirlerinden örnekler vermiş ve buna ilâveten de madde sonunda o şâir hakkında geniş bir bibliyografya vermeyi de ihmal etmemiştir. Bunlardan özellikle *Kadı Burhaneddin* (s. 34-36), *İbrahim-Âşık* (İbrahim Tennurî) (s. 52), *Râşid* (Reisülküttâb Mehmed Râşid Efendi) (s. 125) ve *Remzî* (Ahmed Remzi Akyürek) (s. 228-229) gibi şahsiyetler hakkında verilen bölüm sonu bibliyografyalarının çok zengin olması dikkat çeken bir husustur.

Kayserili Divan Şâirleri'ni, yukarıda sözünü ettiğimiz benzer konudaki eserlerden ayıran özellik, müstakilen ‘Divan şâirleri’ni ele alan kitap bazında -bildiğimiz kadarıyla- ilk çalışma olmasıdır. Adı geçen kitapta 66 Kayserili divan şâiri yer almaktadır. Eserde kronolojik olarak bahsedilen şâirler şunlardır:

Kadı Burhaneddin, *İbrâhîm-Âşık* (İbrahim Tennurî), *Temennâyî*, *Kadrî* (Zeynîzâde Kadrî Çelebi), *Dâ-*

nişi, La'li, Kadri (Nakibüleşraf Abdülkâdir Efendi), *Meyli* (Kumsızâde Mustafa Efendi), *Furûğî, Genci* (Mehmed Çelebi), *Rıfkî* (Bahâeddîrzâde Seyyid Abdülmecîd Efendi), *Şahâb Çelebi, Hicrânî Çelebi, Derviş Osman* (Nefes Anbarı Osman Efendi), *Şânî, Dâni, Kâmî* (Kâmî Yahyâ Efendi), *Remzî* (Mehmed Remzi Efendi), *Ruhsat Hâtif, Haddâdî, Refîk, Belîğ, Hilmi* (Ali Nisârîzâde), *Sâdıki, Hüsnî, Lebîb, Hisârî, Hasîb, Gözübüyükzâde İbrahim Efendi, Râşid* (Reisülküttâb Mehmed Râşid Efendi), *Fethî* (Fethullah Efendi), *Sâlim, Seyfî* (Osman Seyfi Bey), *Râsih* (Abdüllatif Efendi), *Mes'ûd, Hayret, Âlim* (Müderrişzâde Âlim Efendi), *Hilmî* (Feyzîzâde Hilmi Efendi), *Nâ'il* (Hisarcıkızâde Mehmed Nâ'il Efendi), *Selâmî, Emîn*, (Zıllîzâde Emîn Efendi), *Rûzî* (Mehmed Emîn Efendi), *Celâleddîn* (Ali Celâleddîn Efendi), *Şeyhî* (Gavremzâde Şeyh İbrâhîm Ağa), *İzzet* (Mütercim İzzet Paşa), *Hayrî* (Süleyman Hayri Bey), *Hilmî* (Dinibütün Mustafa Hilmi Paşa), *Rüşdî, Enver* (Hacı Enver Efendi), *Zihni, Vehbî Feyzî, Muhtâr* (Serasker Mektupçusu Muhtar Bey) *Fevzî* (Mehmed Fevzî Efendi), *Merkezzâde Şükürü Efendi, Sa'id Kâmî* (Mehmed Sa'id Efendi), *Remzî* (Ahmed Remzi Akyürek), *Galib* (Çivicizâde Galib Efendi), *Hilmî, Fâ'ik* (Akçakayalızâde Hüseyin Fâ'ik Efendi), *Şemsî* (Mehmed Şemseddin Efendi), *Rızâ* (Hacı Ali Efendi), *Nâcî* (Nuh Nâci Abdüssamed Ağazâde [Özsan]), *Kâdir-Yaman Dede* (Diyamandı [Abdülkâdir] Keçeoğlu), *Şâdî* (Yaşar Şâdi Bey) ve *Râgıb* (Başkâtibzâde Râgıb [Güven] Bey).

Aslında hiç de küçümsenmeyecek bir sayı olan 66 kadar divan şâirini, yazar Kayseri gibi çok eski bir kültür merkezi olan bir şehir için yeterli görmemekte ve bu yetersizliği de üç temel sebebe bağlamaktadır. Bunlardan birincisi edebiyat tarihimizin en önemli kaynakları arasında sayılan şuarâ tezkirelerinin taşradaki şâirleri ihmal etmesi; ikincisi insanımızın kültür meseleleri karşısında fazla hassas olmamasıdır. Yazar tarafından “hiçbir kaynak veya ilmi veriye dayanmadığı” belirtilen üçüncü sebep ise, bu şehirde ticaret hayatının tarih boyunca hep ön plânda olmasıdır.

Çalışmada yer alan ve varlıklarından sadece muhtelif cami, çeşme ve mezar kitâbelerindeki tarih manzumeleriyle haberdar olabildiğimiz bazı kimselerin “Divan şâiri” kabul edilip edilemeyeceği ve bu kimselerin “Kayserili” olup olmadığının tesbiti hususu haklı olarak tartışma konusu yapılabilir. Kitabın yazarı bu tür tartışmalara sebebiyet vermemek için esere yönel-

tilmesi muhtemel sorulara şu şekilde cevap verme gereğini hissetmiştir:

“Kayseri ve ilçelerinde bulunan cami, çeşme, medrese, han, hamam, kütüphane gibi muhtelif eserlerin kitâbeleriyle bazı kimselerin mezar taşlarında bulunan tarih manzumelerini yazan şâirleri de eserimize dâhil ettik. Bu şâirlerden hakkında başka kaynaklarda da bilgi ve şiirlerinden örnekler bulunanlarla ilgili zaten bir mesele yoktu. Ancak bulduğumuz kitâbe metinlerinden başka elimizde bir şiiri ve hattâ kitâbe tarihinden başka hayatıyla ilgili bir ipucu elde edemediğimiz şâirler de karşımıza çıkan meselelerden olmuştur.

“Bu şâirlerle ilgili birinci problem, Divan şâiri kabul edip etmeme, ikincisi de Kayserili oluşlarıyla ilgiliydi. Hakkında bilgi bulunamayan bu şâirlerin sayısı 8'dir. Zamanlarında Kayseri ve civarında tarih düşürmeleriyle tanınmış kimseler oldukları muhakkak olan bu kişilerin ‘şâir’ veya ‘Divan şâiri’ sayılıp sayılmayacağı da tartışma konusu olabilir. Tıpkı diğer şâirlerde olduğu gibi bu şâirler için de estetik değerlendirmelerden, başka bir ifadeyle şâirin edebî kudreti üzerinde hüküm yürütmekten kaçınmaya çalıştık. Böyle bir değerlendirme, hareket noktası olarak söz konusu şâirlerin klâsik şiirimizin şekil ve anlayış dünyasına uygunluklarını temel aldığımız bu çalışmanın gayeleri arasında değildir” (s. 4-5).

Yazar, kitaba alınan şâirlerin Kayserili olup olmalarını hususuna ise şu şekilde açıklık getirmeye çalışıyor:

“Bu şâirlerin Kayserili olmaları hususunda da, şunu belirtmeliyiz ki, belki hepsi, belki bir kısmı, ama her hâlükârda büyük çoğunluğu Kayserilidir. Kayseri'nin önemli yapılarına ebced hesabıyla manzum tarihler düşen bu şahsiyetlerden bazıları belki de vazife icabı Kayseri'de bulunan devlet adamlarının beraberrinde olan veya kendileri bizzat müderrislik, kadılık, nâiblik ve benzeri görevlerle Kayseri'ye gelmiş kimselerdir” (s. 5).

Bu izahlardan sonra ise yazar, çeşitli kaynaklarda Kayserili ve şâir oldukları belirtilen Seyyid Burhaneddin (1165/66-1241), Somuncu Baba (?-1413), Fevzî (?-1756/57), Ârif (?-1822/23) ve Vahdetî (19. yüzyıl)'yi ise niçin eserine almadığını izah etmektedir.

Yukarıdan beri bahsedilenlerin dışında Kayserili divan şâirleriyle ilgili istatistikî bir inceleme yapılmış

olması bu eseri orijinal kılan bir başka özelliktir. Bu kısımda Kayserili divan şâirleri yüzyıllara göre, doğum yerlerine göre, mesleklerine göre, mensup oldukları tarikatlere göre, *Divan* veya *Divançe* sahibi olmalarına göre bu tür çalışmalarda görmeye alışkın olmadığımız bir şekilde istatistikî olarak ele alınarak, değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur.

Eser, 30 civarında şâiri ilk defa edebiyat ve ilim âlemine sunması bakımından son derece kayda değerdir. Bunlardan bir kısmını, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi âdeta iğneyle kuyu kazarcasına bulunarak ortaya çıkarılan muhtelif kitâbelerdeki tarih manzumelerinin yazarları olan *Şânî*, *Refik*, *Mes'ûd*, *Hayret*, *Zihnî*, *Muhtar*... gibi 10'dan fazla şâir oluşturmaktadır. Bu şâirlerin çoğunun tesbit edilebilen şiirleri sadece bu kitâbe metinlerinden ibarettir. Ancak bütün şuarâ tezkireleri, *Şakâyık-ı Nu'mânîye* zeyilleri ve edebiyat tarihimize malzeme sayılan mühim eserlerin hemen tamamı taranmak suretiyle ortaya çıkarılan şâirler de bu eserle gün ışığına çıkarılarak, edebiyat tarihimizdeki yerlerine oturtulmuşlardır. Özellikle tezkirelerde de yer almayan ve adını ilk defa duyduğumuz *Kadrî* (Nakîbüleşrâf) *Derviş Osman*, *Ali Nisârîzâde Hilmi*, *Feyzîzâde Hilmi* gibi şâirlerin tanıtıldığı sayfalar zenginliği itibariyle yapılan çalışmanın ehemmiyetini sergilemesi açısından ilk plânda dikkat çeken bölümler olarak görülmektedir. Varlığından, en azından konuyla yakından alâkadar olanların haberdar olduğu *İbrâhim Tennûrî*, *Temennâyî*, *Râşid*, *Ahmed Remzi Akyürek*, *Çivicizâde Galib* ve *Yaşar Şâdî* gibi şâirler için verilen yeni bilgiler, şâirlerin bilinmeyen şiirleri ve eserleri ile meçhul taraflarının ortaya konması açısından son derece önemli maddeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kayserili Divan Şâirleri'nin ilgimizi çeken bir yönü de, yazdığı kitâbe metninin tarihinden hareketle ancak yaşadığı devri bilebildiğimiz tarih düşürücü şâirlerden başka, *Şahab Çelebi* ve *Hicrânî Çelebi*'ler, *Haddâdî*, *Vehbî* gibi bir kaç şâirin de esere birer 'madde' olarak alınmasıdır. Esasında neredeyse tamamen 'meçhul' olan bu şâirlere eserde yer verilmesini bir 'eksiklik' değil, ileride yazarın kendisinin veya başka araştırmacıların bu bilgileri tamamlayabilmeleri ve varsa yanlışlıkları düzeltebilmeleri için fırsat teşkil etmesi açısından olumlu bir yaklaşım olarak görmek mümkündür.

Kitapla ilgili olumsuz şeyler de söylemek mümkün. Sözgelimi, bazı bölümlerde, bilgisayar teknolojisini kullanmanın zaaflarından olduğunu zannettiğimiz, cümlelerde bazı kelimelerin tekrarı, tamamlanmamış kimi cümleler, dipnotlardaki bazı tutarsızlıklar ilk bakışta dikkat çekici olumsuzluklar arasında sayılabilir. Ayrıca üç şâirin (*Beliğ*, *Sâdıkî*, *Ruhsat Hâtif*) 'İçindekiler' bölümüne alınmasının unutulması gibi esasla ilgili olmayan ama küçümsenemeyecek eksikliklerin de kitabın yapılması muhtemel ve de gerekli ileriki baskılarında giderileceğini ümit ediyoruz.

Diğer iller için yapılacak bu tip çalışmalara güzel bir örnek teşkil edeceğini umduğumuz ve *Türk Edebiyat Tarihi*'nin yazılmasına katkıda bulunacağına inandığımız *Kayserili Divan Şâirleri* eserinden dolayı M. Fatih Köksal'ı tebrik eder, başarılı çalışmalarının devamını dileriz. Ayrıca bu kültür hizmetini güzel bir kapak kompozisyonu ile bize sunan Geçit Yayınları'nı da bu hizmetlerinden dolayı kutlamak isteriz.

“Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar”

(Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT)

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

- Yeni çıktı -

“Yahyâ Kemâl Anma Toplantıları Bildirileri”

Yahyâ Kemâl Anma Toplantıları Bildirileri,
İstanbul 1998, 196 sayfa.

Durmuş BUNARCIOĞLU

GÜ Fen-Edeb. Fak.

Türk Dili ve Edeb. Böl. Öğrencisi

“S anıyorum, 1920’li yıllar, 9 Eylül sonrası bir İzmir akşamı. I. Kordon’da Uşakîzâde Hakkı Bey’in evinin önünde üç adam. Gâzi, Yâkup Kadri, Fâlih Rıfki Atay. Fâlih Rıfki Atay, Gâzi’ye sorar: ‘Yunan’ı denize döktük, vatan kurtuldu. Bundan sonrası ne?’ Gâzi’nin cevâbı: ‘Kültür’ ve Gâzi, ‘Cumhuriyetin temeli millî kültürdür’, buyurmuştur.” “Ne tarihte yaşayabilirdik, ne tarihi inkâr edebilirdik. Onun için rahmetli Peyâmî Safa, Gâzi Mustafa Kemâl Atatürk’e ‘Hangi ilkeler?’ dediği zaman, ‘Türkiye’nin gerçekleri’ der. Ve Amerikalı gazeteci 932 senesinde Gâzi’ye ‘Ortaya koyduğunuz kimlik nedir?’ diye sorduğunda cevabı net: ‘Ne Amerikanlaşacağız, ne Avrupalılaşacağız. Kendi özümüzle çağdaşlaşacağız.’”

Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği (İLESAM), İstanbul Fetih Cemiyeti ve Kubbealtı Akademisi Kültür ve San’at Vakfı üyelerinden oluşan Yahyâ Kemâl’i Anma Toplantıları Tertip Heyeti’nin düzenlediği toplantılarda yapılan açılış konuşmaları ve sunulan tebliğler, 1998 yılında İstanbul’da Kubbealtı Neşriyat tarafından edebî eserler dünyasına kazandırıldı. Bu eser, *Doğumunun 112. Yılında Bir Kültür Klâsîğimiz Yahyâ Kemâl Anma Toplantıları Bildirileri*’dir.

Bugün de önemini ve güncelliğini muhafaza eden yukarıdaki iktibaslar, Ali Nâili Erdem Bey’in 7 Aralık 1996’da Ankara’da yapılan toplantıdaki açılış konuşmasından alınmıştır. Kendi özümüzle çağdaşlaşmayı idrak eden Yahyâ Kemâl’in bu idrake nasıl ulaştığı, anılan eserde net çizgilerle anlatılmıştır.

Eser, Takdim, Açılış ve Protokol Konuşmaları dışında altı bölümden, toplam 196 sayfa olarak meydana getirilmiştir. Öncelikle, Takdim yazısını Prof. Dr. Ba-

haeddin Yediyıldız’ın kaleme aldığı, Ayşe Yıldız Topuz, Dr. İ. Aydın Yüksel, Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, Erdoğan Saraç, Ali Nâili Erdem ve Nedim Abbaz’ın da açılış ve protokol konuşmalarını gerçekleştirenler olduğunu zikredip, diğer kısımların değerlendirmesine geçiyoruz.

Belkıs Altunış Gürsoy, “Yetiştigi Kültür Ortamı ve Hayatı”, s. 39-40. Belkıs Hanım, Yahyâ Kemâl’i bir büyük Türk klâsiği hâline hangi şartlar getirdi, kimlerin eğitiminden geçti ve kader karşısına kimleri çıkardı sorularına cevap arar. Bu soruların cevaplarını ise, çocukluk hayatından başlayarak, kronolojik olarak, ebedî hayata irtihaline kadar anlatarak bulur. Ayrıca çilenin bir şâirin hayatındaki yerine vurgu yapar.

Avni Egüllü, “Bugünüyle Yahyâ Kemâl Beyatlı’nın Üsküp’ü”, s. 47-50. Yazar, bugünkü Üsküp’ü gözler önüne serer. Bunu yaparken de, Türk kültürüne ait eserlerin nasıl yok edildiğini de anlatmayı ihmal etmez.

Fâdil Hoca, “Yahyâ Kemâl Üçgeni”, s. 51-55. Sayın Hoca, tebliğinde şâirin hayatında önemli olan Üsküp, Paris ve İstanbul’un şiir anlayışına nasıl yön verdiğini şiirlerinden örneklerle izah etmiş.

Sadık Kemal Tural, “Yahyâ Kemâl ve Şiir San’atı”, s. 65-69. “Bizim hayatımızın 1918-1938 arasındaki mâcerası içinde iki Rumelili var: Biri, işgal edilen, düşmanın teslim alıp, ezanı susturduğu, bayrağı indirdiği, yakıp yıktığı Anadolu’da, önce millî mücadele, hürriyet ve istiklâl getiren, sonra da kalkınma savaşı başlatan Mustafa Kemâl. Diğeri, dilimizi, duyu ve hayalimizi, fikrimizi hürriyete, bağımsızlığa ve millî estetiğe ulaştıran Yahyâ Kemâl.” Sayın Tural konuşmasına yukarıdaki cümlelerle başlıyor. Daha sonra Yahyâ Kemâl’in şiir anlayışı hakkında onlarca sayfada anlatılması gerekenlerin üç maddede kendine hoş bir üslupla özetlenmesi Yahyâ Kemâl üzerine düşünenleri büyük bir dertten kurtarıyor. Hoca, Yahyâ Kemâl’in bir edebiyat nazariyatçısı, bir edebiyat tarihçisi, bir edebiyat tenkitçisi olduğuna dikkat çekiyor. Son olarak da, Yahyâ Kemâl’in Türk şiiri içindeki yerini belirleyerek tebliğini sona erdiriyor.

Bilge Ercilasun, “Yahyâ Kemâl ve Nesirleri”, s. 71-82. Yazar, Yahyâ Kemâl’in kaleme aldığı, bütünü bir parçasını oluşturan nesirleri değerlendiriyor. İlk önce nesir kitaplarının ismini zikrediyor; daha sonra da bu kitaplardan örnekler sunarak değerlendirmeye tâbi tutuyor. Yahyâ Kemâl’in şiirini anlamak için nesirlerin önemine dikkat çekiyor.

Nermin Suner, "Yahyâ Kemâl'in Türkçesi", s. 83-90. Kendini, Yahyâ Kemâl'in hadimlerinden sayan Sayın Suner, konuşmasında onun Türkçeye olan hâkimiyetini 15. yy'da konuşulan Türkçeden başlayarak günümüz Türkçesine ait olan şiirlerinden seçtikleri ile vurguluyor. Yahyâ Kemâl'in, "*Türkçe ağzımda annemin sütüdür*" demesinin, anne sütü kadar leziz ve temiz bir Türkçeyi oluşturmasının da, onun şuurlu bir Türkçülük anlayışına sahip olduğuna işaret ettiği konuşmada belirtiliyor.

M. Öcal Oğuz, "Yahyâ Kemâl'de Halk Bilimi Unsurları", s. 91-98. Öcal Bey, Yahyâ Kemâl'de, geleneğin nasıl oluştuğunu anlatıyor; daha sonra da geleneğin şiirine aksetmesini şiirleriyle birlikte bize aktarıyor. Yahyâ Kemâl'deki halk bilimi unsurlarının araştırılmaya değer bir konu olduğuna, araştırıldıkça da ilgi çekici neticelere ulaşılacağına dikkat çekmiştir.

Bahaeddin Yediyıldız, "Yahyâ Kemâl'de Tarih Şuuru", s. 101-107. Yazar, Yahyâ Kemâl'deki kültür tarihinin tekevvününü yine Kemâl'in eserleri vasıtasıyla anlatıyor. Bunun yanında şiirine akseden tarih anlayışının altını çizmeyi de ihmal etmiyor.

Mehmet Demirci, "Yahyâ Kemâl'in Eserlerinde Tasavvuf", s. 109-114. Yahyâ Kemâl'in eserlerinden tasavvufu ilgili kısımlar seçilerek, kayda değer bir yazı oluşturulmuştur.

Fahreddin Olguner, "Yahyâ Kemâl'in Fikir Hayatına Felsefî Bir Bakış", s. 115-120. Yazar, tebliğinde kavramları mukayese ederek, Yahyâ Kemâl'de vatan, Türkçülük ve millî kavramlarının nasıl şekillendiğini anlatıyor.

Emin Işık, "Yahyâ Kemâl'de Din", s. 121-129. Sayın Işık da diğer konuşmacılar ve tebliğ sunanlar gibi çocukluk hayatından başlayarak, farklı bir bakış açısını ortaya koyuyor. Düzenli bir dinî hayatı olmayan şâirdeki din anlayışını bizlere aktarıyor. Genel Değerlendirme başlığını taşıyan bölümde Kenan Gürsoy, Özcan Ergiydiren ve Aysel Yüksel'in değerlendirme konuşmaları yer alıyor.

Kapanış ve gezi notlarından sonra ise toplantıya gönderilen mesajlar ve toplantının başındaki yansımalar derlenmiştir. Bu kitabın Yahyâ Kemâl hayranları için mutlaka okunması gereken bir kitap olduğunu belirtmek istiyorum.

Son olarak,
Gazi Üniversitesi'nde,
bürokrat ve Hoca unvanıyla çalışan,
AKM'nin
"Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesi"
Genel Sekreteri

ve

Bilge'nin gönüllülerinden

Dr. Dursun DAĞAŞAN'ı

Posta İşletmeleri Genel Müdürü
olmalarından dolayı kutluyor,
Allah'tan kendilerine yardım diliyoruz.

BİLGE YAYIN KURULU

“Çağrı”

Çağrı (Kültür-Sanat-Bilim Dergisi), Yıl: 43,
Sayı: 476, Temmuz 1999.

Yard. Doç. Dr. Naciye YILDIZ
GÜ Fen-Edeb. Fak. Çağdaş Türk Leh.
ve Edeb. Böl. Öğretim Üyesi

Türkiye’de dergilerin yayın hayatına bir göz attığımızda, bazı dergilerin basın-yayın hayatının zorluklarının altından kalkamayıp, birkaç sayı sonra sönüverdiğini görürken, bazılarının ise, dergiciliğin ağır külfetini yüklenen en küçüğünden en büyüğüne bütün emek verenlerin sabırlı, fedakâr çalışmaları sonucu, hem kendilerinin uzun soluk aldığını, hem de okuyucularına uzun soluklar verdiğini görmekteyiz. Bu ikinci gruptaki dergilere bir örnek, Feyzi Halıcı’nın büyük emek ve gayretleri ile çıkararak, okuyuculara “Çağrı” yapan bir dergi.

Saim Sakaoğlu bir hâtıra yazısında, “*Konya Lisesi’nde öğrenci olduğum yıllarda aylık Türk Dili dergisiyle onbeş günlük Varlık dergisini takip ederdim. İlki siyasi başşehirimiz Ankara’da, öbürü kültür başşehirimiz İstanbul’da yayımlanırdı. Ayrıca, ilkinde yayımlanan günlük Ulus gazetesinde de Nurullah Ataç, ikisi takma ad olan üç ayrı adla yazardı. Onun da bir aylık yazıları neredeyse bir dergi oylumunu buluyordu. O yılların küçük taşra şehri, eski Selçuklu başşehir Konya’da aylık bir dergi yayımlanmaya başlamıştı: Çağrı. Bu dergilerle gazeteyi 16-18 yaşların heyecanı ile okurdum*”¹ diyor, tıpkı Çağrı gibi, yine büyük bir fedakârlıkla çıkarılan ve âdeta Şükrü Hoca’mızın adıyla bütünleşen ve uzun soluklu bir başka dergi olan *Türk Kültürü*’nde.

Genç bir araştırmacı adayı kardeşimiz Canan Beşli, “*Mevlâna diyarı Konya’dan bizlere seslenen, millî-mânevî değerlere bağlı olan ve bunları çağdaşlık ile bünyesinde özümseyen Çağrı dergisi geçtiğimiz Ocak ayında 43’üncü yaşına girdi*” diyerek, daha önce Bilge’nin bu köşesinde 471. sayısını tanıtmıştı Çağrı’nın.²

Görülüyor ki Çağrı dergisi, birkaç nesildir okuyucuya hizmet ediyor. Onun kaynağından beslenenler arasında, edebiyata, kültüre meraklı okuyucular yanında, Türkiye’nin ilim adamları da var. Uzun yıllar boyunca, nesillerin dergide yer alan hangi kaynaklarla beslenmiş olduğunu ortaya koymak üzere, öncelikle, Çağrı dergisinin elimizdeki sayısında yer alan nesirler üzerinde durmak istiyoruz:

1. sayfada başlayan ve 28. sayfada devam eden, Feyzi Halıcı’nın “Halil Karabulut’a ve Şiirine Selâm” isimli makalesinde, derginin tarihi kadar uzun bir geçmişe dayanan Konya Âşıklar Bayramı’nın *Orhun-Yenisey Kitâbeleri*’nin ruhunu taşıdığına değinilmekte; Yesevî’nin Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması yolundaki öneminden ve Yesevî yolundaki âşıklardan söz edildikten sonra, bu geleneğin takipçilerinden olan Çukurovalı Âşık Halil Karabulut tanıtılmakta ve onun kültürümüzle, toprağımızla, insanımızla bütünleşen sanatının özgünlüğü söz konusu edilmektedir.

Derginin 3. sayfasında yer alan “Nem Tudom” Monad Balkan tarafından yazılmış. Yazının başında “*Nem tudom*”un Macarca “*Bilmiyorum*” mânâsında olduğunu öğreniyoruz. Önceki sayılarda yer alan denemelerinin muhteva olarak bir devamı niteliğinde olan bu yazısında, günümüzde “*ilerleme*” diye birşeyin olmadığını, sadece bir “*oluşum*”un var olduğunu söyleyen Monad Balkan, bu oluşumun içindeki insanların özlerini unuttuklarına, kendilerini ifade edemediklerine değinerek, dar mânâda okuyuculara, geniş mânâda ise insanlara, derginin adıyla müsemma, farkında olmaya, silkinmeye ve arınmaya çağrı yapıyor.

M. Halistan Kukul’un “Edebiyatta Tenkit Hakkında Birkaç Söz” isimli makalesi, derginin 4. ve 5. sayfalarında yer almakta. “*Herşeyin iyisi kötüsü olduğu gibi, yazının ve hâliyle kitabın da iyisi kötüsü olacaktır*” cümlesiyle yazısına başlayan M. Halistan Kukul, Peyami Safa’nın “İyi Yazı, Kötü Yazı” başlıklı makalesinden alıntılar yaparak düşüncesini desteklemekte; bir kitabın değerlendirilmesinde objektif davranılması gerektiği görüşünde herkes hemfikir iken, bunun uygulamada böyle olmadığını, tenkitlerin samimiyetsiz bir şekilde sadece övgü hâlini aldığını dile getirmektedir. Tenkit konusundaki diğer yazılarından da kısa alıntılar yapan yazar, münekkitlerin okuyucuya da, yazara da yalan söylemeye haklarının olmadığına dikkat çekmekte ve gerçek münekkidin, sanatçıya eserinin ne olduğunu göstermek yoluyla, onu daha başarılı

olmaya teşvik etmek görevinin bulunduğu üzerinde durmaktadır. Yazısını Sâd-i Şirâzî'nin şu veciz sözü ile tamamlıyor Halistan Kukul: “Kusuru kendisine söylenmeyen insan, ayıbını hüner sanır.”

Kerim Aydın Erdem, derginin 6. ve 7. sayfalarında yer alan “Nasrettin Hoca” başlıklı yazısında, yüz yıllardır halkın zekâsının sembolü ve aynası olan Hoca'nın hayatı hakkında Sivrihisar Müftüsü Hasan Efendi'den kalan yarım bir eser olan *Mecmua-i Marif*’ten alınan sınırlı bilgileri yansıtmakta ve Hoca'nın felsefesi üzerinde durmaktadır. Kerim Aydın Erdem, gülerken bir yandan da düşündüğümüz ve “*Ah Hoca! Bugün sağ olsaydın da görseydin, sana ne malzemeler çıkardı; bizim söyleyemediklerimizi sen ne güzel söyledin!*” dedirten fıkralarından güzel örnekler de vermektedir.

“Âşık Veysel’de Millî Ülkü”: Derginin 8, 9 ve 10. sayfalarında Yavuz Bülent Bâkiler tarafından kaleme alınmış bir inceleme-değerlendirme yazısı bulunmaktadır. Gerek yazılarını, gerekse şiirlerini her zaman büyük bir zevk ve duygu coşkuluğu ile okuduğumuz Yavuz Bülent Bâkiler, Feyzi Halıcı'nın Konya için taşıdığı değere dikkat çekerek başladığı yazısına, Konya Âşık Bayramı ile devam ediyor ve buradan 1930’lu yıllarda Ahmet Kutsi Tecer’in Millî Eğitim Müdürü olarak çalıştığı Sivas’ta düzenlediği “Âşık Bayramı”na geçerek, o bayramın Türk milletine kazandırdığı değerlerden biri olan hemşehrisi Âşık Veysel’in, hakkında çok şey söylenirken üzerinde hiç durulmayan yönlerinden biri üzerinde durmakta, onun nasıl bir Türklük şuuru içinde olduğunu, bunu da nasıl dile getirdiğini Veysel’in mısraları ile ortaya koymaktadır. Âşık Veysel’i illâ bir şeylere -nasıl yaşadığı bilinmeyen Hitit ozanlarına bile- benzetmeye ve illâ farklı bir yerlere koymaya çalışanlara güzel bir cevap veren Yavuz Bülent Bâkiler’in, Âşık Veysel’in diğer Alevî şâirlerden ayrılan yönünü dile getiren şu son derece güzel ve yerinde tesbitini nakletmeden geçemeyeceğim: “*Pir Sultan Abdal, 1400 yıl önce, Arap topraklarında cereyan eden, bir Arap’ın (Yezid) başka bir Arap’a (Hz. Hüseyin’e) yaptığı büyük zulmün hesabını Anadolu’da Türk kardeşleri arasında arayan bir kimse... Pir Sultan Abdal’ın münkir-kâfir dediği, kılıçtan geçirmek istediği, Anadolu’da yaşayan Sünnî Oğuz boylarıdır. Yani kendi kardeşleridir. Âşık Veysel ise, katıyyen böyle bir kavga içinde değildir.*”

Derginin 11. sayfasında yer alan Halûk Şan Dikmen’in “Denizden Damlalar (İslâm Öncesi Türk Kültü-

rü)” başlığını taşıyan ve önceki sayılarda yer alan yazısının devamı olan çalışmasında, “Mevlevî danslarının kökeni”, “Uygur beylerinin hatunlarının kurduğu buyanlar”, “Oğuz kahramanlarının küçük ölüm dedikleri uzun ve derin uykuları”, “Türklerde suyun kutsallığı”, “Oğuzlarda bir alpa gömülürken yapılan ikram”, “Sekiz ayaklı at” konusunda hatırlatmalar yapılmakta; edebiyatımızdaki ilklerden bahsedilmekte, “*Gurlular*”ın bilinmeyen bir akrabamız olduğuna değinilmekte, Türk kültüründe “*davul*”un yeri ve önemi üzerinde durulmakta ve Türklerin eski inanç sisteminde ay ve güneş ile ilgili inanmalarından bahsedilmektedir.

Hepimizin hemfikir olduğu, dilimizin nasıl bozulduğuna dâir örnekler, Fazıl Bayraktar tarafından yazılan ve derginin 12-13. sayfalarında yer alan “Voaaavv... Hayret Bi Şey” başlıklı fıkrada yer almaktadır. Fazıl Bayraktar, gazete, dergi, işyeri isimlerinin yabancılığına, konuşma dilinin günden güne nasıl bozulup yetersizleştiğine, yabancılaştırma konusunda özel TV kanallarının oynadıkları role, buna karşılık TRT’deki seviyeli konuşma becerisine sahip spikerlere değindikten sonra, konu ile ilgili bir asker fıkrası ile yazısını tamamlamakta.

Canan Beşli, 14 ve 15. sayfalarda yer alan “Çağrı Bizi Çağırıyor” başlıklı tanıtma yazısında derginin Ocak 1999 sayısını tanıtmaktadır. “*Rendeli Adam*”, Yurdagül İzgi’nin, kişinin kendi kendini yitirishinin küçük bir hikâyesi... 16. sayfada yer almış. Sıradaki yazı, *Çağrı* dergisinin 17. sayfasında yer alıyor. “Âşık Bayramı Murat Çobanoğlu” başlığını taşıyan yazıda, Yard. Doç. Dr. Ali Kafkasyalı’nın 1998 yılında yayımladığı *Âşık Murat Çobanoğlu, Hayatı-Sanatı-Eserleri* adlı kitabından bir bölüm sunulmakta. Bu bölümde Âşık Bayramı’nın Âşıklık geleneğimize olan katkısı, Feyzi Halıcı’nın bir kültür adamı olarak bu katkıdaki yeri ve önemi, Âşık Bayramı’ndan hareketle Murat Çobanoğlu üzerinde durularak, Feyzi Halıcı’nın bu usta âşık hakkındaki bir değerlendirme si yer almaktadır.

Dursun Özden tarafından yazılan “Makedonya’da Türk Şiiri” isimli makale, derginin 18 ve 19. sayfalarında yer alıyor. “Uluslararası Struga Şiir Akşamları”nın; Suat Engüllü’nün hazırladığı *Çağdaş Makedonya Şiiri* isimli kitabın; Üsküp’te Türkçe olarak yayımlanan *Sesler* dergisinin, *Birlik* gazetesinin; İlhami Emin ve Fahri Kaya gibi Türk kökenli şâirlerin Makedonya’daki Türk şiirine katkılarının dile getirildiği bu

çalışmada, usta şâirlerin isimleri zikredilerek çizgileri belirtilmektedir. İlhami Emin'in *Güldeste* ve *Güldin* isimli kitaplarının bir değerlendirmesinin yapıldığı makale, İlhami Emin'in şiirlerinden güzel örneklerle tamamlanmakta.

Derginin "Söyleşi" sayfasında, Ali Taş'ın elli yılı aşkın zamandır şiir hayatını sürdüren Şâir Fikret Sezgin ile yaptığı sohbet yer almakta. Başlık: "Fikret Sezgin'li Şiir Üzerine: Şiir Kuma İstemez", s. 20-21. Ali Taş'ın, sohbette yönelttiği ilk soru, şâirin şiir hayatına nasıl başladığı şeklinde. *Hisar* dergisinin çıkmasına şâirin katkısı, derginin yayın hayatı, şâirin eserlerinin yayımlandığı diğer yerler, şâirin "*Ben bir dağ yeliyim...*" diye başlayan dörtlüğü, şâirin ilk kitabı olan *Bir Avuç Toprak*, şiir ve insanın şâire ne çağrıştırdığı, 1956 yılından sonra şâirin şiire ara vermesi ve Sabancı Grubu'nda şâirin Hukuk Müşavirliği görevi üzerine devam eden sohbetin sonunda, şâirin *Yakarış* isimli bir şiiri ile sohbet noktalanmış.

"Akdağ'dan Şiirler" isimli tanıtma yazısında, Muzafer Uyguner, Mehmet Zeki Akdağ'ın *Önce Şiir Vardı* isimli kitabının tanıtımını ve değerlendirmesini yapmakta. Bu tanıtma derginin 22. sayfasında yer alıyor.

"Kitaplar Arasında" başlıklı tanıtma sayfasında, bu defa tanıtılan Feyzi Halıcı'nın *Yaylaya Bir Gelin Geldi* ve *Selçukya Güzellemesi* isimli iki kitabı. Tanıtan, Abdülkadir Güler. Bunların ilki bir şiir kitabı ve kitabın tanıtılmasına Feyzi Halıcı hakkında kısa bir biyografik bilgi ile başlanmış. Daha sonra Âşık Fezai mahlaslı Feyzi Halıcı hakkında Orhan Seyfi Orhon'un söylediği takdir yüklü sözlerden alıntı yapılmış. Kitapta yer alan şiirler için, "*Yaylaya Bir Gelin Geldi adlı şiir kitabında birbirinden daha güzel, daha lirik halk şiiri tarzında yazılmış şiirlere yer verilmiştir*" diyen yazar, bu kitabın tanıtımını kitaba ismini veren şiirden ve diğer şiirlerden alıntıyla tamamlıyor. Feyzi Halıcı'nın tanıtılan ikinci kitabı *Selçukya Güzellemesi*, tanıtının ifadesiyle, Feyzi Halıcı'ya özgü mensur şiir kitabıdır. Yer darlığından bu kitabı yeterince tanıtamadığından söz eden Abdülkadir Güler, bu tanıtmayı da kitapta yer alan "Şiir" başlıklı yazıdan yaptığı alıntı ile tamamlıyor.

Derginin 25. sayfasında yer alan ve M. Halistan Kukul tarafından yazılan "Fahri Ersavaş'ın İki Güzel Antolojisi" başlıklı tanıtma yazısı ile, 29. sayfada yer alan ve Faruk Oray tarafından yazılan "Fahri Ersavaş'ın Tanzimattan Bu Yana Hamasî Türk Şiiri Antolojisi" başlıklı tanıtma yazılarında, yazıların başlıklarından da anlaşılacağı gibi, Fahri Ersavaş'ın eserleri tanıtılmış. Tanıtılan antolojilerden ilkinin ismi *Tanzimattan Bu Yana Hamasî Türk Şiiri Antolojisi*; ikincisi ise, *Kıbrıs Şiirleri Antolojisi*.

Elimizdeki sayıda yer alan son nesir, Zeki Karakaya tarafından kaleme alınan "*Sürgün*" başlıklı bir hikâyeye, s. 26-29. Hikâyede insanların karşı karşıya kaldıkları haksızlıklar ve ayrılık acısı çocuk gözüyle işlenmiş. İnsanların dünyası ile karıncaların dünyası karşılaştırılarak, birincisinde yer alan olumsuzluklara karşılık, karıncaların dünyasındaki birlik ve dayanışmaya dikkat çekilerek, olumlu mesajlar verilmeye çalışılmış.

Dergide yer alan şiirlere gelince: Zaman zaman herbirimiz veya birçoğumuz hislerimiz doğrultusunda ve şiir adına bazı karalamalar yaparız. Bunların hepsine "*şiir*" demek bilmem ne derece doğrudur! Böyle olmasına rağmen, bunlar zaman zaman gazete veya dergi sayfalarında da yer alabilir. Elbette yaratılmış olan herşeye saygımız büyüktür; ama, yine de gazete veya dergi köşelerinde bunları okuduğumuz zaman "*Bundan daha güzelini ben bile yazabilirdim, bunun neresi şiir*" diye hayıflanır, hattâ şiir adına üzülürüz. Sanat eserlerinin okuyucunun ruhuna hitab ettikleri sürece var oldukları kanaatindeyiz. İnsanları şiir yazıyor diye tabii ki suçlayamayız; ama, gazete ve dergilerin yazı işlerinden sorumlu olan kişilere bu konuda görev düşmektedir. Bizi şiir adına takır-tukur lâf kümeleri ile karşılaştırmamalılar. *Çağrı* dergisinde bu sorumluluğun hakkıyla yerine getirildiğini söyleyebiliriz. Şiirlerin titizlikle seçilmiş olduğu belli. Elbette şiir okurken içinde bulunduğumuz hâlet-i rûhiye çok önemlidir. Bu sebeple, belki bugün okuduğumuz bir şiir, yarın bize etkileyici gelmeyebilir veya benim beğendiğim bir şiiri arkadaşım ya da oğlum-kızım beğenmeyebilir. Ancak, *Çağrı* dergisindeki şiirleri okuduğumuzda, içinde bulunduğumuz hâlet-i rûhiye ne olursa olsun, bizleri etkileyecek birçok mısra ile karşılaşmaktayız. Şiir mütehasşısı olmadığım için, örnekler belki çok subjektif olacaktır; ama ben yine de birkaç örnek vermek istiyorum:

Derginin kapak sayfasında, Feyzi Halıcı'nın dostu Tahir Kutsi Makal için yazmış olduğu bir dörtlük, dergideki şiirlerin habercisi olarak bizi karşılıyor.

2. sayfada, büyük şâirimiz Nâmık Kemâl'in hiçbir zaman güncelliğini yitirmeyen ve bence günümüz devlet adamlarının, idarecilerin, ders alabilmeleri için

gerekli her yere anlayabilecekleri dile aktararak asılması gereken şiirlerinden biri olan “Vatan Kasidesi”, “İz Bırakanlar” başlığı altında yer alıyor.

4. sayfada yer alan Ali Naili Erdem’in “Mahşer” isimli şiiri,

*“En son gemi de geçip gitti
Düştü toprağa en son yaprak
Çiçeklere bakacak yüzümüz yok
Tüm ağaçlar eşliğinde ölümün
Uçup gitti melekler ağlayarak”*

başlığıyla başlıyor.

Derginin 5. sayfasında iki şiir yer alıyor: Birincisi, Turhan Doyran’ın gidenin geri döneceğine dair ümidi-ni dile getirdiği “Bekliyorum” isimli şiiri; ikincisi ise Abdullah Satoğlu tarafından kaleme alınan “Gönlüm-de Açan Lâleler”. Kültürümüzde motif motif önemli yere sahip olan lâle, bu şiirde mısra mısra işlenmiş.

Şiirlerinde daima kendimize ait birşeyler hissederek okuduğumuz şâirlerden biri olan İlhan Geçer, derginin 7. sayfasından “Şarkı” isimli şiiri ile sesleniyor.

“İster yağmurlarla gel ister karla gel”

diyerek bekleyiş içinde olan şâir, bu bekleyişin meyvesini de söylüyor:

“Gönlüme kara düştü saçıma aklar”

9. sayfada, aruz vezniyle söylenmiş bir münacaat, yalın bir niyaz, içli bir dua yer alıyor, Azmi Aytac’ın kaleminden. Her bendin son mısraını, şâir, son bendinde toplamış:

*“Cevap müşkil sualinde; dilim tekletme Allâhım!...
Yaratmış olduğun kuldan; medet bekletme Allâhım!...
Günâhım baştan aşkındır; günah ekletme Allâhım!...
Çekilmez dert, taşınmaz yük aman yükletme Allâhım!”*

10. sayfada, bir şâirenin modern şiir anlayışı doğrultusunda yazdığı şiir var: “Yangılı Çakır”. Şâire kendini mi dile getiriyor şu mısralarda, yoksa biz -artık kılıç kullanamayan- hemcinslerini mi?

*“Ben sana hasret
Ben cahil cesaret
Usunu yitirmiş ihanet
Kılıcı kalemde saklı
Kadın Hamlet”*

Bir başka şâire Halise Öztürkmen 11. sayfada “Mâzi” isimli şiiriyle yer almış,

*“Mâzi var
Gönül yarası
Mâzi var
Yüzün kararı”*

9. sayfada, Ş. Şenocak yaşama sevinciyle dolu bir şiirle sesleniyor okurlarına: “Ne Güzel”. Aynı sayfada yer alan ikinci şiir Nihat Aşar’a ait ve “Bu Kadar mı Zor?” başlığını taşıyor. Şiirine ismini veren rediflerinin bulunduğu mısralarda,

*“Hadi gülümse biraz, gülmek bu kadar mı zor?”
“Gözlerim yollarında, gelmek bu kadar mı zor?”
“Ellerin ellerimde kalmak bu kadar mı zor?”
“Sensiz yaşamaktansa ölmek bu kadar mı zor?”*

diye soruyor şâir.

Halil Soyluer, 15. sayfada “Yıllar”ı suçluyor:
*“Çileler defterinin birinci sayfasına
Eliniz titremeden yazdınız beni yıllar”*

Diğer iki şiir gibi, 14’lü hece kalıbıyla söylenmiş olan bu şiirden de okuyucular kendilerine ait fısıltılar bulacaklardır.

16. sayfada, ilk olarak Fahri Ersavaş’ın bir şiiri yer alıyor: “İlkbahar”.

*“Üç çiçek paylaşmış şu ilkbaharı,
Sümbül mart’ı seçmiş, nisan’ı lâle
Gül’e mayıs kalmış al, beyaz, sarı
Bülbül gül dalında dalmış hayâle.”*

Aynı sayfada yer alan diğer şiirler Onur Sakarya’ya ait. “Çorabımdaki Delik”, “Sonu Belli”, “İki Elektrik Teli” isimli bu şiirler, Feyzi Halıcı’nın “Onur Sakarya genç bir şâir. Gencecik çabası ve güveni tam. Şiirin altın kanatlarına sımsıkı tutunmuş. Mutlu geleceğine inanarak, ilk şiirine bu inançla yol veriyorum” şeklindeki takdimiyle yayımlanmış.

19. sayfada, Kezban Özdemir’in “Aşkım Üstüne” isimli şen mısralara sahip şiiri yer alıyor. 23. sayfada yer alan “Yüce Mevlâm” isimli şiir adından anlaşılacağı üzere Melâhat Demirkol tarafından kaleme alınmış bir münacaat. 24. sayfada Sebahat Kara tarafından yazılan “Şiirce (Yitik Sevi) Masalları” yer almış. “Gelmeyi her yıl unutan baharı, esmeyen meltemleri, hazanda dalında sallanan bir yaprağın yalnızlığında beklemeyi bilirim” diyor şâire. 27. sayfada ise, Metin Uz’un bir şiiri yer alıyor: “Al Beni”.

*“Gittin... Yeşil yaprakların üstüne kar yağdı
Güneş kutuplardan doğuyor o günden beri
Ne bir gülüş sindi içime, ne bir düş sığıdı
Hayat yüreğimde soğuyor o günden beri”*

mısralarıyla başlayan şiir, 28. sayfada ve Hasan Ukdem'e ait.

Derginin "Halk Şâirleri, Halk Şiirleri" sayfalarında (s. 30-31) beş şâir ve şiirleri yer alıyor. Marif Balcı'nın "Bir Yunus Emre Vardı" isimli, dörtlüklerden oluşan ve 11'li hece vezniyle söylenmiş şiirinde tasavvufî ifade yer alırken, Lütfü Kılıç'ın "Dokunma" başlıklı şiiri aşkın kutsallığını dile getiriyor ve diyor ki bir dörtlüğünde:

"Aşıktır aşk ehlini dile getiren
Züleyha'yı yakıp yakıp bitiren
Yusuf'u Yakub'a doğru götüren
Kervana dokunma, çöle dokunma"

Temel Turabi "Kosovalı Ana"ya seslenerek, yüzyıllardan süzülüp gelen Türk halk şiiri geleneği ile çağımızın dramını dile getiriyor:

"Horozları öten köyde şivan var
Piriştine dağlarında duman var
Dizinde ne takat ne de derman var
Yardım edin Kosovalı anaya"

4. şiir "İnsan" başlığını taşıyor ve Selâhattin Kazanoğlu'na ait. Karamanlı Ozan İsa Oğuz'un şiiri ise

"Ne Yazar" diyor:

"Tuttuğun arkadaş sana aynadır
İyi dostluk kalbi kalbe kaynatır
Görmemiş gariban aklın oynatır
Lotodan 100 milyar çıkırsa ne yazar"

Anlaşılan Loto, halk ozanlarının diline de girivermiş...

Derginin arka kapak sayfasında bir çeviri şiir yer alıyor, Struga Şiir Akşamları'ndan: "Ohrid am See", Eva Struttmatter imzasıyla...

Görülüyor ki, dergi muhtevasıyla oldukça yoğun. Her fırsatta dile getirdiğimiz ufak tefek imlâ, noktalama ve baskı hataları da derginin nazar boncuğu olsun diyelim... Kırk yıl, evet kırk yıldır Türk zevkine şuurlu biçimde hizmet eden, gaflet, dalâlet ve hıyanet karşısında, sâkin ve sabırlı bir ölçüyle direnen Çağrı'ya ve Feyzi Halıcı Bey'e Allah'ın daha nice uzun yıllar Türk kültürüne ve edebiyatına hizmeti sürdürmeyi nasip etmesini dileyelim.

NOTLAR

1. Saim Sakaoğlu, "Yavaş Yavaş Tanıdığım Hocam: Prof. Mehmet Kaplan", *Türk Kültürü*, Sayı: 429, Yıl: XXXVII, Ocak 1999, s. 15.
2. Canan Beşli, "Çağrı Bizi Çağırıyor", *Bilge*, Sayı: 20, s. 105-106.

AKM

Türk Sanatı Bilim ve Uygulama Kolu Üyesi,
Yüksek Mimar

Yard. Doç. Dr. Kâmil UĞURLU'yu

Selçuk Üniversitesi'ndeki
akademik görevine ilâveten
Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na tayin
olunmalarından dolayı kutluyor,
Allah'tan kendilerine yardım diliyoruz.

BİLGE YAYIN KURULU

Çizgi Roman ve Modernlik

Orhan DÜNDAR

Çizgi Roman Ressam-Yazarı

Çizgi roman çağımızın bir sanatı olarak gelişimini sürdürmektedir. Amerikan teknolojisinin ve yaratıcılığının gücü ile de kitle kültürünün en etkili aracı olma konumuna yükselmiştir. Araştırmacılar çizgi romanı Avrupa çıkışlı kaynaklara, 18 ile 19'uncu yüzyılın resimlerle süslenmiş roman ve çocuk kitaplarına ya da Avrupa ve Amerika'da yayımlanan mizah dergilerine dayandırır. Bugünkü çizgi roman türü bunların hepsinden etkilenmiş olsa da artık kendine özgü bir ifade biçimi ve Amerikan yaratısı olarak kabul görmüştür.

Amerikan çizgi romanı temelini Avrupa kültüründen almış, bu kültürün popülerleşmiş motif, tema ve kavramlarından türemiştir. Dick Tracy'nin Sherlock Holmes'ten (ikisi de karga burunludur), Flash Gordon ve Superman'ın da Samson, Beawilf, Davy Crockett ve Paul Bonyon'ın ait olduğu kahramanlık geleneğinden türemesi gibi...¹

Amerika Birleşik Devletleri'nde günlük ve haftalık olarak yayımlanan çizgi romanlar artık yüz milyonu aşkın insanın okuma alışkanlığının bir parçası olmuştur. Her yaşa uygun çizgi roman üretimi gittikçe çoğalmıştır. Ve giderek kalitenin artması ile de çizgi romanın çekicilik alanına yeni okuyucular katılmıştır. Amerika'da bu çizgi roman sektörü geçen yıllarda da büyümeye devam ederek, çok kârlı bir iş alanı hâline gelmiştir. Bu da çizgi romanı artık yalnız çocuklara yönelik bir tür olmaktan çıkarmıştır. Her eğitim ve toplum düzeyindeki kimselere hitap ederek, her yaşta okurun iletişim aracı olmayı başarmıştır. Geçtiğimiz on yıl yoğun ve ciddi bir yeniden değerlendirmeden geçmiştir. Bugün yeni teknolojiler kadar çağdaş sanatçıların da yaratıcılığı ile çizgi romanlar inanması zor modern bir düzeye erişmişlerdir. Ne ki, bu modernlik, "En uygar insanlar bile barbarlığa en parlak madenin pasa olduğu kadar yakındırlar"² sözünü de bünyesinde taşımaktadır. Tabii olarak, Amerikalıların modernliğinin temeli her şeyi ile Avrupa modernliğine dayanmaktadır. Avrupa'nın modernliği ise 300 yıl önce başlamıştır.

"Moderne" kelimesi, "yenilik" ve "yenileşme"ye katılmak, ona ortak olmak demektir. "Teknik terim olarak "moderne", "contemporain" (çağdaş)'ın karşıtı olduğu gibi, "Skolâstik" in ve "Orta Çağ" in da karşıtıdır."³ Terimin kullanılması 1580'de başlamıştır. "Modern Çağ" kavramının oluşması ile de "Orta Çağ" sona ermiştir. Avrupa karanlık çağdan kurtularak, uyanmıştır. Bu uyanıştan sonra Batı uygarlığını meydana getirmiştir. Batılı yazar, R. Briffault bu uyanışı şöyle tespit eder: "Batı'da fikir alanında yer alan her değişimde İslâm tarihinin derin tesirlerini görmek mümkündür; fakat bu tesir, modern dünyanın bariz vasfını, gücünü ve kesin zaferinin kaynağını meydana getiren tabiat ilimlerinde ve bizzat ilmî zihniyette görüldüğü kadar başka hiçbir yerde görülmedi."⁴

Avrupa'nın İslâm Dünyasından aldığı ilmî zihniyeti en çok benimseyen, anlayan, uygulayan ve her alana yayan Almanlar olmuştur. Modernleşmede, Alman felsefecileri, bilim adamları ve sanatkârları Avrupa'ya öncülük etmişlerdir. İşte çizgi romanın büyük öncüsü de bu Alman sanatçıların içinden çıkmıştır.

Her ne kadar İsviçreli Rodolphe Topffer (1799-1846) ilklerden birisi ise de, ondan sonra ortaya çıkan Alman Wilhelm Busch (1832-1908), çizgi romanın büyük dönemeci olmuştur. Herhangi bir türün kitlelerce benimsenip yaygınlık kazanabilmesi için yaman ve etkileyici bir sanatçının ortaya çıkması gerekir. Böyle güçlü biri çıkıp da etrafı etkileyince, en fazla etkilenenler o işi yapan ya da o işi yapmaya eğilim duyanlar olur. Bunlar o sanatçıyı taklit edip, aynı paralelde eserler vermeye başlayınca da, tür otomatikman yaygınlaşır. İşte Alman Wilhelm Busch da böyle yaman ve etkili bir anlatıcıydı. Busch'un çok kuvvetli ve sevimli net bir çizgi anlatım tekniği vardı. Çizerlikteki ustalığının yanı sıra herşeyden önce o bir şâirdi. 1858'de yarattığı iki haşarı yumurcak *Maks ve Moritz*'in serüvenlerini kafiyeli ve hece vezniyle yazılmış bir şiir diliyle anlatmıştır (Alman diliyle eğitim yapan okullarda bu eskimeyen espirili ve armonisi kulağa hoş gelen mısralar öğrencilere hâlâ ezberlettirilir).

Çizgi roman Avrupa kaynaklıydı. Uzun zaman doğum sancıları çekmesine rağmen, bir türlü Avrupa'da doğamamıştı. Amerikalılar 20. yüzyılın başında çizgi romanın eksikliklerini gidererek, ona biçimlik bir kimlik verdiler. Sanatın bu yeni çocuğunu onlar doğurdular. Aslında bu başarının altında önemli bir düşünce farkı vardı. Zaten Amerikalıları Avrupalılardan

ayıran ve üstün kılan özellik de bu idi. Avrupalı yazar Baudrillard bu düşünce farkını *Amerika* adlı kitabında şöyle izah ediyor: “Amerikalıları ne çözümlmeyi, ne de kavramlaştırmayı bilmedikleri için kınıyoruz. Ama bu onlara haksızlık etmek oluyor. (...) Bizim uzay ve kurgu, aynı zamanda içtenlik ve erdemle ilgili fantazilerimiz ya da teknik çılgınlıklarımızdır: Fakat Atlantik’in berisinde herşeyin gerçekleşme şansı var. Onlar düşüncelerden gerçeği üretiyorlar, biz gerçeği düşüncelere ya da ideolojilere dönüştürüyoruz.”

Amerikalı sanatçıların her zaman Avrupa kaynaklı kahramanlık türetmesine rağmen, onlara üstünlük sağlamalarının asıl sebebini herhalde bu zihniyet farkında aramak gerekir. O zaman Amerika'nın geleceği biçimlendirmek konusunda, başta çizgi romanı olmak üzere, sineması, bilimi, teknolojisi, iş hayatı, imge dünyası ile bilgide en geniş anlamıyla bir yenilikler kaynağı olmayı sürdürmesinin nedeni çok daha iyi anlaşılır.

Batı medeniyetini meydana getiren ilmî zihniyetin asıl kaynağını, Fârâbî, İbn-i Sînâ, Beyrûnî, Uluğ Bey, vb. Türk âlimleri oluşturur.⁵ Aslında bu katkı herhangi bir ispat ameliyesine gerek bırakılmayacak kadar gözler önüne serilmiştir. Endülüslü filozoflarından İbn-i Tufeyl, 1136'da İbn-i Sînâ'dan ilham alarak, *Hayy ibn Yakzan* adıyla bir roman yazmıştı. İbn-i Tufeyl bu romanında Hayy ibn Yakzan'ı bir adaya götürür. O da ıssız adada tek başına bütün ilimleri keşfeder. Bu felsefi roman 1671'de Lâtinceye tercüme edilir. İngiliz edebiyatçılarından meşhur Daniel de Foe'nun şöhreti bütün dünyayı tutan, dillere destan olan *Robinson*'u işte İbn-i Tufeyl'in o romanından alınmıştır.⁶ Edward Said, “*Modern gerçekçi romanın ilk örneği Robinson Crusoe'dur; bu romanın, uzak, Avrupa dışında bir adada kendine yurt yaratan bir Avrupalıyı konu alması kuşkusuz rastlantı değil*”⁷ diyor. Robinson Crusoe'yu modern emperyalizmin öncüsü olarak görüyor: “*El değmemiş, Afrika, Pasifik ve Atlantik bölgelerinde kendine ait yeni bir dünya yaratmasına imkân tanıyan sömürgecilik misyonu olmasa, Robinson Crusoe'nun düşünülmesi de hemen hemen imkânsızdır. Daha da ileri giderek diyeceğim ki, emperyalizm olmadan bildiğimiz biçimiyle Avrupa romanı da yoktur.*”⁸ Avrupalı modernliği bu anlayış doğrultusunda benimsemişti. Sonra da “modern geleneğin icat edilmesine” geçmişti.

Türkiye'de 300 yıldır düşünce ve bilim alanlarının gelişimin yolunu açacak zihniyet aranmaktadır.

Düşünce, bilim ve sanatın ortak yönünün, insan aklında yeni ufuklar açmasında yattığına göre, çizgi roman ile aynı noktada birleşmektedirler. Üç ögenin amacı da insanlığa, yeniliğin ve gelişmenin yolunu açmaktır. Bu da ancak ilmî zihniyetle mümkündür. Yani, Fârâbî, İbn-i Sînâ, Beyrûnî, Uluğ Bey, Maturîdî gibi Türk âlimlerinin ve Atatürk'ün zihniyeti ile ...

Atatürk, gelişimin, yeniliğin yolunu açacak zihniyetin kendi iç bünyemizde olduğuna inanıyordu. “*Millî bir terbiye programından bahsederken, eski devrin hurâfatından ve evsâf-ı furîyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garbtan gelen bilcümle tesirlerden uzak, seciye-i millîye ve tarihimizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü deha-yı millîyemizin inkişâfı, ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir*” diyordu.

Yenilik kültürün kendi içinde var olan özüne bağlıdır. Ne var ki, “*şarktan ve garbtan gelen bilcümle tesirler*” kendi bünyemizde var olan yenilikçi zihniyetimizin üzerini kapatmışlar ve modernliğimizin önünü kesmişlerdi. Dolayısıyla bu “*bilcümle tesirler*”den kurtulmak, ancak yenilikçi zihniyetimizi ortaya çıkarıp, onu işlemekle mümkün olacaktır. Şimdi o, araştırılmayı ve incelenerek işlenmeyi beklemektedir. Modernliliğimizin sırrı, kendi özümüzde bulunan bu yenilikçi zihniyettir. Tabii burada, Avrupalı modernliğini emperyalist bir düşünce yapısının üzerine oturtduğuna göre, bizim modernliğimizi nasıl bir düşünce yapısı üzerine oturtacağımız sorusu geliyor.

Bizdeki yenilikçi zihniyet ortaya çıkarıldığında bu sorunun cevabı da kendiliğinden verilmiş olacaktır. Ama yine de bize yol gösterecek bir iki bilgenin sözünü aktarmak sanırım yararlı olacaktır. Edward Said Avrupa'nın modernliği nasıl türetilip geliştirdiğini şöyle izah ediyor: “*Batı toplumu ile kültürünün iç dinamiklerinden türediğini, düşünme eğiliminde olduğumuz özelliklerinden çoğunun, kültüre imperium (imparatorlu komuta)dan gelen dış baskılara verilen karşılığı içerdiğini önermek istiyorum.*”⁹ Haliyle Avrupa'nın türettiği her kavramda bu zihniyeti aramak sanırım yanlış olmaz. Her kavramında kendi yapısını koruma düşüncesi vardır.

Her nesil tarihi yeniden yazar, mâziye yeni sualler sorar. Toplumların diri ve uyanık tecessüsü, karanlığa gömülen devirleri parça parça aydınlatır. Geçmiş geleceğin malzemesidir.¹⁰ *Yeni yetişen gençlere, geçmişin zenginliklerini öncelikle bilgi sayesinde öğrenmek;*

sonra, millî benlik uyarıcısı olarak bu bilginin heyecanını duymak; daha sonra da, bilgiye ve bilgi yaratanlara lâayık olmak arzusu; yeni eserler ortaya koymak niyeti aşılmalıdır.”¹¹

Ve bunları anlatmanın, işlemenin topluma yaymanın yollarından biri de çizgi romandır. Fakat çizgi romanın bugünkü baş döndürücü gelişimi ve yeni teknolojilerle eriştiği modernlik, Türkiye için bir hayâl gibi görünmektedir. Çizgi roman geçmişimize baktığımızda bunu rahatça görürüz. Dolayısıyla çizgi roman geleceğimizin hiç de parlak olmadığını anlarız.

Bu olumsuzluğun temelini çizgi romanın toplum tarafından benimsenmemiş olmasında arayabiliriz. Çizgi romanın Türkiye’de en yaygınlık kazandığı dönem 60 ve 80 yılları arasında oldu. En sadık okuyucuları ise çocuklardı. Çocukların hayâl dünyası çizgi romanlarla gelişip zenginleşti. Onlarla binbir macera yaşadı. Ama büyükler bunu anlamadılar. Çizgi romanı zararlı bir yayın olarak gördüler. Çizgi romanı küçümseyerek, yok sayarak, yasaklayarak, çocukları bu yayınlardan kurtarmaya çalıştılar. Aslında kültürümüze giren çizgi romanın kültürümüzün bir ögesi olabilmesi için, onun sosyal bakımdan bir anlam taşıması gerekirdi. Eğer, toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek bir görevi yerine getirebilseydi, kabul görüp gelişebilirdi. Çizgi roman yayıncıları bunun üzerinde durmadılar. Yabancı çizgi romanları yayımlarken, kasalarına girecek paralardan başka birşey düşünmediler. Bu nedenle de yerli bir çizgi roman üretme zahmetine girmediler. Fakat biz sanatçılarımızın şahsî gayreti ile tarihî çizgi romanlarla böyle bir şans yakaladık. 60 ve 80 yılları arasında çizgi roman sanatı yerli tarihî çizgi romanlarla büyük bir çıkış yaşadı. Ama eskinin yerine yeniyi

koyacak çizgi romanlar üretilmedi. Modernliğe geçiş sağlanamadı. Bu nedenle çizgi romanda olduğu gibi her alanda yenilik, hep Batı’nın malı olarak kaldı. Bizim için yabancı bir kültür ögesi olmaya devam etti. Toplumunu yeniliğe alıştırarak olan sanatçılar bilinçli ve yaratıcı olamadı. Çizgi roman, sağlam bir temelden yoksun bırakıldı. Ortaya çıkan boşluğu başka türler doldurdu. Ama hiçbir çizgi romanın yerini tutamadı.

Bugün, Batı’nın çizgi romanda eriştiği nokta bizi de modernliği yaratmaya mecbur ediyor. Evet, şimdi çizgi romanımız kendi modernliğini yaratacak sanatçıları bekliyor. Çizgi roman kendi modernliğini oluştururken, görsel üstünlüğüyle de her alanda modernliği ortaya koyacak olan en etkili sanat dalıdır. Biz de çizgi romanın gücünün bilincine varmak ve onu en iyi şekilde kullanmak zorundayız.

Aynen Avrupalıların yaptığı gibi... Aynen Japonların yaptığı gibi... Ve Amerikalıların yaptığı gibi...

NOTLAR

1. *Sanat Dünyamız*, Sayı 64.
2. *20. yy. ve Modernliğin Sonu*, s. 351.
3. *Mübahat Türker-Küyel “Bazı Kavramlar Üzerinde Yeniden Binçilenme”*, *Bilge*, Sayı 21, 1999, s. 8-12.
4. *Mehmet Aydın, Din Felsefesi*, İzmir 1999, s. 290.
5. *Aydın Sayılı, Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi*, AKM Yayını, Ankara 1997, s. 13.
6. *Carra de Vaux, İslâm Mütefekkirleri*, Cilt 4, s. 17.
7. *Edward Said, Kültür ve Emperyalizm*, s. 118-126.
8. *Edward Said, a.g.e.*, s. 181.
9. *Edward Said, a.g.e.*, s. 287.
10. *Cemil Meriç, Kültürden İrfana*, s. 79.
11. *Sadık Tural, Bilgelerin Yolunda, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi*, AKM Yayını, Ankara 1999, s. 14.

TÜRKMENİSTAN’da “Türkmen Menliğı ve Korkut Ata” konulu uluslararası bilimlik toplantı 18-24 Eylül 1999’da yapılıyor...

Kırgızistan'da “Şabdan Baatır'ın 160. Yıl Anma Jübile Törenleri” Yapıldı

Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN

Atatürk Kültür Merkezi

Yürütme Kurulu Üyesi

Kırgızistan Devleti ve Hükümeti tarafından, 19-21 Ağustos 1999 tarihleri arasında, Kırgızistan'ın başşehri Bişkek'te, millî kahramanları olarak kabul ve ilân edilen Şabdan Baatır'ın “160. Yıl Anma Jübile Törenleri” düzenlenmiş; bu törenlere Türkiye Cumhuriyeti Devleti adına ve Atatürk Kültür Merkezi'ni temsilen AKM Yürütme Kurulu Üyeleri Recep Bilginer ile Prof. Dr. Önder Göçgün katılmışlardır.

Çeşitli spor, sanat gösterilerinin ve yarışmalarının da yer aldığı törenlerin bilimsel kısmı, 19 Ağustos 1999 günü, saat 10.00'da, Kırgız Devlet Akademik T. Abdumomunov Tiyatrosu'nda gerçekleştirilen uluslararası bir konferansla başladı. Konferansta, Türkiye'yi ve Merkezimizi temsilen, Prof. Dr. Önder Göçgün bir konuşma yaparak, özetle, milletlerin tarihinde millî kahramanların birer lider olarak gerek kendi toplumlarına ve gerekse bütün dünya uluslarına yol gösterdiklerini, önderlik ettiklerini dile getirip; Türk milletini istiklâline kavuşturan ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran yüce önder Atatürk'ün bu seçkin liderlerin başında geldiğini ve Türk soylu halklara da bağımsızlıklarını kazanmalarını yolunda örnek teşkil ettiğini, önder olduğunu belirtti. Kırgız Devleti ve Hükümeti tarafından “millî kahraman” ilân edilen Şabdan Baatır için düzenlenen bu anma toplantısına, Türk heyeti olarak katılmaktan duydukları memnuniyeti ifade ederek, sözlerini tamamladı.

Konferansta söz alan diğer konuşmacılardan, Kırgız İlimler Akademisi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Attokuruv, “Şabdan Baatır'ın Günümüzde Önemi”; Şabdan Baatır'ın torunu ve aynı zamanda Kırgız Hükümeti Seçkin Entellektüeller (Aydınlar) Devlet

İşleri Genel Müdür Yardımcısı Canıl Abdıldabekkızı, “Yönetici Şabdan Baatır'ın Felsefesi”; Kırgız İlimler Akademisi Şark İlimleri Bölümü Başkanı Prof. Dr. M. İmazov, “Şabdan Baatır'ın Dostu Bular Baatır”; konferansa Kazakistan'dan katılan besteci-yazar Şaken Cahanov, “Şabdan Baatır Hakkında Yaptığım Çalışma ve Cengiz Aytmatov ile Görüşme”; son olarak da, Kırgız Cumhuriyeti Millî İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. İ. B. Moldobayev, “Şabdan Baatır'ın Zamanındaki Millî Oyunlar” adlı bildirilerini sundular.

18 Ağustos 1999 günü, saat 18.00'de, Kırgız Devlet Akademik Tiyatrosu'nda, Şabdan Baatır'ın hayatını kronolojik çerçevede dramatize eden iki perdelik bir temsil sergilendi.

20 Ağustos 1999, Cuma günü, saat 10.00'da, Filarmoni Binası'nın arkası ile Kırgız Millî Devlet Üniversitesi önündeki yeşil alanda, yapılan konuşmalardan sonra, Başbakan Amangeldi Moraliyev tarafından Şabdan Baatır'ın heykelinin kurdelası törenle kesildi. Aynı gün, saat 11.00'de, M. Franze Müzesi'nde Şabdan Baatır ile ilgili bir resim sergisi açıldı.

21 Ağustos 1999, Cumartesi günü, Şabdan Baatır'ın doğduğu Tanrı Dağı eteklerindeki Şabdan Ata köyünde yer alan At Meydanı'nda, Cumhurbaşkanı Askar AKAYEV'in, Şabdan Baatır'ın hayatını ve yaptıklarını, Kırgız tarihinde oynadığı önemli rolü dile getiren açış konuşmasıyla, “Şabdan Ata 160. Yıl Jübilesi Toyu” başladı. Düzenlenen bu şenliklerde, önce Şabdan Baatır'ın hayatı, sanatçılar tarafından dramatize edildi; daha sonra, at yarışları, “Ulak Tartış” isimli spor müsabakası ile at üzerinde güreş müsabakaları gerçekleştirildi. Gelen konuklara Kırgız çadırlarında millî yemekler ikram edildi. Yemekte Türkiye heyeti adına söz alan Recep Bilginer, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nın Türk Dünyası ile ilgili “Türk Dünyası Edebiyatı Projesi” hakkında bilgiler verdi. Ayrıca, Atatürk Kültür Merkezi'nin öncülüğünde, Manas Destanı'nın operalaştırılması konusu üzerinde ilgililerle çalışmalarını ve temaslarını sürdürdüğünü açıkladı. Daha sonra yarışmacılara verilen ödüllerle, Şabdan Baatır adına düzenlenen toplantı ve şölenler sona erdi.

Prof. Dr. Hamit Nutgi'nin Ardından

Prof. Dr. Hamit Nutgi, 16 Temmuz 1999'da, Nottingham'da vefat etti ve 28 Temmuz'da İstanbul'a getirilerek, Cuma günü, Şişli Camii'nde namaz kılındıktan sonra, Zincirlikuyu Mezarlığı'nda toprağa verildi.

Hamit Nutgi ile arkadaşlığımın tarihi 57 seneyi aşmaktadır. O, Hukuk Fakültesi'ni yeni bitirmiş, Türkiye'ye gitmeye hazırlanıyordu, ben de Tıp Fakültesi talebesiydim. O sıralarda babam Ali Hey'et, birkaç Azerî ricaliyle, Tahran'da, Azerbaycan Cemiyeti'ni kurmuştu ve orada İran'da ilk defa resmî konuşmalar dahi Azerî Türkçesiyle yapılıyordu. Hamit Nutgi, cemiyetin yaygın organı olan *Azerbaycan* gazetesinde baş makale yazıyordu.

Bir sene sonra birlikte Türkiye'ye gittik ve İstanbul'da beş yıl beraber kaldık. Ben tıp tahsilime devam ettim, o da hukuk doktorasını yaptı. Sonra ben cerrahî ihtisasımı tamamlamak üzere Paris'e gittim. O da İran'a döndü. Hamit, İran'da, Abadan'da bir İngiliz-İran petrol şirketine girdi ve yeni kurulan "Umumî İlişkiler ve Gazetecilik" dairesinde çalışmaya başladı. Az müddette büyük başarılar elde eden Hamit, kurumun başına geçti. Sonraları, şirket tarafından bu sahada tetkikat yapmak üzere İngiltere ve Amerika'ya gönderildi.

Dr. Nutgi, 1962'den sonra Tahran'a intikal etti ve Tahran'daki petrol konsersiyumunda aynı vazifede çalıştı. Bu sırada Tahran'da açılan "Umumî Alâkalar Fakültesi"ne dâvet edildi. Orada 25 yıl hocalık yaptı ve iki sene de fakültenin dekanlığında bulundu.

İran'da İslâm devriminin galebesinden sonra verilen nisbi dil hürriyetinden faydalanarak, Dr. Cevat Hey'et ve Dr. Nutgi, birkaç Azerî arkadaşıyla birlikte *Varlık* dergisini çıkarmaya başladılar.

Varlık dergisi, 20 seneden beri muntazam olarak Türkçe (%80) ve Farsça yayımlanmaktadır. Bu dergide Dr. Nutgi, dilimizin kaydaları, imlâ kaydaları ve Türkoloji meselelerine ait bir dizi makale yazdı; ayrıca, dilimiz, kültürümüz ve tarihimizin aleyhine başka gazetelerde çıkan yazılara ilmî cevaplar yazarak, dilimizi ve varlığımızı müdafaa etti.

Dr. Nutgi ve Cevat Hey'et'in yazıları, Azerî edebî dilinde olmakla beraber ortak Türkçeye çok yakındır. Onlar, ilk gündün, rahmetli Gaspıralı'nın fikirlerini dil sahasındaki yazılarında tatbik etmeye başladılar. Fakat, yarım asırdan çok bir süre için ana dilleri yasak olan ve ana dilinden bir sahife dahi basılmış eseri olmayan bir halka böyle müşterek bir üslubu kabul ettirmek kolay olmamıştır; ona göre, ilk zamanlar bazı tenkitlere maruz kalmışlar, hattâ rahmetli Üstad Şehriyar dahi bunların dilini tenkit ederek, Tebriz lehçesiyle yazmalarını ısrarla tavsiye etmiştir. Zamanla bunların fikirlerinin isabetli olduğu meydana çıkmış ve diğer yazarlar, özellikle gençler, bu üslubu öğrenip, kullanmaya başlamışlar ve sonunda bugün Azerî neşrinde *Varlık* üslubu varlığını kabul ettirmiştir.

İran'da Türkçe yazmak için üslup meselesinden başka, bir de imlâ problemi vardır. Bildiğimiz gibi, İran'da ancak Arap elifbasıyla yazı yazmak ve kitap basmak mümkündür. Arap elifbası fonetik olmadığından dolayı, 9 sesli fonemi olan Azerî Türkçesini yazmak için de uygun değildir. Dr. Nutgi, senelerden beri bu konuda çalıştığı için eski elifbayı bazı diyakrilik işaretlerle yarı yarıya fonetikleştirmiş ve *Varlık*'ta yazıların bu elifbayla yazılmasını teklif etmiştir. Bu yazı, Dr. Cevat Hey'et ve diğer yazarlar tarafından hüsnü kabul görerek, *Varlık*'ın resmî imlâsı olarak kabul edilmiştir. Zamanla diğer Azerî yazarlar da bu imlâyı kabul etmişler ve bugün bu imlâ İran'da ve hattâ haricteki Azerbaycan Türkleri arasında "*Varlık imlâsı*" adıyla standart imlâ hâline gelmiştir.

Dr. Nutgi büyük bir âlim ve edip olmakla beraber, aynı zamanda güçlü bir şâirdir. Şiirlerini iki dilde (Türkçe ve Farsça) ve daha çok serbest ve sembolik üslûpta söylemiştir. Onun şiir kitapları, *Her Rengden, Köhne Defter, Gençlik Günahları* ve *Min İlin Sonu*, adlarıyla Tahran, Bakü ve Ankara'da yayımlanmıştır.

Dr. Nutgi, Umumî Alâkalar (İrtibatati Umumî) Fakültesi için, *Müdürlük ve Beşerî Münasebetler, Dünyanın En Anlı Şanlı 25 Gazeti, Siyasî Münasebetler ve Matbuatla Münasebetler* adlarıyla ders kitapları yazmıştır. 1960'larda R. C. D. Teşkilâtı'nın siparişiyle, *Atatürk ve Türk Divan Edebiyatı* ve *Naili* kitaplarını Farsçaya tercüme etmiş, *Fars Şiirinde Vezin Meselesi* kitabını yayımlamıştır. Dr. Nutgi, çeşitli konularda dörtüyüzdün fazla makale yayımlamıştır. Nutgi, Allame Tabatabai Üniversitesi tarafından "*Yeni Umumî İlişkiler İliminin Atası*" unvanını almıştır. Onun yetiştirdiği

talebeler bugün üniversite hocaları veya muhtelif bakanlıklarda umumî ilişkiler dairelerinin idarecileridir.

Dr. Nutgi, 10 yıl önce Edinburg'da tedris etmek üzere İngiltere'ye gitti. Maalesef, iki yıl sonra hastalandı. Son sekiz yıldır tedavi görüyordu. Ancak bu sürede dahi okuma ve yazmayı bırakmadı. Arasına *Varlık*'a kıymetli makaleler gönderirdi. Son şiir kitapları da bu yıllarda basıldı.

Dr. Nutgi, ansiklopedik bir âlimdi; yalnız Türk diline ve Türkolojiye âşıktı. Her fırsatta şu cümleyi tekrar ederdi: "*Biz dilimize daha lâyük olmadık, ona sahip çıkmaya ve lâyük olmaya çalışmalıyız.*"

Dr. Nutgi'de dâhi seviyesinde bir zekâ vardı. Bu zekâsıyla herkesten fazla okur, elinden kitap düşürmezdi. O her okuduğunu hafızasında saklar ve zamanında ondan istifade etmeyi başarırdı. Hele ondaki mizah kabiliyeti ve hikâyecilik başarısı, onun sohbetlerini tatlı, güldürücü ve aynı zamanda öğretici bir hâle getiren faktörlerin başında geliyordu. O, her sahada konuşabilen ve güzel konuşmalarıyla dinleyicilerini memnun ve hayran eden bir hatipti. Öğrendiğini hiçbir zaman unutmaz ve en kolay ve güzel bir şekilde muhatabına izah ederdi. Tartışmalarında mantığa dayanır ve kimseyi incitmezdi. Fikirlerinden ve inandığı prensiplerden taviz vermezdi. Fakat, kimseye de zorla fikrini kabul ettirmek istemezdi. Halkına yürekten bağlıydı; memleketini de severdi. Vatanperver olduğu kadar insanlığı da severdi ve düşmanına dahi zulüm etmek istemezdi.

Dr. Nutgi, gösterişi sevmez ve yaltaklıktan nefret

ederdi. O, evinde sessizce çalışmayı cemiyete karıştırmaktan daha çok severdi. Evinde sandıklar dolusu yazdığı ilmi notları vardır. Bunlar ne zaman ve nasıl tertibe konup, toplu hâlde neşredilecektir? O rûhen demokrat ve hürriyeti seven bir insandı. Millî şuuru yüksekti. Birkaç dili (İngilizce, Fransızca, Farsça ve Arapça) ve edebiyatlarını pek iyi bildiği hâlde, ana dilini, özellikle İstanbul Türkçesini çok severdi. Ömür boyu beraber yaşamak için seçtiği eşi de İstanbulluydu. Onun eşi Ayten Hanımefendi, ağırbaşlı, necip, sakin, kocasına candan bağlı ve ona lâyük bir hanımdır. O, hiçbir zaman kocasını yalnız bırakmadı. Sekiz sene süren hastalığı (lenfoma) boyunca ona bir ana gibi baktı. Hamit Bey son yıllarda bacaklarına felç indiği için tekerlekli sandalye üzerinde yaşıyordu. Eşi hiçbir vakit onun yanından ayrılmadı ve kocasını tekerlekli sandalye üzerinde her yere beraber götürdü. İşte, Müslüman Türk kadınının vefası...

Dr. Nutgi'den beş evlât kalmıştır. Üç oğlu doktordur, kızları da yüksek tahsil almıştır. Hemen hepsi Türkiye'de tahsil görmüştür. Çok şükür, evlâtları da babalarına lâyük şahsiyetler olmuşlar ve onun adını yaşatacaklardır. Yalnız, Hamit Nutgi'nin adı daha çok eserleriyle, talebeleriyle ve özellikle *Varlık* dergisiyle ve onun hâtırasıyla yaşayacaktır.

İran'da Türkoloji ilminin tarihi *Varlık*'la ve onun kurucuları ve yazarlarıyla bağlıdır. Dr. Nutgi, bu grubun gören gözü ve çırpınan kalbiydi.

Ulu Tanrı'dan ona rahmet ve mağfiret diliyorum.

Dr. Cevat HEY'ET (Tahran/İRAN)

AKM
Şeref Üyesi,
Şâir ve Bilim Adamı,

Hamit NUTGİ'ye

Allah'tan rahmet diliyoruz.

BİLGE YAYIN KURULU

Kerkük Katliamı'nın 40. Yılında Şehitler Anıldı

Yard. Doç. Dr. Güzin TURAL

Atatürk Kültür Merkezi Haberleşme Üyesi

Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 17 Temmuz 1999 günü Ankara'da, Odalar ve Borsalar Birliği salonunda, Kerkük Katliamı'nın şehitlerini anma toplantısı düzenlemiştir.

Prof. Dr. Mustafa Kafalı, konuşmasında, 1959'dan önce ve sonra Eski Musul eyaleti bölgesindeki katliamlardan bahsetmiştir:

"Kerkük'te 1924 yılında Türklere karşı bir soykırım hareketi başlamıştır. İkincisi 1931'de Kerkük'te Gavurbağı semtinde meydana gelir. 14 Temmuz 1959'da, bir soykırıma maruz kalırlar. 1968 yılında Irak'ta iktidara sosyalist Arap Baas Partisi gelir. Türklere karşı çok sert bir politika izlemeye başlar. Bu 1979 yılından itibaren korkunç boyutlara ulaşır. 16 Ocak 1980 tarihinde birçok mühim şahsiyetin idamıyla devam eder. 27 Mart 1991'de ise Kerkük'e giren rejim ordusu yine katliam yapmıştır" açıklamaları ile Sayın Kafalı, katliamlarda yapılanları anlatmıştır.

Türk Dünyasında Demokrasi ve Gelişme Vakfı Başkanı, Sağlık Eski Bakanı Halil Şıvgın, konuşmasında, II. Abdülhamid döneminde Musul meselesi üzerinde durmuş, Misâk-ı Millî içinde Musul'un yer alışına değinmiştir. Büyük önder Atatürk'ün Musul meselesinde her adım atmasında Türkiye'nin önüne kargaşa hattâ isyanlar çıkarıldığına işaret etmiştir. Türkiye'nin her zaman birlik ve beraberlik içinde olması gereğini ifade eden Şıvgın, *"Türkiye bu bölgede konumunu sağlamlaştırmalıdır"* diyerek, sözlerini bitirmiştir.

Dernek Başkanı Doç. Dr. Ekrem Pamukçu, konuşmasında, *"Unutulmamalıdır ki bir dâvâ, bugünü biraz da, geçmiştekilerin kanla yazdıkları destanlara borçludur, bu yüzden o şahsiyetlerin anılarının ve sev-gilerinin hafızalarda taze kalması, gelecek adına çok büyük önem taşır. Ancak bu hâtıralar belirli günlerde birkaç çelenk ile, kınamalarla yaşatılmaz. Dökülen birkaç damla göz yaşıyla da olmaz. Önemli olan o kahramanların millî kimlik ve insanca yaşama mücadelesi için yaktıkları o kutsal meş'alenin ruhlarımızdaki ve benliklerimizdeki sıcaklığını hissederek yaşamaktır. Onların canlarını feda ettikleri dâvânın yeniden ruhlarda, gönüllerde sedâ bulması, hâtıralarının bize rehber olmasıyla mümkün olacaktır"* demiştir.

28.7.1999 günü kalemi susan Şâir,
Kore Gazisi, Kahraman Asker,
Türklük bilincinin canlı örneklerinden,
Gaziler Vakfı Genel Başkan Yardımcısı,
Ayyıldız dergisinin sahibi,

aziz

Hüseyin ÇELİKCAN'a

Allah'tan rahmet,
kederli ailesine baş sağlığı diliyoruz.

BİLGE YAYIN KURULU

22

In this issue

ARTICLES

Sadık TURAL	On Atatürk's Leadership Power	3
	Gazi Pasha in Balıkesir	8
Dursun DAĞAŞAN	Influence of the Turkish Language to Languages of the Balkan Peninsula and the Turkish Words in the Balkan Languages	9
Feyzi HALICI	Our Contribution to "İpek Yolu" Filmed by NHK Japonic Television	12
A. Selçuk EMRE	Filology	15
Zeynep BAĞLAN-ÖZER	The Center of the World Languages	19
Süleyman KAZMAZ	Rodos Trip	23
Esin KÂHYA	The Transformation Problem of Scientific Institutions of Ottomans in 19 th Century	25

FROM THE PRESS

Coşkun KIRCA	"Recognition of National Identity-II"	30
Gürbüz AZAK	"The Turkish Flag at the Singapore"	31
Ahmet ÖZDEMİR	"According to MI 5 the Secret Department of England, the Turans and Pan-Turanizm"	32

BOOKS

Şükür CANBAYEV (Trans. Naciye YILDIZ)	"Lügat-ı Etrakiye" (Dictionary of Turks)	33
Güçmurat SOLTANMURADOV	"Khvârazmî"	35
Aysu ŞİMŞEK	"The Science of Medicine of the East"	37
Ahmet KIYMAZ	"A Different Sensibility: "Sensibility Flowing from History to Epic"	41
Kalmamat KULAMŞAYEV	"Epigraphic Inscriptions of the Oldest City Oş"	45
Şebnem ERCEBECİ	"ABC of the Turkish Mitology"	47
Yunus Emre TANSÜ	The Book on Our History of Republic	51
Özlem DİNÇ	A Treatise Concerning Three Novels for Written the Victory Named "Çanakale"	54
Hüsamettin YILDIRIM	"On the Road of Wises"	57
Zühal YÜKSEL	"A Life on the Crimean Road"	63
Berdi SARIYEV	"The Homeland of Oghuzs"	67
Şevkiye KAZAN	"The Divan of İzzet Ali Pasha"	72
Kayhan ATİK	Ibn Kemâl's "Tevârih-i Âl-i Osman" (The History of Ottoman Family)	73
Pervâne ABDULHALİGOVA	"The Literary Relations of Turkey and the Central Asia"	77
Aljira TOPALOVA	Just Go Further Forward	79
Neval KONUK	The Architectural Decorations and Handicrafts of Azerbaijan	82
Zeynep GÜNAL	"Tragical Death of Marina Tsvetayeva"	85
Züleyha MUŞ	"The Analysis of Love"	87
Nesrin ZENGİN	"The Seven Men with Torch"	91
Ahmet Yaşar ZENGİN	"The Strangers"	93
Yunus AYATA	"The Divan Poets of Kayseri"	95
Durmuş BUNARCIOĞLU	"The Papers of Memorial Congress of Yahyâ Kemâl"	98

PERIODICALS

Naciye YILDIZ	"Message"	100
---------------	-----------------	-----

CHILDREN'S BOOKS

Orhan DÜNDAR	Cartoon and Modernity	105
--------------	-----------------------------	-----

NEWS

Önder GÖÇGÜN	"The 160 th Year Commemorations of Şabdan Baatır" is held in Kırgızistan	108
Cevat HEY'ET	From Behind Prof. Dr. Hamit Notghi's Back	109
Güzin TURAL	In 40 th Year, Martyries of Kerkük Massacre Commemorated	111

Türk Kültüründen Gözetimler Dizisi: 46

BİLGELERİN YOLUNDA

SADIK TURAL

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

700

Türk Kültüründen Gözetimler Dizisi: 50

TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK KONUMU

VE
TÜRK DÜNYASI

SUAT İLHAN

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

75

TELEVİZYON YAYINLARININ TÜRK TOPLUMU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

MEHMET METE

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

OSMANLI DEVLETİ'NİN
700
TÜRK ARMAĞANI VE ESKİMANI

Türk Kültüründen Gözetimler Dizisi: 28

HACI BÖTÜNLÜĞÜMÜZ VE HACI BEKTAŞ VELİ

İSTİSNA EDİLMİŞ TÜRK KÜLTÜRÜNÜN KAYNAĞI

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI YAYINLARI

700